geraldine pinch

MISIR MITOLOJİSİ

Eski Mısır Tanrıları, Tanrıçaları ve Mitleri

Çeviren: Ekin Duru

SAY

Geraldine Pinch

Oxford Üniversitesi Doğu (Yakın ve Ortadoğu) Çalışmaları Fakültesi'nde öğretim üyesidir. *Votive Offerings to Hathor* ve *Magic in Ancient Egypt* isimli kitapların yazarıdır ve Eski Mısır dini ve mitolojisi konularında birçok makale kaleme almıştır.

Ekin Duru

1937'de Ankara'da doğdu. 1956'da Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nden mezun olduktan sonra Ankara ve İstanbul'da çeşitli yabancı firmalarda genel müdür sekreterliği yaptı. 1969'da İsviçre'de Simultane adlı bir kurumda eşzamanlı çevirmenlik eğitimi aldı. İstanbul'da amatör ve profesyonel tiyatrolarda sahneye çıktı. 1972'de Fethiye'ye yerleşti. 1997'den beri çevirmenlik yapmaktadır. Bugüne kadar Türkçeden İngilizceye ve İngilizceden Türkçeye elliyi aşkın kitap çevirmiştir.

geraldine pinch

MISIR MITOLOJISI

Eski Mısır Tanrıları, Tanrıçaları ve Mitleri

İngilizceden Çeviren
Ekin Duru

say

Say Yayınları
Mitoloji

Mısır Mitolojisi / Geraldine Pinch
Özgün adı: *Handbook of Egyptian Mythology*

Geraldine Pinch tarafından kaleme alınmış, ABD'nin California eyaleti Santa Barbara kentinde bulunan ABC-CLIO LLC'nin bir markası olan ABC-CLIO tarafından basılmış *Handbook of Egyptian Mythology* adlı eserin İngilizce orijinal edisyonundan çevrilmiştir. © 2002, Geraldine Pinch. Türkçeye ABC-CLIO, LLC aracılığıyla çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.

Türkçe yayın hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0749-1
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Ekin Duru
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Editör: Sinan Köseoğlu
Kapak ve sayfa tasarımı: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Matbaa sertifika no: 22858

1. baskı: Say Yayınları, 2019

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari
www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

içindekiler

Kronoloji 13

1 – GİRİŞ

Mit nedir? 17
Mit ve Coğrafya 18
Mısır Mitlerinin Tarihi ve Kaynakları 22
Ön Hanedanlık ve Erken Hanedanlık (1. ve 2. Hanedanlar) Dönemleri: y. MÖ 3200-2686 23
İlk Krallar 23
Kral ve Tanrılar 24
Eski Krallık (3-6. Hanedanlar) ve Birinci Ara Dönem (7-11. Hanedanlar): y. MÖ 2686-2055 26
Piramitlerin Yapımı 27
Piramit Metinleri 29
Orta Krallık ve İkinci Ara Dönem (11-17. Hanedanlar): y. MÖ 2055-1550 33
Sanduka Metinleri 33
Edebiyat 37
Büyü ve Yaygın Din 39
Yeni Krallık (18-20. Hanedanlar) ve Üçüncü Ara Dönem (21-24. Hanedanlar): y. MÖ 1550-747 42
Tapınaklar ve Krallar 45

Yeraltı Dünyası Kitapları ... 49
Ölüler Kitabı ... 52
Edebiyatta Mitoloji ... 55
Yeni Krallığın Sonu ... 57
Geç Dönem ve Ptolemaioslar Dönemi (25-30. Hanedanlar ve Ptolemaioslar): MÖ 747-30 ... 60
Memfis Teolojisi ... 61
Persler ve Yunanlar ... 63
İskenderiye ve Memphis ... 66
Ptolemaioslar Yönetiminde Rahipler ve Tapınaklar ... 67
İsis ve Horus ... 70
Roma Dönemi: MÖ 30–MS 395 ... 73
Plutarkos'un Osiris'i ... 73
Demotik Edebiyat ... 76
Sihirbazlar Ülkesi ... 78
Firavunlar Sonrası Mısır ... 80

2 – MİTSEL ZAMAN AKIŞI

Doğrusal Zaman ... 100
Kaos ... 100
Yaratanın Ortaya Çıkışı ... 101
Yaratılış ... 104
Yaratıcı Güneş Tanrısının Egemenliği ... 115
Diğer Tanrıların Egemenliği ... 126
Kralların Egemenlik Dönemi ... 140
Kaosa Dönüş ... 145
Döngüsel Zaman ... 147
Mısır Yılı ... 148
Güneş Döngüsü ... 149
Ruhun Yolculuğu ... 151

3 – TANRILAR, KONULAR VE KAVRAMLAR

Tanrılar, İsimler ve Tarihler 161
Birincil Kaynaklar 161
Aker 162
Akhet 162
Ammut 162
Amun 162
Anat 165
Andjety 166
Anti 166
Anubis 168
Anuket 170
Apis 170
Apophis 172
Arsaphes 174
Ash 174
Astarte 174
Aten 176
Atum 178
Atum'un Eli 181
Ay 181
Baal 183
Babi 183
Babunlar 183
Banebdjedet 185
Bastet 187
Bat 189
Bata 190
Benu Kuşu 190
Bes ve Beset 191
Çocuk Horus 194
Djed Sütunu 196

Geb 197
Heliopolis Dokuzları 199
Horus'un Gözleri 199
Hapi 202
Hathor 203
Hatmehyt 206
Heh Tanrıları 207
Heka 207
Heket 207
Hermopolis Sekizleri 209
Heryshef 211
Hipopotam Tanrıçalar 212
Horemakhet 215
Horus 215
Horus'un Oğulları 219
Hu 220
İhy 221
İki Hanım 221
İmhotep 224
İpet 225
İsis 225
İusaas 229
Kadim Höyük 229
Kadim Okyanus 230
Kedi Tanrılar 231
Khentamentiu 234
Khenty-Khety 234
Khepri 234
Khnum 236
Khonsu 238
Krallar ve Prensesler 240
Kuşlar 243

Maat 246
Mafdet 249
Mahes 249
Mehet-Weret 249
Mehit 251
Meretseger 251
Meskhenet 251
Min 251
Montu 253
Mut 254
Nefertem 257
Nehebkau 257
Neith 257
Nekhbet 259
Nemty 259
Neper 259
Nephthys 259
Nilüfer 261
Nun 263
Nut 265
Onuris 267
Osiris 269
Pakhet 272
Pe ve Nekhen'in Ruhları 272
Ptah 272
Ra 274
Raet-Tawy 278
Ra-Horakhty 278
Ra'nın Gözü 279
Renenutet 282
Satet ve Anuket 283
Sekmet 285

Serket 287
Seshat 289
Seth 291
Sfenks 294
Shai 296
Shed 298
Shentayet 298
Shezmu 298
Shu ve Tefnut 298
Sığırlar 301
Sia ve Hu 305
Sihirbazlar 306
Sobek 308
Sokar 310
Sopdet 313
Sopdu 313
Sothis 314
Tatjenen 314
Taweret 314
Tayet 314
Tefnut 315
Tekneler 315
Thoth 317
Timsahlar 320
Wadjet 323
Wepwawet 323
Weret-Hekau 324
Wosret 324
Yedi Hathorlar 324
Yılanlar 325
Yıldızlar ve Gezegenler 327

4 – YAYINLANMIŞ VE YAYINLANMAMIŞ KAYNAKLAR

Yayınlanmış Kaynaklar 331
Mısır Kültürüyle İlgili Genel Eserler 331
Mısır Dini ve Mitolojisi 333
Diğer Dillerde Mısır Mitolojisi Hakkında Yazılmış Kitap ve Makaleler 338
Eski Metinlerin İngilizce Çevirileri 339
Mısır Mitolojisinden Etkilenmiş Edebi Eserlerden Seçmeler 342
Yayınlanmamış Kaynaklar 344
Videolar 344
İnternet Siteleri ve Kompakt Diskler 345

Sözlük 349
Ek: Birincil Kaynaklar 357
Dizin 365

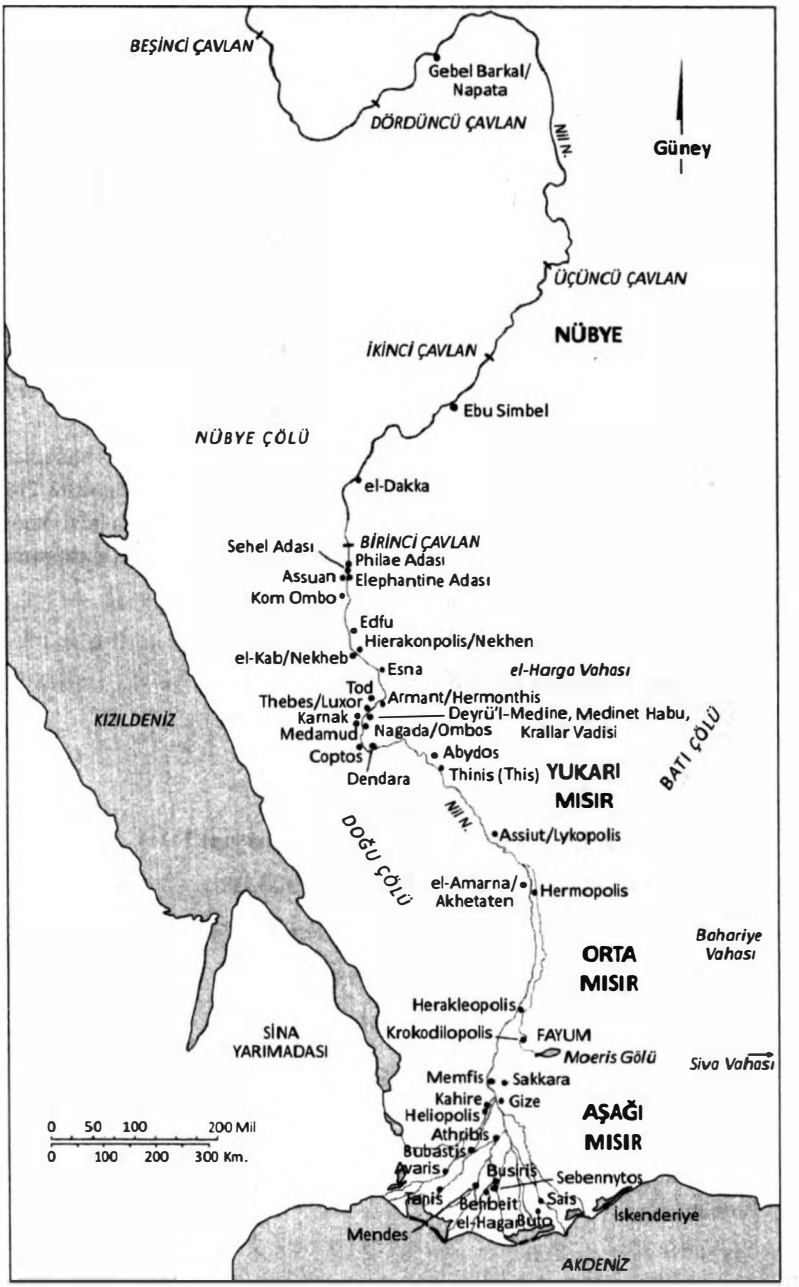

kronoloji

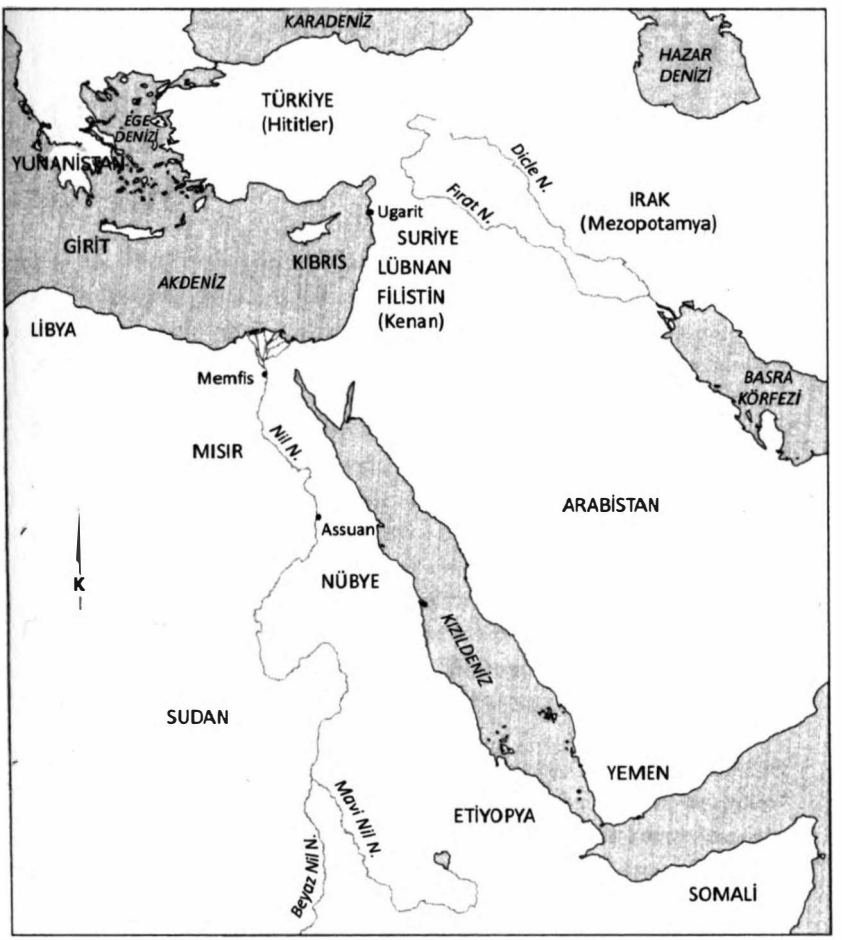
Mısır tarihinin geleneksel olarak bölünen dönemleri ve kralliklarıyla ilgili tarihlerin çoğu yaklaşık değerlerdir.

Bu kronolojide I. Shaw ve P. Nicholson tarafından kaleme alınan *British Museum Dictionary of Ancient Egypt* (Londra, British Museum Press, 1995) isimli eser esas olarak alınmıştır. Kullanılan kısaltmalar: MÖ = Milattan Önce, MS = Milattan Sonra, y. = yaklaşık.

Hanedanlık Öncesi y. MÖ 5500-3200
Ön Hanedanlık y. MÖ 3200-3100 (0. Hanedan)
Erken Hanedanlık y. MÖ 3100-2686 (1-2. Hanedanlar)
Eski Krallık y. MÖ 2686-2181 (3-6. Hanedanlar)
Birinci Ara Dönem y. MÖ 2181-2055 (7-11. Hanedanlar)
Orta Krallık y. MÖ 2055-1650 (11-13. Hanedanlar)
İkinci Ara Dönem y. MÖ 1650-1550 (14-17. Hanedanlar)
Yeni Krallık y. MÖ 1550-1069 (18-20. Hanedanlar)
Üçüncü Ara Dönem y. MÖ 1069-747 (21-24. Hanedanlar)
Geç Dönem y. MÖ 747-332 (25-30. Hanedanlar ve 3 Pers Kralı)
Yunan-Roma Dönemi y. MÖ 332 - MS 395
(Makedon Hanedanı MÖ 332-310; Ptolemaios Hanedanı MÖ 305-30; Roma yönetimi MÖ 30-MS 395)

Harita Bir. Eski Mısır ve Nübye. Nil güneyden kuzeye doğru akmakta, dolayısıyla Mısır'ın güneydeki sınırı ülkenin yukarısı, Akdeniz sahili de ülkenin alt kesimi olarak düşünülüyor.

Harita İki. Mısır dünyası. Bu haritada MÖ ikinci binyıla kadar Mısırlıların doğrudan ilişkilerle tanıdığı ülke ve uygarlıklar yer alıyor.

GİRİŞ

MİT NEDİR?

Çoğu kişi bu soruya, mit doğru olmasını çok istediğiniz ama gerçek olmayan bir öyküdür yanıtını verir. Mitin tanımı üzerindeki bilimsel tartışmalar 2000 yıldan fazladır sürüp gitmekte. Birçok tanım yapıldı. En iyi bilinenler, mitlerin tanrılarla ilgili öyküler olduğu, mitlerin kutsal öyküler olduğu, mitlerin dünyayı açıklayan öyküler olduğu ya da mitlerin sadece bilgi ya da deneyim birikimine dayanan basit, geleneksel öyküler olduğudur.

Farklı görüşlere sahip ve farklı entelektüel hareketler içinde olan yazarlar miti farklı biçimde yorumluyor. Mitlerin "dildeki bir hastalık", tarihsel olaylara ilişkin kafa karıştırıcı anılar, mantık dışı düşünceler, bilinçaltının yansıması, doğanın simgesel tanımları ya da sosyal düzen hakkında simgesel beyanlar ve ayinlerin şifahi şekli olduğu ileri sürülüyor.[1] Varsayımlar mitoloji dünyasına açıklık getirirken bu yorumların hepsinin eksik yanları var ama her biri bazı Mısır mitlerine uygulanabiliyor.

G. S. Kirk, mitin anlamı ve işlevini konu alan yapıtında mitleri üç ana kategoriye ayırıyor.[2] İlk kategori eğlence amaçlı anlatılan mitler. Burada mitlerin kutsal olmakla beraber ciddi olması gerekmediği anımsatılıyor. Bu kategorinin geçerliliği

tartışılabilir ama bazı kültürlerde bir mitin bir sürümü eğlence olsun diye aktarılırken, daha gizemli olan bir diğer sürümü de ayinlerde kullanılmıştır.[3]

Kirk'ün ikinci kategorisinde işlevsel, tekrarlanan ya da doğrulanabilen mitler yer alıyor. Aslında yaşanmamış olayları konu almakla birlikte bu öykülerin gerçek dünyayı değiştirme gücüne sahip olduğuna inanılıyor. Bu mitler "ayinlerde ya da kutlamalarda düzenli olarak tekrarlanarak ... doğa ya da toplumda arzulanan sürekliliğin sağlanmasına çalışır".[4] Belli bir kurumu ya da olguları doğrulamak ve savunmak amacıyla dile getirilen mitler kimi zaman *ayrıcalıklı mitler* diye anılıyor. Kirk'ün üçüncü kategorisi açıklayıcı ya da kuramsal mitlerden oluşuyor. Bunlar bir nesnenin, göreneğin ya da doğal bir olayın kökenini açıklayan *etiyolojik mitler*[5] ya da insanların neden öldüğü gibi insanlığı sürekli tedirgin eden soruları yanıtlamaya çalışan karmaşık mitler. Bazı mitler bu soruların yanıtlanamayacağını kabul ederken insan yaşamındaki keder ve çelişkilerle başa çıkılmasına yardımcı olacak stratejiler sunuyor. Bu farklı kategorilerin örnekleri Mısır mitolojisi içinde bulunabilir. Bu mitolojiyi incelemeden önce Eski Mısır'ın coğrafyasına ve tarihine bakmamız gerekiyor.

MİT VE COĞRAFYA

Mısır, Afrika kıtasının kuzeydoğu ucunda büyük bir ülke ama çağdaş coğrafi terimler Eski Mısırlıların kendilerini nasıl gördüklerini açıklamaya yeterli değil. Afrika'nın muazzam boyutları hakkında hiçbir fikirleri yoktu. MÖ üçüncü binyılda Mısırlıların bildikleri dünya kuzeyde bugünkü Yunanistan ve Türkiye'ye, güneyde bugünkü Habeşistan'a, batıda Libya'ya ve doğuda bugünkü Irak'a kadar uzanmaktaydı (*bkz.* Harika İki). Mısırlılar bu komşu ülkelerde yaşayan insanlardan farklı

olduklarına inanıyordu. Eski dildeki *Kemet* (genellikle Mısır olarak tercüme edilen) sözcüğünün anlamı Kara Toprak'tır. Bu isim, Mısır'ın ortasından akan büyük Nil nehrinin her iki yakasındaki zengin, siyah topraktan kaynaklanıyor. Mısırlılar vadi halkı olduklarını ileri sürüyorlardı ama her zaman böyle değillerdi.

Kuzey Afrika'da binlerce yıl nemli bir iklim hüküm sürdü. Şimdi çöl olan geniş alanlar o zaman büyük hayvan sürülerinin bulunduğu otlaklardı. Birbirine benzer kültürlere sahip göçebeler bu otlaklara yayılmışlardı. Yaklaşık olarak MÖ altıncı binyıldan itibaren iklim daha kurak ve sıcak oldu ve otlaklar zamanla çöle dönüştü. İlk Mısırlılar Nil vadisinin sınırlarında köyler kurdular ve avlanarak, balık tutarak varlıklarını sürdürdüler. MÖ dördüncü binyıla gelindiğinde Nil vadisinde ve *Delta*'da tarıma dayalı toplumlar oluştu. İklimdeki ve kültürdeki bu büyük değişim Mısır mitlerinde dünyanın bir zamanlar farklı olduğu düşüncesinin yer almasına yol açmış olabilir.

Mısır yeryüzündeki en kurak yerlerden biri ve girilip çıkılması zor bir ülke haline gelmişti. Kuzeyde bataklıklar, suları tuzlu göller ve Akdeniz yer alıyordu. Eski Mısırlılar hiçbir zaman deniz meraklısı olmadılar ve deniz tanrılarına tapmayan birkaç kıyı kültüründen biri idiler. Doğu, batı ve güneyde aşılması çok zor olan çöller yer alıyordu. Bu çöller Mısır topraklarının yaklaşık yüzde doksanını oluşturmaktaydı. Mısırlılar vadiye Kara Toprak derken bu çölleri Kızıl Toprak diye tanımlıyorlardı.[6] Çöllerdeki dağlık bölgelerde altın, değerli taşlar ve uzun ömürlü yapı ve alet yapımına elverişli sert taşlar bulunuyordu. Ülkenin güneyinde sık sık yıllar boyu hiç yağmur yağmadığı oluyordu. Yağdığı zaman da çöldeki şiddetli fırtınalar yıkıcı sellere yol açabiliyordu. Gökyüzünün genelde bulutsuz oluşu Mısırlılara yıldızları ve gezegenleri inceleme fırsatını verdi. İlk efsanelerin çoğu gökyüzündeki cisimlerin hareketini açıklamak için geliştirilmiş olabilir.

Şekil 1. Nil vadisinin (Kara Toprak) çöldeki dağlardan (Kızıl Toprak) görünüşü. (Kaynak: Gerdaldine Pinch.)

Mısır'daki yerleşim bölgesi Nil ve onun su basmanı olarak tanımlanan, yıllık taşmalarından oluşan kocaman bir vaha idi. Her yıl eriyen karlar ve Habeşistan dağlarındaki muson yağmurları Nil'in sularının aşırı yükselmesine yol açıyordu. Taşkın nehir Mısır'a ulaşınca Nil vadisi ile Delta'daki alçak arazileri tümüyle kaplıyor ve buralara kalın bir mil tabakası bırakıyordu.[7] Sular çekilince topraklar işleniyor ve emmer buğdayı gibi ürünler nemli, bereketli toprakta hızla boy atıyordu. İyi bir yılda Mısırlılar kendi ihtiyaçlarından fazla ürün elde edebiliyorlardı. Kötü yıllarda ise seller tüm arazileri kaplayacak kadar yükselmemiş olabiliyor ya da aşırı yükseldiği için köyleri ve kasabaları yerle bir edip binlerce kişinin boğulmasına yol açabiliyordu. Ülkenin tüm yaşamı bu olaya bağlıydı; bu yüzden Eski Mısırlılar kendilerinin hem çok şanslı hem de çok savunmasız olduklarını düşünmüş olabilirler.

Su basmana tanrısal kişilik verilmişti (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar" başlıklı 3. Bölüm'de "Hapi (Hapy)" başlığı) ama Nil'in hiçbir tanrısı ya da tanrıçası yoktu. Nil'in her yıl kabarması yaratıcı bir tanrı tarafından belirlenen ilahi bir düzen olarak yorumlanıyordu. Bu ilahi düzene *maat* adı veriliyor ve yaratan da genelde güneş tanrısı olarak tanımlanıyordu. Güneş yaşam için gerekli ışık ve ısıyı sağlayan büyük bir güçtü. Işınları insanları kör edecek ya da öldürecek kadar güçlüydü. Başından beri Mısırlılar insanlık adına tanrıların tehlikeli dünyasıyla başa çıkabilecek bir ruhsal lidere ihtiyaçları olduğuna inandılar. Bu lider genellikle yarı tanrı konumundaki kral idi.

Başka kültürlerde soyut felsefede dile getirilebilen kavramların büyük kısmı Mısır'da simgeler ve imgelerle, daha küçük bir kısmı da mitlerle anlatılıyordu. Mısırların öngördüğü ilahi düzende ülkeleri yaratılan dünyanın merkezinde bulunuyordu. Bu dünya hâlâ yaratıcının içinden çıktığı kadim sularla (*nun*) çevriliydi. Nil'in ve su basmanın kaynağının *nun* içinde olduğuna inanılıyordu. Nil vadisinin sınırındaki yabancı ülkeler ve çöllerde sürekli olarak ilahi düzeni tehdit eden kaos (*isfet*) hüküm sürmekteydi.

Geleneksek olarak yaratıcının ve onun yarattığı çok sayıdaki tanrı ve tanrıçanın aslında Mısır'da yaşadığına inanılıyordu. Tarihin başlangıcında gökyüzüne ya da yerin altına çekildiler ama ruhları kral tarafından onlar için yaptırılan tapınaklarda kalmayı sürdürdü. Mısırlılar uzaktaki çöller ve Nil vadisinin kenarında ve Delta'nın bazı bölümlerinde yer alan bataklıklar gibi dünyanın yabanıl kesimlerinde hâlâ doğaüstü varlıklarla karşılaşılabileceğine inanıyorlardı.

Öldürülen tanrı Osiris'in cenaze töreni gibi Mısır mitlerinde anlatılan önemli olayların Mısır'ın ya da komşu ülkelerin belli yerlerinde cereyan etmiş olması gerekiyor. Böylece mit-

sel coğrafya fiziksel coğrafya ile örtüşebiliyor. Büyük Mısır tapınaklarının her biri önemli efsanevi ve tarihi olayların yeniden canlandırıldığı minyatür bir evren olarak tasarlanmış olduğundan, çok sayıda "Osiris mezarı" ortaya çıkıyor. Bu durum Mısır mitleri hakkında yazı yazan birçok ünlü bilim insanını şaşkına çeviriyor. G. S. Kirk, "Zaman zaman tutarlı olmayı neredeyse tümüyle umursamayan yoruma açık ifadeler Mısır felsefesinin özelliklerinden biri," diye yakınıyor.[8] Mitler tek tek değil oluştukları ortamda incelendiği takdirde bu kafa karışıklığı büyük ölçüde giderilebilir.

MISIR MİTLERİNİN TARİHİ VE KAYNAKLARI

Eski Mısır dininin İncil ya da Kuran gibi resmi bir kutsal kitabı yoktu. Tanrılar arasındaki ilişkiler bir zaman dilimine sabitlenmeyip binlerce yıl boyunca değişim ve gelişim gösteriyor. Mısır mitleri hiçbir zaman rahipler tarafından tek bir "resmi yorum" olarak derlenmedi ya da Yunan mitolojisinin önemli bir kaynağını oluşturan Hesiodos'un *Tanrıların Doğuşu* isimli yapıtı gibi uzun bir edebi esere dönüştürülmedi. Edebi değeri bulunan mitler Mısır dilinin herhangi bir aşamasında oldukça az sayıda yer alıyor.

Eski Mısır mitlerini birçok yazılı ve görsel kaynaktan derleyip bir araya getirmek gerekti. Yerli Firavun kültürünün Mısır'a egemen olduğu 3500 yıl boyunca bu kaynakların kapsamı ve yapısı çok değişti. Bu bölümün kalan kısmında Mısır mitleriyle ilgili kaynakların tarihi üzerinde durulacak.

ÖN HANEDANLIK (0. HANEDAN) VE ERKEN HANEDANLIK (1-2. HANEDAN) DÖNEMLERİ: Y. MÖ 3200-2686

Eski kronolojilerde rastlanan bir geleneğe göre Mısır önceleri *Yukarı* (güney) ve *Aşağı* (kuzey) olarak iki krallığa bölünmüştü. Söylendiğine göre Menes isimli bir kral bu krallıkları birleştirdi ve "iki ülke arasında denge sağlamak" üzere Memphis'te yeni bir başkent oluşturdu. O dönem kayıtlarında yer alan krallar arasında Menes'in adına rastlanmıyor.

İlk Krallar

MÖ dördüncü binyılın sonlarında güneyde güçlü kralların varlığını gösteren çok sayıda arkeolojik kanıt var. Resimyazı (hiyeroglif) sistemi bu kralların sarayında yönetsel ve törensel amaçlarla oluşturulmuş olabilir.[9] İki kent bu krallıklarla ilişkiliydi: daha sonra Omboz olarak bilinen Nagada (buranın tanrısı Seth idi) ve daha sonra Hierakonpolis olarak anılan Nekhen (burada şahin tanrı ön plandaydı). Bu şahin tanrı zamanla Horus ile özdeşleştirilmiş ise de görünüşe bakılırsa Horus aslında kuzeydeki bir tanrıdır.

Bu dönemde kuzeyde birleşik bir krallığın varlığına ait çok daha az kanıt var. Daha sonraları Seth ve Horus birbirleriyle uzlaşmaları gereken, sürekli savaşan iki tanrı olarak ortaya çıkıyor. Bazı Mısır uzmanları Ombos ile Hierakonpolis ya da Mısır'da kuzey ile güney arasındaki tarihi savaşın Horus ile Seth arasındaki anlaşmazlığı ele alan mitin kaynağı olduğunu ileri sürüyorlar.[10] Mitlere bu tür "tarihi yaklaşım" yıllar önce terk edilmişti ama son zamanlarda yeniden canlandı.

Ön Hanedanlık Dönemi'nin sonlarına tarihlenen Narmer, Aha ve Akrep isimli krallara ait objeler Hierakonpolis ve Aby-

dos'taki tapınak depolarında bulundu. Bu krallar Mısır'ın büyük bir kesimini yönetmiş olabilirler. Belki üçü de Birleştirici Menes söylencesine katkıda bulunmuştur. Krallara ait ayinsel objeler Mısır sanatının gelişimini yansıtıyor. Saraylarda, tapınaklarda ya da mezarlarda uygulanan sanatın içeriği ve üslubu hakkında çok sıkı kurallar belirleniyor. Saraya özgü bu resmi sanat kısa sürede eski üslupların yerini alıyor ve 3000 yılı aşkın bir süre standart ölçütleri oluşturuyor.[11] Mitler çoğunlukla yoğun çatışmalara ya da trajedilere odaklanır ama Mısırlıların "görgü" kuralları bu tür olguların resmi sanata yansıtılmasına izin vermiyordu. Sanatta yer alan imgelerin gerçek dünyayı etkileme gücüne sahip olduğuna inanılmaktaydı, bu yüzden düzenin kaosa ve iyinin kötüye karşı kazandığı zafer sergilenmeliydi. Seth'in Horus'un gözünü oyması gibi şiddet içeren mitsel olaylar uluorta yansıtılamıyordu.

Kral ve Tanrılar

Birinci Hanedandan başlayarak her Mısır kralı Horus olarak anıldı. Mısır hükümdarlarının ne oranda kutsal kabul edildiği çok tartışılmaktadır,[12] ama Erken Hanedanlık Dönemi'nde kralların herkesten daha fazla güç ve sorumluluk sahibi oldukları kesin. Onlar tarihteki ilk büyük ulus-devleti yönetmekteydiler. Kral bu devletin politik, dinsel ve askeri lideriydi. Erken Hanedanlık Dönemi'ne ait kraliyet kayıtları Palermo taşında ve bunun parçalarında kısmen günümüze ulaşmıştır.[13] Kayıtlar tarihöncesinden başlayarak Mısır kralların listesini içeriyor.

Erken Hanedanlık Dönemi'ne tarihlenen mühür baskıları ve küçük kemik ya da ahşap yaftalar kralların çeşitli tanrılarla ilişkilerini resmediyor.[14] Mezopotamya'nın mühürleri ve aynı dönemdeki baskılar mitlerdeki olay ya da karakterlerin tanrıların katında yer aldığını gösteriyor. Mısır'a ait eski eserlerde

ise tanrılar heykel ya da kült objeleri aracılığıyla insan yapımı tapınaklarda "ikamet eder" halde betimleniyor. Yaftalar kralların ülkenin muhtelif yerlerindeki tapınaklara yaptıkları (ya da yapacakları) ziyaretleri kaydediyor. Saray kayıtlarında *kült imgeleri* ya da kralın tanrı Heryshef'in ("gölde yaşayan tanrı") kutsal gölünü ziyareti ya da "su aygırına mızrağını saplaması" gibi önemli olayların cereyan ettiği yıllar yer alıyor.[15]

Erken Hanedanlık Dönemi'nde Mısır tanrılarının çeşitli insan, hayvan ya da yarı insan biçimlerinde sergilendiği karmaşık bir panteonla ilgili çok sayıda kayıt var. O dönemde tanrılar hakkındaki efsanelerin geçerli olup olmadığını söylemek zor. Ülkenin bütünleşmesi ve daha sonra her kralın yerel kültü geliştirmesi panteonda yeni bir organizasyona yol açmış olabilir. Tanrılar ikili olarak ya da gruplar veya hiyerarşiler halinde bir araya gelmeye başlıyorlar. Daha önce tek başına tapınılan tanrılar arasındaki ilişkilerin gelişmesi mitlerin doğmasına yol açmış olabilir.

Tanrıların ilk ikili grupları arasında İki Hanım ile İki Bey bulunuyor. İki Hanım Nekhbet ve Wadyt'tir. Kraliyetle ilgili düşünceleri dile getirmek için kullanılmaya başlayan sembollerde İki Hanım Yukarı ve Aşağı Mısır'ı temsil etmekte ve güneyde Beyaz Taç, kuzeyde Kırmızı Taç ile özdeşleştirilmektedir. İki Bey ise Horus ve Seth'dir. Erken Hanedanlık Dönemi'nde krallar Horus ile aralarındaki bağlantıyı isimlerinin çevresindeki *serekh*'e bir Horus şahini ekleyerek sergiliyorlar. Başa geçerken benimsediği isim ve unvanlar kralın Horus'u ne oranda temsil ettiğini belirliyor ve bir tür politik manifesto işlevi görüyor.

İkinci Hanedan döneminde Peribsen isimli bir kral, Horus şahini yerine tanrı Seth'i temsil eden garip bir hayvanı benimsiyor. Peribsen yerel tanrısını öne çıkarmak istemiş olabilir ama tacını Khasekhemwy isimli Hierakonpolis'li bir krala kaptırıyor. Khasekhemwy adının üzerine hem Horus şahini-

ni hem de Seth hayvanını yerleştiriyor ve unvanına "İki Bey onun içinde huzurlu" sözünü ekliyor. Bu, Mısırlıların gerçek bir çatışmayı efsanevi terimlerle sergileme eğiliminin ilk örneklerinden biri olabilir.

Khasekhemwy'nin Beyaz Taçlı iki heykeli dünyada bilinen en eski tarihli kral heykelleri olabilir. Kral'ın düşmanları ayaklarının altında birbirlerine dolanmış bir halde serili olarak sergileniyor; dolayısıyla heykeller düzenin kaosu yenmesini simgeliyor. Khasekhemwy'nin yönetimi saray politikasında bir değişime yol açıyor. Son zamanlardaki kazılar onun çeşitli yörelerde çok sayıda mezarlık yaptırmış olduğunu doğruluyor. Ülke kaynaklarının büyük bir bölümü krallığın cenaze törenleriyle ilgili külte harcanmış görünüyor. Kralın tanrıları ve tanrıçaları yerel tapınaklarda onurlandırdığı sistem yerine, tanrıların ve tanrıçaların bir araya gelerek kralın hem bu dünyada hem de öbür dünyada kutsanmasına yardımcı olması ön plana çıkıyor.

Bu eğilim Üçüncü Hanedan döneminde daha da gelişiyor. Bazı Mısır uzmanları Üçüncü Hanedanı Erken Hanedanlık Dönemi'nin sonuna yerleştirirken diğerleri bunu Eski Krallığın başına getiriyor. Eski Mısır kral listeleri daha sonra Djoser (Zoser) adını alan Netjerikhet adındaki bir Üçüncü Hanedan kralının üzerinde duruyor. Onun yönetimi yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul ediliyor.

ESKİ KRALLIK (3-6. HANEDANLAR) VE BİRİNCİ ARA DÖNEM (7-11. HANEDANLAR): Y. MÖ 2686-2055

Daha sonraki dönemlerde Mısırlılar Eski Krallığı dingin ve başarılı bir altın çağ olarak anmsıyorlar. Kral Djoser binler-

ce yıl boyunca ilk piramidi yaptıran kral olarak hatırlanıyor. Bu, dünyada ilk büyük taş yapı olan, Sakkara'daki basamaklı piramittir. Erken Hanedanlık krallarının yüksek duvarlı kerpiçten yapılmış münferit mezarları büyük höyükler altında yer alıyor. Bu iki biçim Sakkara'da birlikte kullanılıyor; höyük duvarların üstünden görülebilecek kadar yükseltiliyor. Hierakonpolis'teki gibi daha önceki dönemlerden kalma tapınaklarda da höyük önemli bir rol oynuyor. Bu höyükler Mısır mitlerinde yer alan Kadim Höyüğü temsil ediyor olabilir (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar") ama bu hususta o dönemden kalan yazılı kanıt bulunmuyor.

Piramitlerin Yapımı

Djoser'in piramit kompleksinin yapımını İmhotep adında bir yetkili üstlendi. Bu dönemde yalnızca resmi görevliler ile onların aile fertleri okuryazardı. Bu görevlilerin çoğunun bir işi de tanrıların ve ölmüş kralların kültlerinde rahiplik yapmaktı.[16] Heliopolis'te güneş tanrısının rahibi olan İmhotep'in daha sonra bir bilgelik kitabı yazdığı belirtiliyor. Bu kitap onun Mısır'ın en ünlü bilgesi olmasına ve zamanla ilahlaştırılmasına yol açtı (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar"). Bu durum o dönemde yazı kullanımındaki ilerlemeyi yansıtıyor olabilir.

Mısır'da uzun ve birbiriyle bağlantılı metinler yazının bulunmasından yüzyıllar sonra ortaya çıktı. Heliopolis'te Djoser dönemine tarihlenen tamamlanmamış *naos*, yani iç odada bulunan yontmalar bunların ilk örnekleridir. Naos'taki oymalarda yer alan tanrı imgelerinin yanında onların kral için yapacaklarını anlatan kısa açıklamalar bulunur. Bu imgeler, daha sonra yaratılış söylencelerinde önemli bir yer tutan Heliopolis'in dokuz tanrısının günümüze ulaşan en eski örnekleridir. Bu söylencelerden bazıları güncel olabilir ama bunların yazılı

olarak mı yoksa yalnızca şifahen mi aktarıldığı bilinmiyor. Bu dönemde geliştirilen dinsel metinlerden biri topografya listesidir.[17] Burada tanrılar kült yerlerine göre listeleniyor ve işlevleri ve nitelikleri kısaca belirtiliyor. Horus için yapılan "babasının koruyucusu" gibi tanımlar, bunların gerisinde bir öykü bulunduğuna işaret ediyor.

Dördüncü Hanedanda kral, "Ra'nın oğlu" ve güneş tanrısının yeryüzündeki temsilcisi olarak tanımlanıyor. Dördüncü Hanedanın ilk kralı olan Sneferu, Mısır'daki en ünlü inşaatçılardan biri. Onun döneminde, her birinde kral kültündeki cenaze merasimi için iki tapınak bulunan üç piramit inşa ediliyor. Daha sonra yazılanlar Sneferu'yu göklere çıkarırken Gize'deki Büyük Piramit'i yaptıran ardılı Khufu'dan (Keops) övgüyle söz etmiyorlar (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar"da "Krallar ve Prensler" ile "Sihirbazlar" başlıkları). MÖ beşinci yüzyılda yaşayan Yunan tarihçi Herodot Kral Khufu'nun, piramidinin yapımına kaynak sağlamak için tapınakları kapatması yüzünden tanrıların lanetine uğradığı hakkında bir söylenceden söz ediyor.

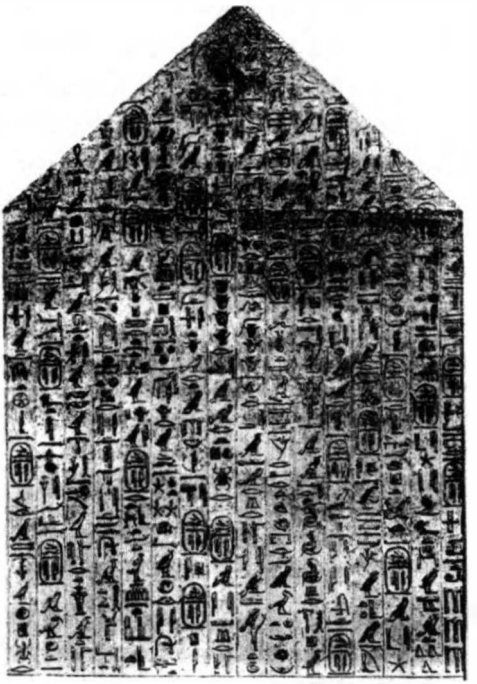
Arkeolojik bulgular bu söylencede gerçek payının olduğunu gösteriyor. Görünüşe göre yerel tapınaklar Dördüncü ve Beşinci Hanedan dönemlerinde saraydan hemen hiç yardım almıyorlar. Bu dönemdeki devasa *piramit külliyeleri* tümüyle kralın kutsallığına odaklanmış görünüyor ama bu kısmen yapıların korunamamış olmasından kaynaklanabilir. Büyük hasar görmüş olan piramit tapınaklarındaki kabartma ve heykeller kralın Mısır'ın birçok tanrısı ile bağlantılı olduğunu ortaya koyuyor. Piramit külliyeleri krallar için "yeniden doğuş makineleri" ve Mısır evrenin modeli olarak yorumlanmış, mitolojinin bir tür somut örneğine dönüşmüş.[18] Beşinci Hanedan kralları daha küçük piramitlere sahip ama çoğu güneş tanrısı için görkemli tapınaklar yaptırmış.

Eski Krallık'taki yöneticilere hizmet eden seçkinler kraliyet mezarlığında son derece süslü lahitlerle ödüllendirilmiş. Bu lahitlerin çoğunda, Ptah-hotep ("tanrı Ptah hoşnut") gibi, sahibi tanrılarla bağlantılı olan ismi yer alıyor. Lahitlerin üzerindeki yazıtlar kaçının tanrıların tapınaklarında yarı-zamanlı rahip olduğunu belirtiyor ama bu dönemde özel bir mezarda bir tanrının heykelinin bulundurulmasına dahi izin verilmiyor. Günlük yaşamda din konusundaki bu çekingenlik o dönemdeki tanrılarla ilgili bilgi edinmeyi zorlaştırıyor. MÖ yirmi dördüncü yüzyılda Kral Weni'nin (Unas) piramidi içindeki resimyazılar bu alanda çok zengin bir kaynak oluşturuyor. Eski Mısır dilinde yazılmış olan bu yazıtlar bugün *Piramit Metinleri* diye anılıyor.

Piramit Metinleri

Piramit Metinleri Mısır'da cenaze edebiyatının üç ana kaynağı arasında en eski olanı.[19] Aynı zamanda bunlar dünyada bilinen en eski dinsel yazılar. Metinler bölümlere ayrılmış ve her birinin başında "konuşma dili" anlamına gelen ama kimi zaman "heceler" ya da "sihirli sözler" diye tercüme edilen Mısır dilinde bir ibare var. Bu sihirli sözler tek bir cümle kadar kısa ya da çok sayıda paragraf kadar uzun olabiliyor. Kral Weni'nin piramidinde yaklaşık 300 sihirli söz var ama bu sözlerin sekiz yüzden fazlasına rastlandı. Eski Krallık dönemindeki beş kral ve üç kraliçenin piramitlerinde Piramit Metinleri bulundu. Hiçbir piramitte aynı metin yer almıyor.

Piramit Metinlerinde resimler yer almıyor ama kral mezar odalarının tavanları genellikle yıldızlarla süslenmiş. Resimyazıdaki işaretlerin çoğunda canlı varlıklar yer alıyor. Piramit Metinlerinde yılan, akrep gibi zararlı yaratıklar ve bazı kuş türleri bulunuyor ve insanlar çoğu kez parçalanmış ya da bıçaklanmış durumda sergileniyor. Bu da o dönemde imgelerin gizli gücünden çok korkulduğunu ortaya koyuyor.

Şekil 2. Kral Weni'nin piramidinin girişindeki Piramit Metinlerinden bir bölüm. Giriş, kralın öldükten sonra değişime uğrayarak güneş gibi ufuktan yeniden yükseleceği Akhet adındaki yeri temsil ediyor. (Kaynak: Princeton Üniversitesi.)

Metinlerin içeriğini ilahiler, tanrıların isimleri ve tanımları, günlük yaşamda kullanılan büyüler ve ayinlerde dile getirilen dualar oluşturuyor. Çoğu birinci tekil şahıs olarak kaleme alınmış ve yüksek sesle okunduğunda son derece etkili oluyorlar. Büyülerin bir kısmı kuşaklar boyu sözlü olarak aktarılmış ve Piramit Metinlerinde ilk kez yazıya dökülmüş olabilir. Metinlerin çoğu Eski Krallık saraylarının ya da tapınakların kitaplıklarında saklanan, deri ya da papirüs rulolar üzerine yazılmış "gizli bilgiler"den oluşuyor. Bu kutsal kitapları hazırlamak, kopyalamak ve okumak *okutman rahip* olarak bilinen özel bir ruhban sınıfının göreviydi. Eski Krallık'tan bu tür kitapların hiçbiri günümüze ulaşmadı; sonraki dönemlerden de az sayıda örnek bulundu. Büyük tapınakların hiçbiri sağ-

lam kalmamış; bu da Mısır mitlerinin kaynaklarında önemli bir boşluk oluşturuyor.

Bu metinlerin derlenip piramitlerin içine yazılmasındaki esas amaç ölen kralın bedeninin çürümesini önlemek ve ruhunun cennete ulaşarak tanrıların yanında yer almasını sağlamak. Metinlerin bir kısmı kralın cenaze merasiminde ya da ölümünden sonra kültte sürdürülen ayinlerde okunmuş olabilir. Bazıları ölen kral tarafından öbür dünyaya giderken söylenmiş olabilir. Bu sihirli sözleri kullanırken kral çeşitli tanrıların rolünü üstlenmektedir.

Piramit Metinlerinde yaklaşık 200 tanrının adı geçiyor. Bir kısmı bereket tanrısı Min ve yaratıcı tanrıça Neith gibi kült tapınaklarından tanınan önemli tanrılar. Diğerleri ise yılan tanrılar ile karmaşık ve son derece hayali bir tanrılar âleminde yaşayan gökyüzü kayıkçıları gibi yaratıklar. En fazla adı geçen tanrılar Anubis, Arum, Geb, Horus, İsis, Nepthys, Nut, Osiris, Ra, Seth, Shu ve Thoth (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar"). Heliopolis Dokuzlusunu oluşturan tanrıların çoğu bunların arasında; bu yüzden Piramit Metinlerinin genel olarak Heliopolis'teki güneş tapınağının dinini temsil ettiği ileri sürülüyor. Ayrıca Piramit Metinlerinde yıldızlar da önemli yer tutuyor. Kral "sonsuz yıldızlara" katılacaktır ve tanrı Osiris Orion takımyıldızı, tanrıça İsis ise Köpek Yıldızı Sirius ile özdeşleştirilmektedir.[20] Osiris kültü Beşinci Hanedandan önce hemen hiç bilinmiyor ama zaman içinde en önemli öbür dünya tanrısı oluyor.

Piramit Metinleri kesinlikle bir söylence derlemesi değildir. Bunlarda sık sık efsanelere anlaşılması zor atıflar yapılır. "Efsanevi beyanlar" adı verilen bazı bölümlerde tanrıların ülkesinde yaşanmış bir olaydan kısaca söz ediliyor: "Horus geliyor ve Thoth da ortaya çıkıyor. İkisi birlikte yan yatan Osiris'i kaldırıp Dokuzlardan ikisinin önüne dikiyorlar," gibi.[21]

Mısır mitolojisinde güneş tanrısının *güneş teknesinde* yolculuğu, adil tanrı Osiris'in öldürülmesi ve Horus ile Seth arasındaki korkunç çatışma gibi en önemli konuların çoğu Piramit Metinlerinde yer alıyor. Bu metinler aynı zamanda Mısırlıların yaratılış konusunda oluşturduğu karmaşık söylence ve sembollerin ilk kaynağı. Piramit Metinlerinde tanrılar çoğunlukla şiddet uygulayan, düşman ve ürkünç varlıklar ve aynı resim Mısır cenaze metinlerinde de yer alıyor.

Altıncı Hanedanın sonuna doğru Piramit Metinleri Mısır'ın birçok bölgesinde önemli ama saray mensubu olmayan kişilerin mezarlarında da kullanılmaya başlanıyor. Bu durum, Eski Krallığın yıkılmasına yol açan saray otoritesinin sarsıldığının bir belirtisi olarak görülüyor.[22] MÖ yirmi ikinci yüzyılda Mısırlılar tarihçilerin Birinci Ara Dönem olarak isimlendirdiği bir parçalanma sürecine giriyor.

Hâlâ Memfis'te saltanat süren krallar var ama artık tüm ülkeye egemen değiller. Herakleopolis adlı bir yerde rakip bir hanedan ortaya çıkıyor. Bu krallardan birinin *Kral Merikare'nin Öğretileri* adında kayda değer bir eser yazdığı ileri sürülüyor. Bu metinde kralın taraf olduğu vahşi bir içsavaştan söz ediliyor. Daha sonraki Mısır edebiyatında Birinci Ara Dönem genel olarak tanrıların lanetine uğramış bir kaos ve mutsuzluk ortamı olarak sergileniyor.

Birinci Ara Dönem'de sadece bir kral Piramit Metinlerinin yazılı olduğu bir piramit inşa ettiriyor ama bu metinler bazı özel mezarlarda yer almayı sürdürüyor.[23] Sarayın yetkisinin azalması *nomark*, yani eyalet yöneticilerinin yararına oluyor. Bu nomarklar yerel tapınaklarla yakın ilişkide ve muhtemelen bu tapınaklardaki rahipler tarafından tümüyle yeni cenaze metinleri geliştirilmeye başlanıyor. Nomarkların bağımsızlığı ve uyuşmazlıklar MÖ yirmi birinci yüzyılda güneydeki Teb kentinden gelen Nebhepetra Montuhotep (Mentuhotep) adlı bir kral tarafından sonlandırılıyor.

ORTA KRALLIK VE İKİNCİ ARA DÖNEM (11-17. HANEDANLAR): Y. MÖ 2055-1550

Nebhepetra Montuhotep tüm Mısır'ın kralı olunca ülkeyi Memphis'ten yönetiyor ama her tarafa önemli tanrılar için tapınaklar yaptırıyor. Sonunda Teb'in batısında, yaradılışın başladığı Kadim Höyüğü temsil eden bir mezara gömülüyor.

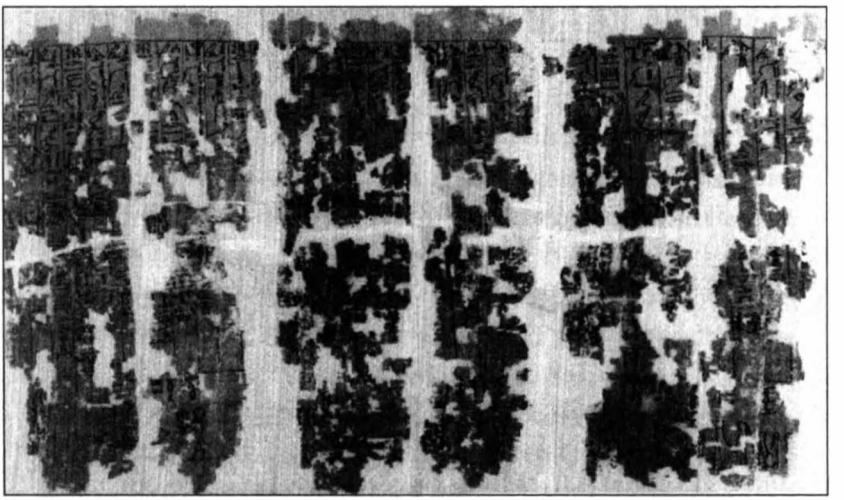
MÖ yirminci yüzyılda On İkinci Hanedan kralları Itjtawy adı verilen yeni bir saray yaptırıyor ve çölün muhtelif yerlerindeki piramitlerin altına gömülüyorlar. Bu kral mezarlarının hiçbirinin içinde yazıt bulunmuyor. Bu piramitlerin yakınına kraliyet kültü için tapınaklar yapılıyor ama bunların hiçbiri sağlam kalmıyor. Bu dönemde tanrılar için yapılan birçok tapınak da ayakta kalamıyor. Ramesseum Dramatik Papirüsü adıyla bilinen ilginç bir metin kralın bir dinsel ayinde Tanrı Horus'un taç giymesi gibi efsanevi olayları yeniden canlandırdığını anlatıyor (*bkz.* Şekil 3).[24]

Mısır toplumunun seçkinlerini oluşturan hükümet görevlileri ve onların aileleri hakkında daha fazla bilgi var. Süslü mezarlarında nomarkların dinsel festivallere başkanlık yaptığı ve kutsal eşyalara tapındığı görülüyor. Diğer dinsel faaliyet ve inançlar daha üstü kapalı bir biçimde sergileniyor.[25] Tanrılara hitaben festivallerde söylenen kısa ilahiler lahit duvarlarına ya da *dikilitaşlara* yazılmaya başlanıyor.

Bu dönemde seçkinlerin cenaze merasimlerinde kimi zaman sandukaların üstüne cenaze edebiyatının ikinci bölümünü oluşturan metin ve sahneler resmediliyor: *Sanduka Metinleri* (CT).

Sanduka Metinleri

Orta Krallık döneminde defin malzemeleri üzerine yazılan çeşitli büyülü ya da özlü sözlere günümüzde Sanduka Metin-

Şekil 3. Ramesseum Dramatik Papirüsü'nden bir sayfa. Orta Krallık dönemine tarihlenen bu papirüste sarayda düzenlenen, efsanevi olayların ele alındığı bir ayinden söz ediliyor (British Museum).

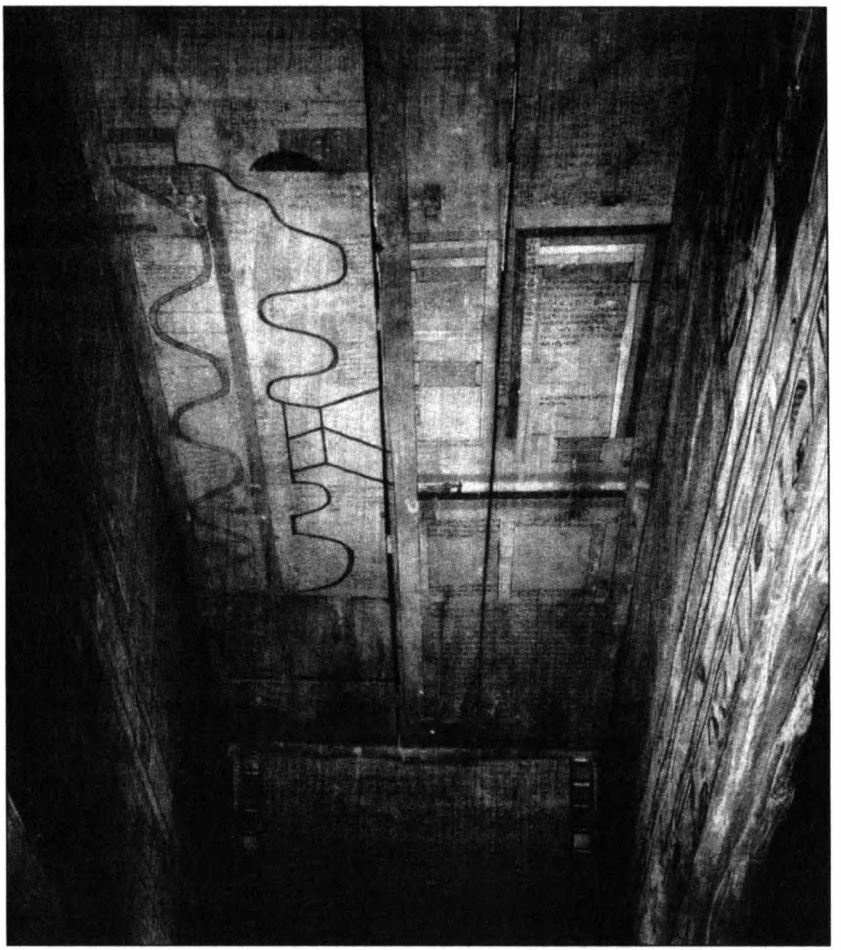
leri deniliyor. Bu metinler çoğunlukla ahşap sandukalar üzerinde sergileniyor ama aynı zamanda lahit duvarlarında ve dikilitaş ya da kanopi (iç organ) sandıklarında da yer alıyor. Sanduka Metinleri edebiyatta kullanılan bir tür Orta Mısır dili ile yazılıyordu. Genellikle basit resimyazılardan oluşuyorlar ama bazılarında yönetsel ve edebi metinlerde yer alan ruhban dili kullanılıyordu. Günümüzde Sanduka Metinlerinin incelemesinde 1185 farklı büyü derlenmiş durumda. Bir cenaze merasiminde bunlardan çok azı kullanılıyordu.

Sanduka Metinlerindeki büyülerin çoğu Piramit Metinlerinde de yer alıyor. Her iki kaynak da günümüze ulaşamamış olan bir arşivden alınmış olabilir. Sanduka Metinlerindeki büyülerin bir kısmı işlevlerini belirten isimler alıyor (örneğin, Ra'nın Büyük Teknesini Kullanmak İçin Büyü) ya da bunlar-

la birlikte düzenlenecek ayinlerle ilgili bilgiler içeriyor. Birkaç büyüde güç anlaşılan bölümler için ayrıntılı açıklamalar var. Bunlar seçkinlere sağlanan dinsel bilgileri temsil ediyor olabilir. Bazı büyüler, "Ben yiyecek sağlayan Su Baskını tanrısıyım" (CT320) gibi, bir tanrının ağzından söylenen monologlar; bazıları ise minik bir dinsel sohbete dönüşen, tanrılar arasındaki konuşmalar. Sanduka Metinlerinin birkaç bölümünde *kenar süsleri* var: Bunlar büyünün bir parçasını oluşturan resim. Bunlardan en ayrıntılı olanlar İki Yol Kitabı olarak bilinen Sanduka Metinlerinin bir bölümündeki haritalar (*bkz.* Şekil 4).[26]

Genellikle sandukaların zeminine çizilen bu haritalar herhangi bir kültürde ilk karşılaşılan haritalardır. İki Yol Kitabı öbür dünyanın resimli bir kılavuzu gibidir. Burada ufkun ötesindeki uğursuz tanrılar ülkesinde uzanan iki yol (kara ve deniz) belirtiliyor ve ölüye yolu üzerindeki azman bekçileri geçmesine yardımcı olacak büyüler veriliyor. Ölen kişi Osiris'in kutsal bedeninin alev alev yanan duvarlar içinde o yattığı Rosetau adındaki gizemli bölgeden geçmek zorundadır. Eğer ölen kişi erdemli ise kendisine Adaklar Tarlası adı verilen bir cennette yeni bir yaşam kurma şansı verilebilir. Eric Hornung İki Yol Kitabı'nı "devletçe desteklenen öbür dünya araştırmasının sonuçları"[27] olarak tanımlıyor ama araştırma sözcüğü burada fazla bilimsel kalıyor. Öbür dünyanın olağanüstü görsel ayrıntılarla sergilenmesi, daha ziyade, birçok kültürdeki şamanların "ruhsal yolculukları" sonucunda ulaştıkları sanrıları andırıyor.[28]

Sanduka Metinlerindeki büyüler öykülerden oluşmamakla birlikte Mısır'ın yaradılış öyküsündeki önemli olaylardan söz ediyor ve hatta Mısırlıların dünyanın sonu hakkındaki görüşlerinin ipuçlarını veriyor (*bkz.* "Mitsel Zaman Dilimleri", "Doğrusal Zaman", "Kaosa Geri Dönüş"). Yaratıcı tanrı

Şekil 4. Gua sandukasının dışı. Orta Krallık dönemine tarihlenen sandukada ruhun yeraltında izleyeceği güvenli yolları gösteren bir harita var. Bu haritalar İki Yol Kitabı'nın bir bölümünü oluşturuyor (British Museum).

Atum-Ra ve onun çocukları Shu ve Tefnut özellikle ön plana çıkıyor. Metinlerin birçoğu güneş tanrısının çeşitli biçimlere girişi üzerinde duruyor. Ele alınan bir başka konu da güneş tanrısının gökyüzündeki yolculuğu sırasında karşılaştığı, kaos canavarı Apophis'in saldırısı gibi tehlikelerin yol açtığı gerilim. Güneş kültü metinlerinin ağırlıkta olması Mısır uzmanlarından bazılarının Sanduka Metinlerinin de Piramit Metinleri gibi Heliopolis'teki rahipler tarafından yazıldığına inanmasına yol açtı. Diğer uzmanlar bu koleksiyonda yer alan tanrıların çok sayıda olduğuna dikkati çekerek Sanduka Metinlerinin daha ziyade yöresel gelenekleri yansıttığını ileri sürüyor.[29]

Sanduka Metinleri Mısır'ın her tarafında mevcut ama çoğu *Orta Mısır* diye bilinen coğrafi bölgede bulundu. Orta Mısır'daki Thoth gibi yerel tanrılar ve daha sonra Hermopolisli Ogdoad olarak isimlendirilen bir grup ilkel varlık büyülerin çoğunda yer alıyor. Thoth aynı zamanda Horus ile Seth arasındaki anlaşmazlık ve Osiris'in bedeninin kurtarılmasıyla ilgili büyülerin çoğunda boy gösteriyor. Sanduka Metinlerinin yazıldığı dönemde tüm seçkinler ölen ve yeniden dirilen tanrı Osiris ile özdeşleştirilebiliyordu.

Edebiyat

Sanduka Metinlerini kaleme alan ya da kullanan seçkin ve eğitimli rahip-görevliler aynı zamanda Orta Krallık edebiyatının yazarları ve okurlarıdır. Her gün şafakta tapınaklarda tanrılara söylenen ve festivallerde tanrıların heykelleri tapınaklardan çıkarılırken dile getirilen ilahiler son derece şiirsel olabiliyor.[30] Bu ilahiler kimi zaman papirüslere yazılarak edebi yapıtlara dönüştürülüyor ya da erdemli bireylerin dikilitaşları üzerine kazınabiliyordu. Orta Krallık ilahileri genelde tanrıların isimlerini içeriyor ise de bu dönemdeki tanrılar

hakkındaki söylenceleri yeniden yapılandırmaya yardımcı olabilir.

Orta Krallık'ta bir babanın oğluna doğru davranmayı öğretmesiyle ilgili metinler çok popülerdi. Bunlara çoğu kez Yönerge ya da Akil Metinleri deniyordu. Yönerge Metinlerindeki konulardan biri insanlıkla tanrılar arasında doğru ilişkiler kurulması; bu yüzden kimi zaman güneş tanrısının isyankâr insanlığı yok etme kararı gibi efsanevi olaylara da yer veriliyor. Etnik konuları ele alan diğer edebi eserler kehanetlerden ya da bir insanla bir doğaüstü varlık arasındaki diyaloglardan oluşuyor.[31]

İncil'deki Yakup'un Kitabı'nı andıran bir metinde İpuur (Ipuwer) adında bir adam Her Şeyin Efendisine Mısır'da neden bu kadar sıkıntı ve haksızlık yaşandığını soruyor. Eldeki tek yazılı metinde tanrının yanıtları çok iyi okunamıyor ama işin özü insanların kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği.[32] Bazı Mısır uzmanları Ipuur'un sözlerini Mısır'ı kaos içinde bulunan bir toplum olarak tanımlayan kötümser edebiyatın örneği olarak algılıyor. Bir zamanlar bu metinlerin çalkantılı Birinci Ara Dönem'de ya da hemen sonra yazıldığı düşünülüyordu ama şimdi Orta Krallığa ve hatta İkinci Ara Dönem'e tarihleniyorlar. Metinler bugünü övmek ya da gelecekle ilgili kehanette bulunmak için geçmişi efsaneleştiriyor. Mısır'ı düzenle kaos arasında sürüp giden evrensel mücadelenin savaş alanı olarak görüyorlar.

Bu dönemde edebi öyküler de yazılıp geliştirilmiş ama bunların çok azı günümüze ulaşmış. Buna paralel olarak sözlü öykü anlatımı geleneğinin de devam ettiği kesin. Mısır metinlerinin çoğu yüksek sesle okunmak için yazılmış; daha yakın dönemlerde Arap öykücülüğünde görüldüğü üzere, Mısır'da da öyküler sözelden yazılıya ve tekrar sözele dönüşmüş olabilir.[33] Bazı Orta Krallık öykülerinde tanrılar kişileşi-

yor. Mitin tanımının "tanrılarla ilgili öyküler" olduğu kabul edilirse bu anlatılar mit olarak kabul edilebilirler ama aslında bunlar tanrılarla karşılaşan insanlar hakkındadır. Mitin bir başka bilinen tanımı "tanrıların dünyası hakkında öyküler"-dir ama Orta Krallık öykülerinde insanların dünyasında, kimi zaman belli bir tarih kesitinde cereyan eden olaylar anlatılır.

Üçüncü ve Dördüncü Hanedan dönemlerinde yer alan birbiriyle bağlantılı öyküler bu dönemde sihirbazların gerçekleştirdiği mumdan bir timsahı canlandırmak gibi mucizeleri ele alıyor.[34] Bu çerçevede beş tanrı ileride kral olacak üçüz bebeklerini doğurmak üzere olan ölümlü bir kadına yardımcı olmak için insan kılığına giriyor. Bir başka yarım kalmış öyküde bir çobanla ayartıcı bir tanrıçanın endişe verici karşılaşması anlatılıyor.[35] Bir başka öyküde bir görevle gönderilen bir yetkilinin gemisi gizemli bir ada yakınında batıyor.[36] Görevli orada devasa bir yılan kılığına girmiş yaratıcı güneş tanrısıyla karşılaşıyor.

Orta Krallık döneminden sadece tanrıları ele alan bir öykünün bir bölümünde Seth'in Horus'u baştan çıkarma girişimi anlatılıyor; bu olaya Piramit Metinlerinde de değinilmiş. Bazı Mısır uzmanları bu öyküyü gerçek bir efsane olarak kabul etmiyorlar çünkü bu bir sağaltım sürecinde uygulanan bir büyünün bir parçası olabilir.[37]

Büyü ve Yaygın Din

Genellikle "büyü" olarak çevrilen Mısır dilindeki *heka* sözcüğü, yaratanın dünyayı oluştururken yararlandığı güçlerden birini anlatıyordu. İnsanlar günlük yaşamlarında kendilerini korumak ya da başkalarını sağaltmak için büyü yapabiliyorlardı. Yazılı büyüler sadece seçkinlerin tekelindeydi, dolayısıyla bazı büyülerin edebi bir dille yazılmış olmasına şaşmamak gerek. İyileştirici büyüler uygulanırken çoğunlukla dok-

tor-sihirbaz *heka* kullanımında usta olan İsis ya da Thoth gibi bir tanrı ile, hasta ise söylencelerde mağdur olan Genç Horus gibi bir tanrı ile özdeşleştiriliyor (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar"); hastalık ise kötü niyetli doğaüstü bir güçten kaynaklanıyor.

Bu özdeşleşmeler kimi zaman tanrının yaşadığı bir sorun ve bu sorunun çözümü hakkındaki bir anlatımda da yer alıyor. "Ra'nın Gerçek Adı" diye bilinen, güneş tanrısının zehirlenmesiyle ilgili karmaşık öykü (*bkz.* "Mitsel Zaman Dilimleri", "Doğrusal Zaman", "Yaratıcı Güneş Tanrısının Egemenliği") Orta Krallığa tarihlenenlere bir örnektir. Doktor-sihirbaz bu bağlantıları oluşturarak tanrılara yardımcı olan kozmik güçleri hastanın yardımına çağırıyor. Büyü metinlerinin birçoğunu çevirmiş olan J. F. Borghouts bazı söylencelerde yer alan sihirli metinlere diğer kaynaklarda rastlanmadığını söylüyor. "Bununla beraber," diyor, "bu 'aykırı' söylencelerin palavra olduğunu gösteren hiçbir kanıt yok."[38] Aslında bu büyülerin tutması kısmen hastaların özdeşleştirildiği öyküye aşina olmasına bağlıydı.

Orta Krallık döneminde ve İkinci Ara Dönem'de insanlarla tanrılar arasında geçen olaylar büyü malzemelerinin üstüne görsel olarak işleniyordu. Yeni doğan bebeklerle onların annelerini korumak için kullanılan fildişi asanın üzerinde bazıları canavara benzeyen ilahi varlıklar yer alıyor (*bkz.* Şekil 30). Bunların çoğu Orta Mısır Sanduka Metinlerinde bulunan tanrılarla özdeşleştiriliyor. Asaların üzerindeki kısa tanımlar bu tanrıların belli bir çocuk adına savaşmak için geldiklerini belirtiyor. Görünüşe göre asalar yüzlerce yıl önce, böyle bir söylencede yer almamışken, tehlike yaşayan bir çocuk tanrı ile ilgili bir efsaneden kaynaklanıyor. Asaların üzerinde yer alan grifon (kartal başlı aslan) gibi yaratıklara çok daha sonraki dönemlerde yer alan hayvan masallarında rastlanıyor.

Asalar neredeyse kaybolmaya yüz tutmuş, tanrılar hakkındaki şifahi anlatımlar geleneğini simgeliyor. Bunlar aynı zamanda tanrı suretlerinde yer alan ilk objelerdir. Öte yandan bu tanrı suretleri tapınaklarda görülen biçimlerde değiller. Orta Krallık sonları ve İkinci Ara Dönem aydınlanma ve dinsel değişim dönemleridir. On İkinci Hanedanın en parlak döneminde taşradaki seçkinlerin gücü ve nüfuzu sarayın baskısı altındadır. Bu, Sanduka Metinlerinin kullanılmasındaki azalmanın nedenlerinden biri olmalı.

On Üçüncü Hanedan dönemine gelindiğinde sarayın nüfuzu da azalır; bu durum dinsel sanat ve edebiyat alanında daha fazla ifade özgürlüğüne yol açmış olabilir. Özellikle Abydos kutsal kentinde tanrı suretleri saraya mensup olmayan kişilerin adaklarında yer almaya başlıyor. Orta Krallık yazıtları Abydos'ta Osiris efsanesindeki önemli olayların canlandırıldığı festivallere katılan kitlelerden söz ediyor.[39] O dönemde Abydos'taki eski bir kral mezarının Osiris'e ait olduğu ileri sürülüyor. Mitsel ve fiziksel coğrafyanın bu şekilde birleşmesi giderek Mısır kültürünün bir özelliği haline dönüşüyor.

Bu kültür MÖ on yedinci yüzyılda bir Filistin hanedanının Mısır'ın kuzeyindeki Delta bölgesine egemen olmasıyla bir gerileme yaşıyor. Hyksos adıyla anılan bu yabancı hükümdarlar Seth'e tapınılan bölgedeki Avaris'i başkent yapıyorlar. Seth Filistin tanrısı Baal ile eşdeğerde ve Astarte ile Anat gibi yabancı tanrıçalar (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar") bu dönemde Mısır'da boy gösteriyor.

Hyksos kralları kendilerine Ra'nın Oğulları adını veriyorlar ama aralarından bir tanesi Ra'nın baş düşmanı Aphophis'in ismini taşıyor.[40] Bir söylencede Kral Apophis'in Teb'den 500 mil ötede beslenen bir hipopotamın sesi yüzünden uyuyamadığını ileri sürerek o bölgenin Mısırlı kralıyla kavga

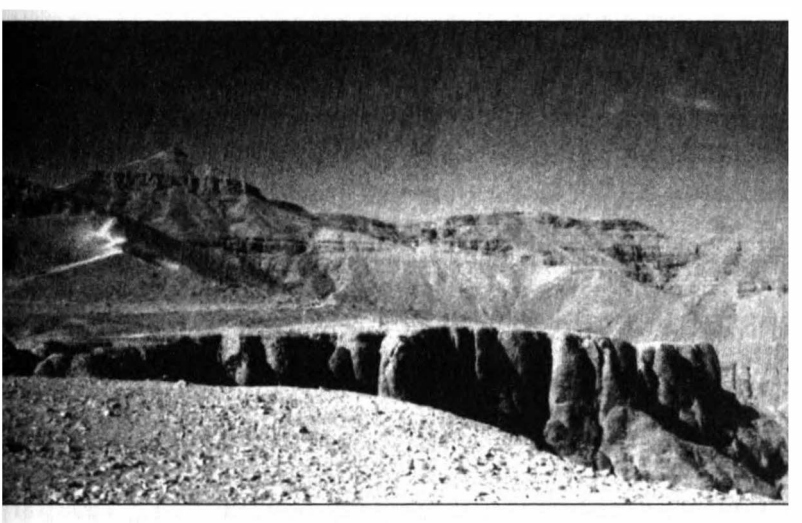
ettiği aktarılıyor.[41] Yeni Krallığa tarihlenen bu öykü Horus yandaşları (Tebliler) ile hipototama tapınan Seth yandaşları (Hyksoslar) arasındaki politik çatışmayı mite dönüştürüyor. Sonunda On Yedinci Hanedana mensup Teb kralları Hyksosları Mısır'dan kovmayı başarıyor. On Yedinci Hanedan döneminde daha sonra ünlü Ölüler Kitabı'na dönüşecek olan yeni cenaze metinleri yazılmaya başlanıyor. Hyksoslar Mısır'dan Kral I. Ahmose (y. MÖ 1550-1525) döneminde kovuluyor. Mısırlılar onu yeni bir hanedanın ilk kralı olarak tanıyor.

YENİ KRALLIK (18-20. HANEDANLAR) VE ÜÇÜNCÜ ARA DÖNEM (21-24. HANEDANLAR): Y. MÖ 1550-747

Ahmose ve On Sekizinci Hanedanın ilk dönemindeki diğer savaşçı krallar Mısır ordularını Fırat'a kadar ulaştırıyorlar. Suriye ve Filistin'de bir imparatorluk kuruyorlar ve Nübye'nin büyük bir kısmına egemen oluyorlar. MÖ on altıncı yüzyılın sonlarında saray yeniden Memphis'e taşınıyor ama Teb dinsel merkez olmayı sürdürüyor. Yeni Krallığın birçok yöneticisi daha sonra Krallar Vadisi olarak anılan çöldeki vadide yeraltı mezarlarına gömülüyor (*bkz.* Şekil 5). Ölen kralların kültlerine adaklar onların mezarlarından biraz uzakta olan cenaze töreni tapınaklarında yapılıyor. Orta Krallık'tan beri Teb'de en önemli tanrı olan Amun güneş tanrısı ile birleştirilerek tanrıların kralı oluyor. Teb'in doğusundaki Karnak'ta bulunan Amun tapınağı Mısır'daki en büyük ve zengin tapınağa dönüşüyor.

On Sekizinci Hanedan çoğunlukla Mısır kültürünün en parlak dönemi olarak kabul edilir. Kraliçe Hatshepsut (MÖ 1473-1458) ve onun yeğeni ve üvey oğlu olan Kral III. Thut-

mose (Tuthmosis) (y. 1479-1425) ile onun torun çocuğu III. Amenhotep (Amenophis) (y. MÖ 1390-1352) dönemlerinde birçok büyük sanat eseri ve bina yapılıyor. Hatshepsut'un Teb'de Deir el-Bahri'deki ünlü tapınağında, çeşitli noktalarında hükümdarın güneş tanrısı hakkındaki gizli bilgilerinin özetinin yer aldığı, güneşe tapınılmak üzere tasarlanmış üstü açık avlu gibi birçok yenilik göze çarpıyor.[42] Hem Hatshepsut hem de III. Thutmose sıradan insanların gelip inek kılığına girmiş tanrıça Hathor ya da "İşiten Kulak" Amun'a dua edecekleri özel tapınaklar yaptırıyorlar.[43] III. Amenhotep birçok tapınağı genişletiyor ya da yeni tapınaklar yaptırıyor ve onun mimarlarının uyguladığı yenilikler yaklaşık 1500 yıl boyunca standart olarak kabul ediliyor. Kral Mısır'daki tüm tanrılarla özdeşliğini vurgulayacak olağanüstü sayıda tanrı heykeli sipariş ediyor. III. Amenthotep kimi zaman kendini ay tanrısı

Şekil 5. Teb'in batısındaki çöl tepeleri arasında yer alan ve Krallar Vadisine bakan piramit şeklindeki dağ. (Kaynak: Richard Pinch).

ilan ederken karısı Kraliçe Tiy de *güneşin gözü* olan tanrıçalarla özdeşleştiriliyor (*bkz.* "Krallar, Konular ve Kavramlar", "Ra'nın Gözü").[44]

III. Amenhotep ve Tiy, tahta geçince adını Akhenaten olarak değiştiren IV. Amenhotep'in (y. MÖ 1352-1336) ebeveynleridir. Kral Akhenaten ve karısı Nefertiti güneş tanrısının bir güneş kursu olarak temsil edildiği Aten kültüne mensuptu. Akhenaten Aten için üstü açık devasa tapınaklar yaptırdı. Akhetaten'de (bugünkü Tell el-Amarna) yeni bir başkent ve kral mezarlığı oluşturdu. Akhenaten Amun kültünü yasakladı ama Mısır'daki tüm tapınakları kapattırdığını iddia etmek abartılı olur.[45] Akhenaten'in yaratıcı güneş tanrısı olarak Aten'i tanıması ve kralın onun yeryüzündeki temsilcisi olduğunu ileri sürmesi diğer tanrıları ve onlarla ilgili söylenceleri geçersiz kılıyordu. Ölülerin Osiris'in yönetimindeki bir ülkede yaşadığı inancının yerini ölülerin ruhlarının sadece Aten tapınaklarında varlıkları sürdürebileceği düşüncesi alıyordu.

Akhenaten'in dinsel ve siyasi politikaları halk tarafından onaylanmadı ve genç kral Tutankamon'un (y. MÖ 1336-1327) döneminde Teb yeniden dinsel başkent yapılıp Amun-Ra ulusal tanrı olarak belirlendi. On sekizinci Hanedanın son kralı olan Horemheb (y. MÖ 1323-1295) Akhenaten yönetimini tanrıların Mısır'ı terk ettiği bir kaos dönemi olarak tanımlıyordu. Horemheb'in yerine geçen veziri Ramses (Ramesses), On Dokuzuncu Hanedanı kurdu. Ramses'in oğlu Seti (Sety) (y. MÖ 1297-1279) Suriye'nin bazı kesimlerini Mısır egemenliği altına alan güçlü bir kraldı ama o dönemin sanatı huzurlu bir güzelliğe sahiptir. Seti'nin oğlu II. Ramses altmış yedi yıl Mısır'ı yönetti ve eski dünyada görkemli başarıları ile bir söylenceye dönüştü. Hitit imparatorluğu ile yaptığı savaşlar Mısır ve Nübye'de yaptırdığı çok sayıda tapınağın duvarlarında öyküler, şiirler ve resimler halinde yansıtılıyor. Ramses

sonunda Hititlerle barış imzaladı ve iki Hitit prensesi ile evlendi. Delta'nın doğusunda yeni bir başkent kurdu ama Teb'i de ihmal etmedi. I. Seti ile II. Ramses döneminde inşa edilen Karnak Tapınağının ana salonundaki 21 metre yüksekliğinde sütunlar onların sonsuz gücünü temsil ediyor.

Ramses'in uzun ve parlak yönetiminden sonra Mısır'da uluslararası ilişkiler zorlu bir döneme girdi. Oğlu Merenptah Libyalıların saldırılarıyla ve deniz insanları diye anılan kitlesel göçlerle uğraşmak zorunda kaldı. Bu düşmanların sayıları Yirminci Hanedanın ikinci kralı olan III. Ramses (y. MÖ 1184-1153) döneminde daha da arttı. Kralın bunlara karşı denizde ve karada kazandığı zaferler onun Medinet Habu'daki, kale benzeri tapınağının duvarlarına yansıtıldı. Bu tapınağın tümü düzenin kaosa karşı kazandığı zaferin bir abidesidir. Öte yandan III. Ramses Yeni Krallık'ta büyük tapınak yaptıran son kral olmuştur.

Tapınaklar ve Krallar

Yeni Krallık boyunca imparatorluğun serveti ve Mısır ve Nübye topraklarındaki altın madenlerinin sömürülmesinden elde edilen zenginlik büyük çapta tapınakların yapımına ve buralara yapılan bağışlara harcandı. Ülkenin her tarafında daha önceki dönemlerde genellikle kerpiçten yapılmış küçük tapınakların yerini duvarlarında kralların tanrılarla beraber göründüğü resimyazılı metinler ve sahneler kazınmış olan büyük taş yapılar aldı. Büyük tapınakların kendi tahıl ambarları, mezbahaları, işlikleri, büroları, okulları, kitaplıkları ve yerleşim yerleri vardı. Bu tapınakların yönetimi için bazıları tam gün çalışan rahipler gerekiyordu.[46]

Eski Krallık'taki piramit külliyeleri gibi Yeni Krallık tapınakları da Mısır evrenini temsil ediyor.[47] Tapınakların etrafındaki yükselip alçalan kerpiç duvarlar ilk çağlarda yerleşim

bölgelerinin çevresindeki suların temsilcisi olabilir. Yaratanın, çabuk öfkelenen kızı Göz tanrıçasını sakinleştirmek için kadim sulardan yükselişi hakkındaki söylence kutsal göllerde yeniden canlandırılıyor. Dış avludaki kabartmalarda ya da devasa heykellerde kral *maat* şampiyonu olarak sergileniyor. Katıldığı ileri sürülen savaşların bazıları gerçek, bazıları hayalı olabilir ama düşmanlar her zaman kaosun temsilcisidir.[48] Sağlam sütunlu kapı girişleri savunma amaçlı olmanın yanı sıra doğudaki ufukta güneşin aralarından yükseldiği dağları temsil ediyor. İç salonlardaki bitki biçimindeki sütunlar tanrıların dünyaya geldiği ya da yeniden doğduğu bataklıkların taştan örnekleri. En içerdeki bölmede yaratanın ilk yaşamı oluşturduğu düşünülen Kadim Höyükte bulunduğu söylenen kült heykeli yer alıyor.

Önceleri her tapınak bir tanrıya adanıyor ama Yeni Krallık'ta tanrılar kutsal "aileler" halinde gruplaştırılarak baş tanrının eşi ve çocukları için ayrı tapınaklar inşa edilmeye başlanıyor. Dolayısıyla örneğin Karnak'ta Amun eşi Mut ve oğlu Khonsu ile birlikte bir üçlü oluşturuyor. Bu grupların hepsi mevcut efsanelere dayanmıyor; bazıları daha sonra o kültün özelliklerini açıklamak için oluşturulmuş. Tanrılar arasındaki ilişkiler dinsel şenliklerde kutsal heykellerin tapınaklar arasında taşınmasıyla dile getiriliyor. Tanrının gemi şeklindeki bir kürsünün içinde taşındığı bu törenlerde sıradan insanlar tanrılarının kutsal simgelerine yakınlaşma fırsatı elde ediyorlar.

Tapınak takvimlerinde sözü edilen bazı festivallerin isimleri söylencelerin yeniden canlandırıldığına işaret ediyor ama bu canlandırmalar ender olarak sergileniyor. Yeni Krallık tapınaklarındaki kabartmaların çoğu insanlığı temsil eden kral ile ilahların temsilcisi bir tanrı arasındaki törensel söyleşiyi yansıtıyor. Kral adakta bulunuyor ya da ayine katılıyor. Tan-

rı da ona uzun yaşam ya da güç bağışlandığını gösteren bir harekette bulunuyor ya da bunu simgeleyen bir obje veriyor. Bunun dışında kabartmalarda kutsal döllenme ve Hatshepsut, III. Amenhotep ve II. Ramses gibi kralların doğumu hakkındaki öykülerden sahneler yer alıyor.[49]

Mısır'daki resimli öykülerin bir özelliği, bazı olaylar ya da ayrıntılar sadece metinde yer alırken diğerlerinin yalnızca kabartmalarda sergilenmesi. Örneğin, bir metinde bir kraliçe ile onunla yatmak için kocasının kılığına giren tanrı Amun arasındaki bedensel beraberlik anlatılıyor. Bunun yanındaki kabartma, Mısır sanatının katı kuralları uyarınca, tanrıyı özgün görünümüyle ve kraliçenin eline hafifçe dokunurken resmediyor (*bkz.* Şekil 20). Kraliçe daha sonra müstakbel kralı doğururken çevresinde o çocuğu ve onun ruh ikizi *ka*'yı koruyup kollayacak tanrılar bulunuyor. Saraydaki bu doğum sahnesi efsaneye dayanıyor olabilir ama tanrıların bebek olarak doğumlarıyla ilgili tüm önceki tanımlardan daha önceye tarihleniyor. Yunan mitolojisinde de Zeus'un ölümlü kadınları baştan çıkarmak için kılık değiştirmesiyle ilgili benzer öyküler var ama bunlar daha çok ihtiras ve kıskançlık gibi insani duygulara odaklanıyor. Zeus'un ayartmaları efsanevi kahramanlarla dolu bir döneme denk geliyor ve tanrının davranışı eleştirilebilir. Mısır'da böyle öyküler tanrısal krallık efsanesinin görkemli bölümünü oluşturuyor ve yaşayan kişileri ele alıyor.

Her Mısır kralı yüce yaratıcı tanrı Amun'un "oğlu", ama aynı zamanda babası Osiris'in intikamını alan Horus'tur. Yeni Krallık'ta bazı hükümdarlar kutsal kent Abydos ve Osiris kültü ile yeniden ilgileniyor. Ne gariptir ki Abydos'taki en güzel tapınağı, adını Osiris'in baş düşmanı Seth'ten almış olan kral I. Seti tarafından yaptırılmıştır.[50] I. Seti'nin tapınağı o kadar büyük ve iyi korunmuş durumda ki içindeki sahneler

ve yazıtlar her Mısır tapınağındaki günlük ayinlerin yeniden canlandırılmasında kullanılıyor. Bu ayin güneş tanrısının her gün yeniden doğuşu ve Osiris'in ölümü ile yeniden canlanması hakkındaki mitten etkilenmiştir.[51]

Osiris efsanesinin bazı bölümleri I. Seti'nin tapınağında sergileniyor; bunlarda kral Horus rolündedir. Bu resimler arasında çok ender olanı kuş kılığındaki İsis'in büyülerle öldürülen kocasını tahrik ederek Horus'a gebe kalması. Bu bir zafer ve umut anıdır ama sadece yüksek rütbeli rahipler dışında kimsenin bunu görmesine izin verilmez. Osiris'in öldürülüşü Seti'nin tapınak duvarlarında yer almıyor ama Osireion adındaki dikkate değer yapıda ölmüş bir tanrı olarak anılmaktadır (*bkz.* Şekil 6).[52] Bu bina eski bir kral mezarı biçiminde yapılmış. Uzun bir koridorla, bir zamanlar suyla çevrili yapay

Şekil 6. Abydos'taki Osireion Kadim Höyüğü ve tanrı Osiris'in mezarını temsil etmek için inşa edilmiş. (Kaynak: Richard Pinch.)

bir ada üzerinde kralın imgesel bir mezarı olarak bir lahit mezarın bulunduğu yeraltındaki bir salona ulaşılıyor. Yandaki odada Mısır *kozmolojisinin* ana kaynağını oluşturan ve daha sonra Nut Kitabı'nda yer alan imgeler ve metinler var.

Abydos'ta Yeni Krallığa tarihlenen, özel bir kişiye ait dikilitaş üzerine kazılmış olan bir ilahi Mısır'daki Osiris mitinin en ayrıntılı anlatımını içeriyor.[53] Tanrı isimlerinin sıralanmasından sonra şiir Osiris'in "babasının tahtına oturması" ile başlıyor ve Horus'un onun resmi ardılı olduğunun ilanı ile bitiyor. Bu, efsane hakkındaki tek kaynağımız olsaydı öyküyü anlamak çok zorlaşırdı çünkü Osiris'in nasıl öldüğünden söz edilmiyor ve düşmanı yalnızca "düzenbozan" olarak tanımlanıyor. Kurallar hâlâ *maat*'ın korkunç olaylarla tehdit edildiği anların görüntülenmesini engelliyor. Yalnızca bir yerde her gün ilahi dengeyi bozan güçlerin sergilenmesine izin verilmiştir, bu da Yeni Krallık'taki kral mezarlarıdır. Ölümün yol açtığı büyük bunalım sırasında kral bunalıma giren tanrılarla özdeşleşmek ve onların yıkıcı güçlere karşı kazandığı zaferi paylaşmak gereğini duyuyor.

Yeraltı Dünyası Kitapları

Yeraltı Dünyası Kitabı Yeni Krallık'la kral mezarlarında ve anıtlarda yer alan bir tür anma metni için kullanılan genel bir terim. Bu terim bu kitapların ait olduğu yerle ilgili bir Mısır teriminden alınmış: "yerin altında olan". Bu kitapların en eskisi olan Gizli Odanın Kitabı (şimdilerde Amduat olarak anılıyor) kral tarafından Heliopolis ve diğer tapınaklarda düzenlenen güneş tanrısı ayinlerinden oluşuyor. III. Thutmose ve ardılı II. Amenhotep'in mezar duvarlarında yer alanlar doğrudan doğruya bir papirüs tomarından kopya edilmiş görünüyor (*bkz.* Şekil 45). Bu bize tapınaklardaki kopyaların neye benzediği konusunda bir fikir veriyor.

Yeni Krallığın sonlarında yaklaşık yirmi farklı kitap kullanılıyor.[54] Bunlar mezarların duvarlarına ya da tavanlarına resmediliyor ya da sanduka ya da kefen gibi önemli cenaze malzemelerinin üzerine yazılıyor. Kitaplar Orta Mısır dilinde yazılmış ama daha sonrakiler On Sekizinci Hanedanın sonlarında yazı dili olan Eski Mısır Dilinden çok etkilenmişe benziyor. Metinlerin tümü resimyazılı ama kimi zaman okunması hayli zor oluyor. Bu kitaplar yalnızca kral ve yüksek rütbeli rahipler tarafından bilinen çok kısıtlı bilgiler içeriyor.

Yeraltı Dünyası Kitaplarının amacı evreni sürdürmek ve ikinci olarak da kralı güneş tanrısı ile özdeşleştirerek onun öbür dünyaya geçişini kolaylaştırmak. Ortak konuları güneş tanrısı Ra-Atum'un günlük yolculuğu. Çoğu onun yeraltı ile eşdeğer bulunan gece içindeki tehlikeli yolculuğu üzerinde duruyor. Bu tehlikeli yolculuk belki de dünyadaki eski öykü konusu ama Yeraltı Dünyası Kitapları öyküler halinde yazılmamış. Kitaplar zamanın akışına[55] ya da kapılarında muhafızlar bulunan mağara ya da bölgelere bölündüğüne inanılan yeraltı dünyasının coğrafyasına göre yapılandırılıyor. Her Yeraltı Dünyası Kitabı öbür dünyanın farklı bir topografyasını sergiliyor ama On Sekizinci Hanedandan itibaren kral mezarlarının süslemelerinde birden fazla kitap kullanılıyor.[56]

Yeraltı Dünyası Kitaplarının çoğunda resimler öne çıkıyor. Çoğunlukla metin resim altları şeklinde. Kapılar Kitabı ve Mağaralar Kitabı gibi Yeraltı Dünyası Kitapları, Orta Krallık sandukalarında bulunanlardan çok daha ayrıntılı haritalara sahip. Her saat, kapı ya da mağara yüzlerce tanrı, iblis ve canavarın yer aldığı devasa tablolarla temsil ediliyor. Bazı Mısır uzmanları bu gruplandırmalara "imge karmaşası" adını veriyor. Münferit simgeler bu karmaşa içinde anlamını değiştirebiliyor.

Bu gizli kitaplar ilahi düzenin kırılganlığını kabul ediyor ve yaratıcı güneş tanrısının karşılaştığı zorlukları sergiliyor-

lar. Neredeyse Mısır efsanesinin tüm kahramanları güneşin teknesinin mürettebatı ve güneş tanrısını Apophis ve diğer kaos canavarlarına karşı koruyorlar. Daha da önemlisi, Osiris ve diğer ölüler gecenin altıncı saatinde güneş tanrısı tarafından geçici olarak canlandırılmayı bekliyorlar. Abydos'daki Osierion belki de Ra ile Osiris arasındaki bu efsanevi bütünleşmenin dekorunu oluşturuyor.

Çoğu kez Yeraltı Dünyası Kitapları arasında anılan Cennetlik İnek Kitabı ile Ra'nın Ayini'nde anlatım farklı yönlere doğru gelişiyor. İlki gökyüzü tanrıçasının inek kılığındaki karmaşık bir imgesine odaklanıyor ama metnin bir bölümü insanların bir başkaldırısını bastırdıktan sonra neden dünyadan ayrılmaya karar verdiğini canlı bir biçimde aktarıyor (*Bkz.* "Mitsel Zaman Dilimleri", "Doğrusal Zaman", "İnsanlığın Yokoluşu"). Bu öykü ilk kez Piramit Metinlerinde şafak söylencesi olarak kayda geçmiş olabilir[57] ama Yeni Krallık döneminde çok daha derin bir anlam kazanmış. Ra öfke, burukluk ve acıma gibi insani duygulara kapılabilmekte ve öykü, yaratanın neden acı ve ölümü de yarattığı konusundaki önemli soruyu yanıtlıyor.

Ra'nın Ayini adıyla anılan kitap ise coşkulu bir dil ve güçlü görsellerle yaratıcı güneş tanrısının sonsuz gizemini sergiliyor. Güneş tanrısı yetmiş beş gece gösterisi ile evrenin gerisindeki hayat veren güç olarak ortaya çıkıyor. Bu gösteriler Horus ve İsis gibi önemli tanrılardan "Büyük Erkek Kedi" ya da "Mağara Adamı" gibi belirsiz kimliklere kadar uzanıyor ama kitabın Mısır dilindeki adının altında "batıdaki birleşime hayranlık" sözcükleri yer alıyor. Bu çerçevede efsanevi öykülerin temelini oluşturan bağımsız bireylerin tipik davranışları neredeyse anlamsız kalıyor.

Leiden I 350 Papirüsü gibi koruma altına alınmış Yeni Krallık ilahileri tüm tanrıların yaratanın bir bölümünü oluş-

turduğu düşüncesini irdeliyor. Genellikle Amun-Ra diye anılan tek bir yaratanın mucizevi bir biçimde birçok parçaya bölünme sürecini yorumluyor.[58] Yaratıcı güneş tanrısına evrenin koruyucusu olarak tapınmak Mısır seçkinleri arasında çok yaygın. Gündüzü ve Ra'nın gece yolculuklarını kutsayan güneş ilahileri Yeni Krallık'taki bazı özel mezarlarda ya da rahiplerin ve yetkililerin heykelleri üstünde yer alıyor. Yeni Krallığın sonlarında Ra Ayini'nin bir yorumu Ölüler Kitabı olarak bilinen cenaze metinlerine ekleniyor.

Ölüler Kitabı

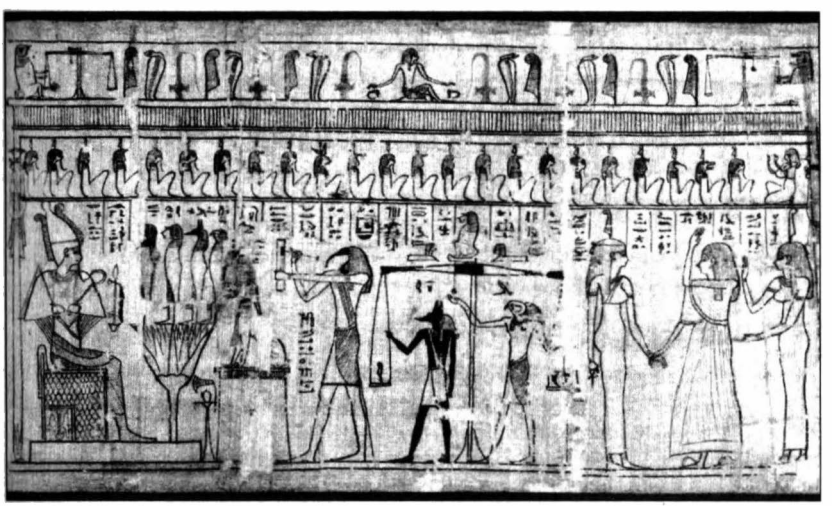
Ölüler Kitabı MÖ on dokuzuncu yüzyıla tarihlenen, Eski Mısır'da Günlük Yaşam için Gerekli Büyüler olarak bilinen bir grup metne verilen isim. Ölüler Kitabı Mısır uzmanlarınca ilk kez çevrildikten sonra Eski Mısır'ın İncil'i olarak ünlendi. Aslında bu kıyaslama doğru değil. Ölüler Kitabı Mısır dininin kutsal kitabını oluşturmuyor. Yalnızca seçkinlerin ruhlarının öbür dünyada zengin bir yaşama kavuşmalarına yardımcı olacak bir dizi el kitabından biridir.

Bin yıldan uzun bir süre kullanılan bu kitap 190'dan fazla büyü ya da "formül" içeriyor. Ölüler Kitabı'nın farklı büyülerin yer aldığı çok sayıda nüshası var. Büyüler ancak MÖ 650 yılı civarında bir düzene sokuldu. Yeni Krallık döneminde Ölüler Kitabı'ndaki büyüler arada bir kefenlerin, sandukaların, kral mezarlarının ve tapınakların duvarlarına kazınıyordu. Çoğu papirüs üzerine yazılıyordu. Bu nüshalar varlıklı rahiplerin, rahibelerin ve yetkililerin cenaze merasimlerinde kullanılıyordu.

Ölüler Kitabı'ndaki büyüler çoğunlukla resimyazı ya da sadeleştirilmiş şekillerle yazılıyordu. Büyülerin çoğunluğu Orta Mısır dilindedir. Yeni Krallık döneminde konuşma dili önemli ölçüde değişti; bu yüzden eski Orta Mısır dilinde ya-

zılmış metinleri okuyabilen çok az olmalıydı. Belki Ölüler Kitabı'ndaki süslemelerin giderek önem kazanmasının nedenlerinden biri de buydu. Yeni Krallığın son dönemlerinde her büyünün geleneksel bir süslemesi vardı. Bazı nüshalarda büyüler yalnızca süslemelerle temsil ediliyordu. Bu süslemeler aynı zamanda mezarların dekorasyonlarında kullanılıyordu ve MÖ on dördüncü yüzyıldan itibaren özel mezarların duvarlarında tanrı suretleri yer almaya başladı.

Mısır'ın her tarafında Ölüler Kitabı'nın nüshalarına rastlanıyor ama esas itibarı ile Teb'deki tapınaklarda yazıldığı

Şekil 7. Ölüler Kitabı'ndaki 125 numaralı büyünün süslemesi. Sağdan sola doğru, ölen bir kadın iki hakikat tanrıçası tarafından Çifte *Maat* salonuna getiriliyor ve yüreği Horus ve Anubis tarafından gerçek tüyü ile tartılıyor. Sonuç Thoth tarafından kayda geçirilip Ammut canavarına, Horus'un dört oğluna ve Osiris'e bildiriliyor. (Martin Brimmer'in bağışı. Kaynak: Güzel Sanatlar Müzesi, Boston. Çizimler için Peter Manuelian'dan izin alınmıştır.)

düşünülüyor. Büyülerin çoğu eski cenaze geleneklerinden, özellikle Sanduka Metinlerinden alınmış. 17 numaralı büyüde Sanduka Metinlerinden alıntıların yanında "bu şu anlama geliyor" başlığı altında açıklamalar yer alıyor. Bu açıklamalarda eski yaratılış mitleri daha sonraki din anlayışı ile yorumlanıyor. Bu durum, Mısır mitlerinin anlam ve işlevlerinin dönem dönem değişebildiğine işaret ediyor.

Ölüler Kitabı'nda birçok tanrının adı geçiyor ama büyülerde sözü edilen öbür dünyaya iki tanrı egemen: Ra ve Osiris. Ra ile ilgili büyülerin bazıları tapınaklarda dile getirilen güneş ilahilerinden alınıp uygulanmış. Ölenlerin ruhları güneş teknesindeki "mürettebata" katılabiliyor ya da öbür dünyanın yöneticisi Osiris'in sarayında kendine bir yer arıyor. Ruhun bu yolculuğunda ona yardımcı olmak ve onu korumak amacını güden büyüler daha öncekilere benziyor ama ölenin geçmişteki yaşamını yargılamada ağır basıyor.

Bu durum, "Çifte *Maat* Salonuna indiriliş" ile ilgili 125 sayılı büyüde açıkça görülüyor. Ölüler Osiris'in tahtının önünde tanrı ve tanrıçalardan oluşan bir jüri karşısına çıkmak ve belirlenmiş kırk iki günahı işlemediğini beyan etmek zorundadır. Bu günahların çoğu tanrılara, tapınaklara karşı ya da ayinler sırasında işlenen suçlardır; dolayısıyla 125 numaralı büyü rahiplerin kabul töreninden esinlenmiş olabilir.[59] 125 numaralı büyünün süslemeleri metnin açıklanmasından ziyade resimlenmesini sağlıyor. Tüm Mısır imgelerinin en ünlülerinden biri olan bu süslemede ölen kişinin kalbi gerçek tanrıçası Maat'ı temsil eden tüyle tartılıyor. Yürek günahlar yüzünden ağır çekerse bir canavara yem olacaktır.

Başlangıçta bu yargılama büyü sayesinde üstesinden gelinebilecek bir dizi riskten biri idi ama 125 numaralı büyü daha sonra Yeni Krallık'ta oluşmaya başlayan tanrının adil ama bağışlayıcı olduğu inancıyla çakışıyor. Bu dönemdeki dualar-

da insanlar Thoth ve Amun gibi tanrılardan adil olmayan bir toplumda varlıklarını sürdürebilmek için yardım istiyorlar. Kimileri de çektikleri acıların bir tanrının huzurunda ettikleri bir yemini bozmak gibi eylemlerin cezası olduğunu kabulleniyorlar.[60] Günlük yaşamda din hakkındaki bilgilerin çoğu gibi bu "pişmanlık metinleri" Teb kral mezarlarını inşa edip süsleyen sanatçıların köyü olan Deir el-Medine'de bulundu. Yeni Krallık edebiyatının çoğu da çölde bu çok iyi korunmuş bölgede gün yüzüne çıkarıldı.[61]

Edebiyatta Mitoloji

Yeni Krallık döneminden yalnızca on kadar öykü günümüze ulaşmış. Bu öykülerin yazarları okurların Mısır mitleri hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olduklarını düşünmüş olabilirler.

Yedi tanrıçanın bir yılan, bir timsah ya da bir köpek tarafından öldürülmesine karar verdiği prensle ilgili öykü dünyanın en eski peri masalı olarak biliniyor. Öykünün sonu bulunamadı ama prens muhtemelen katıldığı bir atlama yarışında kalbini kazandığı ateşli bir prenses tarafından kurtarılmış olmalı. Gerçekler ve Yalanlar adıyla bilinen öykü tanrıların beceriksiz ve ölümlü bir aileye dönüştüğü Osiris söylencesinin simgesi olarak yorumlanıyor.[62] Bu öyküde babası Gerçek'in öcünü almayı ve onun düşmanı olan Yalanları yenilgiye uğratmayı amaçlayan bir oğul var. İsis'in aksine, kahramanın annesi tutkulu ve kalpsiz bir kadın olarak betimleniyor.

İki Erkek Kardeş öyküsündeki kadınlar da kötü kişiler. Kahramanımız kardeşinin karısına tecavüz ettiği iftirasına ve sonra da tanrıların kendisine eş olarak seçtiği kadının ihanetine uğruyor. Bu öyküde birçok mitolojik tema üstü örtülü biçimde yer alıyor.[63] Kardeşler iki tanrı ile (Anubis ve Bata) aynı isimlere sahip ve birtakım insanüstü güçleri var. Öykü Mısır sınırlarının hemen dışında hâlâ tanrılara ve canavarla-

ra rastlamanın mümkün olduğu bir dönemde geçiyor. Denizin güzel bir kadını yakalama çabası, hem İki Erkek Kardeş hem de Seth'in tanrıça Astarte'yi kurtarmak için deniz tanrısı ile savaştığı bir başka Yeni Krallık öyküsünde yer alıyor. Bu yabancı bir mitin kısmen Mısırlılaştırılmış bir biçimi olabilir (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar", "Astarte"). Başka öykü parçalarında bir dişi aslana dönüşen bir kadın ve tanrı Heryshef'in ilahi bir şahinle savaşında kendisine yardım etmesi için bir insan yaratması anlatılıyor.[64]

Yeni Krallık'taki en çelişkili öykü Horus ile Seth Uzlaşmazlığı. Bu, iki tanrı arasında süregelen anlaşmazlık ve zamanla varılan uzlaşma ile ilgili en uzun öykü. Öte yandan bu, mitlerin en önemlisi ya da standart sürümü olarak görülmemeli. Birçok bilim insanının belirttiği gibi, bir mit çeşitli biçimler içerir. Bu metin anlatı şeklindedir. Muhtemelen eğlendirme amacıyla yüksek sesle okunuyordu. Eski bir mit yeniden aktarılırken Yeni Krallık hukuk sisteminde adalete ulaşmanın zorluğuna ve belki de kralın vârisinin kim olacağıyla ilgili son zamanlarda yaşanan sorunlara mizahi bir dille ve üstü kapalı bir biçimde değiniliyor.[65]

Bazı Mısır uzmanları Horus ile Seth Uzlaşmazlığı öyküsündeki birçok kişi ve olayın gülünç bir biçimde ele alınmasının bunun gerçek bir mit olmasını engellediğine inanıyor ama birçok kültürdeki mitlerde güçlü ve çoğu zaman acımasız bir mizaha rastlanıyor. Öyküdeki daha uygunsuz durumlar, örneğin Seth'in yeğeni Horus'u ayartmaya yönelik başarısız girişimi ya da Horus'un bir öfke krizine kapılarak annesinin başını uçurması, cenazelerle ve büyülerle ilgili metinlerde de yer alıyor.

Sadık ama baskıcı, hile ve büyü ile istediğini elde eden bir anne olan İsis, Mısır mitolojisinde ilk kez tümüyle canlandırılan bir kişilik. Bir Yeni Krallık *ostracon*'unda İsis ve maiyetindeki akreplerin bir balıkçı kadının yanına sığınması anla-

tılıyor (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar", "Sereket"). Bu öykü yüzlerce yıl sonra zehri etkisiz kılan büyünün bir parçası olarak sihirli heykellerde ve dikilitaşlarda kullanılıyor. Yalnızca büyü metinlerinde yer alan mitlerin çoğu muhtemelen başka kaynaklardan ya da sözel geleneklerden aktarılmış olabilir. Yeni Krallığın son dönemlerinde papirüse yazılmış önemli sayıda büyü mevcut. Halen British Museum'da bulunan Harris Sihirli Papirüsü, İsis'in tecavüze uğraması gibi mitlere atıfta bulunan ve timsahlara karşı büyüler içeren birçok bölüm içeriyor.

Mitler çoğu kez toplumsal ürünler olarak düşünülür ama Mısır kültüründe onların bireysel uygulamaları da yer alıyor. Bir başka örnek, tapınak festivallerini belirten takvimlerde şanslı ve şansız günlerin listelenmesi. Kahire Takvimi denen bu takvimde yılın her gününün belli bir tanrı ya da efsanevi olayla bağlantısı bulunuyor.[66] Bu bağlantıların o günkü eylemleri etkileyeceğine inanılıyor; bu da takvimleri yıldız falına dönüştürüyor. Örneğin Peret'in (ilkbahar) ikinci ayının yirmi dokuzuncu günü, "Geb'in çocuklarının" yaratana karşı ayaklandığı gündür. Takvim "Bugün hiçbir şey yapmayın," uyarısında bulunuyor. Bazı kayıtlar Horus ile Seth'in barışması gibi efsanevi olayları dile getirirken diğerleri, aksine "Bedesh'in kayıp çocukları" gibi son derece soyut mitlerden söz ediyor.

Yeni Krallığın Sonu

MÖ on birinci yüzyıla gelindiğinde Delta'nın doğusunda yaşayan kralların ülkenin güneyi üzerinde hemen hiç etkili olmadığı görülüyor. On İkinci Hanedanın son kralı XI. Ramses (y. MÖ 1099-1969) Krallar Vadisinde kendine bir mezar hazırlattı ama muhtemelen oraya gömülmedi. Teb bölgesinde güç, kuşaklar boyu orduda general ve Karnak Tapınağında

başrahip olarak görev yapmış bir ailenin eline geçti. Bu ailenin birçok bireyi kral unvanını benimsedi; hatta yeni bir kraliyet sülalesi, Yirmi Birinci Hanedanı oluşturarak kuzeye egemen oldu. İki aile arasındaki evlilikler barışın sürmesini sağladı.

Ölüler Kitabı'ndaki en güzel süslemeler MÖ on birinci ve onuncu yüzyılda Teb tapınaklarında rahibe olan kraliyet mensubu ya da aristokrat kadınlar tarafından yapıldı (Örneğin *bkz.* Şekil 24). Seçkinlerin cenazelerinde Ölüler Kitabı'ndan bazı büyülerin ve yeraltı dünyası kitaplarından bir papirüsün kullanılması âdet haline geldi. Bu dönemde krallara ait birçok *mumya* Teb rahipleri tarafından bulundukları yerden alındı, böylece onların mezar duvarlarındaki gizli Yeraltı Kitaplarının kopyalanması mümkün oldu.[67]

Yeraltı Kitaplarındaki papirüsler çoğu kez "efsanevi papirüsler" olarak anılır. Bunların hemen tamamı çizimlerden oluşur ve sadece birkaç kısa açıklama içerir. MÖ üçüncü binyıla tarihlenen metinlerde bulunan, yaratanın yaşamı oluşturması ya da yeryüzü ile gökyüzünün ayrıştırılması gibi efsanevi olaylar ilk kez bu döneme ait papirüslerde ve sandukalarda yer alıyor (*bkz.* örneğin Şekil 42). Tanrının varlığını dile getirmek çoğu kez olanaksız. Bu yüzden Mısır ruhban sınıfı zor kavramları sözcükleri kullanmadan görsel simgelerle aktaran karmaşık bir sistem oluşturuyor.

MÖ dokuzuncu yüzyılda cenazelerde papirüs kullanımı birdenbire kesiliyor. Bu, Teblilerle kuzeydeki yeni bir kral hanedanı arasındaki içsavaşın tapınak yaşamına etkisinden kaynaklanıyor olabilir. Yirmi İkinci Hanedan kralları Libya kökenlidir ama tümüyle Mısır dinini benimsedikleri görülmektedir. Onlar kediyi andıran tanrıça Bastet'e inanıyor ve onun Bubastis'teki tapınağının bir bölümünü onarıyorlardı. II. Osorkon'un (y. MÖ 874-859) festival salonundaki kabart-

malar Mısır'daki tüm tanrıların kralın jübilesini kutlamak için Bubastis'te toplanmalarını sergiliyor. Bastet güneş tanrısının ve tüm tanrıların ateşli koruyucusu Ra'nın Gözü rolünü üstlenen tanrıçalardan biriydi. Göz tanrıçası hakkındaki mitler MÖ birinci binyılda giderek daha fazla önem kazandı.

Kuzeydeki kralların çoğu Tanis kentinde, Amun-Ra tapınağındaki mezarlara gömülüyordu. Bu mezarların bir kısmında Yeraltı Kitaplarının Gündüz Kitabı ve Gece Kitabı gibi bölümleri duvarlara kazınmıştır.[68] Tanis'teki tapınaklar Mısır'ın dört bir yanından getirtilen Orta ve Yeni Krallık heykelleri ile doludur. Bu, muhtemelen ekonomik bir önlemin ötesinde bir anlam taşır. Eski kral heykellerinin yeniden kullanıma girmesiyle yakın geçmiş yeniden yapılandırılıyor ve ataların koruyucu varlığına sığınılıyordu.

Geçmişteki zaferleri anımsama eğilimine karşın, küçük objelerde birtakım yenilikler göze çarpıyor. Üçüncü Ara Dönem'de tanrıları temsil eden çok sayıda *nazarlık* yapılıyor. Bunlar muhtemelen hem yaşayanların hem de ölülerin sağlığını ve güvenini korumak amacıyla kullanılıyordu. Bu nazarlıkların bazılarında Horus'un Seth'e mızrağını saplaması ya da İsis'in sazlıklarda bebek Horus'u emzirmesi gibi efsanevi olgular yer alıyor.[69] Bu nazarlıkların seçimi bu imgelerin ardındaki öykülerin çok iyi bilindiğine işaret ediyor. Üçüncü Ara Dönem'e kadar emziren tanrıçalarla ilgili sahnelerde Horus rolünü üstlenen bir kral bulunuyor. Çocuk Horus'un hayattaki bir kralla özdeşleşmesi sonlanınca mitolojide ve dinde çok önemli bir rol oynamaya başlıyor.

MÖ sekizinci yüzyılda Mısır, sıradan krallar ve kabile reisleri tarafından yönetilen birtakım bölgelere ayrıldı. Teb bölgesi Amun'un İlahi Âşıkları diye bilinen, kraliyet mensubu baş rahibelerin denetimindeydi. Tapınaktaki ayinlerde bu rahibeler yaratanın ortağı olan efsanevi Atum'un Eli rolünü üst-

leniyorlardı.[70] Mısır'ın parçalanması zaman içinde güneyden gelen istilacılar tarafından engellendi.

GEÇ DÖNEM VE PTOLEMAİOSLAR DÖNEMİ (25-30. HANEDANLAR VE PTOLEMAİOSLAR): MÖ 747-30

MÖ birinci binyılda bir dizi büyük imparatorluk kuruldu ve yıkıldı. Mısır Nübyelilerin, Asurların, Perslerin ve Yunanların istilasına ve işgaline uğradı; dolayısıyla bu dönemin büyük bir bölümünde ülke ya bir yabancı gücün egemenliği altında kaldı ya da bağımsızlık savaşı verdi. Mısır kültürü yeni yönetici kesimin baskısı altındaydı, gene de Mısır mitlerinin en iyi kaynaklarından çoğu bu döneme tarihleniyor. Aslında bazı bilim insanları Mısır'ın Geç Dönem'den önce gelişmiş bir mitolojiye sahip olduğunun ayırdında değil. Yönetimde, dinde ya da dilde bir değişim yaşandığında yerli halkın ya da yeni gelenlerden eğitimli olanların geleneklerini yok olmadan kayıt altına alma arzuları kültür alanında sık rastlanan bir olgudur. Bu suretle bu inanç ve gelenekler ilk kez belgelenmiş olur.

Yirmi Beşinci Hanedan olarak Mısır'ı yöneten Nübye kralları eski geleneklere saygılıydı. Bu krallar Nübye'nin Kush adıyla bilinen bölgesinden geliyordu. Kültürleri Nübye ve Mısır unsurlarından oluşuyordu. Kush'taki en önemli dinsel bölge, eski Napata'nın yakınında, üzerinde Amun-Ra ve Ra'nın Gözü olan Hathor için bir tapınak bulunan, Gebel Barkal isimli kutsal tepeydi. Kral Piye (Piankh) ve kardeşi Kral Shabaka bu hanedanın Mısır'ı yöneten ilk mensuplarıydı. Kral Piye (MÖ 74-716) adına dikilen bir zafer yazıtında çok sayıda Mısır tanrısından ve söylencelerden söz ediliyor. Kralın başkent

Memfis'i "Amu-Ra'nın emrettiği üzere bir çöl fırtınası gibi" ele geçirdiği anlatılıyor.[71] Napata yakınında Nübye krallarının piramit mezarlarının bazılarında Eski Krallık Piramit Metinlerinden alıntılar yer alıyor. Teb'de Nübye kralları tarafından atanan rahipler Ölüler Kitabı'nı yeniden elden geçirip düzenlediler. Ekledikleri bazı büyüler muhtemelen Nübye diliyle yazılmış bölümler içeriyor.[72] Memfis Teolojisi olarak bilinen metnin bir suretinin yer aldığı Shabaka Taşı da gene bu Nübye dönemine tarihlenmiştir (*bkz.* Şekil 8).

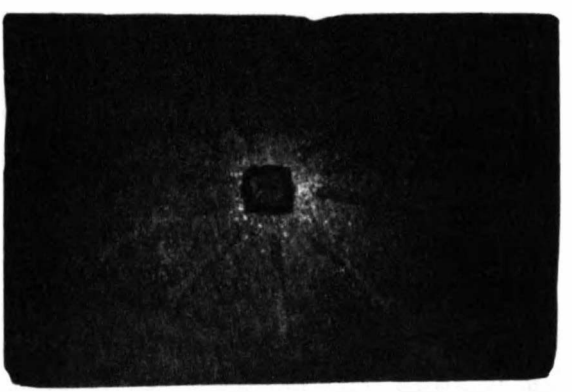
Memfis Teolojisi

Bu metinde yeryüzü tanrısı Geb'in birbirine düşman tanrılar Horus ve Seth'i yargılaması ve Osiris'in yeraltı dünyasının hükümdarı oluşu anlatılıyor. Heliopolisli Atum ile Memfisli Ptah'ın yaratılış mitleri bir araya getiriliyor ve Ptah birinci şahıs kipini kullanarak kendi düşünce ve konuşma gücüyle tüm yaşamı yarattığını anlatıyor. Bu bölüm sık sık Aziz John İncili'ndeki ünlü girişle kıyaslanır: "Başlangıçta Söz vardı, Söz Tanrı'yla beraberdi ve Söz Tanrı'ydı." Bu metnin tamamı dinsel festivallerde yüksek sesle okunmuş olabilir.

Kral Shabaka (y. MÖ 716-702) Memfis Teolojisi'ni taşa yazdırdığını, çünkü orijinalinin "solucanlar tarafından kemirildiğini" ileri sürüyor. Memfis'teki Ptah tapınağına yerleştirilen yeni kopya da aynı şanssızlığı yaşadı. Üzerine kazıldığı taş sonradan bir değirmen taşı olarak kullanıldı ve metnin bazı bölümleri silindi. Memfis Teolojisi'nin önsözünde Shabaka'nın bu metni korumaya aldığını çünkü bunun "atalarının eseri" olduğuna inandığı belirtiliyor. Geçmişte Mısır uzmanları Shabaka'nın bu metnin çok eski olduğuna dair sözlerine inandılar ve onu Eski Krallığa, hatta Erken Hanedanlık Dönemi'ne tarihlediler. Son zamanlardaki araştırmalar Memfis Teolojisi'nin Yeni Krallığın son dönemlerinden daha eski olma-

dığını gösteriyor. Muhtemelen Shabaka döneminde içeriğini daha etkin kılmak için eski tarzda yeniden yazılmış olabilir.[73]

Memfis Teolojisi'nin büyük bir kısmı Bremner-Rhind Papirüsü adı verilen, MÖ dördüncü yüzyıla tarihlenen yaratılış öyküsüyle benzerlik taşıyor (*bkz.* Ek: Birincil Kaynaklar, "BRP").[74] Bu papirüsteki metinlerde kralın, devletin ve evrenin düşmanlarına saldırmayı ve onları zararsız hale getirmeyi amaçlayan ayinler yer alıyor. Güneşin Değişimlerine ve Apophis'i Devirmeye Dair Bilgiler Kitabı'nda düşmanların maketlerini ya da çizimlerini yapmak, sonra da bunları hançerleyerek, ayaklar altına alarak, yakarak ya da gömerek yok etmekle ilgili önerilerde bulunuluyor. Bu bölümlerin girişinde yaratıcı tanrının yaşamı yaratışını ve ilahi düzeni kurmasını anlatan konuşmaları bulunuyor. Bu, ayinin süregelen evrensel savaşımın bir parçasını oluşturduğuna işaret ediyor: Yakın zamana kadar Bremner-Rhind Papirüsü *kozmogonisi* Memfis Teolojisi kadar uzmanların ilgisini çekmedi, çünkü

Şekil 8. Shabaka Taşı üzerine kazınmış Memfis Teolojisi. Taş daha sonra değirmen taşı olarak kullanıldığından yazılar hasara uğramış. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

ilki günümüzdeki dinsel metin kavramına uygun iken ikincisinin büyülerin ilkel dünyasını yansıttığı düşünüldü. Bu ikisi arasında Bremner-Rhind Papirüsü Mısır kültüründe mitin kullanım şeklinin çok daha özgün bir örneğidir.

MÖ yedinci yüzyılda ülke Asurluların çok sayıda acımasız saldırısına uğrayınca Mısırlılar kaosun egemen olduğuna inanmış olmalıydı. Daha önceki işgalcilerin aksine, Asurlular Mısır tanrılarına hemen hemen hiç saygılı davranmadılar. Heliopolis ve Teb'deki tapınakları yağmalayıp çok sayıda değerli eşyaya el koydular. Nübye kralları Mısır'dan sürüldü ama yaklaşık bin yıl kadar Kush'a egemen olmaya devam ettiler.

Asurlular Mısır'da büyük bir ordu bırakmaya yetecek askeri güce sahip değildi. Ülkeyi kendileri adına yönetmeleri ve vergi toplamaları için Mısırlıları görevlendirdiler. Delta'daki Said bölgesinden bir aile bir süre Asurlularla işbirliği yaptı. Asurlular imparatorluklarının başka yörelerindeki sorunlarla ilgilenmeye başlar başlamaz bu aile Mısır'ı bağımsızlığa kavuşturdu ve Yirmi Altıncı Hanedan olarak yönetime geçti. Bu kralların yönetiminde Yunan tüccarların Delta'ya yerleşip ticaret yapmasına izin verildi.

Sais'teki tanrıça Neith kült merkezi Mısır'ın en önemli tapınaklarından biri oldu. Daha sonraki bir inanışa göre, Sais'teki tapınakta ruhun Tanrı ile bütünleşebilmesinin sırrını içeren bir resimyazı bulunuyordu.[75] O dönemde, *Demotik* denen bir yazı stili geliştirildi. Bu stil kısa sürede birçok alanda resimyazının yerini aldı.

Persler ve Yunanlar

MÖ 525 yılında Pers kralı Kambises Mısır'ı fethetti ve kraliyet ailesinin çoğunu öldürttü. Kambises'in hançerini kutsal Apis öküzüne saplayarak Mısır tanrılarına olan nefretini sergilediği muhtemelen bir söylenceden ibarettir (*bkz.* "Tanrılar, Ko-

nular, Kavramlar"). Persler Mısırlıları kendi dinlerini benimsemeleri için zorlamadı ve Mısır tanrılarına saygılı davrandı. Batıdaki çölde yer alan Hibis tapınağındaki kabartmalar Yirmi Yedinci Hanedandan Pers kralı I. Darius döneminde yapılmıştır. Bu kabartmalarda son derece olağandışı tanrı biçimleri görülüyor. Bu biçimler ve örneğin Atum için "İlk Zamanda ortaya çıkan bokböceği" gibi açıklamalar tanrıların efsanevi kimliklerini saptamaya yardımcı oluyor.[76]

Pers yönetiminin bu ilk döneminde Yunan tarihçi Halikarnaslı Herodot (y. MÖ 484-420) Mısır'ı ziyaret etti. *Tarih* isimli kitabının ikinci cildinde Mısır coğrafyası, tarihi, görenekleri ve hayranlık uyandıran yönleri hakkında bilgiler yer alıyor. Bazı Klasik Dönem ve Mısır uzmanları Herodot'un anlattıklarının başka gezginlerin öykülerine dayandığını sanıyor ama diğerleri onu güvenilir bir tanık olarak kabul ediyor ve yazdıklarını tümüyle ciddiye alıyor.[77] Herodot birçok önemli dinsel merkezdeki Mısır rahipleriyle görüştüğünü ileri sürüyor ama verdiği bilgilerin kaynağı çoğunlukla Memfis ve Delta'nın doğusu. Rahiplerin bilgilerinin insanlık için büyük önem taşıdığını çünkü, Yunanların aksine, Mısırlıların çok eski ve süreğen kayıtlara sahip olduğunu belirtiyor.

Herodot birçok Mısır tanrısının Yunan tanrıları ile özdeşleşebileceği kanısında olduğundan Osiris'ten Dionysos ve Horus'tan Apollo diye söz ediyor. Klasik dönem yazarlarında genel olarak Mısır tanrıları için Yunanca isimleri kullanma alışkanlığı baş gösteriyor ama bu kültürlerarası tanımlamalar her zaman uyumlu olmuyor. Herodot mitlerden çok dinsel mimariden ve ayinlerden söz ediyor. "Mısırlıların anlattığı öykülere gelince," diye yazıyor, "bırakalım bunlara inananlar onlardan yararlansınlar."[78] Osiris hakkındaki mitin tamamını aktarmıyor çünkü bunu inananların sır olarak saklamaya yemin ettikleri gizemli Yunan kültleri ile eşdeğer görüyor.

Öte yandan Herodot yapıların ya da heykellerin ilginç özelliklerini açıklamak için, örneğin Buto'daki tapınakta bulunan yüzen ada ya da Amun'un neden bir koçbaşı ile temsil edildiğine dair birtakım söylencelere yer veriyor. Bunlar bugün kalıntıları gezen ve kolayca kandırılabilen turistlere kokartsız rehberlerin anlattığı masallardan pek farklı değil. Kral Mikerinos'un (Menkara) kendi öz kızının ırzına geçmesi ve onu bir ineğin içine gömmesi gibi Herodot'un aktardığı garip mitler o dönemdeki halk masallarından kaynaklanmış olabilir. Mısırlıların geçmiş kralları aşağılayan öyküler anlatmak gibi bir geleneği vardı.

MÖ 404 ile 343 arasında Mısır kökenli hanedanlar Persleri Mısır'ın dışında tutmayı başardı. Otuzuncu Hanedanda üç kral sanatta ve mimaride yabancı ardılların uygulamayı sürdürdüğü yeni bir tarz oluşturdu. Otuzuncu Hanedana tarihlenen, Shu ve Geb yönetimi hakkındaki bir mit metni bir kralın görevlerini Mısır'ı yabancı düşmanlara karşı korumak, ülkenin savunma ve sulama sistemlerini ayakta tutmak ve tanrıların tapınaklarını yeniden inşa etmek şeklinde tanımlıyor.[79] Behbeit el-Hagar'da kültü giderek öne çıkan tanrıça İsis için granitten muazzam bir tapınak yapılmaya başlandı. Daha sonraki bir mitte Kral II. Nektanebo'nun (MÖ 360-343) tanrı Osiris-Shu için yapılan tapınağı tamamlamadığı için Perslerin yeni saldırısında yenildiği anlatılıyor.[80] Görünüşe bakılırsa bu kez Persler bazı önemli tapınakları yerle bir ederek Mısırlıları cezalandırmıştı.

Pers yönetiminin ikinci dönemi kısa sürdü, zira Persler kısa süre sonra Makedonyalı genç kral Büyük İskender'in komutasındaki Yunanların saldırısına uğradı. İskender MÖ 332'de Mısır'ı "özgür kıldı" ve Memfis'teki Ptah tapınağında taç giydi. Mısır'da kaldığı süre içinde kendisini yaşayan tanrı ilan etti ve Akdeniz kıyısında İskenderiye kentini kurdu.

İskender'in ölümünden sonra generallerinden biri, Ptolemaios adındaki bir Makedon yönetime geçti ve Mısır kıralı oldu. Ptolemaios ailesi yaklaşık 300 yıl Mısır'ı yönetti.

İskenderiye ve Memfis

Ptolemaioslar döneminde ülke İskenderiye'den yönetildi ve yönetimdeki önemli görevlerin hemen tümünün başına Mısırlılar değil Yunanlar getirildi. MÖ üçüncü yüzyılda Kral II. Ptolemaios (MÖ 284-246) büyük bir kütüphane kurdu. Ünlü İskenderiye Kütüphanesi'ndeki kitaplar yangın, deprem ve gelgit olayları sonucunda yok oldu ama oradaki 700.000 kitapta muhtemelen Mısır mitolojisi hakkında çok az bilgi yer alıyordu. Kütüphaneye bağlı bir tür üniversite olan Mouseion'daki bilim insanları öncelikle Yunan felsefesi, bilimi ve edebiyatı ile ilgileniyorlardı.

Ptolemaios ailesinin bireylerinin çoğu hiçbir zaman Mısır dilini öğrenmedi ama çok kültürlü bir toplumu yönettiklerinin ve nüfuzlu Mısırlıların desteğine ihtiyaç duyduklarının bilincindeydiler. Kültürel kaynaşmanın bir simgesi olarak Mısır tanrılarından Apis ve Osiris'in, Yunan tanrılarından da Zeus ve Dionysos'un özelliklerini taşıyan Serapis adında yeni bir tanrının kültünü oluşturdular. Ptolemaiosların çoğu Memfis'teki Ptah tapınağında taç giydi ve sık sık eski başkentteki dinsel törenlerin giderlerine katkıda bulundu.

Ptolemaios kral ve kraliçeleri Mısır tanrılarıyla özdeşleşmekten ve ülkeyi onların adına yönetmekten hoşnuttu. Mısırlıların onlara ilahi yöneticiler olarak tapınmalarını istiyorlardı. Kral V. Ptolemaios'un (MÖ 205-180) Memfis Fermanı her tapınakta "Mısır'ın koruyucusu Ptolemaios'un" Mısır tarzı heykellerinin bulundurulmasını emrediyordu. Ptolemaios fermanda asileri Ra ve oğlu Osiris'in "İlk Zaman"da yaptığı gibi kılıçtan geçirdiğinden söz ediyor. Memfis Fermanı'nın en

iyi bilinen nüshaları Rosetta Taşı üzerine Yunanca ve iki ayrı Mısır dilinde yazılmış olanlardır (*bkz.* Şekil 10).[81]

Ptolemaiosların desteklediği kültler arasında Ptah tapınağında özel bir bölümde yaşayan Apis boğası vardı. Bir Apis boğası öldüğünde mumyalanıp bir kralınki kadar görkemli ve masraflı bir cenaze merasimi düzenleniyordu. MÖ birinci yüzyıla tarihlenen bir papirüs, efsanevi gösterilerin de yer aldığı ayinleri özetler. Horus ile Seth arasındaki anlaşmazlık ve Ra'nın Apophis'i yenmesi Ptah tapınağındaki gölette yüzen teknelerde canlandırılıyordu. Bu, Mısır ayinlerinin, olayları cereyan ettikleri gerçek zaman diliminden çıkarıp mitsel bağlama yerleştirme eğiliminin tipik bir örneğidir.

Tercihen ikiz olan iki genç kadın, İsis ve Nephthys rollerini üstlenerek ölen Apis boğası Osiris'in kendisiymiş gibi ağıt yakıyorlardı. Söyledikleri ilahiler Bremner-Rhind Papirüsü kanalıyla ve diğer kaynaklarla günümüze ulaşmıştır.[82] İlahiler özellikle yoğun duygusallıkları ile dikkat çekiyor. Osiris'in yalnızca bir kral değil, aynı zamanda çok sevilen bir eş ve erkek kardeş olduğu söyleniyor. Antropolog Claude Lévi-Strauss şiirin bir dilden ötekine çevrilmesinin olağanüstü zor olmasına karşın mitlerin içeriğinin anlatılış biçiminden çok daha önemi olması nedeniyle başka dil ve kültürlere kolayca aktarılabildiğine dikkat çekiyor.[83] Yunanların ve diğer göçmenlerin yaşamında İsis'in mutluluğu ve mutsuzluğu bir anlam taşıyor: Yabancılar arasında İsis ve Osiris en ünlü Mısır tanrıları oldu ama Mısır'ın yerlileri çok sayıda tanrıya tapınmayı sürdürdü.

Ptolemaioslar Yönetiminde Rahipler ve Tapınaklar

Ptolemaioslar kendi yönetimlerini Mısırlılar ve tanrıları indinde geçerli kılmak amacıyla tapınakları onardılar.[84] Yerli Mısır toplumu tapınaklara her zamankinden daha fazla bağ-

lı hale geldi ve ruhban sınıfı Mısır kültürünün muhafızlığını üstlendi. Yetenekli Mısırlılar için yükselmenin tek yolu bir tapınağa bağlı olarak çalışmaktı. Ruhbanlık kalıtsal bir statüye dönüşürken, sahip olunan haklar ve ayrıcalıklar titizlikle korundu. Öte yandan bu bir çöküş dönemi değildi. Mısır sanatı, edebiyatı ve ilahiyatı serpilip gelişmeye devam etti.

Ptolemaios tapınaklarının mimarisi bunların halka açık olduğunu gösteriyor. Duvarların içinde insanların iyileştirici güce sahip heykelleri ziyaret edebildiği ya rüyalarında bir tanrının gelip hastalıktan nasıl kurtulacaklarını açıklayacağını umarak gecelediği sanatoryumlar bulunuyordu. Halk kitleler halinde yıllık Osiris festivaline katılıyor ve özel kürsülere minyatür Osiris mumyaları bırakıyordu. Birçok tapınakta adandığı tanrı tarafından kutsanmış olan türden çok sayıda hayvan besleniyordu. İnsanlar bu hayvanların ayinlerde kurban edilmesi için ödemede bulunuyor sonra da bunları tanrıların ülkesinde ulak olmaları için mumyalıyordu. Varlıklı tapınak müdavimleri Geç Dönem'deki geleneğe uygun olarak tanrıların bronzdan özenle yapılmış imgelerini adamayı sürdürüyorlardı (*bkz.* örneğin Şekil 13). *Mamisi* (Doğum Evi) tapınağın özellikle kadınlara ayrılmış bölümüydü. Burada genellikle Horus imgesi kullanılarak bir tanrının döllenişini ve doğumu anlatan metinler ve sahneler yer alıyordu.[85]

Ptolemaioslar döneminde dinsel metinler, örneğin ayrıntılı festival takvimleri, ilahiler ve ayinlerle ilgili yazılar çoğu kez tapınak duvarlarında yer alıyordu. En ilginç metinler Edfu'da MÖ 327 ve 57 yılları arasında inşa edilen, son derece iyi korunmuş Horus Tapınağı'nda bulundu. Duvarlardaki sahneler ve yazılar uzmanların Horus ile Hathor'un bir araya gelmesini kutlamak için düzenlenen Harika Birlik Festivali gibi yıllık şenlikleri yeniden yapılandırmasına yardımcı oldu. Zafer Festivali Horus'un Seth ve yandaşlarını alt etmesi anısına düzenleniyordu (*bkz.* Şekil 31 ve 32). Görünüşe bakı-

lırsa bu uzlaşmazlık tapınaktaki gölün üstünde ve çevresinde canlandırılıyordu.[86] Kanatlı Disk Efsanesi adındaki bir başka gösteride Horus Ra'yı düşmanlarına karşı koruyordu; bu rolü genellikle Göz tanrıçası üstleniyordu. Kimi zaman Edfu Kozmogonisi olarak tanımlanan bir dizi metinde tapınağın temelleri İlk Zamana tarihleniyor.[87]

Önde gelen her Ptolemaios tapınağının, adandığı tanrının yaratıcı rolünü üstlendiği kendi yaratılış miti var. Karnak'taki[88] Khonsu Kozmogonisi gibi bu tür metinler kelime oyunları ile diğer yaratıcı tanrılar hakkındaki söylenceleri bir araya getirerek aynı olayın parçası olarak sergiliyorlar. Bazı tapınaklardaki ruhban sınıfı tarih ve mitoloji konusundaki bilgilerinden yararlanarak arazi ve ayrıcalık taleplerini destekleyecek öyküler oluşturuyorlar. *Birinci Çavlan*'daki Sehel adasında bulunan Kıtlık Dikilitaşı ve Teb'deki Khonsu Dikilitaşı tanrıların tarihi kişilerle birlikte hareket ettiği Ptolemaios yaratılış söylencelerine örnek olarak gösterilebilir (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar", "Khnum" ve "Khonsu").

Ptolemaios tapınaklarının duvarlarında yer alan yazılar arasında Mısır'ın kırk iki *nom*, yani eyaletindeki tüm kutsal yerlerle ilgili uzun listeler bulunuyor. Bu mitsel coğrafyanın zenginliği, Yukarı Mısır'ın on yedinci bölgesi olan Çakal eyaletinde anlatılan gelen mit ve söylencelerin resimli bir derlemesi niteliğindeki Jumilhac Papirüsü'nde gözler önüne seriliyor.[89] Muhtemelen diğer yörelerde de benzer koleksiyonlar var. Kısa öykülerin çoğunda Horus ve Seth arasında özellikle Osiris'in bedeninin korunması konusundaki uzlaşmazlık vurgulanıyor (*bkz.* Şekil 21). Bu konudaki olaylar topografya özellikleri ya da Mısırlı rahiplerin neden leopar derisi giydikleri gibi ayin unsurlarını açıklayan etiyolojik söylencelere dönüşüyor. Bunlar evrenselleşmiş yerel tanrılar değil, yerelleştirilmiş ulusal tanrılardır.

Jumilhac Papirüsü yalnızca bir antika koleksiyon parçası değildi, zira içerdiği metinler dinsel festivallerde okunuyordu. Mısır diniyle ilgili olarak ilk bilimsel yazıyı kaleme alan MÖ dördüncü yüzyıl sonunda ve üçüncü yüzyıl başında yaşamış Manetho adındaki bir rahip olabilir. Manetho resimyazıyı ve Mısır dilinin daha önceki biçimlerini okumasını sağlayan bir eğitim almış olmasının yanı sıra Yunanca da biliyordu. Amacı Mısır kültürünü yabancılara, özellikle Yunanlara açıklayıp benimsetmekti. Yazdığı Mısır tarihinin ancak bazı bölümleri daha sonraki Klasik yazarların eserlerinde yer alıyor.[90] Manetho'nun Mısır festivalleri, ayinleri ve "eski din" konuları dahil en az yedi başka eser yazdığı söyleniyor. Ne yazık ki şimdiye kadar bu kitaplar bulunamadı.

Genelde, Orta ve Yeni Krallıklara kıyasla MÖ birinci binyıldan günümüze çok daha az malzeme ulaşabilmiştir. Geç Dönem'e ait, neredeyse tamamı bulunan, resimyazıyla yazılmış bir öykü belli belirsiz düzen karşıtı bir tınıya sahiptir ve şehvet düşkünü korkak bir kral ile açgözlü ve acımasız rahiplerden söz eder. Öykünün kahramanı Meryra öbür dünya kralının sarayına girer ve bir tanrıçanın yardımı ile ona ihanet edenlerden öcünü alır.[91] Ayrıca en azından bir öyküde Horus ve Seth'in taç giymesinin anlatıldığı, Demotik dilde yazılmış mitsel öyküler bulunur.[92] Geç Dönem'e ve Ptolemaioslar Dönemi'ne tarihlenen, sağaltıcı büyülerde kullanılan özel heykeller ve dikilitaşlar üzerine resimyazı ile yazılmış bazı ilginç mitsel anlatılar da mevcuttur.

İsis ve Horus

Büyülü heykel ve dikilitaşların üzerinde genellikle çocuk yaştaki Horus'un tehlikeli bir hayvanı alt etmesi sergileniyor (*bkz.* örneğin Şekil 16). Bu dikilitaşlar *cippi* ya da "timsah üstünde Horus dikilitaşı" olarak anılıyor. Bunların en ünlüsü

halen New York'taki Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan Metternich Dikilitaşı'dır.[93] Taştaki yazıtta tehlikeli hayvanları ve sürüngenleri uzaklaştırmaya ya da onların ısırık ve sokmalarıyla gelen zehri etkisizleştirmeye yönelik büyüler yer alıyor. Bu yaratıklar hem günlük yaşama zarar veren, hem de ilahi düzeni sürekli tehdit eden kaosun simgeleridir. *Cippi*'lerin çoğunun merkezinde yer alan Horus figürünün çevresinde olağanüstü ürkütücü ve güçlü görünüşleriyle çok sayıda tanrı yer alıyor. Bu imgeler büyülerin metnini açıklamak yerine onu tamamlayıcı nitelikte.[94] Dikilitaşın üzerinden dökülen suyu içmek ya da bununla yıkanmak suretiyle bu sözcük ve imgelerin gücüne ulaşılabiliyor.

Büyülerin çoğu Ra-Arum'un Apophis'i öldürmek için yılan kılığına bürünmesi gibi kısaca özetlenen efsanevi bir olaydan kaynaklanıyor. Çok azı canlı bir dille aktarılan uzun öyküler içeriyor. Öykülerden birinde Seth tarafından hapsedilen İsis, Kemmis'teki sazlıklara kaçmayı başarıp orada Horus'u dünyaya getiriyor. İsis güçlü erkeklerin baskısı altında, yoksullukla başa çıkmaya çalışan, sürekli bebeğini kaybetmek korkusunu duyan bir kadın olarak sergileniyor. Bu durum, Eski Mısır'da muhtemelen birçok kadının kaderi idi. *Cippi* metinlerinde her dinde yanıtlanması gereken bir soru ortaya atılıyor: Tanrı iyi yürekli ise neden masum çocuklar acı çekiyor? Tanrıların umursamazlığına karşı duyulan öfke İsis tarafından dile getiriliyor. Ölümle pençeleşen çocuğu için güneş tanrısından yardım istemesi tüm Mısır edebiyatının en güçlü duygusal bölümlerinden biridir. Bunun üzerine Ra, Horus'u iyileştirmek için Thoth'u gönderiyor. Her kadın gibi İsis de muradına ermiştir ve bu büyüye göre Horus iyileştiğine göre her çocuk da kurtarılabilir.

Cippi'ler evlerde ve mezarlarda yer alıyor ama Metternich Dikilitaşı gibi büyük olanlar bir zamanlar bir tapınağın dışına dikilmiş olmalı. Ptolemaios dönemi tapınakları tanrıları ve

firavunları içeren sonu gelmez sahnelerle süslü ama bazı kabartmalarda belirli kral isimlerinin bulunmaması rahiplerin o dönemde kimin ve ne kadar zaman ülkenin başında olduğunu bilemediklerini gösteriyor. MÖ ikinci yüzyıldan itibaren Ptolemaios ailesinin birbirine rakip üyeleri arasında sık sık çıkan savaşların yanı sıra Mısır'ın yerlilerinin ayaklanmaları yaşanıyor. MÖ birinci yüzyılda savaşan Ptolemaioslardan biri eski dünyanın en güçlü askeri gücü duruma gelmekte olan Roma'dan yardım isteme gafletinde bulunuyor. Romalılar da zaten Mısır'ın ürettiği altın ve tahıla el koymak için bahane arıyorlardı.

Yunan yazar Diodorus Siculus (Sicilyalı) MÖ birinci yüzyılın ortalarında Kuzey Mısır'ı ziyaret etti. Ülke hakkında yazarken kutsal hayvanlara aşırı saygılı davranmak gibi Mısır dininde garipsediği unsurları dile getiriyor. Diodorus, Osiris mitini, kardeşi Typhon (Seth) tarafından öldürülüşü de dahil, özetleyerek aktarıyor. Osiris'in ülkenin her yanındaki tapınaklarda sembolik mezarları bulunmasını, İsis'in her tapınaktaki rahipleri tanrının gerçek bedenine sahip olduklarına inandırdığı mit ile açıklıyor. Hayal gücünden yoksun olan bu yorum Yunan ve Mısır felsefeleri arasındaki farkı ortaya koyuyor.

Diodorus'un ziyaretinden kısa süre sonra Roma Mısır'ın içişlerine karışmaya başladı. Romalı general Jül Sezar içsavaşa katıldı ve Ptolemaios ailesinin son ünlü üyesi Kraliçe VII. Kleopatra'yı (MÖ 51-30) destekledi. Jül Sezar Roma'ya geri döndükten sonra Kleopatra Ptolemaios Caesarion adında bir oğlan çocuğu dünyaya getirdi. Kleopatra Mısır mitolojisinden yararlanarak kendisini tanrıça İsis ve babası belirsiz oğlunu da Horus ile özdeşleştirip politik ayrıcalık sağladı. Birkaç yıl sonra Kleopatra Marcus Antonius adındaki bir başka Romalı general ile işbirliğine girerek doğuda yeni bir imparatorluk kurmaya kalkıştı. Marcus Antonius'un koruyucu tanrısı ge-

nellikle Yunan tanrısı Osiris'le özdeşleştirilen Dionysos'tur. MÖ 30 yılında Antonius ve Kleopatra, daha sonra Augustus adıyla Roma'nın ilk imparatoru olan Octavianus ile savaşıp yenildiler. Mısır, Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti durumuna dönüştü.

ROMA DÖNEMİ: MÖ 30-MS 395

Roma yönetimi ülkedeki dinsel yaşamı bir süre etkilemedi. Tapınak duvarlarındaki Ptolemaios krallarının yerini Roma imparatorları aldı. Erken Roma Dönemi'nde Mısır'ı ziyaret eden coğrafyacı Strabon ülkenin geçmişteki görkemini dile getirirken gelişmekte olan kült tapınaklarından da söz ediyor.[95] Augustus ve daha sonra Trajan (MS 98-117) ve Hadrianus (MS 117-138) dönemlerinde Mısır ve Nübye tanrıları için yeni tapınaklar inşa edildi. Tapınaklardaki yazıtlarda hâlâ yeni Orta Mısır dilinde, okunması giderek daha da zorlaşan resimyazı kullanılıyordu.[96]

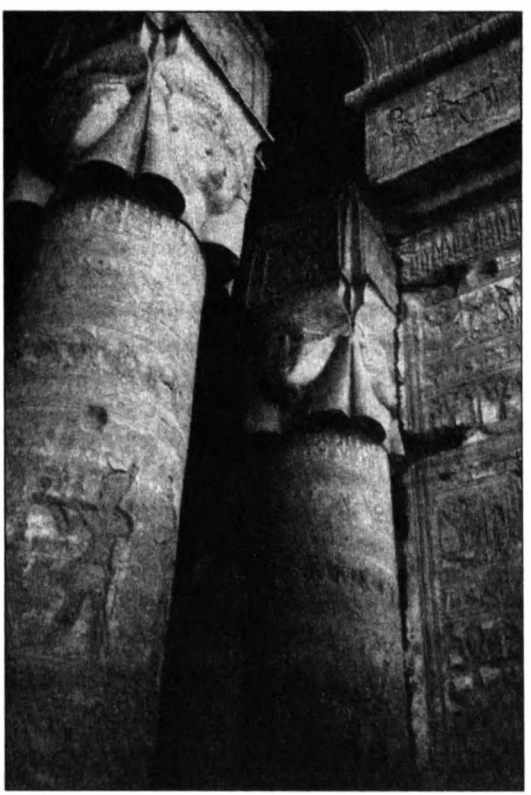
İlk Zaman ile ilgili yorumlar yapma geleneği sürdürüldü. Esna'da MS birinci yüzyıla tarihlenen Khnum Tapınağındaki yazıtlarda Khnum ve tanrıça Neith'in yaratıcı tanrılar olarak üstlendikleri rollerin ayrıntılarını içeren ilahiler yer alıyor. İmparator Neron'un öğretmenlerinden biri olan İskenderiyeli Chaeremon o dönemdeki Mısırlı rahipleri çeşitli ırklara mensup kişilerin peşinde olduğu gizemli bir bilgiye sahip dindar düşünürler olarak tanımlıyor.[97] Bu bilgiden yararlananlardan biri Yunan yazar ve düşünür Plutarkos (MÖ 46-126) idi.

Plutarkos'un Osiris'i

Plutarkos öncelikle Coriolanus ve Marcus Antonius gibi liderlerin yaşam öyküleriyle tanınan bir tarihçidir. Eserle-

ri Shakespeare'in birçok oyununa esin kaynağı olmuştur. Plutarkos Mısır dinine hayrandı ve bu konuda *İsis ve Osiris Hakkında* isimli bir kitap yazdı. Arapça okuyup yazamadığı için çevirmenler aracılığı ile gerçekleştirdiği görüşmelere ve Klasik dönem yazarlarının Mısır tanrıları hakkındaki yorum ve değerlendirmelerine güvenmek zorundaydı. Plutarkos'un Osiris'in yaşamı ve ölümü; dul eşinin yolculukları hakkında anlattıklarına Mısır mitlerini ele alan ve çok okunan kitaplarda yer verilmektedir.

Plutarkos Osiris'in öldürülmesini ve cesedinin parçalanmasını ayrıntılı biçimde dile getirmekten çekiniyor. Osiris

Şekil 9. Roma döneminde Dendara'da yapılmış olan Hathor tapınağının sütunlu iç mekânı. (Kaynak: Richard Pinch.)

hakkında anlattıklarının çoğu MS birinci yüzyılda Mısır'da var olan öykü ve göreneklerden kaynaklanıyor olmalı ama bu daha önceki dönemlerle ilgili çok güvenilir bir kaynak değil. Osiris miti Plutarkos'un doğumundan önceki 2500 yıl boyunca değişip gelişmekte, oysa Plutarkos'un başvurduğu yazılı kaynaklar yalnıza son 600 yıla ışık tutuyor. Plutarkos öyküsünde diğerlerinden daha gerçek olduğuna inandığı birtakım bölümlere yer veriyor.

Bu kitabı yazmaktaki amacının tüm kültürlerin söylence ve inançlarının gerisinde yatan evrensel gerçekleri aramak olduğunu ileri sürüyor. Başka yazarların Mısır mitolojisi konusunda abartılı yorumlarından alıntılar yapıyor. Mitlerin yapısı ile ilgili kendi yorumları çoğu kez şaşılacak oranda güncel. Mitlerin gerçekten yaşanmış olayları aktardığına inanmıyor. Mitleri bereketli yıl ya da gelgit gibi doğal olaylar ile yorumlayan kişileri eleştiriyor. "Kişi çok dikkatli davranmak ve Dionysos'u şarap ve Hepaistos'u alev olarak açıklayanlar gibi, tanrıları rüzgâr, su baskını, tohum ekme, toprağı sürme, yeryüzündeki olaylar ve mevsimlere bağlı değişimler gibi doğa olaylarına indirgememeye ve yorumlamamaya bilinçli olarak özen göstermek zorundadır."[98]

Plutarkos özellikle İsis mitini tanrının hayırseverliğinin son derece anlamlı bir anlatımı olarak görüyor. Öte yandan, bir bilim insanına yakışır şekilde, İsis'in bir bakışta bir çocuğu öldürmesi gibi, önceki tanıma uymayan yönlerine de değiniyor. Roma döneminde Yunan ve Mısır dilindeki ilahiler tüm tanrı ve tanrıçalardan büyük yaratıcı İsis'in farklı yansımaları olarak söz ediyorlar. Osiris kültlerinin yabancılar tarafından benimsenmesinin bir nedeni yaşamdaki konumları ne olursa olsun tüm erdemlilere öbür dünyada mutlu bir yaşam vaat ediliyor olması. Bu, eski dinlerde pek de rastlanmayan bir kavram.

Ptolemaios ve Roma dönemlerinde cenazelerin yanına yerleştirilen, Ölüler Kitabı'nın kısaltılmış şekli olan Nefes Alma Kitabı'nda ölülerin yargılanmasıyla ilgili süslemeler ön planda yer alıyor. Kimi zaman Sonsuzluğa Geçiş adında yeni bir metin Nefes Alma Kitabı'nın yanına yerleştiriliyor. Bu kitapta ölen kişinin dünyaya geri gelmesini, tapınakları ziyaret edip Osiris festivallerine katılmasını sağlayacak büyüler var.[99] Bu kitapları derleyen eğitimli rahipler kaynak olarak tapınak kitaplıklarında saklanan eski metinlerden yararlanmış olabilirler[100] ama bu rahiplerin aynı zamanda Mısır kültürünün dışındaki kaynaklardan da etkilenmeye açık olduklarını gösteren kanıtlar var.

Demotik Edebiyat

Roma döneminde aydınların ve edebiyatın dili Yunanca oluyor. Özellikle Fayum bölgesinde ve Oxyrhynchus kentinde Roma dönemine tarihlenen olağanüstü sayıda papirüs bulundu. Bunların arasında tapınak kitaplıklarında ya da rahiplerin evlerinde bulunan Yunanca ve Demotik dilde edebi papirüsler var. Bunların büyük bir kısmı Ptolemaios döneminde yazılmış olabilir. Bazı demotik edebiyat örneklerinde yabancı etkisi gözleniyor. Günümüze sadece bazı parçaları ulaşmış bir öyküde yer alan bir Mısır prensi ile bir Amazon kraliçesi arasındaki savaş, Aşil ile Penthesilia arasındaki çatışma ya da Amazon kraliçesi Hippolyta'nın Theseus tarafından fethini anlatan Yunan söylencelerini andırıyor. Kraliçe kaos canavarı Apophis'le kıyasladığı Mısır prensine karşı İsis'ten yardım istiyor.[101]

Uzaktaki Tanrıça olarak da bilinen (*bkz.* "Mitsel Zaman Akışı", "Doğrusal Zaman", "Uzaktaki Tanrıça") Güneşin Gözü mitinin ana teması düzen ile kaos arasındaki savaş. Bu mitin ana hatları Ptolemaios ve erken Roma dönemleri tapınaklarının duvarlarına kazınmış ilahilerde görülebilir. De-

motik dilde yazılmış olanı eski Mısır'dan günümüze ulaşan en uzun mitsel anlatıdır.[102] Güneşin Gözü metni birçok kaynaktan elde edilmiş olup muhtemelen insanları eğlendirmek amacıyla yüksek sesle okunmaktaydı. Son derece ustalıkla kaleme alınmış olan metindeki Mısır kültürüne yağdırılan övgüler ve hayvan hikâyeleri yerli halkın çok hoşuna gitmiş olmalıdır. Bu küçük ahlaki öyküler tanrı Thoth tarafından öfkeli bir prensesi Mısır'a dönüp güneş tanrısının baş koruyucusu olarak ilahi düzende yerini almaya ikna etmek amacıyla anlatılıyor. Thoth'un bir farenin bir aslana yardımcı olmasıyla ilgili öyküsü MÖ altıncı yüzyılda yaşadığı düşünülen Yunan bir köle olan Ezop'un masallarından biriyle aynı konuyu işliyor.[103] Güneşin Gözündeki diğer hayvan hikâyeleri MÖ ikinci binyılın sonlarına tarihlenen çizimleri çağrıştırıyor, dolayısıyla Mısır'ın Ezop'tan yüzyıllar önce hayvan masalları geleneğine sahip olduğu anlaşılıyor.

Mısır'da uzun bir geçmişi olan bir başka tür sihirbazlar hakkındaki öyküler. Bunlar genellikle geçmişten söz ediyor; Westcar Papirüsü'nde bulunan, Eski Krallık sihirbazlarıyla ilgili Orta Krallık öyküleri gibi. Aşırı yıpranmış olan Demotik edebiyat örneklerinden birinde Üçüncü Hanedan döneminde İmhotep adındaki görevlinin Mısır ordusuna yardımcı olmak için büyü yaptığı anlatılıyor.[104] MS yedinci yüzyılda Yunanca yazılmış olan İskender Romansı isimli yapıtta II. Nektanebo hakkında benzer öyküler yer alıyor. Bunlar kayıp bir Mısır metninden alınmış olabilir. Bir başka öykü ise, II. Ramses'in oğlu Khaenwaset'ten esinlenerek oluşturulan Setna isimli bir prense ait. Bu öykülerden birinin bir bölümü MÖ dördüncü yüzyıldan beri biliniyor ama en kapsamlı nüshaları erken Roma Dönemi'ne ait (*bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar"). Bu öykülerin ana fikirlerinden biri büyülerin ve diğer gizli bilgilerin doğru yerlerde kullanılması.

Sihirbazlar Ülkesi

Roma döneminde Mısır rahip-sihirbazlar ülkesi olarak ünlendi. Bunların eski Memfis kentinde eğitildiği düşünülüyordu. Setna hakkındaki öykülerin ilkinde prens Memfis yakınındaki eski bir mezardan Thoth'un büyü kitabını çalıyor. Mezarda yaşayan hayaletlerin uyarılarına kulak asmıyor ve yasak kitabı geri verinceye kadar korkunç hayaller görmeye mahkûm ediliyor. MÖ birinci yüzyıldan MS ikinci yüzyıla kadar tarihlenen birçok metinde Thoth Kitabı'ndan bölümler yer alıyor.[105] Kitap ilahi bilgeliği arayan biri ile bilgelik ve gizli bilgi tanrısı Thoth arasındaki bir konuşma ile başlıyor. Ölümlü kişi Setna'nın büyü kitabında kuşların ve hayvanların dilinden anlamayı ve Ra'yı güneş teknesinde görmeyi sağlayan gizil güçlere sahip olmak istiyor. Setna öyküsü bu tür bilgileri manevi aydınlanma yerine dünyevi güç kazanma amacıyla kullanmaya karşı bir uyarı niteliğinde.

İkinci öyküde Setna'nın Osiris'in ölüleri yargılamasını izlemek üzere öbür dünyaya kısa bir ziyarette bulunmasına izin veriliyor. Böyle bir ruhsal yolculuk bir tür kabul töreni işlevi görerek Thot Kitabı'nda da yer alıyor.[106] Demotik edebiyatta geleneksel yeraltı dünyası kitaplarında anlatılan olaylar öyküleştirilerek kişisel yolculuklara dönüştürülüyor. Setna'nın tanık olduğu, kendilerine verilen işi asla bitiremedikleri için işkence gören ruhlar gibi korkunç olayların bazıları Yunanların öbür dünya hakkındaki görüşlerinden kaynaklanıyor olabilir. Üçüncü öyküde Setna'nın oğlu Sa-Osiris ("Osiris'in Oğlu") geçmişteki ünlü bir sihirbazın yeniden dünyaya gelişidir; bu, Mısır'dan çok Yunan'a özgü bir kavram. Kötü niyetli Nübyeli büyücülere karşı verilen savaş, Romalıların asla fethetmeyi başaramadıkları güneydeki güçlü Nübye krallığının endişelerini dile getiriyor.

Özellikle Teb'de Roma dönemine ait bir miktar büyü papirüsüne rastlandı. Büyülerin büyük bir kısmı Yunanca ama

MÖ üçüncü yüzyıla tarihlenen dört papirüs Demotik dilde ayrıntılı büyüler içeriyor.[107] Demotik büyülerde çoğu kez gizli amaçlarla geleneksel efsanevi rollere bürünen Mısır tanrıları yer alıyor. Dolayısıyla, örneğin, Tefnut tanrıçasının ırzına geçilmesiyle ilgili mit bir kadının eşinden ayrılmasına yarayan bir büyüde kullanılıyor. Yunanca büyülerde Mısır, Yunan ve Roma mitlerinden ve Arami ve Yahudi dinlerinden alıntılar var. Mısır kozmopolit bir ülkeydi, Roma Dönemi ise bir dinsel bireşim çağıydı. Bu, *Hermetika* diye bilinen Yunanca metinlerde görülmektedir.[108]

Thoth Kitabı gibi Hermetika metinleri de bir mürit ile bir tanrı ya da bir aziz arasındaki konuşmalardan oluşuyor. Burada tanrı genellikle Yunan tanrısı Thoth ile özdeşleştirilen Horus'tur. Bazı Hermetikalarda İsis ya da Mısır'ın tanrılaşmış İmhotep'i ile özdeşleştirilen Yunanların sağaltım tanrısı Asclepius da yer alıyor. Tanrı uyarılarda bulunurken dünyanın oluşumu ya da sonu ile ilgili mitlerden söz ediyor. Papirüslerdeki büyülerin çoğu tanrıları görünür kılma gücüne sahip olduğu iddiasında. Hermetika'da bu imgeler yaşamın anlamı ve tanrının gerçek kimliği hakkında daha gerçekçi bir anlayış oluşturabiliyor.

Hermetika Yunan felsefesinde bir gelişmenin temsilcisidir. Önceleri Hermetika'nın yalnızca Yunanca yazıldığı ve Yunanlar tarafından okunduğu ileri sürülüyordu; daha sonra Kıpti dilinde yazılmış bazı metinler bulundu. Kıpti dili MÖ ikinci yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan bir Mısır dilidir. Yunan alfabesi ile yazılır ve Demotik dilden alınan altı harf de kullanılır. Uzmanların çoğu Hermetika'nın oluşumuna Mısırlı rahiplerin geleneksel bilgeliğinin ve Mısır mitleri konusundaki bilgilerinin katkıda bulunduğuna inanmaktadır.

Hermetika'daki bazı bölümler, kurtuluşun *gnosis*, yani kendini tanıma ile gerçekleşeceğini ileri süren *Gnostisizm*'i çağrıştırıyor. Gnostikler maddi dünyaya karşı çıkıyorlar; bu,

dünyanın oluşumunu ilahi düzenin bir bölümü olarak kabul eden geleneksel Mısır felsefesine son derece aykırıdır. İran'da ortaya çıkan Maniheizm bu görüşle daha uyumludur. Karanlık ile aydınlığın çatışmasının sürekli vurgulanması, Mısırlılara kaos ile düzen arasındaki sonu gelmez savaşı çağrıştırıyor. Öte yandan, geleneksel Mısır inanışı gerçek darbeyi yeni bir dinden yiyecekti: Hıristiyanlık.

Başlangıçta Hıristiyanlık Mısır'daki birçok dinden biriydi. MS ikinci ve üçüncü yüzyıllarda Hıristiyanlar Roma imparatorlarını tanrı olarak görmeyi reddettikleri için hunharca öldürülüyorlardı. MS ikinci yüzyılda yaşayan İskenderiye Piskoposu Clement gibi ilk Hıristiyan yazarlar Mısır dinine düşmanca yaklaşmalarına karşın yararlı kaynaklardır. MS dördüncü yüzyılda Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nda başat din oldu. Firavun kültürünün sonlanması genellikle MS 395 yılına tarihleniyor. Bu, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrıldığı tarihtir. Mısır Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası oldu ve çoktanrılı tapınakların çoğu imparatorun emriyle kapatıldı.

Mısır'ın güney sınırında yer alan Philae'deki İsis tapınağı MS altıncı yüzyıla kadar açık kaldı çünkü hâlâ bu tanrıçaya tapmayı sürdüren Nübye aşiretleri tarafından korunuyordu. Eldeki en son resimyazılı metinler Philae'de bulundu. Eski metinleri okuyacak kimse kalmayınca Mısır tanrıları ve onların mitleri hakkındaki bilgiler de zaman içinde yok olup gitti. Dindeki bu değişim Mısır kültürü için tüm önceki yönetim değişikliklerinden çok daha büyük önem taşır.

FİRAVUNLAR SONRASI MISIR

Mısır'ın Hıristiyan bir ülkeye dönüştüğü üç yüzyıl Kıpti Dönemi olarak anılır. İlk kez Mısır çöllerinde inşa edilen Hıris-

tiyan manastırları Mısır toplumunda kısmen tapınakların yerini alıyor. Hıristiyan kayıtları bazı Mısırlıların MS altıncı yüzyıla kadar eski inançlarını sürdürdüklerini belirtiyor. Bu döneme ait birkaç büyü metni hâlâ İsis ve Horus mitlerinden söz ediyordu ama çoğunda bunların yerini Meryem Ana ve Bebek İsa almıştı. Mısır tanrıları hakkındaki son öykülerde onların Kıpti azizler karşısında uğradığı yenilgi anlatılıyor.[109]

MS yedinci yüzyılda Mısır önce Persler, sonra da Araplar tarafından işgal edildi. Araplar buraya İslam dinini getirdi ama yerli Mısırlıların (Kıptilerin) çoğu Hıristiyanlığa inanmaya devam etti. MS 1000 dolaylarında Kıpti dili artık konuşulmuyordu ama bugüne kadar Kıpti kiliselerinde ilahiler bu dilde okunmaktadır. Mısır yüzyıllar boyu Arap imparatorluğuna bağlı olarak Şam ya da Bağdat'taki halifeler tarafından yönetildi. Bu halifelerden en ünlüsü ortaçağda Mısır'da derlenen Binbir Gece Masalları'nda adı geçen Harun Reşit'tir. Ortaçağda Mısır'daki en ünlü lider ise Haçlılara karşı Mısır ve Filistin'i savunan Selahaddin'dir (MS 1169-1193). Arap edebiyatı Mısır'da gelişme kaydetti; işlediği başlıca temalar eski çoktanrılı kentlerdeki kayıp hazineler ve sırlardı.[110]

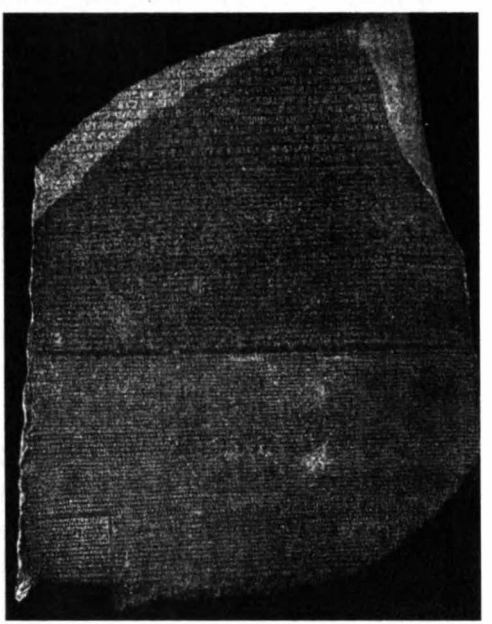
İncil'de adı geçtiği için ortaçağda Mısır'ı ziyaret eden Hıristiyan hacılar memleketlerine geri döndükten sonra Yusuf Peygamber'in zahire ambarı olarak algıladıkları piramitlerden söz ediyorlardı. MS on dördüncü yüzyılda İtalya'da başlayan Rönesans'ın en önemli özelliği klasik metinlerin yeniden keşfedilmesidir. MS on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Mısır'dan getirilen Hermetika'nın dünyanın en eski dinsel belgesi olduğuna inanıldı. Dolayısıyla Mısır dinine ve onun Musevilik ve Hıristiyanlıkla bağlantısına büyük ilgi duyuldu. Vaazlarda ve makalelerde Osiris, İsis ve Horus mitlerinden söz edilmeye başlandı. MS on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar birçok kez Mısır resimyazısı çözümlenmeye çalışıldı.[111]

MS on sekizinci yüzyıl sonuna kadar Mısır'ın birçok kesimi Batılı gezginler için tehlikeli yörelerdi. Fransa Kralı Napolyon Bonapart 1798'de Mısır'ı ele geçirirken yanında birçok bilim insanı ve sanatçı bulunuyordu. Sağ kalanların kaleme aldığı resimli *Mısır Tasvirleri* isimli ciltler Avrupa'nın her tarafında Mısır'la ilgili her şeye karşı büyük bir hayranlık uyandırdı. Napolyon'un seferi sırasında ele geçen antikalar arasında Rosetta Taşı da vardı. Bu, ünlü Fransız dilbilimci Jean-Francois Champollion'un resimyazı çözümünde yararlandığı kaynaklardan biriydi. Mısır'daki eski eserleri toplama eğilimi sonucu birçok papirüs ve yazıt dünyanın her yanındaki müzelerde ve özel koleksiyonlarda yerini aldı. Mumya-açma partileri düzenleme modası Gotik yazarlara esin kaynağı oldu ve Jane Webb'in *Mumya* (1827) isimli yapıtı gibi korku türünde kitapların kaleme alınmasına yol açtı.

MS on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Mısır'daki önemli dinsel ve edebi metinlerin çoğu Batı dillerine çevrilmişti. Bu çevirilerin bir kısmı, özellikle E. A. Wallis Budge'ın Ölüler Kitabı'nın çevirisi Teozofist Madam Blavatsky ve kendini Büyük Canavar olarak niteleyen Aleister Crowley gibi büyüleri konu alan yazarlara kaynak oluşturdu. Psikanalizin temelini atan Sigmund Freud Eski Mısır sanatının simgesel nitelikleri, meslektaşı Carl Jung ise Mısır'ın güneşle ilgili mitleri ile yakından ilgilendi.[112] "Antropolojinin Babası" Sir James Frazer ünlü yapıtı *Altın Dal*'ın birçok bölümünde bitkilerin yıllık yetişme ve çürümesi olarak yorumladığı Osiris ve İsis mitlerine yer verdi.[113] MS yirminci yüzyılda diğer antropolog ve teologlar mitlerin her zaman ayinlerle bağlantısı olduğunu, hatta tüm söylencelerin mevcut ayinleri oluşturduğunu kanıtlamak için eski Mısır dininden yararlandılar. Bu son ekolün savunucuları dünyadaki tüm mitlerin tarihöncesi Mısır krallıklarının ayinlerinden kaynaklandığını ileri sürü-

yorlar.[114] Son zamanlarda tartışılan bir başka konu da Martin Bernal'ın Mısır'ın Yunan mitolojisine ve kültürüne katkısını ele alan eseri.[115] Feminist akımın bir dalı tanrıçalarla ilgilenmeye başlıyor ve şimdi dünyanın birçok yerinde İsis'e yeniden tapınılıyor.

Mısır mitolojisi hiçbir zaman Yunan mitolojisi gibi Batı edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturmadı. Mısır dini ve arkeolojisi yazarlara Mısır mitlerinden daha fazla esin verdi. Yeniden canlanan mumya çağdaş hayal gücünü harekete geçirdi. Öte yandan, Eski Mısır tanrıları Théophile Gautier, Arthur Conan Doyle, Edgar Allen Poe, H. Rider Haggard, Bram Stoker, H. P. Lovecraft ve Sax Rohmer gibi yazarlar tarafından kaleme alınan korku öykülerinde tali kahramanlar olarak yer aldı (*bkz.* "Mısır Mitolojisi: Yayınlanmış ve Yayınlanmamış Kaynaklar").[116]

Şekil 10. MÖ 196'ya tarihlenen Memfis Fermanı, Rosetta Taşı üzerine üç dilde kazınmış: En üstte resimyazı, ortada demotik, en altta Yunanca. (British Museum.)

1922'de Tutankamon'un mezarının keşfi büyük heyecan uyandırdı ve sinema sanayinin "mumyanın laneti" konusuna odaklanmasına yol açtı.[117] Hollywood'da son zamanlarda gişe rekorları kıran, bir hayalet kentte sihirli altın kitabı arayan bir define avcısının başından geçenleri konu alan *Mumya* adlı film Setna'nın öyküsüne çok benziyor. Setna gibi filmin kahramanı da Eski Mısır'da gizli bilgilere ulaşmaya çalışmanın riskli bir iş olduğunu öğreniyor. Gerekli uyarı yapılmış.

NOTLAR

1. Bu ve diğer yorumların özetleri için *bkz.* G. S. Kirk, *Myth: Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures* (Cambridge ve Berkeley, 1970); veya W. C. Doty, *Mythology: The Study of Myths and Rituals*, 2. Baskı (Tuscaloosa, AL ve Londra, 2000).
2. Kirk, *Myth*, 252-261.
3. Örneğin *bkz.* Clyde Kluckhohn, "Myths and Rituals: A General Theory," *Harvard Theological Review* 35 (1942): 45-79.
4. Kirk, *Myth*, 254-255.
5. Etiyolojik mitlerin bir özelliği de, aslına bakarsanız, açıklamanın hemen her zaman yanlış olmasıdır.
6. Eski Mısır'da renk simgeleri, bereket ve yeniden doğuşu simgelen siyah "iyi" iken tehlike ya da kötülüğü simgeleyen kırmızı "kötü"dür.
7. Nil'in taşması yüzünden tüm kalıcı yerleşimler kıyıda su seviyesinden yüksek yerlerde ya da Nil vadisinin kenarındaki çöllerde bulunan tepelerde yer alıyordu. Yıllık su baskınları artık devasa Asvan Barajı ile kontrol altında.
8. Kirk, *Myth*, 208-209.

9. Mısır yazısının kökeni hakkındaki son bulgular için *bkz.* Vivien Davies ve Renée Friedman, *Egypt* (Londra, 1998), Böl. 1.
10. Mitin tarihsel yorumu J. G. Griffiths'in *The Conflict of Horus and Seth from Egyptian and Christian Sources* isimli eserinde özetleniyor; (Liverpool, 1960). H. te Velde bu varsayımlarda gerçek payı varsa bile Mısır kültüründe Horus ve Seth mitolojisinin dinsel bir söylence olduğunu ileri sürüyor. *Bkz.* te Velde, *Seth, God of Confusion* (Leiden, 1977), 7-90.
11. Sanatın içeriği ve tarzı ile ilgili bu kuralların son derece ayrıntılı incelemeleri için *bkz.* Heinrich Schafer, *Principles of Egyptian Art*, düz. ed., çev. ve ed. John Baines (Oxford, 1986). Daha az zamanı olanlar için *bkz.* Gay Robins, *The Art of Ancient Egypt* (Londra, 1997), ilk iki bölüm.
12. İlahi krallık hakkında çeşitli görüşler için *bkz.* D. O'Connor ve D. Silverman (ed.), *Ancient Egyptian Kingship* (Leiden, 1995). ***Ayrıca bkz.*** L. Bell, *Mythology and Iconography of Divine Kingship in Ancient Egypt* (Chicago, 1994).
13. Bu nüsha MÖ yirmi üçüncü yüzyıla tarihlenebilir. *Bkz.* D. R. Redford *Pharaonic King-Lists, Annals, and Day-books: A Contribution to the Study of the Egyptian Sense of History* (Mississauga, Ontario, 1986).
14. Erken Hanedanlık Dönemi'ndeki tüm tanrıların geniş kapsamlı listesi için *bkz.* Toby A. H. Wilkinson, *Early Dynastic Egypt* (Londra ve New York, 1999), böl. 8.
15. Çoğu dönemde hipopotam, Seth'in kutsal hayvanıdır. Erken Hanedanlıktaki birçok belgede bir kral zıpkınını bir hipopotama saplarken ya da onunla boğuşurken görülüyor. Bu sahneler Kral Menes'in bir hipopotam avında öldüğü hakkında daha sonraki bir söylencenin kaynağı olabilir.
16. MÖ üçüncü yüzyılın tamamında ve ikinci yüzyılın büyük bir kısmında Mısır'daki tapınaklarda görevliler vardiya usulü çalışıyordu. "Kümeler" ya da ekipler halindeki görevliler her on ayda bir ay ayinleri düzenliyordu. Eski Krallık döneminde bu vardiya usulünün nasıl uygulandığını gösteren tapınak arşivle-

rine ulaşıldı. *Bkz.* Mark Lehner, *The Complete Pyramids* (Londra, 1997), 233-35.

17. Bu topografya listelerinin ilk dönemdeki örnekleri hakkındaki tartışma ve yorumlar için *bkz.* John Baines, "An Abydos List of Gods and an Old Kingdom Use of Texts, *Pyramid Studies and Other Essays Presented to I. E. S. Edwards*, ed. John Baines (Londra, 1988), 124-133.

18. Piramit külliyeleri hakkında son zamanlardaki görüşlerin özeti için *bkz.* Dieter Arnold, "Royal Cult Complexes of the Old and Middle Kingdoms," *Temples of Ancient Egypt*, ed. Byron E. Shafer (Ithaca, 1997), 31-85.

19. Piramit Metinlerinin ve bu bölümde sözü edilen diğer cenaze metinlerinin kapsamlı çeviri ve yorumları için *bkz.* Eric Hornung, *The Ancient Egyptian Books of Afterlife*, çev. David Lorton (Ithaca ve Londra, 1999).

20. Son zamanlardaki araştırmalar yıldızların ve gezegenlerin güneşin gökyüzünde yol almasının bir bölümünü oluşturduğuna inanıldığını ortaya koydu; bu yüzden ölen kralın hem güneşe hem de yıldızlara katıldığı iddiasında bir çelişki yok.

21. Bu anlatımlar 477 sayılı Piramit Metninde yer alıyor. Burada âdet olduğu üzere "yan yatıyor" ifadesi ile Osiris'in öldüğü ima edilirken açıkça belirtilmiyor. Bu korkunç olayın doğrudan sergilenmemesi ya da anlatılmaması gerektiği inancı Mısır kültürü boyunca sürdürülmüş.

22. Bu yerel kullanım okuryazarlığın yayılmakta olduğunu ve kentin dışında da giderek daha çok sayıda sanatçı yetiştiğini gösteren tek kanıt. Piramit Metinlerinin bazı kısımları özel mezar duvarlarına ya da sandukalara yazılmadan çok önce özel cenaze törenlerine okunmuş olabilir.

23. Ptolemaioslar Dönemi'ne kadar (MÖ 332-30) Piramit Metinlerinden alıntılar mezar duvarlarında ve sandukalarda yer alıyor. Bu dönemde yaşayan eğitimli insanların 2000 yıl önce yazılmış metinleri okuyup değerlendirebilmeleri, Mısır kültürünün uzun ömürlü olduğunun dikkate değer bir kanıtıdır.

24. *Bkz.* Kurt Sethe, *Dramatische Texte zu altägyptischen Mysterienspielen* (Leiden, 1928) Mısır uzmanları bu metindeki ayinlerin mahiyeti konusunda fikir birliğine varamıyorlar. Bunların bir taç giyme merasimi, kralın gücünün tanrılar tarafından yenilendiği bir *sed* festivali ya da bir kralın cenaze töreni sırasında söylendiği yorumlarında bulunuluyor.
25. Orta Krallık'taki mezar dekorasyonunda yer alan dinsel simgelerin yorumu için *bkz.* Janice Kamrin, *The Cosmos of Khnumhotep II at Beni Hasan* (Londra ve New York, 1999).
26. İki Yol Kitabı'nın çevirisi ve irdelenmesi için *bkz.* Leonard H. Lesko, *The Ancient Egyptian Book of Two Ways* (Berkeley, 1972).
27. Hornung, *The Ancient Egyptian Books of the Afterlife*, 11.
28. *Bkz.* Mircea Eliade, *Shamanism: Archaic Technique of Ecstasy*, çev. W. R. Trask (New York, 1964).
29. Sanduka Metinleri hakkındaki her iki görüş de H. Wilhems (ed). *The World of the Coffin Text* (Leiden, 1996) kitabındaki makalelerde yer alıyor.
30. Mısır tapınaklarındaki ayinlere cemaat katılmıyor. Yalnızca rahiplerin mihraba yaklaşıp tanrı heykeline dokunmasına izin veriliyor. Her sabah tanrıyı uyandırmak için tapınaktaki müzisyenler ilahiler söylüyorlar. Tapınak müziği için *bkz.* Lisa Manniche, *Music and Musicians in Ancient Egypt* (Londra, 1991) böl. 4. Orta Krallık dönemindeki ilahiler için *bkz.* Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature*, cilt 1, *The Old and Middle Kingdoms* (Berkeley, Los Angeles ve Londra, 1973). 3. baskı, böl. 4.
31. *Bkz.* Richard B. Parkinson, "Individual and Society in Middle Kingdom Literature" ve "Types of Literature in the Middle Kingdom", *Ancient Egyptian Literature, History and Forms*, ed. Antonio Loprieno (Leiden ve New York, 1996), 137-156, 297-312.
32. Richard B. Parkinson tarafından çevrilen metin için *bkz. The Tale of Sinuhe and Other Ancient Egyptian Poems 1940-1640 BC* (Oxford, 1997), 166-199.
33. Hasan M. El-Shamy *Folktales of Egypt* (Chicago, 1980) eserinde "kitaptaki öyküler" ile sözel halk öykülerinin birbirlerine para-

lel olarak geliştiğini belirtiyor ama birkaç "çapraz" örnekten de söz ediyor.

34. Bu öykülerin çevirileri için *bkz.* 1 Ek: Birincil Kaynaklar" P. Westcar bölümü.

35. Bu öykünün çevirisi ve yorumu için *bkz.* Hans Goedicke, "The Story of the Herdsman," *Chronique d'Egypte* 45 (1970): 244-266 ve Parkinson, *The Tale of Sinuhe*, 287-288.

36. Öykünün çevirisi için *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature* 1:211-215. ***Ayrıca bkz.*** John Baines, "Interpreting the Story of the Shipwrecked Sailor", *Journal of Egyptian Archaeology* 76 (1990): 55-72.

37. Bu özellikle Jan Assmann, "Die Vergargenheit des Mythos in Ägypten, *Göttinger Miszellen* 25 (1977): 7,43 için geçerlidir. ***Ayrıca bkz.*** I. Zeidler, "Zur Frage der Spätentstehung des Mythos in Ägypten," Göttinger Miszellan 132 (1993): 85-109.

38. J. F. Borghouts, *Anxcient Egyptian Magical Texts* (Leiden, 1978), xi.

39. Osiris mitini bu dikilitaşların üzerindeki üstü kapalı anlatımlardan yararlanarak yeniden canlandırmak Paskalya ayinlerindeki kısa ilahilerden İsa'nın yaşamına ulaşmaya benziyor ama *bkz.* Marie-Christine Lavier'in "Les Fetes D'Osiris A Abydos Au Moyen Empire et Au Nouvel Empire" ve Jacques Guiter,"La Stéla D'Ikhernofret (Berlin No.1204), *Egypte: Afrique et Orient*, No. 10 (Agustos 1998): 27-39.

40. Kimi zaman suçlular ve dış düşmanlar, hem bu dünyada hem de öbür dünyada kimliksiz kalmaları için Ra'nın düşmanlarının isimleriyle anılıyordu. Bu Hyksos kralı da Mısır'a geldiğinde kendisini aşağılamak için verilen ismi kullanmayı sürdürmüş olabilir.

41. Bu öykünün çevirisi için *bkz.* W. K. Simpson (ed.), *The Literature of An cient Egypt: An Anthology of Stories, Instructions, and Poetry* (New Haven ve Londra, 1973), 77-80.

42. Bu yazıt kimi zaman "Güneş Rahibi Olan Kralın Metni" olarak anılır. Metin Orta Krallık ilahilerinden alınmış olabilir. Metnin

çevirisi ve yorumu için *bkz.* Assman'ın *Egyptian Solar Religion in the New Kingdom: Ra, Amun and the Crisis of Politheism*, çev. Anthony Alcock (Londra ve New York, 1995): 18-21.

43. Bazı adaklar tapınak ziyaretçilerinin tanrıların efsanevi rollerine aşina olduklarına işaret ediyor ama bu bilgiyi öykülerden mi yoksa imgelerden mi edindikleri belli değil. *Bkz.* G. Pinch, *Votive Offerings to Hathor* (Oxford, 1993).

44. III. Amenhotep dönemindeki sanat ve mimaride güneş ve ay mitinin etkileri için *bkz.* "Designing the Cosmos", A. P. Kozloff ve B. M. Bryan, *Egyipt's Dazzling Sun: Amenhotep III and His World* (Cleveland, 1992), 73-124.

45. Akhenaten ve Nefertiti hakkındaki mitler için *bkz.* D. Monserrat, *Akhenaten History, Fantasy and Ancient Egypt* (Londra ve New York, 2000.

46. Karnak'taki tapınak kadar büyük olanlarda dört "vardiya" var, dolayısıyla kimse dinsel ayinlere zamanının dörtte birinden fazlasını ayırmıyor. Ruhbanlığın tüm yönleri için *bkz.* David Lorton'un yeni çevirdiği S. Sauneron'un *The Priests of Ancient Egypt* (Ithaca ve New York), 2000.

47. Daha açık bir deyişle, tapınaklar evrenin "İlk Zaman"da yeni yaratıldığı biçiminin örnekleriydi. Tapınakların simgesel yönlerinin özeti için *bkz.* "The Temple as Cosmos," E. Hornung, *Idea into Image: Essays on Ancient Egyptian Thought* (Princeton, 1992), 115-130; ya da "Worlds within Worlds," R. H. Wilkinson, *The Complete Temples of Ancient Egypt* (Londra, 2000), 52-79.

48. Daha sonraları Diodorus Siculus gibi Yunan ziyaretçiler bu sahneleri çok eski geçmişte tanrılarla devler arasındaki efsanevi bir savaş olarak yorumluyorlar ama Mısırlılar düzen ile kaos arasındaki çatışmayla ilgili söylencelerde kahramanları için çağdaş düşmanlarını kullanıyorlar.

49. Hatshepsut'un imgeleri Deir el-Bahari'de, III. Amenhotep'inkiler ise Luksor Tapınağı'ndadır. II. Ramses'in yer aldığı görüntülere yalnızca birkaç dağınık blokta rastlanmıştır.

50. Seth, Delta'nın doğusunda Seti ve ailesinin geldiği yörenin yerel tanrısı idi. Abydos'ta kimi zaman kralın ismini yazmak için kullanılan bir Osiris resmi Seth'inkinin yerini alıyor.

51. Örneğin, her kült görüntüsü Osiris'in mumyalanmış bedeni olarak kabul ediliyor ve güçlü Horus'un Gözünü simgeleyen adaklarla yeniden canlandırılabileceğine inanılıyordu. *Bkz.* A. R. David, *A Guide to Religious Ritual at Abydos* (Warminster, İngiltere, 1981).

52. Osireion'un yapımına muhtemelen I. Seti döneminde başlandı ve torunu Merenptah tarafından tamamlandı.

53. Bu ilahi, resmi Amenmose dikilitaşı üzerinde yer alıyor (Louvre Müzesi C. 286). *Bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar."

54. Yeraltı Dünyası Kitaplarının büyük bir kısmı ilk kez On Sekizinci Hanedan döneminin sonunda ve On Dokuzuncu Hanedan döneminin başında, muhtemelen Akhenaten'in Osiris'i yok etme çabalarına tepki olarak ortaya çıkıyor. Yeraltı Dünyası Kitaplarının tümünün özetleri için *bkz.* Hornung, *The Ancient Egyptian Books of the Afterlife.*

55. Anlaşılan Mısırlılar bir günü on iki saat gündüz, on iki saat gece olarak yirmi dört saate bölen ilk halktı.

56. VI. Ramses'in mezarında yedi Yeraltı Dünyası Kitabı'nın tamamı ya da bölümleri yer alıyor. Bu da kitapların öbür dünya ile gerçekleri yansıttığı zehabına kapılmamak gerektiğini ortaya koyuyor. Yeraltı Dünyası Kitaplarının arzulanan bir konuma ulaşılmasında etkin olduğu düşünülüyordu.

57. Katja Goebs basılmak üzere olan *Crowns in Egyptian Funerary Literature: Symbols of Royalty, Rebirth, and Destruction* isimli eserinde insanlığın yok oluşu hakkındaki söylencenin güneşin doğarken yıldızları yutması gibi güneş tanrısının gökyüzündeki tüm diğer varlıkların gücünü sahiplenmesinden kaynaklandığını ileri sürüyor.

58. Bu ilahilerden bazılarının çevirileri için *bkz.* "Hyms and Prayers to Amun-Re: The Apogee of Ancient Egyptian Religious

Thought", J. L. Foster, *Hyms, Prayers and Songs: An Anthology of Ancient Egyptian Lyric Poetry*, ed. Susan Tower Hollis (Atlanta, 1995), 55-79. Yaratıcı tanrı ile çok sayıdaki diğer tanrı ve tanrıçalar arasındaki ilişkilerde yaşanan sorunlar, Akhenaten'in önerdiği çözümün reddedilmesinden sonra da uzun süre Mısırlı düşünürleri ilgilendirmeye devam etti. *Bkz.* Assmann, *Egyptian Solar Religion In the New Kingdom.*

59. J. Assman, "Death and Initiation in the Funerary Religion of Ancient Egypt," J. P. Allen vd., *Religion and Philosophy in Ancient Egypt*, Yale Egyptological Studies 3 (New Haven, 1989), 150-152. Mısır kavramlarının diğer dinlere muhtemel etkisi için *bkz.* S. G. Brandon, *The Judgement of the Dead: An Historical and Comparative Study of the Idea of Post-mortem Judgement in the Major Religions* (Londra, 1967).

60. Örneğin, Neferabu adındaki bir adam tanrıça Meretseger'in ona karşı işlediği bir suç yüzünden kendisine vahşi bir dişi aslan kılığında saldırdığını anlatıyor. Bu, Cennetlik İnek Kitabı'nda insanlığın günahları yüzünden korkunç bir dişi aslan tarafından cezalandırılışını anlatan miti çağrıştırıyor. Neferabu'nun dikilitaşının çevirisi için *bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar."

61. Deir el-Medine'de meslek sahibi köylülerin varlığı dolayısıyla okuryazarlık oranı olağanüstü yüksekti. Gene de sanatçıların çoğu kral mezarlarından kopyaladıkları Yeraltı Kitaplarındaki metinleri okuyamıyor olabilirlerdi. Köylülerin dinsel yaşamı için *bkz.* L. H. Lesko (ed.) *Pharaoh's Workers* (Ithaca ve Londra, 1994.)

62. *Bkz.* John Baines, "Myth and Literature", Loprieno, *Ancient Egyptian Literature* içinde, 373-374.

63. S. Tower Hollis *The Ancient Egyptian "Tale of Two Brothers": The Oldest Fairy Tale in the World* (Norman, OK, ve Londra, 1990) isimli eserinde bu öykünün efsanevi kökenini araştırıyor.

64. Tüm bu Yeni Krallık öykülerinin yorumları için *bkz.* S. Quirke, "Narrative Literature", Loprieno, *Ancient Egyptian Literature*

içinde, 263-276. Öykülerin çoğu Simpson'un *The Literature of Ancient Egypt* isimli eserinde çevrilmiştir.

65. Bu öykünün farklı yorumları için *bkz.* "A Structural Interpretation of the Contendings of Horus and Seth," *History of Religions* 18, no. 2 (1979): 352-369 ve S. A. Allam, "Legal Aspects in the Contendings of Horus and Seth", *Studies in Pharaonic Religion and Society in Honour of J. Gwyn Griffiths*, ed. A. B. Lloyd (Londra, 1992), 137-145.

66. Eski Mısır'da bir yıl her biri dört ay süren üç mevsime bölünmüştü. Aylar çoğunlukla tanrıların isimleriyle anılıyordu. Kahire Takviminin çevirisi için *bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar."

67. Kralların mumyalarını oldukları yerden almak muhtemelen onları mezar soyguncularından korumak içindi ama aynı zamanda başrahiplerin bu krallarla birlikte gömülen hazinelere ulaşmasını sağladı. Mumyalar bir araya getirilip iki ayrı mezarda saklandılar ve MS on dokuzuncu yüzyılda keşfedildiler.

68. Bu mezarlardaki efsanevi motiflerle süslü değerli mücevherlerden oluşan cenaze malzemeleri Kahire Müzesi'nde sergilenmektedir. Mısır'da MÖ birinci binyılın kalan kısmından hemen hiçbir kral mezarı günümüze ulaşamadı ama Yeraltı Dünyası Kitaplarının kral lahitlerinde kullanılmasının sürdüğü biliniyor.

69. Bu nazarlık örnekleri için *bkz.* C. Andrews, *Amulets of Ancient Egypt* (Londra, 1994), 80 ve 101 numaralı plakalar.

70. Atum'un kendi elleriyle hayat vermesiyle ilgili söylence için *bkz.* "Mitsel Zaman Akışı, "Doğrusal Zaman," "Yaratılış." Mısır dilinde el sözcüğü dişildir. Saray mensubu bu güçlü kadınlar hakkında daha fazla bilgi için *bkz.* G. Robins, *Women in Ancient Egypt* (Londra ve Cambridge, MA, 1993), böl. 8.

71. Bu yazıtın çevirisi için *bkz.* Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature, cilt 3, The Late Period* (Berkeley, Los Angeles ve Londra, 1980), 66-84 ve bu ilginç kralların öyküsünün tamamı için *bkz.* R. G. Morkot, *The Black Pharaohs: Egypt's Nubian Rulers* (Londra, 2000). Bazı zamandizinlerinde Yirmi Beşinci Hanedan-

lık tamamen ya da kısmen Üçüncü Ara Dönem'in bir bölümü olarak belirtilmektedir.

72. *Bkz.* L. H. Lesko, "Nubian Influence on the later Versions of the Books of the Dead", *Abstract of Papers: Eighth International Congress of Egyptologists* (Kahire, 2000), 111.

73. Memfis Teoloji'sinin çevirileri için *bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar"-daki MT. Tarih için *bkz.* F. Junge, MDAIK 29 (1973); 195-204 ve H. Schlögl, *Der Got Ta-tenen*, Orbis Biblicyus et Orientalis 29 (Freiburg ve Göttingen, 1980).

74. Bu papirüs şimdi Londra'daki British Museum'dadır (PBM 10188). Tam çevirisi için *bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar." Yaratılış mitleri hakkında bir yorum için *bkz.* J. P Allen, *Genesis in Egypt: The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Accounts*, 2. baskı, Yale Egyptological Studies 2 (San Antonio, TX, 1995), 27-30.

75. Yeni Platoncu düşünür Iamblichus MÖ 300 civarında yazdığı *Mısır'ın Gizemleri* isimli kitabında bu yazıttan söz ediyor. Sais'teki önemli tapınaklar ve kral mezarları şimdi henüz kazı yapılmamış olan bataklığa gömülmüş durumda.

76. *Bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar, Hibis metinleri. Hibis tapınağı şu an, daha kurak bir yerde yeniden inşa edilmek üzere sökülmüş bulunmaktadır.

77. Herodot hakkındaki gerçek muhtemelen bu iki karşıt görüşün ortalarında bir yerdedir. Bu konunun çok ayrıntılı bir araştırması için *bkz.* A. B. Lloyd, *Herodotus Book II*, 3 cilt (Leiden, 1975-1988).

78. *The History Herodotus* (Chicago ve Londra, 1987) adlı kitabında yer alan David Grene çevirisi.

79. Bu metin El-Arish Naos olarak da bilinen İsmailia Naos'tan alındı. *Bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar."

80. Burada savaş tanrısının desteğini çekmesi yüzünden Mısır'ın yenildiği ileri sürülüyor.

81. Memfis Fermanı'nın bir sürümü çağdaş Demotik dil ve harflerle yazılmıştır; bir diğeri, resimyazının kullanıldığı yeni Orta

Mısır dilinde kaleme alınmıştır. Rosetta Taşı MS on dokuzuncu yüzyılda resimyazıyı çözümleme çalışmalarında önemli bir rol oynadı. Memfis Fermanı'nın R. S. Simpson tarafından yapılan çevirisi R. Parkinson'ın *Cracking Codes: The Rosetta Stone and Decipherment* (Londra, 1999) adlı kitabında yer alıyor.

82. Diğer kaynaklar bazıları Ölüler Kitabı'nın Ptolemaios dönemindeki bir kopyası ve tapınak duvarlarına yazılmış olan Osiris ayinleridir. Çeviriler için *bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar", "Ağıtlar").

83. Lévi-Strauss, "The Structural Study of Myth," *Myth: A Symposium*, ed. T. A. Sebeok (Bloomington ve Londra, 1955), 85-86.

84. *Bkz. Temples of Ancient Egypt*, ed. B. E. Shafer (Londra ve New York, 1998) 188-237; bu sayfalarda R. B. Finnestad'ın "Temples of the Ptolemaic and Roman Periods: Ancient Traditions in New Contexts" isimli harika araştırması bulunuyor.

85. İsis'in doğuşu Dendara'da kutlanıyor. Bu, bir tanrı hakkındaki bir mitin daha sonra önem kazanan tanrılara da uygulanmasına bir örnektir. Tapınak doğum evleri ile ilgili en önemli yayın: F. Daumas, *Les mammisis des temples égyptiens* (Paris, 1958).

86. Tiyatronun mitler ile ayinlerin birleşiminden oluştuğu teorisini savunanlar Zafer Festivalini dünyanın en eski temsili olarak görüyorlar. *Bkz.* H. W. Fairman, *The Triumph of Horus: An Ancient Egyptian Sacred Drama* (Londra, 1974).

87. Tüm bu kaynaklarla ilgili görüşler için *bkz.* R. B. Finnestad, *Image of the World and Symbol of the Creator* (Wiesbaden, 1985); ya da B. Watterson, *The House of Horus at Edfu* (Stroud, İngiltere, 1998).

88. *Bkz.* L. Lesko, "Ancient Egyptian Cosmogonies and Cosmologies", Shafer, *Religion in Ancient Egypt*, 105-107.

89. Fransızca çevirisi ve yorumu için *bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar"-da PJ. Jumilhac Papirüsü'ndeki birkaç olay Hollis tarafından, *The Ancient Egyptian "Tale of Two Brothers"* adlı eserine ek olarak İngilizceye çevrilmiştir.

90. Manetho'nun Mısır tarihini otuz hanedana bölme yöntemi bugün de kullanılmaktadır.

91. Fransızca çevirisi için *bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar"da PV.

92. Horus ile Seth'in taç giymeleri ilgili öykü İki Efendi'nin barışması hakkındaki mitin bir başka sürümüdür. Bu öykü parçaları için *bkz.* W. J. Tait, "Demotic Literature: Forms and Genres", Loprieno, *Ancient Egyptian Literature* içinde, 175-190.

93. Metternich Dikilitaşı II. Nektanebo'nun (MÖ 360-343) dönemine tarihleniyor. Buradaki bazı büyüler farklı biçimlerde 800 yıl önce III. Ramses'in bir heykeli üzerinde yer almaktadır.

94. *Cippi* ve büyülü heykeller üzerindeki tanrı suretleri tapınak kitaplıklarında muhafaza edilen nazarlıklardan alınmış olabilir. *Bkz.* L. Kakosy, "A New Source of Egyptian Mythology and Iconography," *Proceedings of the Seventh International Congress of Egyptologists*, ed. C. Eyre (Leuven, Bleçika, 1998), 619-624.

95. Strabon kutsal timsahların beslenmesini çok heyecanlı bir dille anlatıyor. Turistler bu görüntüden çok etkileniyorlar.

96. Mısır tarihi boyunca yaklaşık 750 resimyazı karakteri kullanılıyor. Roma Dönemi'nde bu sayı yaklaşık 7000'e ulaşıyor ve eski karakterler yeni bir biçimde kullanılıyor. *Bkz.* "Figurative Hieroglyphs, or Cryptography", Parkinson, *Cracking Codes*, 80-87.

97. *Bkz.* "Manetho and Chaeremon", G. Fowden, *The Egyptian Hermes: An Historical Approach to the Late Pagan Mind* (Princeton, 1960) 52-95. Mısır rahipleri hakkındaki diğer anlatımlar, onları rüşvetçi ve kavgacı tipler olarak tanımlıyor.

98. J. G. Griffiths'in *Plutarch's De Iside et Ostride* isimli eserinden çeviri (Swansea, Wales, 1970), 223.

99. Bu iki kitap için *bkz.* M. Smith, *Le Livre de parcourir l'éternité* (Leuven, Belçika, 1994).

100. Carlsberg I Papirüsü'nde yer alan Yeni Krallık Nut Kitabı'nın kopyası ve Cennetlik İnek Kitabı'nın bir bölümünün Fayum Kitabı adındaki derlemede yer alması, Roma döneminde eski dinsel metinler hakkında bilgilenmenin sürdüğünü gösteriyor. Çeviriler için *bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar" BofN ve BHC bölümleri.

101. Bu öykü Üçüncü Ara Dönem'deki bir dizi öykünün (Pertubasis serisi) bir parçasını oluşturuyor. Bazı yorumcular bu serinin Homeros'un *İlyada*'sından etkilendiği kanısındalar. Roma Dönemi'nde Mısırlılar Homeros'un Teb'de doğduğunu ve tanrı Thoth'un oğlu olduğunu iddia ediyorlar. Amazonlarla ilgili öykünün çevirisi için *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature*, 3; 151-156.

102. *Bkz.* "Ek-Birincil Kaynaklar"da EofS. Bu nüshanın Yunanca çevirisi günümüze ulaşmıştır ve bunun Eski Yunan edebiyatının gelişmesinde etkili olduğu düşünülüyor. *Bkz.* W. J. Tait, "Egyptian Fiction in Demotic and Greek," *Greek Fiction*, ed. J. R. Morgan ve R. Stoneman (Londra, 1994), 212-213.

103. Ezop'tan alınacak ders: "En güçlü kişi kaderin bir cilvesi ile daha güçsüz birinin yardımına gereksinim duyabilir," (çeviri: S. A. Handford, *Fables of Aesop* Londra, 1954), 41; Mısır dilinde ise şöyle deniyor: "İyiliğe karşılık verecek olana iyi davranmak ne güzel" (çeviri: Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature* 3:159).

104. O dönemde İmhotep'e bin yıldan fazladır tanrı olarak tapınılmaktadır ama edebiyatta hâlâ tarihi bir figür olarak yer almaktadır. Bu da Mısırlıların tarihi ve efsanevi karakterleri birbirine karıştırmak gibi bir eğilimleri olmadığına işaret ediyor.

105. Bu önemli metnin özeti için *bkz.* R. Jasnow ve K. T. Zauzich, "A Book of Thoth!", Eyre *Proceedings of the Seventh International Congress of Egyptologists* içinde, 607-618. Bunun Aleister Crowley'in Tarot kartlarıyla ilgili *The Book of Thoth* ile hiçbir ilgisi yok.

106. Sihirbazlığı öğrenme yöntemleri F. Graf'ın *Magic in Ancient World* (Cambridge, MA, ve Londra, 1997) isimli kitabının 89-177. sayfalarında yer alan "How to Become a Magician" bölümünde açıklanıyor. Setna öykülerinin çevirileri için *bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar", Setna çevrimi.

107. Dört papirüsten birinde Güneşin Demotik Gözü mitinin en bütünsel versiyonu yer alıyor. Büyülerle ilgili en geniş koleksiyon Londra-Leiden Sihirli Papirüsü'nde bulunuyor. *Bkz.* J. H. John-

son, "Introduction to the Demotic Magical Papyri," *The Greek Magical Papyri in Translation*, ed. H. D. Betz (Chicago ve Londra, 1992), lv-lviii.

108. Bu anlaşılması zor metinlerin açıklanması için *bkz.* Fowden, *The Egyptian Hermes* ve B. P. Copenhaver'in *Hermetica* (Cambridge, 1992) isimli eserinin girişi.

109. Mısır'daki putperestliğin uzun ve yavaş çöküşünün etkileyici öyküsü için *bkz.* D. Frankfurter, *Religion in Roman Egypt: Assimilation and Resistance* (Princeton, 1998).

110. Arap edebiyatı da bu çoktanrılı kentlerde, örneğin Büyük Sfenks gibi korkunç bekçilerden söz ediyor. *Bkz.* U. Haarmann, "Medieval Muslim Perceptions of Pharaonic Egypt," Loprieno, *Ancient Egyptian Literature* içinde, 602-628.

111. Bütün bu çabalar Plutarkos ve Horapollo gibi klasik yazarların yanıltıcı bilgilerine dayandığı için sonuçsuz kalıyor. *Bkz.* E. Iversen, *The Myth of Egypt and Its Hieroglyphs in European Tradition* (Princeton, 1993).

112. Freud'un Eski Mısır tanrılarının heykelciklerinden oluşan koleksiyonu Londra'daki Freud Müzesinde sergileniyor. *Memories, Dreams, Reflections* (Londra 1963) isimli özyaşamöyküsünde Jung, Horus mitiyle ilgili şunları yazıyor: "Bu mit insan kültürünün –yani bilincinin– insanları ilk kez tarihöncesi karanlığından söküp aldıktan sonra anlatılmış olmalı" (çev. Richard ve Clara Winston).

113. *Bkz.* Frazer, *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*, kısaltılmış baskı (Londra, 1922), 477-507.

114. Bu varsayımla ilgili lehte ve aleyhte görüşler için *bkz.* R. A. Segal tarafından baskıya hazırlanan *The Myth and Ritual Theory* isimli antoloji (Malden ve Oxford, 1998).

115. *Bkz. Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, 2 cilt, (Londra, 1987-1991). Bu kitaplar Afrika kökenli Amerikalı yazar ve sanatçıların Eski Mısır tarihine ve mitolojisine yeniden ilgi duymalarına yol açtı.

116. Bu öykülerin bazıları C. Frayling'in *The Face of Tutankahmun* (Londra ve Boston, 1992) isimli eserinde yeniden yayımlandı.

117. Tutankamon'un mezarını kazanlardan çoğunun çok ileri yaşlara kadar yaşaması lanet söylencesinin yayılmasını engellemedi. "Mumya" filmleri üzerinde bir araştırma için *bkz.* A Lant, "The Curse of the Pharaoh, or How Cinema Contracted Egyptomania", *Ekim 59* (1992): 86-112.

mitsel zaman akışı

Mısırlılar zamanın tüm diğer varlıklarla ya da evrenin tüm bölümleriyle aynı hızla hareket ettiğini düşünmüyordu. Ölüler için güneş tanrısının huzurunda geçirilen bir saatin Mısır'daki bir ömre bedel olduğu söyleniyordu. Zamanın her zaman doğrusal olduğunu da düşünmüyorlardı. Eski Mısırlılar her bireyin geçmişini, bugününü ve yarınını –bir doğru çizgi üzerindeki noktalar gibi– kapsayan doğrusal bir zamanda yaşıyorlardı. Kral listeleri bu görüşü yansıtıyor; kimi zaman krallar ya da hanedanlar çağdaş bile olsalar birbiri ardına sıralanıyorlar. Öte yandan standart tarihleme sistemi her yeni kralla birlikte yeniden başlatılıyordu çünkü Mısırlılar zamanın döngüler halinde ilerlediğine inanıyordu.

Bu döngülerde zaman sanki kendi üzerine sarmalanıyor ve olaylar çoğu kez belirli aralıklarla yineleniyor. Bu görüş çerçevesinde neden ve sonuç rolleri tersine dönerek geçici karşıtlıklar oluşturabiliyor. Örneğin Mısır kralları kimi zaman kendi babaları olarak görülebiliyor.

Bu mitsel zaman akışının büyük kısmı doğrusal bir mitsel "tarih"ten oluşuyordu; ben bu kitapta Mısır mitolojisindeki önemli olayları akla yakın bir biçimde bu tarihsel süreç içinde sırayla aktarıyorum. Bu bölümdeki hemen her şey orijinal kaynaklardan alınmış olmasına karşın bildiğimiz kadarıyla hiçbir Eski Mısır metninde bu tip bir bireşime kalkışılmadığını

anımsamak çok önemli. Sonra ayrı olayların döngüsel zaman içerisinde farklı şekillerde gerçekleşmesine odaklanıyorum.

DOĞRUSAL ZAMAN

Mısır'ın mitsel öyküsü yedi bölüme ayrılabilir: kaos (yaratılış öncesi), yaratıcının ortaya çıkması, dünyanın ve insanların yaratılışı, güneş tanrısının yönetimi, diğer tanrıların yönetim dönemleri, yarı tanrı kralların yönetimi ve kaosa geri dönüş.

Kaos

Özet: Yaratılıştan önce tüm yaşamı içinde barındıran bir kaos dönemi vardı. Bu dönem sonsuz derinlikte ve uçsuz bucaksız karanlık sular ülkesi olarak düşünülüyordu. Kaosun ögeleri ve nitelikleri tanrılar ve tanrıçalar olarak tanımlanabiliyordu. Bunların bir kısmı yaratılış sürecinde ya dönüşecek ya da ölecekti.

Evrenin kaynağı Mısırlılar için her zaman merak konusu olmuştur. Yaratılıştan önceki bilinmeyen dönemi dile getiren metinler bundan "iki şeyin gelişmesinden önceki dönem" diye söz ediyorlar.[1] Evren henüz yeryüzü ve gökyüzü, aydınlık ve karanlık, erkek ve dişi ya da yaşam ve ölüm gibi karşıt iki parçaya bölünmemişti.

Mısırlılar ilkel varlığın sulu, karanlık, şekilsiz ve sınırsız olduğunu varsayıyorlardı. *Nu* ya da *nun* olarak bilinen bu kadim sular yaratılıştan sonra da dünyanın çevresini sarmayı sürdürdü; bu suların Nil'in kaynağını oluşturduğu düşünülüyordu. *Nun*'un yaratanın anne ve babası olduğu söylenebilir, zira o *nun*'un içinde oluşmuştu.

Yaratılıştan sonra kadim dönemin karanlık gibi özellikleri zaman içinde bilince kavuştu ve Sekizler ya da Hermopolis Sekizleri olarak bilinen bir grup tanrıya dönüştü (*bkz.* "Tanrı-

lar, Konular ve Kavramlar"). Sekizler karanlık balçık içinde, hem karada hem suda yaşayabilen üretken sürüngenler olarak hayal ediliyordu. Bunlar yaratanı oluşturan, hatta yaratanın ilk eylemlerini biçimlendiren güçlerdi. Yaşamın "anne ve babası" olmak için bunların değişime uğraması, kimi zaman da ölmesi gerekliydi. Birçok tapınak bu ilkel tanrıların mezarlığı olduğunu iddia ediyordu.

Amun ve onun dişi karşılığı Amunet'in çoğu kez Sekizlerden olduğu ve gizli gücü temsil ettiği varsayılıyordu. Amun ulusal bir tanrı olunca onun bağımsız yaşama doğru hareketi başlatan görünmez, bilinmez güç olduğuna inanan yeni bir dinsel görüş ortaya çıktı. Bazı kaynaklarda Sekizler "ilkel tanrıları doğuran ilk ilkel tanrı" olan Amun Kem-atef adındaki yılanın "tohumu" ile döllenmek üzere bir araya geliyordu.[2]

Bölünmez bir bedene sahip olduğu ve belli dönemlerde deri değiştirerek kendini yenilediği için yılan, yaratanın ruhuna uygun bir görünüm olarak düşünülmüş olabilir. Anun ya da Atum gibi yaratıcı tanrılardan yılan diye söz edildiğinde onlar genellikle bir enerji gücü olarak kaosun olumlu yanını temsil etmekteydiler ama iri yılan Apophis'te olumsuz bir karşıtları bulunuyordu. Apophis tüm bireysel varlıkları alt edip onları ilkel "tekliğe" dönüştürmek peşinde olan kaosun yıkıcı yüzüydü. Dolayısıyla, yaratılış daha geçekleşmemişken dünya kendi yıkımını hazırlayan ögelere sahipti.

Yaratanın Ortaya Çıkışı

Özet: Yaratan bilince kavuşuyor ve kendini yalnız hissediyor. Kaostaki ögeleri isimlerini anarak belirliyor. İlk ışık ya da ilk ses yaratılış sürecini başlatıyor. Yaratıcı güneş tanrısı biçiminde ortaya çıkıyor. Bir inekten doğmuş, sudaki bir nilüferin içinden ya da bir yumurtadan çıkmış veya karadaki ilk höyüğe konmuş bir kuş olabilir.

Yaratan bu rahme benzeyen ortamda, "onun yumurtası içinde" yer alan, "*nun*'un eşsiz bireyi"dir. Yaratan hareketsiz bir konumdadır ama bu konum tüm yaşamın gizil gücüne sahiptir. Sanduka Metinlerindeki bazı bölümlerde "kendiliğinden oluşan" tanrının tek başına var olduğu vurgulanıyor. Kitleye yönelik bir kültüre sahip olan Mısır'da böyle bir yalnızlık hayal bile edilemez. Yaratıcı "yüreği çalışmaya" ve kendisi düşünüp hissetmeye başlayıncaya kadar tek başınadır.

76 sayılı Sanduka Metninde yaratıcı (burada Atum olarak isimlendiriliyor) "*nun* ile konuşarak" ve muhtemelen kaosun ögelerini isimlendirmek suretiyle birbirinden ayırarak sekiz tanrıyı oluşturuyor. Diğer metinler yaratanın belki de şifahen verilen bir emir sonucu yeniden ilkel sulara döndüğünü ve burada yaratma faaliyetine başlayacak bir yer oluşturduğunu aktarıyorlar.

Ortaya Çıkışın Görüntüleri. Yaratanın ilkel suların karanlık sessizliğinden "ilk çıkışı" farklı biçimlerde temsil edilebiliyor. Hiçbir görüntü ya da anlatımın böyle bir mucizeyi canlandırmaya yeterli olmadığı düşünülüyor. Mısır evrendoğumu (yaratılış açıklamaları) çoğu kez yaratan hakkındaki birçok farklı inanışı bir araya getiriyor ama bunları çok ender olarak geçici bir çerçeve içine alıyor.[3]

Yaratanın ilk yaptığı soluk almak ya da çığlık atmak olabilir. Yaratanın güneşin hayat veren gücü olarak ilk ortaya çıkışı ile ilk ışık oluşuyor. Bu durum bir göz, bir çocuk ya da alev saçan bir kuş olarak temsil edilebilir. 75 numaralı Sanduka Metni'nde yaratan hâlâ *nun* içinde tek başınadır ama gözünü karanlığı aydınlatmak ve başka yaşamları bulmak için gönderir. İlk gün doğumunun bir başka simgesi *nun*'un yüzeyinden yükselen mavi bir nilüferdir (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar", "Nilüfer"). Yeni Krallık'tan itibaren doğmakta olan

Şekil 11. Geç Dönem'e ait bir mezarda yaratıcı tanrı Atrum'un ilkel benu kuşu ile birlikte sergilendiği piramit taşı. Piramit Kadim Höyüğü temsil ediyor olabilir. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

güneş nilüferin içinde oturan çıplak bir çocuk ya da koç başlı bir figür ile temsil ediliyor.

Nun'un üretken yönü, adı Ünlü Sel ya da Ünlü Yüzücü anlamına gelen Meher-Weret isimli tanrıça ile kişileştiriliyor. Genellikle bir inek olarak resmediliyor ve Apophis dahil tüm ilkel varlıkların anası olarak kabul ediliyor. Yeni Krallık'taki bir ilahi ilk ışıkla birlikte gökyüzünün altına, ilkel suların da gök cevhere dönüştüğünü anlatıyor.

Güneşin ilkel bir kuşun ya da daha ender olarak bir yılanın ya da bir timsahın bıraktığı "kozmik bir yumurtadan" çıktığı da ileri sürülebiliyor (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar, "Kuşlar"). İlkel kuşun rolü sessizliği bozmak olabilir. Bazı evrendoğumlar Büyük Gaklayan ya da Gıdaklayan adıyla bilinen

Şekil 12. Wedjat'ın (Kutsal Göz) yer aldığı plaka. Ra'nın Gözü ve Horus'un Gözleri aynı şekilde sergilenebiliyor. (British Museum)

bir kazın tiz çığlığının ilk sesi oluşturduğuna inanıyor. *Nun*'a ilk sesi ve ilk ışığı getiren ise parlak renkli *benu* kuşudur (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar" "*Benu* Kuşu"). Edfu tapınağında yazılı yaratılış söylencelerinde ise bu rol, yüzen bir bitki kitlesi üzerine konan bir şahine verilmiş.

Buna karşın, ilk kuşun karadaki ilk höyüğün üstüne yuva kurduğu söyleniyor. Yaratan var olacak bir yer bulmadan tümüyle harekete geçemezdi. O dönemde *nun* ilk kara parçası olan Kadim Höyüğün içinden yükseldiği kocaman bir bataklık olarak düşünülüyor. Adı "yükselen toprak" anlamına gelen tanrı Tatjenen bu Höyüğün kişileşmesi olabilir. Çoğunlukla Ptah diye anılan Tatjenen'in aynı zamanda yaratanın "babası" olduğu da söylenebilir.[4] Edfu'daki kutsal kitaplardan biri İlk Zaman Höyükleri Kitabı. Burada Mısırlıların ilk yerleşiminden önceki Nil vadisinin ilk halini andıran, höyüklerden, sudan ve sazlardan oluşan bir görünüm sergileniyor.[5] Yaratan artık dünyayı ve onun üstünde yaşayanları yaratmaya başlayabilir.

Yaratılış

Özet: Çeşitli dönemlerde ve muhtelif dinsel merkezlerde ilkel sulardan çıkan yaratan olarak birçok tanrının adı geçiyor. Bu yaratıcı tanrılar arasında Atum, Ra (çoğu kez Ra-Atum olarak birleştiriliyor), Shu, Ptah, Khnum, Amun-Ra ve tanrıça Neith,

Hathos ve İsis de yer alıyor. Yaratılış sürecinin önemli evreleri ilahi düzen *maat*'ın oluşumu, varlıkların erkek ve dişi olarak ikiye bölünmesi ve yeryüzü ile gökyüzünün birbirinden ayrılması.

Mısır evreni gökyüzünde bir tanrılar ülkesi, merkezi Mısır olan bir yeryüzü ve ölüler ülkesine dönüşecek olan yeraltındaki *Duat* ya da *Dat*'tan ibaret. Yaratan diğer tanrıları ve daha alt düzeydeki insan ve hayvanları yaratıyor.

Kendini Milyonlarca Parçaya Bölen Varlık. Birçok Mısır kaynağında yaratılışın oluşumu üç unsuru kapsıyor: bir bedenin yaratılması, bu bedene yaratanın kutsal özünden bir kısmının aktarılması ve bu bedende yaşam soluğunun harekete geçirilmesi. Yaratıcı tanrılardan bazılarının diğerlerine oranla bu ögelerden biriyle daha güçlü bağlantısı var. Örneğin Khnum özellikle bedenlerin yaratıcısı iken Shu ve Amun-Ra görünmez yaşam soluğunun tanrılarıdır. İkinci unsur, yani kutsal özün aktarımı, zaman içinde tüm tanrıların, hatta tüm canlılarının sadece olağanüstü bir yaratıcı tarafından yaratılmadıkları, aksine bir anlamda yaratıcının *biçimlerinden* oluştukları inancına dönüşüyor. Yeni Krallık'tan başlayarak bu, Mısır dinsel felsefesinin önde gelen bir özelliği haline geliyor.

Yaratandan kimi zaman "Kendini Milyonlarca Parçaya Bölen Varlık" ya da "Kendinden Milyonlarca Tanrı Oluşturan Varlık" olarak söz ediliyor.[6] Yaratılış, ilk yaratıcı gücün zaman içinde (kendisini yok etmeden) evreni oluşturan farklı unsurlara bölündüğü bir ayrıştırma süreci olarak algılanabilir. Bunun nasıl gerçekleşeceği konusunda çeşitli varsayımlar ileri sürülüyor.

Kalp ve Dil. Yaratanın kendini oluşturmasını ve diğer varlıkları yaratmasını sağlayan zihinsel güçler kimi zaman tanrısal

kavramlara dönüşüyor. Bu tanrıların en önemlileri Sia, Hu ve Heka. Sia yaratanın diğer biçimleri zihninde canlandırmasını sağlayan öngörü ya da önsezi. Hu yaratanın varlıkları isimleriyle canlanmasını sağlayan konuşma gücü. 335 numaralı Sanduka Metinlerinde Hu ve Sia'nın her gün "babaları" Atum ile birlikte oldukları söyleniyor. Yeni Krallık dönemine ait resimli Yeraltı Dünyası Kitaplarında bu iki tanrı çoğu kez yaratıcı güneş tanrısının yanında yer alıyor.

Heka (Büyü) yaratıcının düşünce ve emirlerini gerçekleştirme gücüne sahip. 261 numaralı Sanduka Metinlerinde tanrı Heka'nın ilkel dönemde bile yaratıcının yanında olduğu iddia ediliyor. Esna'da Roma Dönemi'nden kalma tapınakta Neith ile ilgili evrendoğum kayıtlarında bu tanrıçanın tüm dünyayı yedi büyülü sözcük ile yarattığı belirtiliyor. Aynı dönemde İsis'e yaratan olarak tapınılmaya başlanınca bu tanrıçaya Başlangıçta Dünyanın Ev Sahibesi adı veriliyor.

En azından Yeni Krallığın ilk döneminde tanrı Ptah yaratıcı zihni temsil ediyor. O dönemde Sia ve Hu, Ptah'ın kalbi ve yüreği olarak tanımlanıyor. Bu kavram Memfis Teolojisi'nde ve Ptah için söylenen çeşitli ilahilerde dile getiriliyor. Eski Mısırlılar kalbin düşünce ve duygu organı olduğuna inanıyorlar. Bu yüzden Ptah'ın dünyayı kalbinde tasarladıktan sonra yarattığı söyleniyor. Her şey "kalbin tasarımı ve dilin emirleri" ile yaratılıyor. Memfis Teolojisi aynı zamanda yaratıcıyı Kutsal Zanaatkâr ya da tüm yaşamın biyolojik kaynağı olarak kabul eden diğer yaratılış kavramlarından da söz ediyor. Mısırlılar bu varsayımların hiçbirini fazla ciddiye almıyorlar. Yaratılışın çözümlenemeyen gizemini aktarmak için çeşitli fakat birbirini tamamlayıcı çabalar gösteriliyor.

Kutsal Zanaatkâr. Kimi zaman iki tanrının, Ptah ve Khnum'un, fiziksel olarak dünyayı ve orada yaşayan varlıkla-

rı "tasarladığı" ileri sürülüyor. Ptah zanaatkâr ve sanatçıların tanrısıdır. Özellikle heykeltıraşlık ve maden işlemeciliği ile ilgilidir. Ptah'ın heykelleri ve mumyaları "canlandırmak" için keser ve başka aletlerin kullanıldığı *Ağzı Açma* töreninin mucidi olduğu söyleniyor.[7] Ptah'a adanan ilahilerde onun dünyayı tasarlayıp oluşturduğu ve "İki Ülkeyi (Mısır) birleştirdiği anlatılıyor. Aynı zamanda krallar için elektrum (bir altın ve gümüş alaşımı), bakır ve demirden bedenler yaptığı belirtiliyor. Muhtemelen bunlar kralların tanrıların ülkesinde içinde olacakları bedenler.

Kraliyet bedenlerinin yapımı daha ziyade Khnum'a atfedilir. Khnum saldırgan gücü ile ünlenen bir koç şeklinde tasvir edilir. Kimi zaman tanrıları "doğurduğu" söylenir ama daha ziyade çömlekçi çarkında "her şeyi biçimlendiren" kutsal zanaatkâr olarak ünlüdür. Mısır toplumunda zanaatkârlara değer verilmekte ve saygı gösterilmekteydi ama çok azı daha yüksek bir düzeye ulaşabilmiştir. Khnum aslında yaratıcının emirleri üzerine bir şeyler üreten ilahi bir çömlekçidir. Evrensel yaratıcı olarak tanındığında Khnum'un adı Ra ve Ptah gibi daha ünlü yaratanların yanında yer alıyor.

Atum'un Eli. Yaratılıştan önce cinsler arasında hiçbir ayrışma yok. Yaratan erkeklerle dişileri bir arada tutuyor. Yaratıcı tanrılar genellikle "her şeyin anne ve babası" olarak anılır. Erkek olarak benimsenen Atum gibi tanrıların yaratılış sürecinde öteki tanrıları "doğurduğu" söyleniyor.[8]

Yaratanın ne şekilde ürediği kimi zaman üstü kapalı olarak, kimi zaman da apaçık cinsel simgelerle açıklanıyor. Piramit Metinleri (PT) 527 numaralı büyüde Atum'un penisini eline aldığını ve mastürbasyon yaptığını "ve böylece Shu ve Tefnut adındaki çocukların doğduğunu" anlatıyor. 600 numaralı PT'de Atum-Khepri'nin Shu ve Tefnut'u tükürdüğü söy-

leniyor.[9] Sanduka Metinlerindeki birçok bölümde Shu'nun Atum'un burnundan düştüğü ve Tefnut'un da ağzından fırladığı ileri sürülüyor.

Birbiriyle çelişen bu ifadeler daha sonra Bremner-Rhind Papirüsü ve Memfis Teolojisi'nde açıklığa kavuşuyor. Atum eliyle penisini harekete geçiriyor ve ersuyunu ağzına alıyor. Mitlerin yer aldığı bazı papirüslerin kenar süslerinde bu an ayrıntılı olarak sergileniyor. Yaratanın ağzı bir tür rahim görevi yapıyor. Atum düşünme ve konuşma güçlerini kullanarak tohumlarını ilk iki ayrı cins tanrıya aktarıyor ve bunlar da ya ağzından ya da hem ağzından hem burnundan dışarı çıkıyorlar.

Yaratılışın ortak biyolojik ve zihinsel yöntemleri, Atum Dokuzlarının (yaratılan dokuz tanrının) "onun tohumları ve parmakları aracılığı ile hayat bulduklarını ama Dokuzların her şeyin adını söyleyen ve Shu ile Tefnut'un içinden çıktığı ağzın dişleri ve dudakları olduğunu" söyleyen Memfis Teolojisi'nde vurgulanıyor.

İkizler doğunda Atum'un baba olarak cinsel kimliği kesinleşiyor. Bir başka gelişim ise Atum'un Eli'nin tanrıça olarak kişileştirilmesi, böylece kendisine bir seks ortağı sağlanmış olması El tanrıçası doğrudan doğruya yaratıcıdan oluştuğu için onun hem eşi hem de "kızı"dır. Bu tanrıça çoğu kez dişi yaratan olarak tanımlanan Hathor ile özdeşleştirilir.

İkizler kimi zaman Atum'un erkek ve dişi yönleri gibidirler. Atum kendi *ka*'sını aktarmak için onlara sarılır. 80 numaralı Sanduka Metinlerinde Shu ve Tefnut'un babaları ile birlikte kadim sularda yaşadığı anlatılıyor. Bu üç tanrı hâlâ tek varlıkmış gibi birbirlerine sıkı sıkıya tutunuyorlardı. Yaratılışın devam edebilmesi için Shu ve Tefnut'un tamamen yaratandan ayrılması gerekiyordu.

Kayıp Çocuklar. Sanduka Metinlerinde Atum'un çocuklarından ayrı düştüğünden söz ediliyor. Görünüşe göre Shu ve Tefnut babalarından ayrılıyor ve ilkel suların karanlığında kayboluyorlar. 76 numaralı Sanduka Metinlerinde Shu "Atum bir keresinde beni ve kız kardeşim Tefnut'u aramak için Tek Gözünü gönderdi. Ben karanlıkta ışık tuttum ve göz beni buldu," diyor. Göz genellikle Atum'dan çok Ra'nın kızı olarak isimlendirilir çünkü o yaratanın güneşli cephesidir.[10] Tek Göz tanrıça olarak tasarlanan güneş kursudur. Güneş tanrısından ayrı hareket edebilir ama her zaman onun bir parçası olarak kalır. 76 numaralı Sanduka Metinlerinde kayıp çocukların aranışı güneşin ilk doğuşu ile ilgili birçok mitten biridir. Hava tanrısı Shu ilkel sularda bir boşluk yaratarak güneşin gözünün ilk kez parlamasını sağlar.[11]

Bu söylencenin Bremner-Rhind Papirüsü'ndeki daha ayrıntılı biçiminde farklı bir vurgu yapılıyor. Her Şeyin Efendisi "yanımdan her ayrıldıklarında Gözüm onları izlerken" Shu ve Tefnut'un ilkel suların tanrısı tarafından nasıl beslendiğini anlatıyor. Yaratan Kadim Höyükte tümüyle ortaya çıkınca Shu ve Tefnut çok seviniyor ve Göz ile birlikte geri dönüyorlar. "Göz geri geldiğinde yerini bir başkasının aldığını görünce öfkeden deliye döndü." Anlaşılan yaratan yeni bir göz / güneş kursu oluşturmuş.

Öfkeli "kızını yatıştırmak için tanrı onu bir *uraeus* kobra yılanına dönüştürüyor ve sonra onu alnına yerleştiriyor.[12] Bu, güneş gözünün öfkesi ve sakinleşmesi hakkındaki birçok öyküden biri. Yaratılışın bu döneminde yaratıcının varlığının, onun kızı olan bir tanrıça olarak kişileşen yönüyle ilişkileri büyük önem taşıyor.

İlahi Düzen ve Yeryüzü ile Gökyüzünün Ayrışması. 80 numaralı Sanduka Metinlerinde Shu ve Tefnut'a yeni kimlik-

ler veriliyor. Atum, Shu'ya Yaşam ve Tefnut'a *Maat* (Gerçek, Adalet, Düzen) adını veriyor. Bu nitelikleri isimlendirerek onların var olmasını sağlıyor. Atum kızının Tefnut ve Maat olan her iki biçimini de kucaklıyor.[13] Kadim suların tanrısı Nun, Atum'dan "kalbinin yaşaması için" Maat'ı öpmesini ve onu burnunun üstüne yerleştirmesini istiyor. Tanrıça Maat yaratanın en sevdiği, onu en fazla mutlu eden kızıdır. Bir kavram olarak *Maat* yaratılan dünyanın düzenini ve yönetimini gerçekleştiren ilkedir.[14] *Maat*'ın karşıtı ise *isfet* (kaos, kargaşa) ya da *gereg* (haksızlık, kötülük). Yaratan ve yarattığı tüm varlıklar *maat*'la yaşamak zorundadır. Tüm Mısır kralları ve onlara yönetimde yardımcı olanlar dünyada "İlk Zaman'daki gibi" *maat* durumunu gerçekleştirmekle yükümlüdür.

Başlangıçta bir dizi kozmik olay yaşanıyor. Shu ve Tefnut babalarından ayrılıyor ve erkek ile kadının ilk cinsel ilişkisinde bir araya geliyorlar. Sonra Tefnut bir çift tanrı daha dünyaya getiriyor; yeryüzüyle ilişkide olan Geb adında bir oğlan ve gökyüzüyle bağlantısı bulunan Nut adındaki bir kız çocuğu. Geb ve Nut birbirlerine öyle sıkı sarılıyorlar ki aralarına hiçbir varlık giremiyor. Nut hamile kalıyor ama doğum yapmıyor ya da yapamıyor. Geb ve Nut yekvücut olmak, ayrışım anını geri çevirmek istiyorlar. Yaratılış devam edecekse yeni bir ayrılık şart.

Yeni bir hayat verici olarak Shu, çocukları Geb ve Nut'u birbirinden ayırıyor. 76 numaralı Sanduka Metinlerine göre Shu kızı Nut'u hava kaldırıyor ve oğlu Geb'i ayakları altına alıyor. Bu görüntü ilk kez ayrıntılı olarak Yeni Krallığın sonlarındaki sanduka ve cenaze papirüslerinde sergileniyor. Burada Geb resmin altında kimi zaman hâlâ cinsel olarak uyarılmış durumda görünüyor. Shu Nut'un gerilmiş bedenini yukarıya kaldırdığı kolları arasında tutuyor (*bkz.* Şekil 42). Kolların bu pozisyonu *ka* (yaşam gücü ya da yaşamsal

varlık) sözcüğünün resimyazıdaki sembolü ve Shu'nun yaşamı mümkün kıldığının altını çiziyor. Hek tanrıları olarak bilinenlerle birlikte birçok başka varlığın Shu'nun gökyüzünü yeryüzünün üstünde tutmasına yardımcı olduğu görülüyor.

Shu yeryüzü ile gökyüzü arasında bir boşluk yaratarak varlıkların yaşamsal havayı teneffüs etmelerini sağlıyor. Bu boşlukla güneş ilk defa doğabilecek ve kadim karanlığı yok edebilecektir. Güneşin ilk doğuşu birçok Mısır metninde ve resimlerinde "mükemmel an" olarak kutlanıyor. Zira bu anda yaratan, güneş tanrısı Ra olarak yeryüzünde ilk kez ortaya çıkıyor. Fiziksel dünyanın sınırları belirleniyor ama gökyüzü (Nut), atmosfer (Shu) ve yeryüzü (Geb) hâlâ karanlık kadim sularla çevrili durumda. İlahi düzeni kurmak adına Shu ve Tefnut da zamanın iki farklı şekline dönüşüyorlar. "Shu Sonsuz Değişim ve Tefnut Sonsuz Tekdüzelik" oluyor.[15] Bu, var olmak için her şeyin değiştiği ama yine de temelde aynı kaldığı bir dönemin başlangıcıdır.

Nut ve Geb'ın ayrılması çocuklarının doğmasına olanak sağlıyor. Bu çocuklar Osiris, Seth, "iki gözlü" Horus isimli tanrılar ile İsis ve Nephthys isimli tanrıçalar. Bazı kaynaklarda Horus yok. Piramit Metinleri kadar eski kaynaklarda Seth annesinin rahmini neredeyse yırtarak çıkıyor. Seth yaradılış itibarıyla kaos ile özdeşleştirilen bir tanrı, dolayısıyla Seth'in doğduğu gün karmaşa ve çatışmanın dünyaya ayak bastığı ilk gündür.

Osiris, Seth, İsis ve Nephthys; Geb ve Nut, Shu ve Tefnut ve Ra-Atum'la birlikte dört kuşaktan oluşan ve Heliopolis Dokuzları ya da Büyük Dokuzlar olarak bilinen tanrılar grubunu oluşturuyorlar. Gözlerinden biri güneş, öbürü ay olan gökyüzü şahini Horus bu dokuzun içinde yer almıyor, zira genellikle yaratıcı güneş tanrısının bir görüntüsü olduğu düşünülüyor. Dokuz rakamı kimi zaman Mısırlılar tarafından

"çok" anlamında kullanılıyor; dolayısıyla Dokuzlar'ın oluşumu tüm tanrılar panteonunun yaratılması olarak algılanabilir. Diğer tanrıların yaratanın ağzından çıkan sözcükler ya da bedeninden çıkan tükürük, ter ya da kan gibi maddelerle yaratıldığı ileri sürülüyor.

Artık bir dünya oluşmuştur ve yaratan tarafından birçok varlık burada yaşayabilecektir. Bu varlıklar her türlü hayvanı, kuşu ve "Geb'in sırtındaki" sürüngenleri kapsamaktadır. Bir de "tanrının sürüsü" vardır: insanlık.

İnsanlığın Yaratılması. İnsanlığın yaratılışı Mısır efsanesinde önemli bir yer tutmuyor. Bazı yaratılış öyküleri insanlara hiç yer vermiyor. Memfis Teolojisi'nde tanrılarla sürü (bu deyim tüm hayvanları kapsar) arasında insanlara sadece şöyle bir değiniliyor. Mısırlılar kimi zaman algıya sahip varlıkları dört bölüme ayırıyor: tanrılar, krallar, ölülerin ruhları ve yaşayan insanlar.

Eski Krallık'taki Piramit Metinleri kralın öbür dünyadaki yaşamına odaklanıyor ve hayattaki insanlar hakkında fazla bir şey söylemiyor; dolayısıyla bu metinlerde insanlığın yaratılışıyla ilgili söylencelerin bulunmamasına şaşmamak gerekiyor. Sanduka Metinlerinin çoğunda insanlığın oluşumuna değinen konuşmalar var. 1130 numaralı Sanduka Metinlerinde Her Şeyin Efendisi tanrıları kendi terinden ve "insanları da gözyaşlarından" yarattığını söylüyor. Bir tanrının bedeninden gelen her şeyin kutsal ve yaratıcı güce sahip olduğuna inanılıyor. Shu ile Tefnut'u oluşturan aksırık ve tükürük gibi burada da bir kelime oyunu var. Mısır dilinde *insanlar* ve *gözyaşı* sözcükleri sesteştir; farklı yazıldıkları halde okunuşları birbirine benzer. Bu tür efsanevi kelime oyunları kısa ömürlü ya da nispeten önemsizdir ama insanların kutsal gözyaşlarıyla bağlantısı 2000 yıldan daha uzun bir süre çok popüler bir tema olmuştur.

Orta Krallık yazıtlarında bile yaratanın gözyaşlarıyla ilgili çok sayıda inanışa rastlanıyor. 80 numaralı Sanduka Metinlerinde bu gözyaşları yaratılış öncesi dönemde yer alıyor. İnsanlık, deniyor, yaratan Atum hâlâ yalnız ve ilkel sularda hareketsiz iken gönderilen Güneş Gözünden oluştu. Gözün neden ağladığı açıklanmamış, yalnızlıktan ve başka varlıkların özlemini çektiği için olabilir. Göz insanları üretme gücüne sahiptir ama yeryüzü oluşuncaya kadar onlar var olamazlar. Bu durum daha sonra metinde açıklanıyor; Shu "Atum'un emri uyarınca" yeryüzü ile gökyüzünü birbirinden ayırıyor ve insanlar dahil yeryüzündeki tüm canlılara yaşam soluğu sağlıyor. Dolayısıyla, Atum insanlığın yaratılmasını istiyor ama bunu bir başka tanrı gerçekleştiriyor.

714 numaralı Sanduka Metinlerinde insanlığın yaratanın kendisine karşı duyulan kızgınlığa üzülerek döktüğü, onu geçici olarak kör eden gözyaşlarından meydana geldiği söyleniyor. Burada yokluğunda yaratanın yeni bir göz oluşturmasına kızan Güneş Gözünün öfkesi söz konusu olabilir. Yaratanın körlüğü onun yaratıcı sezgi ya da önsezisi gücünü geçici olarak yitirmesi anlamına geliyor. İnsanlık öfke ve mutsuzluktan kaynaklanan, mükemmel olmayan bir üründür: efsane tarihçesinde insanlığın oynadığı isyankâr role uygun bir ürün.

Yaratan için söylenen bir ilahide insanlığın iki kutsal gözden, güneşten ve aydan oluştuğu anlatılıyor.[16] Bremner-Rhind Papirüsündeki yaratılış efsanesinde insanlar Shu ve Tefnut'un dönüşü üzerine yaratanın döktüğü sevinç gözyaşlarından oluşuyor. Bu yaşların çocuklarına yeniden kavuşmanın sevincinden mi yoksa güneş gözün öfkesinden mi kaynaklandığı belli değil. Neith evrendoğumunda güneş tanrısı Ra'nın dünyaya gelen ilk bebeğiyle yalnız kalması ve annesini görememesi yüzünden ağladığı söyleniyor. Bu hüzün ve yalnızlık gözyaşları insanlığı oluşturuyor. Öte yandan tanrılar, annesi Neith'in geri

gelmesi üzerine Ra'nın duyduğu sevincin bir yan ürünü. Dolayısıyla, gözyaşı söylencesinin çeşitli anlatımları insanlığın sürekli üzgün ve kusurlu olmasının nedenini açıklıyor.

Tüm kusurlarına karşın yaratan insanlığa yardımcı olmak için birçok şey yapıyor. 1130 numaralı Sanduka Metinlerinde Her Şeyin Efendisi taptığı dört iyiliği anlatıyor. Her canlıya yaşam soluğu sağlayacak dört rüzgârı oluşturmak, herkesin yeterince beslenebilmesi için her yıl Nil'in taşmasını sağlamak, herkesi eşit güçte yaratmak ve herkesin yüreğinin "Batı'yı anımsamasını" mümkün kılmak. Bu sonuncu eylem başlangıçtan beri insanların alınyazısında Güzelim Batı'da, ölüler ülkesinde sonsuz bir yaşama ulaşmak bulunduğuna işaret ediyor. Orta Krallık dönemine tarihlenen, çalkantılı Birinci Ara Dönem'le ilgili bir metinde insanlık bir sürüye ve (ismi belirtilmeyen) yaratan onları başarıyla güden çobana benzetiliyor. "Onlar için yeri ve göğü oluşturdu ve azgın suları engelledi. Burun deliklerinin yaşaması için rüzgârları yarattı. Onlar O'nun görüntüleridir ve onun etinden yaratılmışlardır. Onlar için O cennette ayağa kalkıyor. Onlar için bitkileri ve sürüleri yarattı..."[17]

Yeni Krallık'taki yaratıcı tanrı Amun'a yönelik ilahiler de tanrının insanları "kendi görüntüsü"nde yarattığından söz ediyor ama bunun nasıl gerçekleştiğini açıklamıyor. Ptah'la ilgili bir ilahide bu tanrının "insanları ustalıkla yarattığı," aynı zamanda tanrıların fiziksel görünümlerini de biçimlendirdiği anlatılıyor. Tanrılarının bedenleri genellikle değerli metal ve taşlardan oluşuyor ama insanlarınki çamur ya da kilden yapılıyor. Yaratıcı tanrı Khnum "çömlekçi çarkında çalışırken" bu malzemeleri kullanıyor.

Khnum bu görevi sadece İlk Zaman'da tek bir kez yerine getirmiyor. Çarkının her gün döndüğü söyleniyor. Görünüşe bakılırsa o sürekli yaratan bir tanrı, yeryüzünde yaşayacak

tüm canlıların bedenlerini oluşturuyor. Khnum her birey için doğumundan önce bir beden ve onun *ka*'sı ya da yaşam gücü için bunun bir kopyasını yapıyor. Esna tapınağındaki ilahiler bu inanışı işliyor. Khnum tarafından yaratılan insan bedeninin tüm bölümleri ve bunların işlevleri listeleniyor; konuşmak için dil ve yürümek için bacaklar gibi. Listede hem erkek hem de dişi bedenlerin bölümleri yer alıyor.

Mısır dilindeki yaratılış metinlerinde *insan* sözcüğü, sözcüğün fonetik kısmına bir erkek ve bir kadın resmi eklenerek yazılıyor. Görünüşe göre, insanlık başından beri iki cinse ayrılmış durumda. Bu, kadının daha sonra ya da erkek bedeninin bir kesiminden yaratıldığını ileri süren eski söylencelere ters düşüyor. Bu tür bir efsanenin varlığına işaret eden bir metin mevcut. Bu, Yeni Krallık dönemine tarihlenen İki Erkek Kardeş öyküsü (*bkz.* "Giriş", "Yeni Krallık ve Üçüncü Ara Dönem", "Edebiyatta Söylenceler").

Erkek kardeşinin karısına tecavüz etmeye kalkıştığı iftirasına uğrayan Bata uzaktaki bir kasabada yaşamaya başlıyor. Orada Heliopolis Dokuzları ile karşılaşıyor. Bu dokuz tanrı Bata'yı yalnızlıktan kurtarmak için ona bir eş bulmaya karar veriyorlar. Khnum şimdiye kadar görülmemiş güzellikte bir kadın bedeni biçimlendiriyor ve Dokuzlar kutsal nefesleriyle onu canlandırıyor. Bu "mükemmel kadın" kısa sürede Bata'yı terk ederek Mısır kralı ile evleniyor ve daha sonra eşi her dirildiğinde onu öldürüyor. Bu öyküde kadınların yaratılıştan kusurlu oldukları ileri sürülüyor.[18] Bununla beraber, aynı şey Mısır evreninde var olan kategorilerin çoğu için de söylenebilir. Yaratan bile her zaman en güçlü ve en bilge olmayabiliyor.

Yaratıcı Güneş Tanrısının Egemenliği

Özet: Genellikle Ra diye tanımlanan yaratıcı güneş tanrısı yeryüzüne uzun bir süre egemen oluyor. Bu dönemde tanrılar ile

insanlar arasında bir ayrılık yok. Güneş tanrısı yaşlanmaya başlayınca bazı tanrılar ona karşı ayaklanıyorlar. Tanrıça İsis doğmamış çocuğunu Ra'nın varisi yapmak için gizli planlar yapıyor. Ra'nın Gözü babasıyla kavga ediyor ama onu korumak üzere geri dönmeye ikna ediliyor. İnsanlık kendisine karşı ayaklanınca Ra Gözünü kötü niyetlileri yok etmekle görevlendiriyor ve gökyüzüne çekiliyor.

Mısır zamandizinlerinin çoğu Mısır ve dünyanın geri kalan kısmının yaratıcı tanrılar tarafından yönetildiği efsanevi bir dönemle başlar. Yaratanın, oluşturduğu dünyanın en sevdiği yöresi olan Mısır'daki bir sarayda yaşadığı düşünülür. Birçok kültürde tanrıların ve yarı tanrı yöneticilerin hiçbir gerilim ya da uzlaşmazlık olmaksızın dünyayı yönettikleri, artık yitirilmiş bir altın çağa dair bir mit mevcuttur. Mısır mitleri bu geleneğe ancak kısmen uyar.

Ra'nın yönetiminde, Maat dahil tüm tanrılar yeryüzünde yaşıyor ve yaratan yaratılışla bizzat ilgileniyor. Her şey ilahi düzenle uyum içinde olmalı ama bu dönemin tam bir barış ve mutluluk içlinde olmasını engelleyen iki unsur var. Öncelikle, güneş tanrısı giderek yaşlanıyor; ikinci olarak da ona karşı düzenlenen kumpaslar ve ayaklanmalar var. Barış ve mutluluk ilginç öyküler oluşturmuyor, dolayısıyla bu dönemi ele alan öykülerin güneş tanrısının egemenliğinin zayıflaması ve sonlanmasını dile getirmesine şaşmamak gerekiyor.

Güneş tanrısının yaşlanması günümüzde İsis ve Ra ya da Ra'nın Gerçek Adı diye bilinen bir öyküde anlatılıyor. Öykünün o dönemdeki adı "İlk Çağda zehri etkisiz kılmak için büyüler" anlamında ve öykü de akrep tanrıça Serket hakkında. Serket'in monoloğu bir sağaltım büyüsünün bir bölümünü oluşturuyor ama mükemmel bir edebi dille yazılmış.[19] Çok az kaynakta rastlandığından bu öykü mitsel dünyanın önemli bir parçası sayılmaz ama güneş tanrısının bu öyküde yer

alan isimleri Yeni Krallık dönemi ilahilerindeki teolojik varsayımları yansıtıyor. Doğaüstü bir varlığın gizli "gerçek adını" öğrenerek onu alt etmek Mısır'daki söylencelerde ve cenaze metinlerinde sürekli islenen bir konu ve birçok kültürün halk masallarında ortak bir motiftir.

Ra'nın Gerçek Adı. Öykü Serket'in yaratıcı "yeri, göğü, suları, yaşam soluğunu, tanrıları, insanları, küçük ve büyük sürüleri, sürüngenleri, kuşları ve balıkları yarattı" sözleriyle başlıyor. Tanrılar ve insanlar yaratanın Ra kimliği tarafından yönetilmektedirler. O birçok kılığa giriyor ve birçok isim kullanıyor ama bunların hiçbiri gerçek adı değil. Bu ad herhangi bir düşmanın onu kendisine karşı kullanmasını engellemek için midesinde gizli.

Sadece bir tanrı Ra'nın yetkisine karşı çıkmaya cesaret ediyor, o da kendi "kızı" İsis. İsis "milyonlarca tanrıdan daha zeki". Yerde ve gökte olup biten her şeyi biliyor, Ra'nın adı hariç. Dolayısıyla "kalbinde bu asil tanrının ismini nasıl keşfedebileceğine ilişkin planlar yapıyor". Ra'da ağzın sarkması ve sulanması gibi yaşlılık belirtileri baş gösterdiğinde İsis bu fırsattan yararlanıyor. Ra'nın yere akan salyasının bir kısmını alıp bunu toprakla karıştırıyor ve bir yılan şekline sokuyor. Yılan canlanınca da onu Ra'nın her gün gelip geçtiği yolun üstüne bırakıyor.

Ra yarattıklarını gözlemlemek için bu yolda ilerlerken, görünmez olan yılan onu ısırıyor. Zehir ateş gibi yakıyor ve Ra tüm tanrıları yerlerinden oynatacak kadar korkunç bir çığlık atıyor. Yılan, Göz tanrıçası gibi Ra'nın bedeninden oluştuğu için o tanrıçanın yılan kılığında saçtığı zehir kadar keskin bir zehre sahip olmalı. İlk anda Ra hiçbir şey söyleyemiyor çünkü dudakları titremekte, dizleri bükülmektedir. "Zehir, taşkın suların önüne çıkan her şeyi yutması gibi tüm bedenini sa-

Şekil 13. İsis ve minik oğlu Horus'un adak olarak sunulan tunç heykelciği. (Cleveland Sanat Müzesi. Bağışçılar: Harley C. Lee ve Elizabeth K. Lee, 1993. 110.)

rıyor." Sonra güneş tanrısı kendini topluyor ve yanındakilere tanımadığı, kendisinin yaratmadığı bir yaratık tarafından ısırıldığını açıklıyor. "Çocuklarını" diğer tanrılara göndererek onların yardımcı olup olamayacağını öğrenmek istiyor.

Tanrılar Ra'nın uğradığı bu felakete çok üzülüyorlar. İsis de onlar kadar şaşkın ve üzgün görünüyor. Ra'ya kendi yarattıklarından birinin ona karşı ayaklanıp ayaklanmadığı soruyor ve saldırganı kendi güçlü büyüsüyle yok etmeye söz veriyor.

Bunun üzerine Ra "kalbim neler yarattığımı görmek için sabırsızlandığından" İki Ülke'de (Mısır) yürürken ısırıldığını anlatıyor. Yılan ısırığının belirtilerini son derece canlı bir şekilde aktarıyor. Kendisini sudan daha soğuk, ateşten daha sıcak hissetmektedir, kan ter içindedir ve gözleri görmemektedir.

İsis eğer gerçek adını söylerse Ra'ya yardım edebileceğini ileri sürüyor. Ra yaratıcı rolünü tanımlayan birçok deyim kullanır. O fiziksel dünyayı yaratmıştır, "inek için boğayı yaratarak cinselliği var etmiştir". Nil'in taşmasını o sağlamaktadır. Yılı mevsimlere, günü saatlere bölen de odur. Son olarak da sabahları Khepri, öğlenleri Ra, akşamları ise Atum olarak

anıldığını açıklar ama bunların hiçbiri gerçek adı olmadığından acısı dinmez.

İsis gerçek adını öğrenmeden ona yardımcı olamayacağını ısrarla yineler. Ra boyun eğer ve İsis'e adını fısıldar. Öyküde gerçek isim belirtilmiyor.[20] Ra İsis'e zamanı geldiğinde bu sırrı doğuracağı Horus'a aktarabileceğini belirtir. Bunun üzerine İsis zehrin Ra'nın bedenini terk etmesine ve yok olmasına yol açacak sihirli sözcükleri söyler. Öykünün sonunda Horus'tan söz edilmesi İsis'in davranışına bir gerekçe oluşturuyor. Oğluna aktarabileceği gizli adı öğrenerek İsis, Horus'un ileride Mısır'ı yönetmesini garantilemektedir. Bu öyküyü dinleyen Mısırlılar onun harika oğlu Horus'un kendisinin de yakın bir akrabası tarafından aynı şekilde zehirleneceğini ve sadece tanrılardan birinin gizli bilgisi sayesinde hayatta kalabileceğini bilmektedirler.

Yaratıcı güneş tanrısı olan "babasına" karşı ayaklanan tek tanrıça İsis değil. İsis gizli bir plan uyguluyor ama Ra'nın Gözü olarak bilinen tanrıça onun yetkisine açıkça karşı koyuyor. Güneşin gözü ile babası arasındaki kavga ve zamanla ulaşılan uzlaşma hakkındaki öykü bazen Uzaktaki Tanrıça adıyla bilinen mitte yer alıyor.

Uzaktaki Tanrıça. Daha önce belirtildiği üzere, yaratan hâlâ ilkel sularda hareketsiz durumdayken dahi Güneş Gözü ondan ayrı ve etkin bir güçtü. Göz kimi zaman güneş tanrısının dişi hali olarak sergilenir ama aynı zamanda "Ra'nın kızı" olarak da bilinir. Bu görev birçok önemli tanrıça, özellikle Bastet, Hathor, Mut, Sekhmet, Tefnut ve Wadiyt tarafından üstleniyor. Ender olarak açıklanan nedenlerde Göz tanrıçası olağanüstü öfkelenip çileden çıkıyor ve babasının yanında kalmayı reddediyor. İlk başta Göz Shu ve Tefnut'la birlikte geri döndüğünde bu öfkeye kapıldığına inanılıyor. Daha son-

raki dönemlerde mitin yeryüzü ile insanlığın tümüyle oluştuğu bir dönemi ele aldığı görülüyor.

Bu söylencelerde Göz kimi zaman Nibua ya da Libya çölleri olarak tanımlanan uzak bir ülkeye gidiyor. Orada korkunç bir dişi aslan kılığında önüne çıkan her şeyi yok ediyor. Onun yokluğunda Ra düşmanlarına karşı savunmasız durumda kaldığından bir ya da daha fazla tanrıyı kızını geri dönmeye ikna etmeleri için gönderiyor. Bu çok tehlike bir görev, zira güneş gözün saçtığı alevlerin gücü diğer tanrılarınkinden çok daha fazla.

Bazı söylencelerde tanrının seçtiği ulak Onuris (İnhur). Onuris avcı bir tanrı ve adı "uzaktaki kişiyi geri getiren" anlamına geliyor. Onuris mitinin varlığından sadece başka mitler-

Şekil 14. Cüce bir tanrı Uzaktaki Tanrıça'nın dönüşünü kutluyor. Eskiden Philae adasındaki tapınakta bulunan bir kabartma. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

de ona değinildiği için haberdar oluyoruz. Avcıların en güçlüsü ve kurnazı olan Onuris'in dişi aslan kılığındaki güneş tanrıçasını bulup sakinleştirdiği anlaşılıyor. Onu Mısır'a geri getiriyor ve ödül olarak da dişi aslan tanrıçayla evleniyor.

Başka metinlerde kız kardeş-eş Tefnut'u dönmeye ikna etmek için Shu'nun gönderildiği belirtiliyor. 75 numaralı Sanduka Metinlerinde Shu'dan "öfke nöbeti geçireni sakinleştirdi" şeklinde söz edilmesi bu mitle ilgili olabilir. Thoth kimi zaman Shu'ya eşlik ediyor, kimi zaman da bu görevi kendisi üstleniyor.[21] Tanrıların "kalbi ve dili" olarak Thoth tehlikeli tanrıçayı sakinleştirecek sözler söylüyor.

MÖ birinci binyılın sonlarında bu mit son derece edebi bir dille aktarılmaktadır. Bunlardan en uzun olanında Hathor-Tefnut bir "Nübye kedisi" kılığında uzaklardaki çölde dolanıyor. Thoth öfkeli tanrıçaya yaklaşabilmek için köpek suratlı bir şebek kılığına giriyor. Ona bazen çıkışıyor, bazen de tatlı sözler söylüyor. Thoth tanrıçaya Ra'nın kızı olarak üstlenmesi gereken görev ve sorumluluklarını anımsatıyor. Onun parlak kişiliğinden yoksun kalan Mısır'ın perişan ve üzgün olduğunu anlatıyor. Döndüğünde Mısır'daki tapınaklarda onuruna düzenlenecek törenlerde yer alacak çok lezzetli yemeklerden, şarkı ve danslardan söz ediyor. Thoth ayrıca tanrıçaya kozmik güçlerle ilgili bir dizi hayvan masalı anlatıyor.

Bu masallardan en iyi bilineni bir aslan ile bir fare hakkında.[22] Masalda (Uzaklardaki Tanrıça) gibi gittiği her yere korku saçan bir aslandan söz ediliyor. Bir gün mesken tuttuğu uzak dağ başında aslan korkunç yaraları olan bir panter ile karşılaşıyor. Pantere tüylerini yolup derisini yüzenin kim olduğunu soruyor. Panter "İnsan," diye yanıtlıyor. Aslan insanın ne olduğunu bilmiyor ama onu bulup cezalandırmaya karar veriyor.

Yolu üzerinde zincire vurulmuş atlar, eşekler, inekler ve öküzler görüyor. Aslan onları kimin esir aldığını soruyor ve hepsinden "İnsan," yanıtını alıyor. Daha sonra insan tarafından tuzağa düşürülüp işkenceye uğramış bir ayı ve bir başka aslanla karşılaşıyor. Aslan insana bu hayvanlara çektirdiği acıların aynını uygulayacağına yemin ediyor.

Aslan insanı ararken, minik bir fare onun pençesinin altında kalıyor. Fare aslana kendisini ezmemesi için yalvarıyor. Onun dişinin kovuğuna bile gitmeyecek kadar küçük olduğunu, eğer aslan hayatını bağışlarsa bir gün kendisinin de aslanın hayatını kurtarabileceğini söylüyor. Aslan bunu duyunca gülmeye başlıyor çünkü hiç kimsenin onu tehdit edecek güce sahip olmadığına inanıyor ama gene de fareyi serbest bırakıyor.

Aslan insanın ne kadar kurnaz olduğunun farkında değil. Bir avcı gizli bir çukurun üzerine bir ağ germiş. Aslan bu tuzağa düşüyor ve bir anda kendini ağlara dolanmış, deri kayışlarla bağlanmış buluyor. Saatlerce uğraşıyor ama kendini kurtaramıyor. Gece yarısı küçük fare gelip aslana hayatını bağışladığı için ona olan borcunu ödeyeceğini söylüyor, çünkü "iyilik yapmak çok güzel bir şey". Fare aslan serbest kalıncaya kadar bantları ve ipleri kemiriyor. Sonra da aslanın yelesine tırmanıyor ve ikisi birlikte dağlara geri dönüyorlar.

Bu ve benzeri masallardan alınacak ders, güneş gözünün yıkıma yol açan öfkesi adalet ve gerçeği temsil eden Maat ile dengelenmediği takdirde dünyaya kaosun egemen olacağı. Çabuk öfkelenen tanrıça kolay ikna olmuyor. Hatta bir yerde Thoth'a öfkeleniyor ve kedi kılığından gözlerinden ve burun deliklerinden ateş saçan korkunç bir dişi aslana dönüşüyor. O zaman "Thoth bir kurbağa gibi zıplamaya, bir çekirge gibi titremeye başlıyor".

Sonunda Thoth tanrıçayı Mısır'a dönmeye razı ediyor. Sınırda onuruna düzenlenen müzik ve dans gösterileri tanrı-

çanın "güzel yüzünü" takınmasına yardımcı oluyor. Bu, Göz tanrıçasının iyiliksever yanlarının ilk kez ortaya çıkışı oluyor.[23] Anlaşılması zor bir bölümde tanrı uyurken bir saldırıya uğruyor. Thoth onu zamanında uyandırıyor ve kaos güçleri alt ediliyor. Sonunda tanrıça Mısır'ın başkenti Memfis'e ulaşıyor, burada güneydeki firavun incirinin Hathor'u oluyor ve mutlu bir şekilde babasına katılıyor. Yaratıcı güneş tanrısını düşmanlarına karşı savunmak için orada bulunması gerekiyor. Bu düşmanların başta geleni, aslan ile fare masalındaki gibi "insan"dır.

Birçok mitolojide tanrılar tatmin oluncaya kadar birçok kez insan yaratmayı deniyorlar. Bu mitlerde genellikle insanlığın istenmeyen bölümlerinin yok edilmesi söz konusu oluyor. Orta Krallık döneminden itibaren yaratanın insanlığı yok edip yeryüzünü terk etme kararı verdiği hakkında söylentiler var.[24] Bu söylencenin en kapsamlı metni Cennetlik İnek Kitabı'nda yer alıyor. Bu kitabın ilk nüshası Kral Tutankamon'un sandukasının çevresindeki kocaman altın kürsülerden birinin üzerinde bulunuyor.[25]

İnsanlığın Yok Edilişi. Ra hem tanrıların hem de insanların hükümdarı olduğunda,

> İnsanlık ona komplo kurdu, bu arada kral hazretleri, ömrü uzun ve bereketli olsun, yaşlanmaktaydı. Kemikleri gümüşe, etleri altına, saçları gerçek gök cevhere dönüştü. Kral hazretleri insanlığın kendisine komplo kurmakta olduğunu görünce yandaşlarına, "Bana Göz'ümü, Shu'yu, Tefnut'u, Geb'i, Nut'u ve ilkel sularda iken yanında olan baba ve anneler ile tanrı Nun'u çağırın,"[26] dedi. "Nun tüm yandaşlarıyla gelsin ama onları gizlice getirsin ki insanlar görmesin ve yürekleri kaçmaya kalkışmasın."

Bütün tanrılar ve tanrıçalar gelir ve Ra'nın konuşmasını isterler. Ra onlara şöyle der: "Benim Göz'ümden var olan insanlık bana komplo kuruyor. Bu konuda ne yapmamı önerirsiniz?" Nun ve diğer tanrılar Ra'ya isyancılara karşı Göz'ünü göndermesini önerirler. "Ancak Göz onlara gerekli darbeyi indirebilir. Hathor kılığında gitsin."

İnsanlardan suçlu olanlar Ra'dan korkarak çöle kaçarlar ama Hathor onları kılıçtan geçirir ve kanları üzerinde ilerler. Ra'ya geri döndüğünde ona "insanlığın üstesinden geldiğini ve bu yüzden yüreğinin mutlu olduğunu" söyler. Ra'nın buna yanıtı, "Onları öldürmek suretiyle kral olarak onlara karşı güç kazandım," olur. Böylece, diyor metin, "Güçlü Olan varlığa geldi".[27]

Tanrıça ertesi gün de katliamını sürdürmek niyetindedir ama Ra açıklanmayan nedenlerle fikrini değiştirir. Gölgeler kadar hızlı giden ulakları çağırır ve onlardan kırmızı bir mineralden çok sayıda toplayıp getirmelerini ister. Sonra Heliopolis'teki başrahibi Yan Zülüflü'ye bu minerali öğütmesini emreder. Bu arada kadın hizmetçiler bira yapmak için arpa ezmektedirler. 7000 kavanoz bira yaparlar ve kırmızı minerali bunlara ekleyerek biranın kan gibi görünmesini sağlarlar. Ra bu birayı tanrıçanın insanlığı yok etmeyi tasarladığı yöreye taşıtır. Gün doğmadan Ra kırmızı birayı toprakların üstünde "üç palmiye" boyunda bir tabaka oluşuncaya kadar boşaltır.[28] Gün doğarken gelen Tanrıça bu birikintide kendi güzel yüzünün yansımasını görür. "Bu birikintiden içti ve bu yüreğini çok hoşnut etti. Geri döndüğünde insanları fark etmeyecek kadar sarhoştu." Ra onu karşılar ve o günden itibaren Hathor festivallerinde kesinlikle alkolü içkiler kullanılmaz.[29]

Ra ilk katliam gününden sonra insanlığa acıdı mı yoksa masumiyetine inandıklarını kurtarmak mı istedi; bu çok belirgin değil. İkinci şık daha doğru olabilir, zira ilk gün öl-

dürülenler kaosun bir bölümünü oluşturan çöle kaçanlardır. Bunlar Yeraltı Dünyası Kitapları'nda öbür dünyada korkunç işkenceler gördükleri sergilenen Ra'nın düşmanlarıdır. İkinci gün katliam açık arazide, genellikle ilahi düzenle özdeşleştirilen Nil vadisindeki tarımsal alanda gerçekleşecektir.

Kimi zaman tanrıça Maat'ın yeryüzüne insanlarla birlikte yaşamak üzere gönderildiği söyleniyor. Tanrıça erdemli kişilerle onların ölümünden sonra bile birlikte oluyor ama genel karmaşa ve çekişme dönemlerinde geldiği yere geri dönüyor. İnsanlık kimi zaman Horus'un Yandaşları (iyiler) ve Seth'in Yandaşları (kötüler) olarak ikiye bölünüyor. Bu bölünme görünüşe göre tanrıların birçok insanı acımasızca öldürmesini haklı kılmayı amaçlıyor. Edfu'daki Horus tapınağının duvarlarında bir ayin sahnesi Ra yönetiminin 363. yılında Nübye halkının ayaklanmasını temsil ediyor. İsyancılar oyuna gelerek birbirlerini öldürüyorlar ve liderleri Seth'in kafası uçuruluyor. Jumilhac Papirüsü'ndeki bir mitte tanrıça İsis'in Hathor kılığına girip Seth yandaşlarını ateşe vererek yok ettikten sonra onların kanı üzerinde ilerleyişi anlatılıyor. Bu, Cennetlik İnek Kitabı'ndan doğrudan doğruya bir alıntı şeklinde görülebilir ama belki de olayların tekerrürüne bir örnek olarak algılanmalıdır.

Cennetlik İnek Kitabı'nda isyancılar yenilgiye uğramıştır ama dünya bir daha asla eskisi gibi olmayacaktır. Ra hasta ve yorgun olduğunu açıklar; artık yeryüzünde kalmak istememektedir. Kadim suların tanrısı Nun Shu ve Nut'un Ra'ya yardımcı olmalarını ister. Nut bir inek kılığına girer ve Ra onun sırtına binerek gider. Yeryüzü karanlığa gömülürken insanların bir kısmı Ra'ya kalması için yalvarır ve onun düşmanlarına ateş ederler. Metinde, ölümün bu şekilde ortaya çıktığı anlatılıyor. O andan sonra insanlık kutsal düzeni sürdürmek için savaşmak ve ölmek zorundadır.

Nut Ra'yı gökyüzüne çıkarır ve tek bir bedene sahip olan yaratıcı birçok semavi varlığa bölünür. Ölülerin ruhları için cennet topraklarını oluşturur. Nut "çok yükseldikleri için titremeye başlar," bunun üzerine Ra günbatımında yaşayan Heh tanrılarını yaratır. Shu ve Heh tanrıları Nut'un bedenine destek olurlar. Sonra Ra Geb'e yeraltında yaşayan güçlü sürüngenleri bildikleri büyüleri kötü işlerde kullanmamaları için uyarmasını, zaten kendisinin de onları sürekli gözlemleyeceğini söyler. Ra insanlığın sorumluluğunu Osiris'e verir ve "Thoth ayını" var eder, böylece Thoth onun temsilcisi olarak gece gökyüzünün yöneticisi olacaktır. Böylece yeryüzünün bir dizi daha az önemli tanrı tarafından yönetildiği dönem başlar.

Diğer Tanrıların Egemenliği

Özet: Yaratan gökyüzüne çekilince yeryüzü bir dizi tanrı tarafından yönetilmeye başlıyor. Kimi zaman gücün kuşaktan kuşağa aktarılması sırasında ciddi çatışmalar yaşanıyor. Geb'in oğlu Osiris Mısır kralı seçiliyor ve ülkeyi kız kardeşi İsis ile birlikte yönetiyor. Onların başarılı yönetimi erkek kardeşleri Seth'in kıskançlığı yüzünden sona eriyor. Bu tanrı ve yandaşları Osiris'i öldürüp bedenini parçalıyorlar. İsis sahip olduğu büyülerle Osiris'in bedenini ondan bir çocuk sahibi olmasına yetecek bir süre için canlandırıyor. İsis sazlıklara kaçıp saklanıyor ve orada Horus'u dünyaya getiriyor.

Gerek küçük Horus gerekse Osiris'in bedeni sık sık Seth ve yandaşlarının saldırısına uğruyor. Horus sağ kalmayı başararak Seth'in Mısır'ı yönetme hakkına karşı çıkıyor. İki tanrı çeşitli biçimlerde birbirleriyle savaşıyor. Seth Horus'un Göz'ünü sakatlıyor ve Horus da Seth'in erbezlerine zarar veriyor. Thoth sakatlanan Göz'ü onarıyor ve zamanla Horus üstün geliyor. Mısır'a kral oluyor ve Seth ile barışıyor. Horus

Osiris'in yeniden ayağa kalkıp Yeraltı Dünyasının kralı olmasına yardımcı olacak ayinler düzenliyor. Zaman içinde bir dizi tanrı ve yarı-tanrı Horus'un ardılı olarak Mısır'da tahta oturuyorlar.

Shu, Geb ve Osiris'in Yönetimleri. Mısır kral listeleri tarihteki kralları efsanevi döneme kadar geri taşıyor. Maneto'nun Mısır tarihine göre bu dönem 11.000 yıldan uzun sürüyor.[30] Bu kutsal hanedandaki kralların listesi düzenli değil. Ptah ve Ra gibi yaratıcı tanrılar kimi zaman kutsal atalar listesinin başında yer alıyor ama Shu ya da Geb de Mısır'ın ilk tanrı-kralları olarak isimlendirilebilir. Diğer kaynaklar Osiris ya da onun oğlu Horus'un ilk Mısır kralları olduğunu belirtiyor. Astarte ve Deniz (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar", "Astarte"), ve İki Erkek Kardeş gibi öykülerde Büyük Dokuzlar bir grup olarak yönetimde görünüyor. Dokuzların her kuşağının nöbetleşe başa geçmesi düşüncesi daha sonra, krallık silsilesine uygun bir efsanevi tarihçe içinde oluşmuş olmalı.

Harris Sihirli Papirüsü'nde bulunan Shu için söylenmiş ilahilerde Ra'nın en büyük oğlu ve varisinin, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralı olduğu ileri sürülüyor. Shu'nun evreni oluşturmak için çocukları Geb ile Nut'u birbirinden ayırması bir noktada cinsel kıskançlık ve baba-oğul rekabeti gibi insani bakış açısından yeniden yorumlanabilir. Shu ile oğlu Geb arasındaki gizli düşmanlık MÖ dördüncü yüzyıla tarihlenen bir metinde açıkça görülüyor.[31] Ra gibi Shu da ilahi düzene karşı kaos güçleri ve isyancılarla uğraşmak zorunda kalır. Geb Shu'nun liderliğine karşı çıkar, bu da Shu'nun dünyadan ayrılmasına yol açar. Geb ya annesi Tefnut'un ırzına geçer ya da onu kendi kraliçesi ilan eder, böylece Shu'yu kardeşi-karısından ayırır, daha önce Shu'nun Geb'i kardeşi-karısından ayırdığı gibi. Geb'in babasının tacını giymeye çalışırken tacın

Şekil 15. MÖ dördüncü yüzyılda bir hükümdar Mısır'ın ideal kralı olarak tanınan Osiris Wenenefer'e (ortada) tapınıyor. Belbeit el-Hagar tapınağındaki bir kabartma. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

korumacısı yılan tarafından yakılması onun taht üzerinde hak iddia etmesine karşı çıkıldığını gösteriyor. Zamanla Geb hükümdar olarak benimseniyor ve "Apophis'in çocuklarına" karşı Mısır'ı korumak için tüm ordularını topluyor.

Daha geniş anlamda, Geb dünyadaki her şeyin yasal yöneticisi olarak kabulleniliyor. Cennetlik İnek Kitabı'nda Geb buradan ayrılan güneş tanrısının seçilmiş mirasçısıdır. Bu metinde "dünyada ve suda yaşayan yılanların denetlenmesi" konusundaki uyarı Geb'in yönetiminin pek de huzurlu olmadığına işaret ediyor. Astarte ve Deniz öyküsünün bir bölümünde bir canavar tanrılara karşı çıkıyor ve Geb ile Nut'tan haraç alıyor. Birkaç metin parçasında Osiris iktidarı babası Geb'in elinden almaya çalışıyor.[32]

Geb tahtı en büyük oğlu Osiris'e bıraktığında mantıklı olarak Ra ve Shu gibi gökyüzüne çıkması beklenir. Oysa böyle bir açıklama yok. Osiris başa geçince Geb tanrıların İlahi Yargıçlar Kurulunun bir üyesi oluyor. Bu kurul toplantılarını genellikle yeraltında değil Mısır'da yapıyor.

Mısır kaynaklarının çoğunda Osiris dönemi üstü kapalı biçimde anlatılıyor. Osiris iyi bir kral; İsis ise onun hem kraliçesi hem de baş koruyucusu. Osiris hakkındaki en eski kaynaklar onunla göğün aydınlığı ya da mezarların karanlığı arasında bağlantı kuruyorlar. Eski Krallığın sonuna gelindiğinde tüm kralların öldükten sonra bir nevi Osiris olduğuna inanılmaya başlanıyor. Osiris'in de bir zamanlar bu krallar gibi dünyaya egemen olduğu düşüncesi muhtemelen bu inanıştan kaynaklanıyor.

Yunan yazarlar Osiris hakkındaki söylencelerle ilgilenmeye başlayınca Osiris ile İsis'i dünyadaki insanlara tarım ve el sanatlarını öğreten ve yasaları, dinsel kuralları belirleyen ünlü "kültür kahramanları" olarak yeniden yarattılar. Plutarkos Osiris'in tüm dünyayı uygarlaştırdığını ileri sürerek Yunanların Mısır'a kültür borcu olduğunu kabul ediyor. Mısırlıların "kültür kahramanlarına" gereksinimleri yoktu, zira uygarlık birçok açıdan yaratanın oluşturduğu *maat*'ta zaten mevcuttu.

Osiris'in Öldürülmesi. Osiris'in ölümü Mısır mitolojisindeki en önemli ve en gizemli olaylardan biridir. Cinayetle ilgili ayrıntılı bilgilere ancak MÖ birinci binyılın sonuna ait metinlerde rastlanır ama bunlar bile yabancıların Mısır dini hakkındaki yazılarında yer almaktadır. Piramit Metinlerinde Osiris'e saldıranın ve dolayısıyla katilinin Seth olduğu belirtiliyor. Piramit Metinleri 477 numaralı büyüde Seth Osiris'in kendisine attığı bir tekmenin öcünü aldığını iddia ediyor. Daha sonraki öyküler iki kardeş arasındaki anlaşmazlığın cinsel bir kış-

kançlıktan kaynaklandığını belirtiyorlar. Bazı Mısır uzmanları Osiris'in aslında öldürülen bir tanrı değil ölülerin tanrısı olduğu iddia ediyor[33] ama Osiris öldüğüne göre bir katili olması gerekiyor.

Birçok Mısır metninde Seth'in vahşi bir boğa, bir yaban eşeği ya da bir timsah gibi tehlikeli bir hayvan kılığına bürünerek tenha bir yerde kardeşini öldürdüğü söyleniyor. Piramit ve Sanduka Metinleri Osiris'in yere düşürüldüğünü ya da ayaklar altında ezilip cesedinin Nil'e atıldığını belirtiyorlar. Daha sonraki dönemlerde sık sık Osiris'in boğularak öldüğü söyleniyor. Bir tanrı olduğuna göre Osiris'in sonsuza dek ölü kalması için farklı biçimlerde öldürülmesi gerekiyordu.

Osiris'e yapılan saldırının benzersiz ve korkunç bir suç olduğuna ve "büyük bir fırtınanın yaşandığı gece" yapıldığına inanılıyor. Öte yandan, teolojik açıdan onun ölmesi gerekiyordu. Osiris ölerek yeraltının hükümdarı ve başkalarının yaşam kaynağı oluyor. Ölüler Kitabı'ndaki 175 numaralı metinde Osiris Atum'a kötü kaderi hakkında yakınıyor. Yaratıcı tanrı ona Osiris'in diğerlerinden çok daha değerli bulunduğunu belirtiyor. Kendisine "sessizlik ülkesinde" sonsuza dek sürecek bir krallık verilmiştir; oğlu ise yaşayanlar ülkesinin değişmez kralı olacaktır. Birçok Mısırlı düşünür Osiris'in ölümünde olumlu bir şey bularak ölümü anlamlı kılmaya çalıştı ama Atum'la olan konuşmada en unutulmaz unsur Osiris'in yalnızlığı ve çaresizliğidir.

Osiris'in ölümüyle ilgili ilk bilgiler bu olayın ıssız ve hiçbir tanık bulunmayan bir yerde gerçekleştiğini ileri sürüyor. Klasik yazarlar bunu herkesin gözü önünde bir cinayete dönüştürüyor. Diodorus Siculus (onun Mısır'a ziyareti "Giriş" bölümünde anlatıldı) Osiris'in "kardeşi Typhon" (Seth) tarafından parçalandığını söylüyor. Typhon cesedi yirmi altı parçaya bölüyor ve bunları yanındakilere dağıtıyor.

Plutarkos Osiris'in yönetiminin yirmi sekizinci yılında Typhon (Seth) ve yandaşlarının ona karşı komplo kurduklarını anlatıyor. Typon gizlice kardeşinin beden ölçülerini aldırtıyor ve onun içine sığabileceği çok güzel bir sandık yaptırıyor.[34] Bir festival sırasında bu sandığı ortaya çıkarıyor ve her kim bunun içine sığarsa sandığı ona vereceğini söylüyor. Seth ve yirmi iki yandaşı deniyor ama sandığa sığamıyorlar. Sonunda Osiris sandığın içine uzanıyor. O yatar yatmaz suikastçılar kapağı kapatıyor ve sandığı erimiş kurşunla mühürlüyorlar. Sonra da bunu Nil'in kollarından birine atıyorlar ve sandık buradan Akdeniz'e doğru sürükleniyor.

İsis o sırada Coptos kentinde bulunuyor ama kuzeydeki bataklıkta yaşayan azizlerin ağıtlarını duyuyor ve Osiris'in öldüğünü anlıyor. Mısır'ın her yanında cesedi arıyor ve Lübnan'daki Biblos kentine kadar sandığın izini sürüyor.[35] Orada Biblos kralının görkemli bir ağaca dönüşmüş olan sandığı kestirip sarayına sütun yaptırdığını görüyor. İsis bir süre sarayda kalıyor ve daha sonra kimliğini açıklayarak eşinin tabutunu içeren sütunu istiyor. Sandukayı Delta'ya getiriyor ama bir gece Typhon bunu görüyor. Cesedi on dört parçaya ayırıp bunları Mısır'ın dört bir yanına dağıtıyor. İsis bu parçaların peşine düşüyor ve her parçayı bulduğu yere gömüyor. Osiris'in penisi balıklar tarafından yenmiş olduğundan onun yerine bir modelini yaptırıyor.[36] Plutarkos'un anlattıklarının bir kısmı birkaç Mısır kaynağında da var ama Piramit Metinlerinden başlayarak İsis tüm ülkede cinayete kurban giden eşini arayan yaslı bir eş olarak sergileniyor.

İsis'e genellikle kız kardeşi Nephthys yardımcı oluyor ve her iki tanrıça araştırmalarını sürdürürken kuş kılığına giriyorlar. İsis cesedi ya da parçalarını buldukça onları birleştiriyor. Bu İsis'in Mısırlıları son derece irkilten etin kokuşma olayını engelleyebildiğini gösteriyor.

MÖ ikinci binyılın sonunda cesedin Seth tarafından parçalandığı fikri tümüyle yerine oturuyor. Bu düşünce Yunan-Roma Dönem'inde adamakıllı ağır basıyor. Tapınak duvarlarındaki listeler Osiris'in on dört ila on altı parçasının çeşitli kutsal yörelerde gömülü olduğunu belirtiyor. Bu sayı kimi zaman Mısır'ın her bir bölgesini temsil eden kırk ikiye kadar ulaşıyor.

İsis ve Nephthys'in Osiris'in cesedini korumaya alması ve yas tutması Mısır kültürünün ana temalarından biridir. Tanrıların güçlü duygularının yansıtılmasına genelde az rastlanır; yas tutmayı simgeleyen bir davranış dövünmektir.

İsis doğuracağı çocuğunun ileride kral olacağını bilmektedir. Bunu sağlamak için El tanrıçasının yaratanı tahrik ederek onun ilk hayatı oluşturması gibi, kendisinin de Osiris'in cinsel gücünü canlandırması gerekmektedir. Abydos'taki bir kabartma kuş kılığındaki İsis'in kanatlarını çırparak Osiris'e soluyacağı havayı sağladığı anı canlandırıyor. İlahilerde İsis'in "daha yumurta içindeyken kral olan" çocuğa hamile kaldığını anlayınca duyduğu mutluluk dile getiriliyor. Onun zafer çığlığını duyan diğer tanrılar henüz doğmamış olan Horus önünde eğiliyorlar.

Bir yerde Osiris'in ölümü ve cesedinin İsis tarafından yeniden canlandırılması, ölülerin koruyucusu ve cenaze ayinlerinin düzenleyicisi Anubis kültü ile birleştiriliyor. Osiris'in mumyalanması, gömülmesi ve yeniden canlandırılmasıyla ilgili mit Mısır'daki bir cenaze töreninin tüm özelliklerini temsil ediyor. Bazı söylencelerde, özellikle Jumilhac Papirüsü'nde Seth ve yandaşlarının Osiris'in cesedini yok etmeye ya da yağmalamaya çalıştıklarından söz ediliyor. Ceset Thoth'un büyüsü ve mezar bekçisi Anubis'in sert önlemleri sayesinde korunabiliyor.

Horus'un Doğumu ve Çocukluğu. On aylık bir hamilelikten sonra İsis, Horus adında bir erkek çocuğu doğuruyor. Efsanelerde Osiris ve Seth'in erkek kardeşi olan gökyüzü tanrısı Yaşlı Horus'tan ayırt etmek için bu yeni doğandan çoğunlukla İsis'in oğlu Horus olarak söz edilir. Bu iki tanrının farklı söylenceleri bulunmasına karşın çoğu kez aynı tanrıymış gibi algılanırlar.

Horus'un doğum yerinin Delta'da, çoğunlukla Chemmis bölgesinde olduğu söylenir. Düşmanlarından korumak için kutsal çocuk ya bir papirüs fundalığı altına ya da yüzen bir adaya gizlenir. Bu "Horus yuvası" Mısır sanatında en fazla kullanılan az sayıdaki mitsel simgelerden biridir. Tapınak duvarlarındaki sahnelerde çocuk Horus rolündeki krallar sazlıklarda bir inek tarafından yıkanır ya da emzirilirken sergilenmektedir. Bu inek birçok tanrıça ile ama çoğu kez adı Horus'un Evi anlamına gelen Hathor ile özdeşleştiriliyor. Görünüşe göre Hathor Yaşlı Horus'un annesi ve Genç Horus'un sütannesi ya da üvey annesidir.[37] İsis gitmek zorunda kaldığında diğer birçok tanrı kutsal çocuğun korunmasını üstleniyor.

Bu tanrılar sihirli sözcüklerle sazlıklarda yaşayan sıradan insanlara dönüştürülebiliyor. Büyü metinlerinin ortak konusunu bebek Horus'un zehirlenmesi oluşturuyor (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar," "Çocuk Horus", "Serket" bölümleri). Birçok büyü İsis'in çocuğu zehirlendiği için ağıt yakması ile başlıyor. Zehrin kaynağı genellikle yeryüzünde yaşayan bir yılanın ısırığı. Tehlikeli bir hayvanı göndererek düşmanları yok etmek sıradan bir Mısır laneti olduğuna göre, Seth bu yılan ısırığının baş sorumlusu olarak algılanabilir. Bir büyüde İsis yeryüzündeki yılanları denetleyen annesi Nut ile babası Geb'den yardım istiyor. Diğerlerinde yaratıcı güneş tanrısından masum çocuğunu iyileştirmesini istiyor. Yaratan bir mucize yaratarak ya da tanrılarından bazılarını göndererek Horus'taki zehrin dışarı atılmasını sağlayınca İsis çok mutlu oluyor.

Şekil 16. Cippus'un (sihirli dikilitaş) merkezinde yer alan Genç Horus kötü hayvanları ve sürüngenleri alt ediyor. (Chicago Oriental Institute Museum.)

Metternich Dikilitaşı ve diğer sihirli dikilitaşlarda Horus tüm tehlikeli yaratıkları alt eden çıplak bir çocuk olarak sergileniyor. Bu yaratıklardan özellikle çöl antilobunun Seth ile yakın bağlantısı var. Birkaç büyü metninde genç Horus'un düşüncesizliği ya da açgözlülüğü yüzünden bu zor duruma düştüğünden söz ediliyor. Bir büyüde, genç tanrı yasak olan bir kutsal balığı yediği için korkunç mide ağrıları çekiyor ve annesinden yardım istemek zorunda kalıyor.[38] Horus babasının ölümünün intikamını almak ve Mısır'da taç giymek için mücadeleye girişirken hâlâ tıfıl bir delikanlıdır.

Horus ve Seth'in Kavgaları. Bazı kaynaklarda Seth yönetiminin yüzlerce yıl sürdüğü belirtilirken diğerleri Seth ile Horus arasında Mısır'da kimin kral olacağı konusundaki mücadele yüzünden bir fetret dönemi yaşandığından söz ediyor. Seth'in sürekli olarak genç Horus'a cinsel tacizde bulunduğu ileri sürülüyor. Bu, Piramit Metinlerinde Horus'un gözünün ve Seth'in erbezlerinin sakatlanmasına yapılan atıflarla yansıtılıyor olabilir.[39] Seth'in uğradığı zarar kimi zaman hadım olmak, kimi zaman da erbezlerindeki "tohumların" yok olması şeklinde yorumlanıyor.

Orta Krallık'taki Kahun Papirüsü'nde Horus İsis'e Seth'in kalçalarını çok beğendiğini ve onunla yatmak istediğini söyleyerek yakınıyor. İsis oğluna Seth'e sahip olduğu sihirli gücün bir kısmını kendisiyle paylaşmadığı sürece onunla yatmaya cesaret edemediğini söylemesini öneriyor. Seth Horus'u daha güçlü kılmayı kabul ederse Horus onun isteğini yerine getiriyormuş gibi davranırken Seth'in tüm ersuyunu avuçlayacaktır.

Orta Krallık metni burada sona eriyor ama bu öykünün bir başka anlatımına Yeni Krallık'ta Horus ile Seth'in Çatışmalarında rastlanıyor. Bu metinde Horus Seth'in ersuyunu avcuna

alıyor ve annesine getiriyor. İsis kirlenmiş eli kesip nehre atıyor (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar", "Sobek Bölümü"). Horus'a yeni bir el yaptıktan sonra kendi elini kullanarak Horus'un penisinin sertleşmesini sağlıyor ve onun tüm ersuyunu bir çömlekte topluyor. Bu öyküde İsis yaratanın penisiyle bütünleşerek ilk yaşamın oluşmasına yol açan El Tanrıçasının rolünü üstlenmiş görünüyor.

İsis Horus'un ersuyunu Seth'in bahçesindeki marulların yapraklarına sürüyor. Seth bu marullardan yiyince Horus'tan hamile kalıyor ve başının üstünden parlak bir disk doğuruyor. Thoth bu diski alıyor ve onu Horus'un yaratıcı güneş tanrısının gerçek varisi olduğunu simgelemek üzere gencin alnına yerleştiriyor.[40]

Horus'un gözünün ya da gözlerinin sakatlanması hakkında çok sayıda söylence var (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar," "Horus'un Gözleri" bölümü). Horus göklerde bir şahin kılığında iken gözleri güneş ve ay ya da sabah ve akşam yıldızı olarak düşünülüyor. Piramit Metinlerinde Seth'in parmağını sokması sonucu Horus'un gözünün küçülmesi, ay evreleriyle ilgili olabilir (*bkz.* bu bölümde yer alan "Döngüsel Zaman" başlığı altında "Mısır Yılı"). 17 numaralı Ölüler Kitabı gibi daha sonraki metinlerde gözün Seth tarafından oyulup yutulduğu ya da parçalandığı anlatılıyor.

Bazı metinlerde Horus'un her iki gözü de kör ediliyor ya da oyuluyor. Bunu yapan Seth için kimi zaman Horus'u annesi İsis'i sakatladığı ya da ırzına geçtiği için cezalandırdığı ileri sürülüyor.[41] Horus ve Seth'in Çatışmaları'nda Horus Seth'e yardım ettiği için annesine öfkeleniyor ve onun kafasını kesiyor. Bir söylencede Thoth Horus'un kesip aldığı baş yerine İsis'e bir inek başı vererek onu iyileştiriyor.[42] Dokuzlar Horus'un cezalandırılması gerektiğine karar veriyor. Seth Horus'un gözlerini oyuyor ve onları bir dağ yamacına

gömüyor. Gözler burada nilüfer çiçeği şeklinde büyüyorlar. Bu öyküde Horus'un gözleri üvey annesi Hathor tarafından yenileniyor. Başka metinlerde Horus İsis ya da Thoth tarafından iyileştiriliyor. Özellikle Thoth Horus'un kaybettiği gözleri buluyor ya da parçalarını birleştiriyor. Bu söylence Osiris'in cesedinin parçalanmasını ve yeniden birleştirilmesini anımsatıyor.

İki savaşçı arasında süregelen çatışmalar Horus ve Seth'in eşit güçte tanrılar olduğuna işaret ediyor. Muhtemelen bunun nedeni Horus ve Seth'in kardeş olması. Başka metinlerde ise Seth kendinden genç ve güçsüz olan yeğeni ile giriştiği kavgada hile ile Horus'un üstün gelmesini sağlıyor. Horus ve Seth'in Çatışmaları'nda iki tanrı hipopotam kılığına girip su altında daha uzun kalma konusunda rekabete girişiyorlar. Daha sonra Horus Seth'i taş teknelerle yarışa davet ediyor. Horus'un teknesi ahşap ve boyanarak taş görüntüsü verilmiş. Seth ise gerçek bir taş tekne yapıyor ama bu suya girer girmez batıyor.

İki tanrı arasındaki savaş tapınak göllerinde yeniden canlandırılıyor. MÖ birinci binyılda bu çatışma Horus Yandaşları ile Seth Yandaşları arasında bir savaşa dönüşüyor. Horus'un Zaferi adındaki kutsal temsilde Horus teknesiyle Seth'in peşine düşüyor ve ona zıpkınla saldırıyor.

Horus'un Zaferi. İki savaşçı, aralarındaki kavga ile tüm evrenin huzurunu bozuyor. Bu davanın bir Tanrısal Mahkeme önüne çıkarılıp karara bağlanması ve barışın sağlanması gerekiyor. Bu Tanrısal Mahkemenin başında Geb var ama nihai yetki yaratıcı güneş tanrısındadır. Tanrısal Mahkeme birçok yerde ama çoğunlukla Heliopolis'te kurulmaktadır.

Mitler iki farklı yargılamadan söz ediyor. Muhtemelen daha eski döneme ait olan söylencede Seth'den davacı olan

Osiris'tir. Kimi zaman Osiris'in bedeni İsis ve Nephthys tarafından taşınarak duruşma salonuna getirilir. Seth kardeşine uyguladığı şiddeti haklı kılmaya çalışır ama başaramaz. Osiris "gerçeğin tek sesi" olarak kabul edilir; bu deyim zamanla tüm erdemli ölüler için de kullanılır. Bazı kaynaklar Osiris'in ancak o zaman yeraltı dünyasının hükümdarı olarak başkalaşmasını tamamlayabileceğini ileri sürüyorlar. Osiris'in yeniden dirilmesi yeryüzüne bir birey olarak dönmesi anlamına gelmiyor. O, çoğu varlığın ancak ölerek ulaşabildiği ayrı bir âlemde yeni bir tür varlık haline geliyor.

Bazı kaynaklara göre Seth'e verilen ceza, Osiris'in cesedini gömüleceği yere kadar taşımaktır. Bu aşağılayıcı görevi yerine getirirken Seth bir tekne, bir sedye, bir boğa ya da bir öküz olarak tasvir edilebilir. Osiris ölülerin hükümdarı olduktan sonra bile bir mezarda koruma altına alınan bedeni büyük bir güç kaynağı oluşturmaktadır.

Buna paralel bir başka söylencede taraflar Horus ve Seth'tir. Birçok tanrı tarafların savunmasını yapar. Kimi zaman Osiris yeraltından iletiler göndererek oğlunun davasına destek olur. Diğer tanrılara onları besleyen ürünleri yalnızca kendisinin yetiştirmekte olduğunu anımsatarak gözlerini korkutmaya çalışır. Seth yalnızca tanrıların en güçlüsü olduğunu söyleyerek kendini savunurken Horus kral olma hakkı üzerinde durur. Güç ile adalet arasındaki bu tartışma Mısır tarihindeki birçok kriz döneminde söz konusu olmuştur.

Bu can alıcı söylencenin her zaman aynı şekilde sonuçlanması beklenir ama verilen kutsal kararın çok farklı biçimleri kayda geçmiş. Bu farklılıklar Seth'in ulusal tanrı olmasındaki dalgalanmalardan ve söylencenin değişlik ortamlarda aktarımından kaynaklanıyor. Tanrıların düşmanlardan korunmak için Seth'in gücüne ihtiyaçları var, dolayısıyla davayı kaybedenin tekrar tanrılar arasına alınması gerekiyor.

İki savaşçıyı uzlaştırmak ve onları İki Efendi'ye dönüştürmek için Tanrısal Mahkeme ülkeyi Horus ile Seth arasında bölüştürüyor. Horus'a Aşağı Mısır, Seth'e de Yukarı Mısır düşüyor ya da Horus Nil vadisinin Kara Topraklarına, Seth de çöldeki Kızıl Topraklara sahip oluyor. Yeni Krallık döneminde Horus ile Seth'in yönetimdeki kralı desteklemek amacıyla İki Ülkeyi birleştirmesi, saray sanatında çok kullanılan bir tema oluyor (*bkz.* Şekil 46).

Memfis Teolojisi ve diğer metinlerde ise krallığın ikiye bölündüğü yalanlanıyor ve Horus'a tüm Mısır'ın verildiği söyleniyor. Seth kültünün yaygın olduğu dönemde yazılan Horus ve Seth Çatışması'nda Seth Ra tarafından gökyüzünde fırtına tanrısı olarak yaşamaya çağrılıyor. Bu, Seth'in güneş teknesindeki Ra'nın güçlü bir koruyucusu olarak üstlendiği role uygun düşüyor.

Osiris'le ilgili ilahi ve ayinlerde dile getirilen söylencelerde Seth ülkenin herhangi bir bölümüne sahip olmak yerine Mısır dışına gönderiliyor. Hatta cezalandırılmak ya da idam edilmek üzere Horus ve İsis'e teslim edilebiliyor. MÖ birinci binyıldaki tapınak metinlerinin çoğunda kaderi böyle çiziliyor. Edfu'da Horus'un Seth karşısında kazandığı zafer bir hipopotam kurban edilerek kutlanıyor; bu, Osiris'in bedeni ile başlayan parçalama olaylarının son perdesi oluyor (*bkz.* Şekil 32).

Horus ile Seth arasındaki uzlaşmazlığı dile getiren ilahiler ve edebi anlatımlar genellikle taç giyen Horus'a övgülerle sonlanıyor. Osiris mitinden kaynaklanan saray ayinleri ve cenaze metinleri farklı bir noktaya odaklanıyor. Taç giymeden önce ya da taç giyme töreni esnasında Horus babası Osiris için ağzı açmak ve simgesel bir dikilitaş dikmek dahil bir dizi ayin düzenliyor (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar", "*Djed* Sütunu"). Bu etkinlikler bir kral öldüğünde onun vârisinin kralın öbür dünyadaki varlığını sağlamak için düzenlediği

cenaze törenlerini andırıyor. Bu ayinler Osiris'in ölülerin kralı ve Horus'un da yaşayanların kralı olduğunu doğrulayarak tahta geçiş sistemini geçerli kılıyor.

Bu metinlerde Osiris, vârisinden destek almadan yeraltı dünyasının yöneticisi olamayacak kadar zayıf ya da edilgin. Bu çerçevede Mısır devletinin tehlikeli ara dönemlerindeki kırılganlığını temsil ediyor. Osiris için söylenen ilahiler gibi diğer kaynaklar Atum'un onu, yeraltı dünyasında güneş tanrısına eşdeğer, son derece güçlü ve korkunç bir tanrı olarak yarattığını belirtiyor.[43] Dolayısıyla Osiris'in edilginliği yaratıcının İlk Zaman'dan önceki halini anımsatıyor.

Her kralın hükümranlığı için "Horus dönemi" model oluyor. İlahilerde bu dönem kötülük ve suç nedir bilinmeyen bir barış ve bereket zamanı olarak aktarılıyor. Birçok Mısır kralları listesinde Horus döneminin ardından Thoth ve Maat gibi tanrıların hükümranlıkları geliyor. Sonra da Mısır'ın ilk dönemlerinde büyük önem taşıyan Hierakonpolis, Buto ve Heliopolis kentleri ile bağlantılı olan dokuz *akhu* (ruh) dönemi başlıyor. Bu kralların ve Horus'un Yandaşları olarak bilinen daha önemsiz statüye sahip kralların saltanatıyla birlikte mitler yavaş yavaş tarihle harmanlanıyor.

Kralların Egemenlik Dönemi

Özet: Tanrı ve yarı-tanrı hanedanlıklarının yerini insanlık ile tanrılar arasında aracılık yapan insan kral hanedanlıkları alıyor. Bu dönem firavunların tarihi ile çakışıyor. Tanrılar ve tanrıçalar insanlarla tapınak ayinleri, kehanetler ya da rüyalar aracılığıyla iletişim kuruyor. Öte yandan Kara Toprakların ötesinde hâlâ tanrılarla karşılaşılabiliyor. İnsanların çoğu tanrıların ülkesine ancak öldükten sonra girebiliyorlar ama yaşayanlarla ölülerin dünyaları arasında gidip gelme gücüne sahip rahip-sihirbazlardan da söz ediliyor.

Kral yaşayanların ülkesinde ilahi düzeni sürdürmekle görevli. *Maat* yasalarına uyulmazsa kaos yaşanabilir. Bu kaos dönemleri ancak *maat*'ı savunan yeni bir kral ortaya çıkınca yok olabilir. Tanrılar bu tür kahraman krallara babalık ederek tarihin akışını değiştirebilirler.

Tanrılar geri çekilince insanlık dinsel ve ahlaki davranışlarla yeryüzündeki her türlü kutsal varlıkla uyum sağlamak için aktif bir rol üstlenmek zorunda kalıyor. Düzenli yapılan adaklar ve düzenlenen ayinler tanrıların tapınaklarda muhafaza edilen heykellerde ya da kutsal hayvanlarda var olmalarını sağlıyor ama gerçeklerinin tanrılar ülkesinde yer aldığına inanılıyor.

Tapınak duvarlarında kralların sürekli tanrılarla bağlantılı olduğu görülüyor ama bir tanrı ile kral arasındaki belli iletişimler genellikle bir düş ya da işaret aracılığı ile gerçekleşiyor. Bunun en bilinen örneği Kral IV. Thutmose'nin rüyasında Gize'deki Büyük Sfenks'i görmesi (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar", "Sfenks"). Benzer rüyalar seçkinler sınıfında yer alan bireyler tarafından da arada bir kayda geçiriliyor. Uykusunda tanrılar ülkesine gidip tanrılar ve ruhlarla konuşma gücü bulunan kişilerin *ba*'ya sahip olduğu varsayılıyor. Sıradan Mısırlılar için tanrılarla karşılaşmak ancak öldükten sonra söz konusu olabiliyor.

Garip Karşılaşmalar. İnsanlarla tanrılar arasındaki karşılaşmalar efsanevi konuları kapsayan öykülerle anlatılıyor ama bunlar genellikle Nil vadisinin ötesinde yer alıyor. İki Erkek Kardeş öyküsünde Bata ancak Çam Vadisine gitmek üzere Mısır'dan ayrıldıktan sonra Dokuzlar ile karşılaşıyor. Gemisi Batan Denizci öyküsünde Mısırlı bir denizci Kızıldeniz'de sağ kalmayı başarıyor ve dalgalarla cennet adasına sürükleniyor. Orada tanrılarına adak adayarak bu adada bulduğu yiyecek

için teşekkür edince devasa boyutta insan kafalı bir sürüngen beliriyor.

Denizci çok korkuyor ama sürüngen ona hiçbir zarar gelmeyeceğini ve ailesine yeniden kavuşacağını söylüyor. Sürüngen bir zamanlar bu adada yetmiş beş yılan olduğunu açıklıyor; bu onun geleneksel olarak yetmiş beş şekle giren yaratıcı güneş tanrısı olduğuna işaret edebilir. Bir süre sonra sürüngen denizciye bir sürü değerli eşya vererek onu Mısır'a geri gönderiyor ama "ruhların adasını" bir daha asla bulamayacağı konusunda da uyarıda bulunuyor.

Bu öykünün kahramanı güçlü, cesur ya da fedakârca davranışlarda bulunmuyor. Tek yaptığı bir felaket anında dahi tanrılara teşekkür ederek insanlığa yakışır bir harekette bulunmak ve sürüngenin umut verici sözlerine inanmak. Mısır öykülerinin çoğunda zeki, güzel konuşma ya da eğitimli olma özelikleri silahşorluk ya da onuru uğruna ölmekten daha üstün tutuluyor. Öykülerin başkahramanları çoğunlukla hayaletlerin, iblislerin ve yabancı büyücülerin tehditlerini büyü, nazarlık ve ayinlerle etkisiz kılan rahip-sihirbazlar. Onların önde gelen gücü doğaüstü varlıklarla iletişim kurma yeteneği. Bazı öykülerle sihirbazlar daha hayatta iken tanrıların gerçek yüzlerini görme ya da *Duat*'a girme gücüne sahip ama Mısır edebiyatı sihirbazların ya da onların saraydaki patronlarının böyle güçleri yanlış yolda kullanmaları konusunda uyarılarla dolu.

Büyülü öyküler genellikle Djoser (y. MÖ 2667-2648) ya da II. Ramses (MÖ 1279-1213) gibi, efsane olarak düşlenebilecek kadar geçmişte kalmış ünlü kralların dönemlerini ele alıyor. Hemen bütün Mısır öyküleri her zaman çok da olumlu sergilenmeyen saray erkânından söz ediyor. Edebiyatta krallar ve prensler yanılabilir, hatta acımasız ve şehvet düşkünü olabilir. Saray yazıtlarında ise krallar evrensel bir sahnede kahramanlar olarak sergilenmekteler.

Krallar ve Tanrılar. Her kral yaratanın planını ve Tanrısal Mahkemenin kararını uygulamakla yükümlü: Osiris'in oğlu Horus her zaman yönetimde olacak. İdeal olarak her yeni kral (Horus) babasının (Osiris) yerine geçecek; araya giren hükümranlıkları ya da kan bağlarının yokluğunu bertaraf etmek için gerekirse tarihin akışı değiştirilecek.

Birçok kral, Horus gibi "daha yumurtada iken" ülkenin yöneticisi seçildiğini ileri sürüyor. Uygulamada taç giyme töreni, seçilen vârisi "yaşayan Horus"a dönüştürüyor. Krallık Mısır toplumunun istikrarı için yaşamsal önem taşıdığı için tahta geçmedeki aksamalar tanrıların doğrudan müdahalesi olarak yorumlanıyor. Her kralın tahta çıkışı ona kutsal bir ebeveyn atfetmekle geçerli kılınıyor. Böylesine asil kanla doğuş hakkındaki bir mit Kral Horemheb'in (y. MÖ 1319-1307) taç giyme yazıtında yer alıyor.[44]

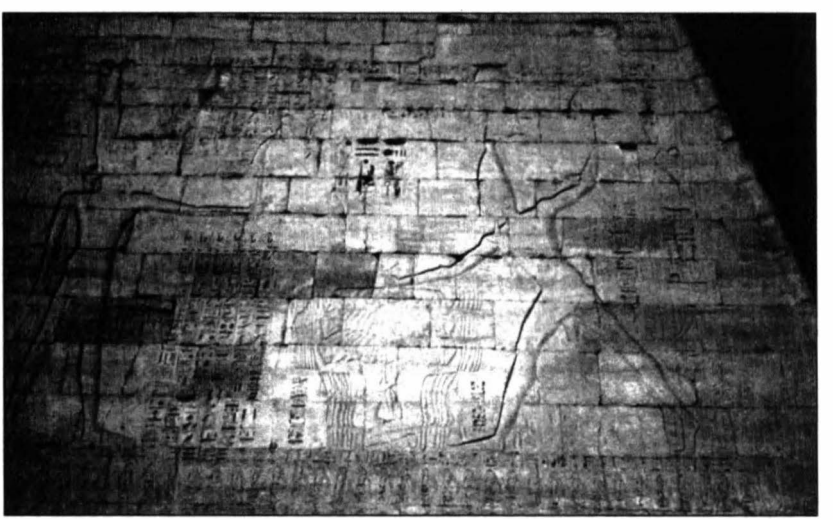
Horemheb Akhenaten ve Tutankamon'un emrinde çalışan bir askerdir ama mesleği yazıtında efsanevi terimlerle anlatılıyor. O Horus'un oğlu, Horemheb'in doğduğu, Horus'a tapan Hnues kasabasının efendisidir. Horemheb daha doğar doğmaz olağanüstü niteliklere sahip olduğunu ve Hnuesli Horus'un her zaman kral olması beklendiğini ileri sürüyor. Bunu gerçekleştirmek için Horus Horemhem'i Teb'e götürüp Karnak ve Luksor Tapınaklarında tanrı Amun-Ra'nın huzuruna çıkarıyor. Horemheb Amun-Ra ve kızı Göz tanrıça tarafından onaylanıyor ve oraya toplanan tanrılar tarafından alkışlanıyor. Böylece Horemheb ülkeyi ve kurumları "Ra'nın dönemindeki" düzene sokmayı başarıyor.

Bu yazıt Horemheb'in Teb'deki Opet Festivali sırasında tanrıların heykellerinin önündeki taç giyme törenini aktarıyor olabilir ama olaylar tanrıların katında yaşanmışçasına yansıtılıyor. MÖ on dördüncü yüzyılda cereyan etmiş tarihi bir olay Tanrısal Mahkeme tarafından belirlenen gerçek vâ-

risin Mısır'da yeniden huzuru sağlaması gibi tekrarlanan bir sürecin bir parçasına dönüşüyor.

Mısır dünya görüşüne göre, düzeni savunan güçlerin başındaki liderin (kralın ya da onu temsil eden prensin) kaos güçlerine (asiler, yabancılar ve tehlikeli yaratıklar ya da doğa olaylarına) karşı başarılı bir savaş vermesi beklenir. Böyle zaferler, gerçek olsun olmasın tahttaki krala mal edilir, dolayısıyla Mısır tarihinin büyük bir kısmı bugünkü anlamda gerçek olmayan mitlerle oluşur.

Örneğin II. Ramses kendini kahraman bir kral olarak tanımlar ama en büyük başarısı muhtemelen Hitit imparatorluğu ile imzaladığı barış antlaşmasıdır. Yaptırdığı tapınakların çoğunun duvarlarında onun Hititlerle yaptığı ünlü Kadeş Savaşı'ndan sahneler yer alıyor. Düzen savunucusu modeline

Şekil 17. Kral II. Ramses Mısır'ın ve kutsal düzenin düşmanlarına saldırırken Amun-Ra onu izliyor. Karnak Tapınağı'ndaki kabartma. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

uygun olarak Ramses kaotik düşman kitlelerini alt eden devasa bir figür olarak resmediliyor. Öte yandan kabartmaların yanındaki bir şiirde kralın zaafı üzerinde duruluyor ve ancak tanrı Amun'un müdahalesi sayesinde büyük bir felaketin önüne geçildiği belirtiliyor.[45]

Kraliyet, din ve edebiyat metinlerinin hepsi insanlar *maat* yasalarına uymadığı takdirde kaosun dizginleri ele geçirebileceği konusunda hemfikirler. Yaşanan ulusal felaketlerin nedeni olarak kimi zaman ölülerin mezarlarını yıkmak ya da tanrılar için doğru dürüst evler yapmamak gibi belli eylemler ileri sürülebiliyor. Böyle zamanlarda tanrılar insanlıktan daha da uzaklara çekiliyorlar ve "tapınakları boş kalıyor".

Orta Krallık Nefertiti Sözleri ya da Roma Dönemi'ne ait Çömlekçinin Kehaneti gibi metinler ileride "ülkenin uğrayacağı felaketi" ayrıntılı olarak tanımlıyorlar. Nefertiti'nin kehaneti bir karmaşa ve sefalet döneminden söz ediyor ama sonunda "güneyli bir kralın" gelip asileri ve yabancı düşmanları alt ederek "gerçeği yerli yerine oturtacağını ve kaosu kapı dışarı edeceğini" öngörüyor.[46] Kehanet eden için gelecek yakın geçmiştir, zira "güneyli kral" On İkinci Hanedanı kuran I. Amenemhet'tir.

Düzen ile kaos arasındaki bu çatışma insanlık tarihinin bir parçası olarak görülüyor ama birkaç yazı bir gün saraylı bir kahraman kaosa kaymanın önüne geçmez ise insanlığın tümüyle ortadan kalkabileceğini ve dünyanın yok olabileceğini dile getiriyor.

Kaosa Dönüş

Özet: Dünyanın sonu tanrılar arasındaki kavgalar ya da insanlığın başkaldırısı ile gelecek. Yaratıcı yorgun düşecek ve dünya başlangıçtaki yerine, karanlık kadim sulara geri dönecek.

Ölüler Kitabı 175 numaralı metinde Atum Thoth'a "Nut'un çocukları" hakkında yakınıyor; bu deyimle Büyük Dokuzlar'ın dördüncü kuşağını ya da genel olarak tanrıları kastediyor olabilir. Nut'un çocukları isyan etmek, savaş çıkarmak, kan dökmek ve yaratılışın bütünselliğini bozmakla suçlanıyor. Tüm yaratıkların yaşam süreçlerini belirlemekle yükümlü olan Thoth bunların ömürlerini kısaltma kararı alıyor.

Gemisi Batan Gemici öyküsünde sürüngen tanrılar birden bire çıkan bir yangınla kül oluyorlar. Yalnızca büyük sürüngen (yaratan) ve onun küçük kızı (Göz tanrıça/Maat) kıyımdan kurtuluyor. Sürüngen tanrı denizciye buradan ayrıldığı anda "ruhlar adasının" denizin dibini boylayacağını söylüyor. Bu, yaratılışın gerçekleştiği İlkel Höyüğün tekrar *nun* tarafından örtülmesini anımsatıyor.

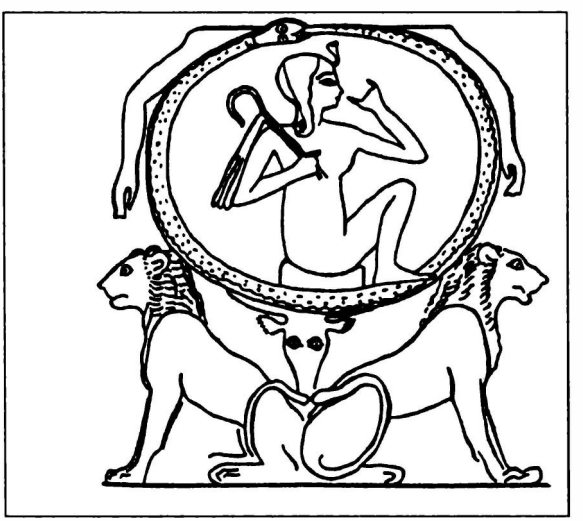
Sanduka Metinleri 1130 numaralı büyüde, yaratan insanlığa verdiği armağanları anlattıktan sonra milyonlarca yıl sonra kendisinin Osiris ile bütünleşeceğini söylüyor. Bu gerçekleştiğinde yaşam ile ölüm arasında hiçbir bölünme kalmayacak ve yeryüzündeki her şey korkunç bir değişim yaşayacak. Ölüler Kitabı 175 numaralı metinde Arum milyonlarca yıl sonra yarattığı her şeyi yok edeceğini "ve ülkenin önceki gibi (yaratılış) derinlere gömüleceğini, sele kapılacağını" anlatıyor. Harris Büyülü Papirüsü'ndeki bir büyüde sihirbaz yaratan gibi yeryüzünü kadim sulara gömebileceğini ve güneyi kuzeye dönüştürebileceğini ileri sürüyor.

Bu düşünce tarzına Roma Dönemi'nde Asclepius olarak bilinen Hermetik metinde de rastlanıyor. Bu konuşmada Hermes Trismegistus "yeryüzü yaşlanınca" tanrıların cennete geri döneceğini, Mısır'ın tamamen boşalacağını ve "tüm insanların öleceğini" söylüyor.[47] Mısırlı ya da Mısır hakkındaki metinlerde tümüyle nihai yok oluştan ender olarak söz edilir. Asclepius bile yüce tanrıların dünyayı yeniden oluşturacağını ileri sürüyor. Mısır eskatalogyası (kıyametbilimi) Yeni Krallık dö-

nemindeki Yeraltı Dünyası Kitaplarında yok oluş ve yeniden oluşum dönemleri şeklinde temsil edilmektedir. Bu doğrusal zamandaki birçok olay döngüsel zamanda yeniden yaşanır.

DÖNGÜSEL ZAMAN

Mısır evreni çürüme, ölüm ve yeniden doğuş halinde sürekli değişimler ile sonsuza kadar aynı kalıyor. Ouroboros adında kendi kuyruğunu yutan yılan birçok başka kültür tarafından sonsuzluğun simgesi olarak benimsenen bir Mısır imgesidir. Bu imge evrenin sürekli kendini yenileme yeteneğine sahip olduğunu, dolayısıyla her sonun bir başlangıç oluşturduğunu simgeliyor.

Şekil 18. Gökyüzü ineği ve dünü ve yarını temsil eden aslanlar tarafından desteklenen Ouroboros yılanının içindeki güneş çocuğu. Cenaze törenini konu alan Herweben Papirüsü'nün kenar süsü. (British Museum.)

Mısır Yılı

Mısır mitolojisinde yer alan önemli olaylar ya çok eski bir dönemde yaşanmış ya da sürekli yinelenmesi gereken olaylar olarak ele alınıyor. İdeal olarak Yeni Yıl'da gerçekleştirilen kralın taç giyme töreninde dünyanın yaradılışı ve güneş tanrısının egemenliği ile "yaşayan Horus'un" babasının tahtına çıkışı yeniden canlandırılıyor.[48] Kralın yönetimi altındaki her yıl evrenin yaratılış, çürüme ve yenilenme dönemini yansıtmakta. Teb'de her yıl krallığın yenilenme töreninde yaratılış sürecinin yaşamsal bir dönemi yeniden canlandırılıyor: yaratan ile El tanrıçanın birlikteliği.[49] Bir nesil süreci olarak kabul edilen otuz yılın sonunda kral kendini bir kez daha yaratanın ve güneş tanrısının hayat veren genç görünümleriyle özdeşleştirmek için çok daha ayrıntılı bir yenilenme sürecinden geçmek zorunda.[50]

Yılın son ayı, tanrıların güneş tanrısına karşı ayaklanan insanlığı cezalandıracağı dönem olarak görüldüğünden her zaman korkuluyor (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar", "Sekmet"). Yeni yıl su baskını ile başlıyor. Ptolemaioslar Dönemi'ne kadar uzaktaki tanrıçanın Nübye'den dönmesi ile Nil'in ilk kez taştığına inanılıyor. Her yıl bu ürkütücü tanrıçayı evine dönmesi ve Mısır'ın güney sınırına ulaştığında iyiliksever bir tavır takınması için ikna etmek gerekiyor. Suyun kenarına yapılan küçük tapınaklar tanrıçayı sakinleştirmek ve taşan suları karşılamak için dans eden ve müzik aletleri çalan cücelerin ya da havyaların komik figürleriyle süsleniyor (*bkz.* Şekil 14).

Ya da Nil'den taşan sular İsis'in öldürülen kocası için her yıl döktüğü gözyaşları veya Osiris'in çürümekte olan bedeninden sızan sıvılar olarak yorumlanıyor (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar", "Osiris"). Su baskını döneminde Mısır bir kez daha *nun* görünümü alıyor. Sular çekilmeye başla-

yınca toprak Kadim Höyük gibi yükseliyor ve tarlalar artık ekilebiliyor. Besi ürünlerinin (özellikle buğday ve arpanın) yetişme dönemleri Osiris efsanesi ile bağlantılı. Tahılın orakla biçilmesi, ezilmesi ve savrulması "iyi tanrının" öldürülüp bedeninin parçalanmasını anımsatıyor. Bir sonraki ekim dönemini başlatan tohumun yeşermesi Osiris'in yeniden canlanışı olarak kutlanıyor. Bunlar, mısırdan mumyaların (Osiris'in çamur ve tohumla doldurulan minyatür figürlerinin) kutsal bölgelere ekilip yeşerinceye kadar sulandığı her yıl düzenlenen festivaller.[51] Bu kutlamalar yalnızca uzun süre önce yaşanmış olayları yeniden anımsamaktan ibaret değil; Osiris'in ölümü ve yeniden canlanması evrenin sürekliliğini sağlayan örnek olaylar olarak görülüyor.

Osiris'in parçalanması ile ay takvimi arasında da bir bağlantı kurulabilir (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar", "Ay"). Dolunay Osiris'in bütün bedenini ve oğlu Horus'un sağlam gözünü temsil ediyor olabilir. Ay küçülürken Osiris'in bedeni ve Horus'un Gözü de bölünüyor. Kötülük üstün gelmiş görünüyor; ay yeniden büyürken iyicil gücün bu iki simgesi yeniden "bütünleşiyor". Ay tutulmaları ise Seth'in kara bir yabandomuzu kılığına girerek Horus'un gözünü yutması ve daha sonra onu kusmak zorunda kalması olarak yorumlanıyor. Sabahyıldızının görülmesi ya da Sirius'un güneşle birlikte yükselmesi gibi astronomik olaylar da Mısır efsanesinde yer alıyor (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar" "Yıldızlar ve Gezegenler" bölümü), ama bunlar arasında en önemli olgu güneşin doğuşu ve batışıdır.

Güneş Döngüsü

Güneşin gökyüzündeki hareketi hem bir yaşam dönemi hem de bir yolculuk olarak görülüyor. Güneşin günlük yaşam dönemi bir öyküden daha çok geniş bir metafor içeriyor.

Söylenenlere göre güneş her sabah gökyüzü tanrısı Nut'un rahminden dünyaya geliyor. Şafakta güneş bir bebektir; bu benzetme, İlk Zaman'da güneş çocuğun her gün ortaya çıkışının yinelenmesidir. Öğleyin güneş gücünün en yüksek düzeyine ulaşmıştır ve muzaffer bir şahin olarak resmedilebilir. Akşamüstü o artık yaşlı bir adam, ihtiyar olarak sergilenen neredeyse tek tanrıdır. Akşam güneşinin Atum olarak tanımlanması yaratanın yorgun düşerek dünyanın tekrar *nun*'a gömülmesine göz yumduğu söylence ile bağlantılıdır. Günbatımı ölümle eşdeğerdir ve güneşin bedeni ve ruhu yeraltı dünyasına gider. Yeraltı dünyası sakinleri arasından geçip

Şekil 19. Güneş döngüsünün bir sanduka üzerindeki simgesel görüntüsü. İki şebek tanrı güneş kursu içindeki koç başlı tanrıyı hayranlıkla süzüyor. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

ışığı ile onları canlandırdıktan sonra güneş tekrar doğacaktır. Her gündoğumu evren için yeni bir başlangıçtır.

İlk dönemlerde bu döngü daha kaba bir biçimde dile getiriliyor.[52] Akşamüstü güneş tanrısının annesi gökyüzü tanrıçası onu yiyip bitiriyor ve onun yerini çok sayıda yıldız alıyor. Sabahleyin yeniden doğan güneş tüm yıldız tanrılarını yiyor ve gökyüzünü onların kanlarına boğuyor (gün doğumundaki kızıllık) ve onların tüm gücüne sahip oluyor. Tek tanrı birçok tanrıya dönüşüyor ve birçok tanrı tek bir bütün haline geliyor, böylece ölümden yaşam doğuyor.

Başka kaynaklarda güneş tanrısının yerin üstündeki ve altındaki göklerde sonu gelmez bir yolculuk yaptığına inanılıyor. Günbatımında güneşin Gün Teknesi yukarıdaki gökten ayrılarak yerini ay ile yıldızların teknelerine bırakıyor (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar," "Tekneler"). Güneş tanrısının bindiği Gece Teknesi yeraltı dünyasının on iki bölümünde suyun ve karanın üzerinde iple çekilerek yürütülüyor. Yaratanın karanlık ve kaosu yenip dünyayı yaratması gibi güneş ve onun koruyucuları da karanlık ve kaosu barındıran canavarlarla baş etmek zorunda. İlk Zaman'da yaratanın tanrıları ve insanları oluşturup onlara hayat vermezi gibi Gece Güneşi de *Duat*'taki tüm varlıklara yeni bir yaşam sunuyor. Gecenin dördüncü saatinde uyuyan ölüler güneş tarafından canlandırılıyorlar ve onun varlığında yeni bir yaşama kavuşuyorlar. Böylece güneş tanrısının hükümranlığı, Mısır mitolojisinin kayıp altın çağı, her gece yeniden canlandırılıyor. Ölü insanların kaderi güneş döngüsünün içinde gizli.

Ruhun Yolculuğu

Mısırlıların öbür dünya ile ilgili görüşleri şaşılacak kadar farklıdır.[53] Güzel Batı mutlu beraberliklerin gerçekleştiği ya da korkunç bir yalnızlığın sürdüğü bir yer olabiliyor. Ölüm

hem kendine özgü bir olay, hem de çürüme ve yenilenme sürecinin bir bölümü olarak görülüyor. Mısırda ölülere sonsuz bir barış vaat edilmiyor. Öbür dünyadaki yaşam üstesinden gelinmesi gereken tehlikeler ve zorluklarla dolu; bu inanç Eski Mısır'da sıradan bir kişinin yaşam deneyimini yansıtıyor olabilir.

Her birey öldükten sonra kendisine sonsuz yaşam bahşedecek olan tanrılardan birinin huzuruna çıkmak için yeraltı dünyasında bir yolculuk yapmak zorunda. Ölüler kendilerini ırmaklardan, çöllerden, tutuşmuş göllerden oluşan, iblislerin ve canavarların yaşadığı ürkütücü bir ortamda buluyorlar. Ruhların bu ortamdaki serüvenleri başka kültürlerin peri masallarındakilere benzer ama burada kazanılacak ödül değerli bir eşya ya da bir prensesin kalbi değil, sonsuz yaşamdır. Ölünün ruhu bir sihirbaz gibi davranıp kendisine yönelik tehditleri, öğrendiği koruyucu büyüler ve karşılaştığı varlıkların gerçek isimleri ile etkisiz kılmak zorundadır.

Bu güçler sayesinde ruh sonunda tanrıların ülkesine ulaşır. Karşılaşacağı son güçlük Osiris ve yeraltı jürilerinin önünde kalbinin yargılanmasıdır. Bu yolculuğun amacı bir *akh*'a, yani "etkin" ya da mükemmel" bir ruha dönüşmektir. Tanrıların yargılamasında varlıklarını haklı kılamayanlar Ruh Yiyicinin çeneleri arasında ikinci bir ölümle yüzleşirler. Şanslı ruhlar yıldızların arasında ya da Osiris'in, Ra'nın, Thoth'un veya Hathor'un maiyetinde yerlerini alabilirler ama yok oluş ve yeniden doğuş evrelerinden kaçınamazlar.

Ruh Mısır'a benzer bir cennet olan Sazlık Alan'da yaşayabilir ama hep orada kalmaz. Gece güneşi uzaklaşınca karanlık ve ölüm geri gelir. Yıldız-ruhlar şafakta yok olur ve her gece yeniden doğar. Kötülerin, Ra'nın düşmanlarının ruhları bile tekrar işkence görüp ölmek için Apophis gibi sürekli olarak geri gelirler.

Batılı Ruhlar gibi haklı görülen ölüler düşmanlarla çevrilmiş Milyonların Teknesi'nin mürettebatının bir bölümünü oluşturur. Bunların güneş teknesinde kürek çektiği ya da tekneyi iple çektiği, hatta tekneyi kaos güçlerine karşı savunduğu düşünülebilir. Ölüler Kitabı 39 numaralı büyünün kenar süsünde Seth rolüne girmiş bir ölünün, mızrağını Apophis yılanına sapladığı görülüyor. Mısır efsanesinin ana fikri, ölüm sürecinde herkesin sürekli mücadele veren, evrensel bir kahramana dönüşebileceğidir.

NOTLAR

1. Çeviri J. P. Allen tarafından onun *Genesis in Egypt: The Philosophy of Ancient Egyptiam Creation Accounts*, 2. baskı, Yale Egyptological Studies 2 (San Antonio, TX, 1995) adlı eserinden. Mısır yaratılış mitleri hakkında başka önemli araştırmalar için *bkz.* S. Bickel, *La cosmogonie égyptienne avant le Nouvel Empire*, Orbis Biblicus et Orientalis 134 (Freiburg ve Göttingen, 1994) ve M. Bilolo, *Les Cosmos Théologies Philosophiques D'Heliopolis et Hermopolis*, The Thought of Ancient Egypt and Nubia, cilt 2 (Kinshasa ve Münih, 1986).
2. Kaynak belirtilmeyen alıntılar "Ek: Birincil Kaynak"ta yer alan Mısır metinlerinden yazarın çevirileridir.
3. Bu tür geçici çerçeveler, örneğin [Tevrat'taki] Yaratılış Kitabı'nda dünyanın yedi günde yaratıldığını anlatan öyküde yer alıyor. Genel olarak eski yaratılış efsaneleri için *bkz.*, M. R. Wright, *Cosmology in Antiquity* (Londra ve New York, 1995), "Chaos and Cosmogony".
4. Dünyayı yöneten tanrıların listelerinin bazılarında Ptah'ın Ra'dan önce gelmesinin nedenlerinden biri budur. Kadim Höyük teşbihi su baskınından alınmış ise de suların çekilmesi yeri-

ne toprağın yükselmesinden söz ediliyor. Höyüğün yükselmesi aynı zamanda cinsel bir yaklaşımla yeryüzü tanrısının penisinin yaşam veren sertleşmesi olarak da görülebilir.

5. Mısır tapınaklarının bazı kısımlarının bataklık bitkileriyle süslenmiş olması, yaratanın kaosu bastırmasından sonra *nun*'un kendi gizil gücünün ayırdına varmasını temsil ediyor olabilir. Yaşamın hüküm sürdüğü höyüklerin karşıtı sürekli yer değiştiren ve su üzerinde yolculuk yapanları tehlikeye sokan kum tepeleridir.

6. Siegfried Morenz *Egyptian Religion* (Londra ve Ithaca 1973) ve Erik Hornung, *Conceptions of God in Ancient Egypt: The One and the Many*, çev.: John Baines (Ithaca, 1982) isimli eserlerinde Mısır'da dinin tektanrılı olarak gelişip gelişmediğini irdeliyorlar (*bkz.* "Mısır Mitolojisi: Yayınlanmış ve Yayınlanmamış Kaynaklar").

7. Bu ayinin ana amacı *ka*'nın (yaşam gücü) heykele girip orada "yerleşmesini" sağlamak. Mumyalar için yapıldığında ayinin ölülere duyularını yeniden kazandırdığına, dolayısıyla onların öbür dünyada tekrar nefes alıp vermeye, konuşmaya, yemek yemeye, işitmeye, görmeye ve koku almaya başladığına inanılıyordu.

8. Çift cinsiyetli yaratan için *bkz.* J. Zandee, "The Birth-Giving Creator-God in Ancient Egypt," *Studies in Pharaonic Religion and Society in Honour of J. Gwya Griffiths*, ed. A. B. Lloyd (Londra, 1992), 169-185; ve K. Mysliwiec, "La mére, la fille et la variante feminine du dieu Atoum," *Etudes et Travauz 13* (1983); 297-304.

9. Bu metinde Shu ve Tefnut isimlerine benzer tükürme sesi için iki farklı sözcük kullanılıyor. Mısırlılar tanrıların yapısı için etimolojik açıklamalar yapmaya meraklılar. Bu açıklamalar dilbilim açısından çoğu kez galat oluyor ama dinsel düşünce hakkında bir fikir veriyor.

10. Mısır Efsanesi ile ilgilenen yazarlar Ra'nın Gözü için Tanrıçanın Gözü veya güneş gözü (güneş kursu) tanımını yaparak onu ay gözünden (ay kursu) ayrıştırıyorlar.

11. Bu yorum için *bkz.* Allen, *Genesis in Egypt*, bölüm IIIC.
12. Güneş tanrılarının tasvirinde bu kobra ön planda ya da güneş kursunun çevresinde kıvrılmış olarak yer görünüyor. *Uraeus* kobrası birçok Mısır kralının süslü başlıklarında da yer alıyor.
13. Güneş Göz'ün Shu ve Tefnut'u aramaya gittiği anlatılıyorsa da Göz genellikle Tefnut olarak tanımlanıyor. Bir tanrının rolü çoğu kez ait olduğu çift ya da grup dahlinde saptanır. Tefnut Maat ile eşleştiğinde onlar yaratanın hırçın ve uysal kızlarını temsil ediyorlar.
14. *Maat*'ın Mısır kültüründeki yeri konusunda geniş kapsamlı bir tartışma için *bkz.* Eric Hornung, *Idea into Image: Essays on Ancient Egyptian Thought, çev.: Elizabeth Bredeck* (Princeton, 1992), "The Concept of Maat" başlıklı bölüm; ya da J. Assmann, *Ma'at: Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im alten Ägypten* (Münih, 1990).
15. Çeviri Allen'in *Genesis in Egypt* adlı kitabından alınmıştır. Mısır dilindeki *neheh* ve *djet* sözcüklerinin başka çevirileri için *bkz.* Hornung, *Idea into Image*, "Time and Eternity". Bu iki zaman türü kimi zaman tanrıların gökyüzüne destek vermesi şeklinde sergileniyor.
16. 58032 sayılı Kahire Papirüsü'ndeki bu ilahinin çevirisi için *bkz.* John L. Foster, *Hyms, Prayers, and Songs: An Anthology of Ancient Egyptian Lyric Poetry*, ed. Susan Tower Hollis (Atlanta, GA, 1995), IV.32.
17. Richard B. Parkinson'un *The Tale of Sinuhe and Other Ancient Egyptian Poems 1940-1640 BC* (Oxford, 1997), 226'daki bölümün kendisi tarafından çevirisi.
18. Bu öyküde kadınlara karşı olumsuz yaklaşımın birçok güçlü kraliçenin yönetimlerine karşı duyulan tepkiden kaynaklandığı ileri sürülüyor. *Bkz.* L. H. Lesko "Three Late Egyptian Stories Reconsidered", *Egyptological Studies in Honor of Richard A. Parker* (Hanover, NH, 1986), 98-103.
19. Bu metinde kullanılan dil onun Orta Krallık'taki orijinalinden kaynaklandığını düşündürüyor. Sihirli sözcükler hastanın

derisi ya da bir bez parçası üzerine tanrı resimleri çizip bunu hastanın boğazı üzerine yerleştirirken söyleniyor. Şaraba ya da biraya karıştırılıp içilen şifalı bir bitkiden de söz ediliyor. Birçok durumda bu büyünün zehre karşı etkili olduğu ileri sürülüyor.

20. İsmin kendisi sadece yeni gelene aktarılan "gizli bilgi" olabilir. Sadece kralın okuduğu Piramit Metinlerinde yaratanın gerçek adının bulunduğu ileri sürülüyor. Yeni krallık ilahileri yetkisi olmayan bir kişi tanrının gerçek adını söyleyecek olursa onun derhal öleceği uyarısında bulunuyor.

21. Thoth aslında bu söylence ile bağlantılı olmayabilir ama Mısır'ın simetri duygusu Thoth'un Horus'un kayıp ve yaralı ay gözünü eski haline dönüştürürken Ra'nın güneş gözünü de geri getirmesini gerektiriyor. Güneş gözü efsanesindeki gelişmeler ilk kez H. Junker, *Der Auszug der Hathor-Tefnut aus Nubian* (Berlin, 1911) ve W. Spiegelberg, *Der Ägyptische Mythus vom Sonnenauge* (Strasburg, 1918) isimli eserlerde ele alındı.

22. Çevirinin tümü için *bkz.* Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature*, cilt 3: *The Late Period* (Berkeley, Los Angeles ve Londra, 1980), 156-159.

23. Efsanenin bu bölümü muhtemelen tanrıçaların isimlerinden, lakaplarından ve festivallerinden kaynaklanıyor. Yunan-Roma Dönemi'nde, belki de daha önceleri, Uzaktaki Tanrıça söylencesi kış mevsimindeki gündönümü ve güneyden gelen su baskınları ile bağlantılı idi. Sellerin kuzeye yayılması haftalar alıyor, dolayısıyla her önemli tapınaktaki ruhban sınıfı onu karşılamaya hazırlanabiliyordu. Gezgin tanrıçanın geri dönüşüyle ilgili çılgın kutlamalar için *bkz.* J. C. Darnell, "Hathor Returns to Medamud," *Studien zur Altägyptischen Kultur* 22 (1995): 47-94.

24. Bu bölümler Kral Merikare'nin Öğretileri ve Nefertiti'nin Sözleri isimli metinlerde yer alıyor; *bkz.* Parkinson, *The Tale of Sinuhe*, 138, 226. O dönemde Ipuur'un Sohbeti adlı bir başka yapıtta kahraman güneş tanrısı insanlığın gerçek karakterini daha "ilk kuşakta" fark edip hepsini yok etmiş olsaydı her şeyin çok daha iyi olacağı kanısında. *Bkz.* Parkinson, *The Tale of Sinuhe*, 185, 197.

25. Bu metnin en iyi çevirisi ve yorumu için *bkz.* Eric Hornung, *Der ägyptische Mythos von der Himmelkuh,* 2. baskı, Orbis Biblicus et Orientalis 46 (Freiburg ve Göttingen, 1997). Daha yakın bir dönemdeki inceleme için *bkz.* A. Spalinger, "The Destruction of Mankind: A Transitional Literary Text", *Studien zur Altagyptischen Kultur* 28 (2000): 257-282.

26. Bu kozmik varlıklar burada tanrıların kralının maiyeti oluyor. Mısır tanrılarının özelliklerinden biri aynı anda farklı biçimlerde ve farklı yerlerde bulunabilmeleridir.

27. Aslan tanrıça Sekmet'in adının anlamı "Güçlü (dişi)"dir. Mısır efsaneleri bu tür sözcük oyunları ile doludur.

28. Bu yaklaşık 22,5 santimetrelik bir derinlik olmalı. Birayı renklendirmek için kullanılan mineral aşı boyası ya da kan taşı olabilir.

29. Hathor'un lakaplarından biri de "Karanlıklar Hanımefendisi" idi. Karnak'taki Mut tapınağı için hazırlanan bir takvimde güneş gözün huzura kavuşmasını kutlamak amacıyla düzenlenen bir festivalde özel kırmızı bira ikram edildiğini belirtiliyor. *Bkz.* A. Spalinger, "A Religious Calendar Year," *Revue d'Egyptologie* 44 (1993): 161-184.

30. *Manetho, Aegyptiaca,* çev. ve ed. W. G. Wadell (Londra, 1940).

31. *Bkz.* "Ek: Birincil Kaynaklar," "Ismailia naos". Bazı Mısır uzmanları bu olağandışı metnin Zeus'un Kronos'u alaşağı etmesiyle ilgili Yunan söylencesinden etkilendiği kanısında. Bu doğru olabilir ama öykünün bir tapınağın en kutsal bölümündeki bir kürsüde yer alması önemli ve anlamlı bulunuyor.

32. 825 sayılı Tuz Papirüsü'ne göre Osiris Geb tarafından öldürülüp yeniden diriltiliyor.

33. Örneğin E. Otto, Osiris'in "baştan beri ölü bir tanrı olduğunu, ozanların daha sonra onun geçmişte yaşadığını ileri sürdüklerini" yazıyor. *Bkz. Egyptian Art and the Cults of Osiris and Amon,* çev. K. Nosse-Griffiths (Londra, 1968), 28.

34. "Sandukaya konulan kişi" tanımı Osiris için geleneksel bir lakaptır ama aslında mumyalandıktan sonra tabuta konduğuna

işaret ediyor. Plutarkos'un öyküsü birçok dönemde çok popüler olan Osiris'in bedeni şeklindeki sandukalara açıklık getirme çabası olabilir.

35. Lübnan Sediri kralların ve seçkinlerin sandukaları ile tanrıların heykellerinin taşındığı barkalar için kullanılan en gözde kereste idi.

36. Bu olaya kısmen eşdeğer olan tek Arapça anlatı, İki Erkek Kardeş öyküsünde Batas'nın kardeşi tarafından zina ile suçlanması üzerine kendi penisini kesmesidir. Penisi nehre atar ve orada bir kedi balığı onu yutar. Öte yandan Bata'nın adı Osiris'ten çok Seth'i çağrıştırıyor. Osiris'in penisini yitirmesiyle ilgili söylence Seth'in erbezlerini yitirmesi hakkındaki eski söylenceyi dengelemek amacını güdüyor olabilir.

37. Bu rol, Mısır kültüründe, özellikle üvey anneler tarafından büyütülen krallar indinde büyük önem taşıyor. Birçok yazar Chemmis'teki Horus efsanesi ile Musa'nın bir sepet içinde sazlar arasında saklanması ve daha sonra öz annesinin sütnine kılığında onu emzirmesi arasında bir paralellik buluyor.

38. Kutsal balık, güneş teknesi yeraltı nehirlerinden geçerken ona rehberlik eden figür olmalıdır. Bu büyünün çevirisi için *bkz.* J. F. Borghouts, *Ancient Egyptian Magical Texts* (Leiden, 1978), 49.

39. H. te Velde *Seth, God of Confusion* (Leiden, 1977) adlı kitabında Horus'un gözünün Horus ile Seth arasındaki bir cinsel ilişki sırasında sakatlandığını ama diğer tanrıların müdahalesi ile bu alışılmadık ilişkinin bile yeni bir yaşama yol açtığını ileri sürüyor.

40. Bu öyküdeki kurs güneş kursuna benziyor ama başka metinlerde Horus ve Seth'in "birleşmesinden" doğan Thoth'un ay diski.

41. Harris Sihirli Papirüsü'ndeki bir büyü (BM 10042) İsis'in Horus'la seviştikten sonra nehrin kıyısında ağladığını gösteriyor. Bu söylence Horus'un "annesinin boğası" bereket tanrısı Min ile özdeşleştirilmesinden kaynaklanmış olabilir. (*Bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar," "Min".)

42. Bu söylence Yeni Krallık dönemindeki Sallier IX Papirüsü'nde yer alıyor. Bu, Mısır sanatında sık görülen hayvan başlı tanrıları açıklamaya yönelik en eski mitlerden biri olabilir. Plutarkos büyük bir öfke ile Horus'un annesinin kafasını uçurduğu hikâyenin saçma bir yalan olduğunu söylüyor.

43. Osiris'e yönelik ilahiler için *bkz.* M. Lichtheim, *Maat in Egyptian Autobiographies and Related Studies*, Orbiz Biblicus et Orientalis 120 (Greiburg ve Göttingen, 1992).

44. Bu yazıtların daha yakın tarihlerdeki çevirileri için *bkz.* William J. Murnané, *Texts from the Amarna Period in Egypt* (Atlanta, GA, 1995), 230-233.

45. *Bkz.* B. G. Ockinga, "On the Interpretation of the Kadesh Record," *Chronique d'Egypte 62* (1987), 38-49; ya da Lloys'un *Studies to Pharaonic Religion* isimli yapıtının 77-81. sayfalarındaki C. Broadhurst, "Religious Considerations at Qadesh, and the Consequences for the Artistic Depictions of the Battle". Her iki taraf da Kadeş'te büyük kayıp veriyor.

46. Çeviriler için *bkz.* Parkinson, *The Tale of Sinuhe*, 139.

47. Bu metnin çevirisi Brian P. Copenhaver'ın *Hermetica* (Cambridge, 1992), isimli yapıtının 81-82. sayfalarında yer alıyor.

48. *Bkz.* D. O'Connor, "The Dendereh Chapel of Nebhepetre Mentohotep: A New Perspective," *Studies on Ancient Egypt in Honour of H. Smith*, ed. A. Leahy ve M. J. Tait (Londra, 1999), 215-220.

49. *Bkz.* L. Bell, "Luxor Temple and the Cult of the Royal Ka," *Journal of Near Eastern Studies* 44 (1985); 251-294.

50. Sed Festivalinin bu yorumu için *bkz.* Hornung, *Idea into Image*, 53-54.

51. Ya da mısır mumyaları çöldeki bir vadiye bırakılıyor, daha sonra sel suları tohumları yeşertiyor. Bunların en iyi açıklaması için *bkz.* M. J. Raven, "Mısır Mumyaları," *Oudheidkundige Mededlingen het Rijkmuseum van Oudheden te Leiden* 63 (1980): 7-38. Osiris efsanesinin tarımsal süreçteki rolü için *bkz.* Henri Frankfort, *Kin-*

gship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature (Chicago, 1948), 181-197.

52. Bu mit Katha Goebs'in *Crowns in Egyptian Funerary Literature: Symbols of Royalty, Rebirth and Destruction* isimli basılmak üzere olan kitabında yeniden yapılandırılıyor.

53. İnançların geniş kapsamlı araştırılması için *bkz.* John H. Taylor, *Death and Afterlife in Ancient Egypt* (Londra, 2001).

Tanrılar, konular ve kavramlar

TANRILAR, İSİMLER VE TARİHLER

Eski Mısır metinlerinde isimleri geçen tanrıların tam bir listesini çıkarmak için yüzlerce bölüm oluşturmak gerekir. Bu bölümde efsanede ön planda yer alan tanrılar üzerine odaklanıldı.

Bu kitaptaki tanrıların isimleri Mısır uzmanlarının en fazla kullandıkları şekilde yazılmakta. Bazıları Mısır dilindeki isimlerin Yunancada yer alan şeklidir. Bunların çoğu, örneğin Osiris (Wsir için) ya da Thoth (Djhwti için) çok iyi bilindiği için herhangi bir değişiklik yapılmadı. Tanrı isimlerinin farklı yazılış şekilleri ayraç içinde belirtilen kitaplarda bulunabilir. Bu farklılıklar isimlerin tam seslerinin Mısır metinlerinde belirtilmemiş olmasından kaynaklanıyor. Aşağıda belirtilen çeşitli dönemlerin (örneğin Eski Krallık) tarihleri için sayfa 13'teki kronolojiye bakınız.

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Her bölümün sonunda söz konusu birincil kaynaklar kısaltılmış şekilde yer alıyor. Bu kısaltmaların alfabetik listesi "Ek: Birincil Kaynaklar" bölümünde veriliyor.

AKER

Aker doğu ve batıdaki ufukları koruyan bir yeryüzü tanrısı. Aksi yönlere bakan birbirine bitişik iki Sfenks biçimindedir (*bkz.* Şekil 45).

Ayrıca bkz. Sfenks

AKHET

Tanrıların ve ölülerin geçidi olan ufuk Akhet olarak biliniyor. Çifte Ufuk, güneş tanrısının günbatımında öldüğü Batı Ufku ile gündoğumunda yeniden doğduğu Doğu Ufkundan oluşuyor. Ufkun simgesi iki dağ doruğu arasındaki bir güneş kursu. Bu dağların üstünde iki parlak ağaç büyüyor ve Çifte Ufuk bir çift sfenks ya da ikiz aslan tarafından korunuyor.

Bkz. Dişi Tanrılar, Ta, Shu ve Tefnut

AMMUT

Ammut kötü ruhlu ölülerin yüreklerini yiyen devasa bir tanrıça idi.

Ayrıca bkz. Hipopotam Tanrıçalar

AMUN (AMON, AMMON, AMEN)

Amun, ismi "gizli kişi" anlamına gelen esrarengiz yaratıcı tanrıdır. Genellikle ömrünün en verimli döneminde, çifte sorguçlu bir başlık takan, sakallı bir adam olarak resmedilir. Kökeni belirsizdir ama Amun ve onun dişi karşıtı Amunet (Amaunet) Piramit Metinlerinde kralın ilahi koruyucuları olarak isimlendirilir. Amun ve Amunet ilk çağda Hermopolis Sekizleri olarak bilinen sekiz tanrının içinde yer alır. Orta Krallık döneminde Amun Teb bölgesinde baş tanrı ve Mut adında yeni bir eş alarak Khonsu adında bir oğla sahip oluyor.

Şekil 20. Amun-Ra bir kraliçeyi ziyaret ederek kutsal bir çocuğun babası oluyor. Çifte Serket (sağda) ve Neith (solda destek oluyor. Luksor Tapınağı'ndaki bir kabartmadan çizim. (Art Resource.)

Yeni Krallık döneminde Amun kültü yaratıcı tanrı Ra'nınki ile birleştiriliyor. Amun-Ra'ya Tanrıların Kralı ve yeryüzünün ve orada yaşayanların yaratanı olarak tapınılıyor.

Teb'de Karnak tapınağındaki kült merkezinde İki Ülke Tahtlarının Efendisi olan Amun kutsal bir firavun olarak hüküm sürüyor. Diğer önemli tanrılardan farklı olarak Amun'un gökyüzünün uzak bir köşesinde yaşadığına inanılmıyor. O görülmeyen ama hissedilen rüzgâr gibi her yerde hazır ve nazır. *Kehanetleri* ile insanlığa tanrıların iradelerini iletiyor. Amun'un savaş alanında Mısır krallarının yardımına koştuğu ya da yoksul ve kimsesizlerin imdadına yetiştiği söyleniyor. Kültteki heykelleriyle temsil edilen Amun düzenli olarak Teb'deki mezarlığı ziyaret ederek tanrıça Hathor ile buluşuyor ve ölüleri yeniden yaşama döndürüyor.

Amun efsanevi öykülerden ziyade kuramsal teolojide yer alıyor ama Hermopolis'teki yaratılış efsanelerinde önemli bir rol oynuyor. Onun ilk modellerinden biri, ilk çağda Büyük Yaygaracı adıyla bilinen ve ilk duyulan sesin onun attığı zafer narası olan kazdır. Bazı öykülerde bu ilkel kazın "yeryüzü yumurtasını" yumurtladığı söylenirken diğerlerinde Amun'un bu yumurtayı döllediği ya da Kematef (zamanını dolduran kişi) adındaki koç başlı yılan kılığında bu yumurtayı yarattığı ileri sürülüyor. Kimi zaman bu olayın Teb'in batısındaki Medinet Habu tapınağında gerçekleştiği belirtiliyor. Karnaklı Amun'un kült heykeli yaratılış sürecini yenilemek için düzenli olarak bu tapınağı ziyaret ediyor.

Yeni Krallığın sonunda Amun genellikle kıvrık boynuzlu bir koç ya da koç başlı bir sfenks olarak temsil ediliyor. Nübye ve Libya'da da onun bu görüntüsüne tapınılıyor. Orta Krallık'ta Amun ile tanrı Min arasında bir bağlantı kurularak erkeğin cinsel gücü ortaya çıkarılıyor. "Annesinin boğası" Amun-Min kendi kendini üreten, *şehvet düşkünü* bir tanrı. Amun-Ra tüm yaşamın esrarengiz yaratıcısı, "kendisini milyonlara bölen tek varlık"tır. Teb'deki tapınaklarda ona "tanrının eşi" ya da "tanrının eli" denen kraliyet mensubu bir rahibe eş olarak veriliyor. Bu rahibenin görevlerinden biri tanrıyı fiziksel olarak uyararak yaratmaya devam etmesini sağlamak.

Koç tanrı Banedjedet gibi Amun'un da Mısır kraliçesiyle gizemli bir şekilde birlikte olarak tahta bir varis sağladığı ileri sürülüyor. Bu doğum birçok Teb tapınağında sergilenmekte (*bkz.* Şekil 20). Bu inanç geç Yunan-Roma Dönemi'ne kadar sürüyor ve dünya fatihi Makedonya kralı Büyük İskender'in babasının Amun olduğuyla ilgili söylenceler anlatılıyor. İskender Siwa vahasındaki Amun tapınağını ziyaret ederken Tanrının oğlu olarak karşılanıyor. Bazı klasik yazarlara göre İskender ve yanındakiler çölde ölmek üzereyken ortaya çı-

kan iki yılan onları sağ salim Siwa'ya ulaştırıyor. Amun'un Siwa'daki kehanetlerinin doğrululuğuna inanılıyor. Yunanlar bunu kendi mitolojilerine katarak Perseus ve Herakles isimli kahramanların burada Amun/Zeus'a danıştıklarını iddia ediyorlar.

Ayrıca bkz. Aten, Atum, Kuşlar, Tekneler, Min, Mut, Hermopolis Sekizleri, Ra.

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. Assman, *Egyptian Solar Religion in the New Kingdom: Re, Amun, and the* Crisis *of Polytheism*. Çeviren: Anthony Alcock. Londra ve New York: 1995.

G. Hart. "Amun", *a Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses.* Londra ve Boston, 1986, 4-17.

V. A. Tobin. "Amun and Amun-Re, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt I*, ed. D. B. Redford. Oxford ve New York, 2001, 82-85.

Birincil kaynaklar:

PT 301, Leiden ilahileri, P. Boulaq XVII, Amun duaları, Kadeş yazıtları, Khonsu Kozmogonisi, Arrian Kitabı 3, Alexander Romance.

ANAT (ANATH, ANTA)

Anat, Orta Krallık sonlarından itibaren Mısır'da tapınılan bir Yakındoğu tanrıçası. Ugarit merkezli Kenan mitolojisine göre Anat fırtına tanrısı Baal'in kız kardeşi ve sevgilisidir ve onun intikamını alma peşindedir. Mısır'da Anat, Ra'nın kızı ve fırtına tanrısı Seth'in eşlerinden biri olarak kabul edilir. Güneş tanrısının güçlü bir koruyucusudur ve kralları savaş alanında korur.

Mısır sanatında Anat genellikle bir kalkan, bir mızrak ve bir balta taşıyan kadın olarak temsil edilir. Bir büyüde Anat'ın Ra ile birlikte kaosun güçlerini temsil eden yabani eşeklere karşı savaştığından söz ediliyor. Bu öylesine şiddetli bir sa-

vaştır ki Anat yaralanan güneş tanrısının kanını on beş metal kapta toplar. Kral III. Ramses saldırgan deniz insanlarına karşı verdiği aynı korkunç savaşta Anat'ın kendisine kalkan olduğunu ileri sürüyor.

Kenan mitolojisinde Anat ve Baal Mısır'da inek ve boğa kılığında çiftleşirler. Anat "Seth'in kocaman ineği" diye anılır. Bir söylencedeki çeşitli büyülerde Seth tohum tanrıçasını yıkanırken görür ve onunla cinsel ilişkiye girer. Oysa tohum tanrıçasıyla yalnızca yaratıcı güneş tanrısı çiftleşebilmektedir, bu yüzden bu saygısız eylem Seth'in zehirlenmesine yol açar. "Bir savaşçı gibi davranan kadın" Anat, babası Ra'ya koşar ve Seth için ondan yardım ister. Ra belki de savaşçı kızından korktuğu için büyüleriyle Seth'i iyileştirmesi için İsis'i gönderir.

Ayrıca bkz. Astarte, Ra'nın Gözü, Hathor, Seth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. van Dijk, "Anat and the Seed of Pre." *Scripta signa vocis,* ed. H. L. J. Vanstiphout vd. Groningen, Hollanda: 1986, 31-52.

J. Goodnick Westenholz. "Goddesses of the Ancient Near East 3000-1000 BC", *Ancient Goddesses: The Myths and the Evidence,* ed. L. Goodison ve C. Morris, Londra: 1998, 63-82.

Birincil kaynaklar:

P. Chester Beatty VII; HMP; P. Leiden I 343-345.6; H&S

ANDJETY (ANEDJET)

Andjety Burisis'in yerel tanrısıdır, sahtekâr ve kavgacıdır.

Ayrıca bkz. Osiris

ANTİ (ANTY)

Yukarı Mısır'da şahin kılığında bir tanrı olan ve tanrılara karşı işlediği suçlar yüzünden acımasızca cezalandırılan Anti'nin

hem Horus hem de Seth ile yakın ilişkisi vardır. Genellikte bir teknedeki şahin olarak temsil edilir ama aynı zamanda bir grifon ya da Seth hayvanının başına sahip bir erkek olarak da resmedilir. Anti kimi zaman Horus'un kötü yanlarını sergiler ama 942 numaralı Sanduka Metinlerinde Seth'in, "ülkeyi altüst ettiği için" bir tanrıça tarafından sakalı kesilmiş ya da derisi yüzülmüş bir tezahürü olarak anılır.

Jumilhac Papirüsü'ndeki bir söylence Anti'nin kült heykelinin neden her zamanki gibi altından değil gümüşten yapıldığını açıklıyor. Anti işlediği korkunç bir suçtan dolayı, muhtemelen inek kılığındaki bir tanrıçanın kellesini uçurduğu için lanetleniyor. Derisi yüzülüyor, etleri kemiklerinden ayrılıyor ve bir direğe asılıyor. Tüm tanrılar gibi Anti'nin de eti altından, kemikleri gümüştendir, dolayısıyla geriye kalan yalnızca gümüştür. Anti affedildiğinde inek tanrıça sağaltıcı sütü ile onun etlerini yeniden oluşturuyor.

Anti tanrılar tarafından cezalandırılan bir başka şahin kılığındaki tanrı olan Nemti'yi andırıyor. Yeni Krallık döneminden bir öyküde, Tanrısal Mahkeme Mısır tacının Horus'a mı yoksa Seth'e mi verileceğini kararlaştırmak üzere bir adaya çekiliyor. Mahkeme heyetini oluşturan tanrılar Horus'un annesi İsis tarafından rahatsız edilmek istemiyorlar. Kutsal kayıkçı Nemti'ye İsis'e benzeyen hiçbir kadını adaya getirmemesini emrediyorlar. İsis ihtiyar bir kadın kılığına giriyor ve Nemti'ye altın bir yüzük vererek kendisini adaya götürmesini sağlıyor. Aldatılan Seth Nemti'nin cezalandırılmasını istiyor. Tanrısal Mahkeme Nemti'nin parmaklarının (ya da pençelerinin) kesilmesini emrediyor. Nemti altını kendi kentinde sonsuza dek yasaklayacağına yemin ediyor; bu da tapınaklarında neden gümüş kullanıldığının başka bir izahı.

Nemti'nin başına gelenler bu kadarla kalmıyor. Bir büyüde Horus ve muhtemelen Nemti olan bir tanrı altın bir teknede

yolculuk ediyorlar. Nemti bir ısırık yüzünden zehirleniyor ve Horus'a kendisini iyileştirmesi için yalvarıyor. Horus Nemti'nin gerçek adını öğrenirse yardımcı olacağını söylüyor. Nemti onu oyalamak için başka tanrıların isimlerini veriyor ama sonunda gerçeği söylemek zorunda kalıyor. Horus onu iyileştiriyor ve sonsuza dek Nemti'ye egemen oluyor.

Ayrıca bkz. Anubis, Bes ve Beset, Horus, Seth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. F. Borghouts. "The Edition of Magical Papyri in Turin: A Progress Report." *La Magia in Egitto,* ed. A. Roccati ve Siliotti. Milano: 1987, 257-270.

G. Hart. "Anti." *A Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses.* Londra ve Boston: 1986. 19-21.

Birincil kaynaklar:

CR 9421, H&S, Kahire takvimi, PJ.

ANUBİS (ANPU, INPW)

Anubis cesetlerin mumyalanmasını ve gömülmelerini denetleyen, köpek kılığında, korkunç bir tanrı. Genellikle siyah bir çakal üstünde, ya da çakal veya yabani köpek başlı bir erkek

Şekil 21. Anubis (en solda) Horus'un oğulları ve diğer tanrılar Seth'i yenerek hapsediyorlar. Jumilhac Papirüsü'nün bu sayfasında Seth (en sağda) Osiris'in tahtının altında baş aşağı olarak görülmekte. (Art Resources.)

olarak temsil edilir. Anubis ölülerin yargılanmasına yardımcı olur ve ulakları ile birlikte mezarlara hasar verenleri ya da tanrıları incitenleri cezalandırmakla görevlidir.

Çöl sınırında yaşayan leş yiyici çakal ve vahşi köpekler derine gömülmemiş cesetlere ulaşmak için mezarları kazabilirler. Ölülerini bu korkunç sondan korumak için eski Mısırlılar "milyonları yutan köpeği", Anubis'i yatıştırmaya çalışırlar. Anubis'in lakapları çoğunlukla ölüm ve defin ile ilgili: "Mumyalamada bulunan," "Kutsal Ülkenin Efendisi" (çöldeki mezarlıklar), ve "Batılıların Önde Geleni", yani ölülerin lideri. Anubis'in dişil karşıtı Anput da çakal olarak tasvir ediliyor.

Eski Krallık döneminin büyük bir kısmında Anubis en önemli cenaze tanrısıdır. Krallara ait olmayan mezarlara hiçbir tanrının resmi çizilmezken tüm mezarların girişine mezar soyguncularını uzak tutmak için Anubis resmediliyor. MÖ üçüncü binyıl sonunda Osiris Ölüler Kralı oluyor. Anubis Osiris efsanesinde onun cesedini korumak için mumyalamayı icat eden tanrı olarak yer alıyor. Osiris'in mumyasının baş koruyucusu ve İsis ile onun oğlu Horus'un destekçisidir. Zamanla Anubis'in Osiris'in oğlu olduğu varsayılmış ama "babasını yiyen kişi" unvanı onun karakterinin karanlık yanını anımsatıyor.

Anubis'in "Sırların Efendisi" unvanı mumyalama çadırındaki ürkütücü detayları çağrıştırıyor. Özellikle mumyaların bandajlanmasından ve Ağız Açma olarak bilinen törenden sorumlu. Bu tören mumyaya yaşamdaki duyularını sağlamak amacıyla yapılıyor. Ölüler Kitabı'nda Anubis Osiris'in taht odasında ölülerin kalplerini tartarken görülüyor. Görevleri arasında Seth yandaşlarının kalplerini getirmek de var.

MÖ birinci binyılda kaydedilen bir öyküde hain tanrı Seth bir leopar kılığına bürünerek Osiris'in cesedine yaklaşmak istiyor. Anubis onu yakalayıp kızgın bir demirle tüm vücudunu dağlıyor. Mısır efsanesine göre leoparın derisi bu yüz-

den beneklidir. Sonra Anubis onun derisini yüzüyor ve kötü niyetlilere uyarı olarak kanlı deriye bürünüyor. Bu dönemde Anubis işkence yapan ve ölümlere yol açan şeytani ulaklardan oluşan bir orduya sahiptir.

Anubis Roma Dönemi'nde de önemli bir cenaze tanrısı olmayı sürdürüyor ama Romalı yazarlar onun kültünü yerle bir etmeyi seçiyorlar. Muhtemelen bunun nedeni *ruh çağıranlar* arasında çok popüler olmasıydı. Halk büyülerinde yeraltı dünyasının anahtarlarını taşıyan Anubis, örneğin kara bir köpek üzerine kanla onun resmi çizilerek çağrılıyor. Geldiğinde de yeraltı dünyasındaki tanrıların ve ruhların sihirbazın sorularını yanıtlamasına aracı oluyor. Anubis aynı zamanda lanetlerin gerçekleşmesini sağlıyor; bu, günümüzdeki korku filmlerinde üstlendiği bir rol.

Ayrıca bkz. Nephthys, Osiris, Seth, Thoth, Wepwavet

Diğer kaynaklar:

D. M. Doxey. "Anubis." *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt I*, ed. B. B. Redford. Oxford ve New York: 2001, 97-98.

S. T. Hollis. "Anubis's Mortuary Functions in 'The Tale of Two Brothers'," *Hermes Aegypticus*, ed. T. DuQuesne. Oxford: 1955, 87-100.

Birincil Kaynaklar:

PT 437; CT 825, 936; BD 175; PJ, I&O, PDM XIV.1-91, 395-427; PDM Supp. 101-30

ANUKET (ANUKİS)

Anuket Mısır'ın güney sınırında tapınılan bir tanrıça.

Ayrıca bkz. Satet ve Anuket.

APİS

Apis tüm kutsal hayvanların en önemlisi olan, Memfis'te beslenen bir boğa. Apis boğası yaşarken Ptah'ın fiziksel gö-

rünümü olarak kabul ediliyor; öldüğünde ise Osiris'in bir görünümü olarak tapınılıyor. Birinci Hanedan dönemine kadar uzanan Apis Boğası Koşusu adlı bir şenlik var. Geç Dönem'de Apis boğası bir tür ulusal maskota dönüşüyor.

Bir Apis boğası öldüğünde bizzat Osiris'in kendisiymiş gibi görkemli bir cenaze töreni düzenleniyor. Rahipler tüm Mısır'ı tarayarak yeni Apis olmak için gerekli özelliklere sahip bir buzağı arıyorlar. Seçilen buzağının annesine ("Bastetli" gibi) bir isim veriliyor ve o İsis'i temsil ediyor. Yeni boğaya dolunayda Ptah başrahibi tarafından taç giydiriliyor. Sonra o ve annesi Ptah tapınağındaki görkemli bölmeye yerleştiriliyorlar. Apis boğasının hareketleri dikkatle izleniyor çünkü bunların geleceğe yönelik işaretler olduğuna inanılıyor.

Zamanla Apis boğası ile Osiris'in sürekli ölüp dirilmesi hakkındaki efsane arasında sıkı bir bağlantı oluşuyor. Osiris öldüğünde Diodorus Siculus'a onun ruhunun ilk Apis boğasına geçtiğini, daha sonra da her yeni boğa için korumaya alındığı anlatılıyor. Plutarkos'a göre her Apis boğasının ay ışığı tarafından mucizevi bir şekilde yaratıldığına inanılıyor. Öte yandan Herodot her Apis'in annesinin vücuduna isabet eden bir yıldırım ile hamile kaldığını yazıyor.

Herodot aynı zamanda MÖ altıncı yüzyılda bir Apis boğasının istilacı Pers kralı Kambises tarafından hançerlenip öldürüldüğünü kaydediyor. Kralın bu korkunç saygısızlığı yüzünden delirdiği söyleniyor. Plutarkos da bir Apis boğasının Kambises tarafından öldürülmesiyle ilgili bir efsaneden söz ediyor. Dediğine göre boğa öldükten sonra cesedi tapınağın dışına atılıyor. Köpekler dışında hiçbir leşçil hayvan cesede yaklaşmıyor. Apis boğasının cesedini yiyen köpekler Mısır dinindeki onursal yerlerini yitirip "pis" hayvanlara dönüşüyorlar:

Ayrıca bkz. Sığırlar, Ptah, Sokar.

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

H. C. Smith, *A Visit to Ancient Egypt. Life at Memphis and Saqqara (ca 500-30 BC)* Warminster, İngiltere: 1972.
D. J. Thompson. "Apis and Other Cults." *Memphis under the Ptolemies.* Princeton: 1988, 190-211.

Birincil kaynaklar:

Diodorus I.84-85; Herodot H III. 27-30; I&Q 20; P. Vindob

APOPHİS (APEP)

Apophis sürekli olarak ilahi düzeni tehdit eden kaos canavarlarının en tehlikelisi. Kimi zaman kocaman bir timsah olarak resmedilir ama genellikle devasa bir yılan kılığındadır. Apophis her gece güneş tanrısının teknesi yeraltı dünyasından geçerken ona saldırır. Yenilgiye uğratılıp öldürülür ama kaç kez ölürse ölsün yeniden canlanır.

Şekil 22. Büyük erkek kedi kılığındaki güneş tanrısı Heliopolis'teki kutsal ağacın altında Apophis'i parçalıyor. Deir el-Medine'deki bir mezarda bulunan bir tablodan. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

Mısır mitolojisinde yılanlar ilahi koruyucular ya da yeniden canlanmanın simgeleri olabilirler ama Apophis yılanı tümüyle yok edici bir güce sahip görünüyor. O, yaratıcı tanrının yılan şeklindeki görünümünün olumsuz karşıtıdır. Apophis'ten ilk kez MÖ yirmi birinci yüzyılda söz ediliyor. Çok daha sonraki bir yaratılış mitinde Apophis'in güneş tanrısı Ra'ya karşı harekete geçen kaos güçlerinin başındaki "Ulu Asi," "Şeytan" tanrıça Neith'in salyasından oluştuğu anlatılıyor.

Apophis yılanı fikri, ağzını açtığı zaman bir insanı yutabilen Afrika pitonundan kaynaklanmış olabilir. Apophis muhtemelen kadim suları *nun*'u yutan ama sonra kusmak zorunda kalan, adı bilinmeyen yılan olabilir. Özellikle Apophis'in gözleri çok ürkütücüdür ve korkunç bir kükremesi olduğu söylenir. Bedenini hareket ettirince zelzelelere yol açabilir ve Nil'de teknelere tehdit oluşturan gizli kum tepeleriyle bağlantılı olduğuna inanılır. Ortaçağ efsanesindeki ejderhanın Apophis'in timsah ve yılan görünümlerinin bileşkesi olduğu iddia edilmiştir.

Mısır'da güneşin yeraltı dünyasındaki gece yolculuğuyla ilgili anlatılarda Apophis gecenin yedinci ve on ikinci saatinde saldırıya geçer. Güneş *teknesinin* pruvasında sıralanan güçlü tanrılar güneş tanrısını Apophis'ten korumaktadır. Tanrıların en güçlüsü olan Seth, Apophis yılanına darbeler indirir ya da mızrağını saplar. Seth ile Apophis arasındaki kavga bir mitte gök gürültülerinin nedeni olarak veriliyor. Ayrıntılarına ulaşılamayan bir başka mitte Büyük erkek kedi kılığındaki Ra "asilerin kovalandığı savaş gecesinde" kutsal ağacın altında Apophis'in kafasını uçuruyor.

Ölülerin ruhlarının Apophis'e karşı verilen mücadeleye katılmaları bekleniyor ve tapınaklarda onun yenilmesi için ayinler düzenleniyor. Apohis'in Yenilgisi Kitabı'nda Mısır

panteonundaki en korkunç tanrılara kaos yılanına karşı savaşmak ve onu her şekilde, bedeniyle, adıyla, gölgesiyle ve sihriyle yok etmek için çağrıda bulunuluyor. Rahipler bu sonu gelmez savaşı canlandıran tabloları ve Apophis'in modellerini yapıyorlar. Bunlar lanetleniyor ve sonra hançerlenerek, ayaklar altına alınarak ya da yakılarak yok ediliyor.

Ayrıca bkz. Atum, Tekkneler, Timsahlar, Dişi tanrılar, Rai Seth, Yılanlar.

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. F. Burghouts. "The Evil Eye of Apophis." *Journal of Egyptian Archaeology 59* (1973): 114-150.

E. Hornung. "The Triumh of Magic: The Sun God's Victory over Apophis." *The Valley of the Kings: Horizons of Eternity*. Londra ve New York: 1990, 103-113

Birincil kaynaklar:

CT 414; BD 17, 39, 19-08, Ad; BOG; BRP

ARSAPHES

Bkz. Heryshef.

ASH

Ash batıdaki çöllerin ve vahaların tanrısı. Daha sonra Seth ile özdeşleştiriliyor.

ASTARTE (ASHTARTE)

Astarte Mısır'da İkinci Ara Dönemde boy gösteren bir Yakındoğu savaş tanrıçası. Mısır mitolojisinde Ra ya da Ptah'ın kız kardeşi ve Seth'in eşlerinden biri olarak kabul ediliyor. Muhtemelen Filistinlilerin Ashtoreth ve Kenanlıların Ashera isimli tanrıçalarıyla aynı. Aynı zamanda Mezopotamya'nın önde gelen tanrıçası Savaş Hanımı İştar (Astash) ile de birçok ortak

noktası bulunuyor. Mısır sanatında Astarte genellikle çıplak, silahlarını kuşanmış, at sırtında ya da savaş arabası içinde tasvir ediliyor. Bu onun yadırganan bir figür olmasına yol açıyor. Mısırlı tanrıçalar genellikle çıplak olarak resmedilmezler ve Mısırlı kadınlar asla ata binmezler.

Astarte'nin kutsal hayvanlarından biri aslan ve Astarte bazen aslan başlı olarak betimleniyor. Bu, onu babası Ra'nın koruyucusu güneş aslanı Güneşin Gözü ile özdeşleştiriyor. Bu rolü üstlenen diğer tanrıçalar gibi Astarte aynı zamanda güzel ve baştan çıkaran bir kadın olarak da sergileniyor.

Yeni Krallık döneminden bir öyküde tahtı Horus'a kaptıran Seth'e teselli olarak Astarte ve Anat adındaki tanrıçalar veriliyor. Bir büyüde Astarte ve Anat'ın hamile kaldıkları ama doğum yapmadıklarından söz ediliyor, bunun nedeni Seth'in kürtajla bağlantısı olabilir. Bir bölümüne ulaşılan Astarte ve Deniz adındaki bir başka Yeni Krallık öyküsünde Astarte'nin Seth ile bağlantısı var. Bu öykü Kuzey Suriye'deki Ugarit'te Tanrı Baal'in deniz canavarı Yam'ı yenmesiyle ilgili mite çok benziyor.

Öykü yeryüzü ile gökyüzünün birbirinden ayrılması ve dünyanın yaratılması ile başlıyor. Kadim suların kaotik özelliklerini taşıyan Yam (Deniz) yaratanın yönetimine karşı çıkıyor. Yam kendisine haraç ödenmesini istiyor. Hasat tanrıçası Renenutet kutular dolusu armağanlar veriyor ama bu yeterli olmuyor. Renenutet postacı bir kuşu Astarte'nin evine göndererek tanrıçayı uyandırmasını ve ona Yam'a daha fazla armağan yollamasını söylemesini istiyor. Astarte bu iletiyi alınca ağlıyor ama kıyıya gidip deniz canavarı Yam'ın dikkatini çekmek için dans ediyor. Bunun üzerine Yam ondan eşi olmasını istiyor. Astarte Dokuzlar tarafından karşılanıyor ve onların en değerli eşyalarının bir kısmı kendisine çeyiz olarak veriliyor.

Yam istediğini almadığı takdirde tüm dünyayı su altında bırakmakla tehdit ediyor. Yam hazineyi almak için geldiğinde karşısına Seth çıkıyor. Ugarit mitolojisinde Baal deniz canavarını öldürüyor ve cesedinin parçalarını etrafa saçtıktan sonra kendisini kral ilan ediyor. Mısır öyküsünün bulunamayan bölümünde muhtemelen Seth Yam'ı yenip ödül olarak Astarte'yi alıyor.

Ayrıca bkz. Anat, Ra'nın Gözü, Renenutet, Seth.

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

L. Perlman. *Asherah and Astarte in the Old Testament and in Ugarite Literature.* Berkeley, 1978.

J. B. Pritchard. *Palestinian Figurines in Relation to Certain Goddesses Known through Literature.* New Haven, 1943.

Birincil Kaynaklar:

H&S, Astarte ve Deniz, P. Leiden I 343-345.4; HMP

ATEN (ATON)

Aten, MÖ on dördüncü yüzyılda Kral IV. Amenhotep döneminde ön plana çıkan güneş tanrısı. Kral kendi adını muhtemelen "Aten sayesinde etkin olan" anlamına gelen Akhenaten olarak değiştiriyor. Önce Teb'de, sonra da yeni başkent olan Akhetaten'de (Aten'in Ufku) Aten için devasa, üstü açık tapınaklar yaptırıyor. Aten, ışınlarını yaşam simgesini tutan insan ellerine ulaştıran bir disk ya da küre olarak tasvir ediliyor. Akhetaten'de (bugünkü Tell el-Amarna) Aten'e "eşi olmayan tek tanrı" olarak tapınılıyor. O, her gün dünyayı yaratan ve sürdüren ışık tanrısıdır.

Aten için söylenen ilahilerde ondan iyiliksever yaratan olarak söz ediliyor. Yaratılışa yol açan olaylar uzun uzadıya anlatılmıyor. Aten tek başına iken "her şeyi içinden geldiği gibi yaratmıştır". Bu yaratma eylemi her sabah gündoğumunda tekrarlanır. İlahilerde Aten'in hayat verdiği yaratıklardan

sevgi ile söz ediliyor. "Çiçekler senin ışınlarında yaşıyor, sen parlayınca tohumlar topraktan fışkırıyor. Seni görünce canlanan tüm hayvan sürüleri hoplayıp sıçrıyor. Kuşlar neşe içinde yuvalarından havalanarak yaratanlarına doğru hayranlıkla kanatlarını çırpıyorlar." Aten'in yalnız Mısır'ı ve Mısırlıları değil, tüm yabancı ülkeleri ve oralarda yaşayanları da yarattığı vurgulanıyor. Burada eksik olan sadece daha sonraki yaratılış söylencelerinde ortaya çıkacak olan çok sayıdaki tanrı ve tanrıçalar.

Aten'e güneş kursu şeklinde tapınmak Yeni Krallığın başından beri geçerli. Akhenaten'in hükümranlığının ilk yıllarında Aten, Ra-Horakhty ve Shu gibi çeşitli yaratıcı güneş tanrıları ile özdeşleştiriliyor. Daha sonra diğer tanrılar bir yana bırakılıyor ve Aten "güneşi kursundan gelen ışık" olarak yeniden tanımlanıyor. Aslında bu betimleme yapılamıyor, dolayısıyla Aten'in disk ve ışınlar şeklindeki görünümü tanrının adının abartılı bir resimyazısının ötesine geçmemiş olabilir. Işınlar sadece krala ve kraliyetteki dişi üyelere hayat veriyor. Bunların dışındaki herkes yaşamlarını koşulsuz sadakatleri karşılığında Akhenaten ve onun baş kadını kraliçe Nefertiti'den alıyor.

En popüler yaratıcı tanrı olan Amun-Ra'ya tapınmak yasaklanıyor ve diğer tanrıların kültleri göz ardı ediliyor. Akhenaten güneş döngüsüyle ilgili karmaşık mitolojinin çoğunu yok etmeye çalışıyor. Artık kaosun güçleri ile her gece mücadele edilmeyecektir. Akhenaten'in inancı dünyadaki kötülüklerin ya da üzüntülerin varlığı konusunda hiçbir açıklama içermiyor. Aten gece yok olduğunda tüm yaratıklar "ölü gibi uyuyorlar". Artık gerçek ölülerin bir başka dünyaya göç ettikleri düşünülmüyor. Onlar ancak sonsuza dek tapınaklarla Aten'e tapınmayı ve her sabah onun ışığıyla uyanmayı bekleyebilirler.

Akhenaten'in fikirleri geniş kitlelerce benimsenmiş görünmüyor. Ölümünden kısa bir süre sonra görüşleri tümüyle tersine çevriliyor. Amun-Ra yeniden devletin baş tanrısı oluyor ve Aten tekrar güneş tanrısının bir yansımasına dönüşüyor. Bununla beraber, tüm tanrıların tek bir yaratanın çeşitli görüntülerinden oluşup oluşmadığı konusundaki tartışmalar devam ediyor.

Ayrıca bkz. Amun; Ra; Shuİ ve Tefnut

Diğer kaynaklar:

R. E. Freed vd. *Pharaohs of the Sun: Akhenaten. Nefertiti. Tutankhamun.* Boston: 1999.

E. Hornung. *Akhenaten and the Religion of Light.* Çev. D. Lorton. Ithaca ve Londra: 1999.

Birincil kaynaklar:

Aten ilahileri

ATUM (ATEM)

Dünyayı başlatan ve sonlandıran yaratıcı tanrı olarak Atum Heliopolis Dokuzları adıyla bilinen dokuz tanrının başkanı. Atum tek başına olduğunu fark edince mastürbasyon yapıyor ve kendi ersuyu ile hamile kalarak Tefnut ve Shu adındaki bebek tanrıları oluşturuyor. Atum ve Ra çoğu kez yaratanın ezeli ve güneşli yanının temsilcisi olarak kabul ediliyor. Ra-Atum (ya da Atum-Ra) bileşik tanrı Yukarı ve Aşağı Mısır'ın *Çifte Tacını* takarak Tanrıların Kralı olduğunu ortaya koyuyor. Atum "her akşam yaşlanarak" batan güneştir.

Varoluş döngüsünün her bir başlangıç ve bitiş sürecinde Atum kadim sularda bir yılan ya da yılan balığı kılığına giriyor. Bazı Mısır uzmanları Atum ve Apophis yılanını kaosun olumlu ve olumsuz yönleri olarak yorumluyor. Atum ismi bütünlük anlamına gelen bir sözcükten kaynaklanıyor. Atum tüm yaşamın gizil gücüne sahiptir. Kadim Höyüğü oluştu-

Şekil 23. Tanis'e götürülen bir dikilitaşta Kral II. Ramses Atum'a tapınıyor. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

ğunda Atum yaratmak için bir yere sahip oluyor. Burada ilk çift cinsiyetli tanrıları dünyaya getiriyor. Tanrıların "babası ve annesi" olarak Atum en kutsal ve asil atadır.

Yaratılış sürecinde Atum kabarmış erkeklik organını tutan ya da emen bir insan şeklinde betimleniyor. Yeni Krallık'tan itibaren Atum'un Eli genellikle Hathor Nebet-hetepet ya da Iusaas olarak bilinen bir tanrıça kimliğine bürünüyor. Bir el ve erkeklik organının bir araya gelerek yaşam yaratma görüntüsü yerini yaratanın sahip olduğu erkek ve dişi unsurların kutsal birleşimi kavramına bırakabilir. Aynı zamanda Atum'un Eli büyü metinlerinde kötülüğü kovan güçlü bir tılsım olarak anılıyor. Mısır sembolizminde varlıklar ve imgeler çoğu kez ikili cinsel ve kötülük kovucu anlamlara sahiptir.

Atum'un bağımsız bir diğer parçası gözüdür. Atum ile Ra'nın işbirliğini dile getiren bir mitte Atum gözünü kadim

karanlığa ışık tutması için gönderiyor. Bu göz aynı zamanda yaratanın hem kızı hem de eşi olan bir tanrıçadır. Bu Göz tanrıça Ra'nın Gözü, ender olarak da Atum'un Gözü olarak anılır. Bu tanımda tanrıçanın başına buyruk ve tehlikeli yanı (Ra'nın Gözü) ile daha yumuşak başlı, koruyucu yanı (Atum'un Gözü) dile getiriliyor. Bununla beraber bazen Ra'nın Gözü güneş, Atum'u Gözü ise aydır.

Mitsel tarihin daha sonraki dönemlerinde Ra-Atum ve onun savaşçı kızları kaos güçlerine karşı korkunç bir savaşa girişiyorlar. Buradaki en önemli olay kaos canavarı Apophis'in kutsal ağaç altında katledilmesi. Heliopolis'te yetişen bu kutsal ağaç tüm varlıkların kaderi ile bağlantılıdır. Bu savaşta Ra-Atum bir kedi, firavun faresi ya da kuyruksüren kılığına giriyor; bunların hepsi yılanları öldüren yırtıcılardır (*bkz.* Şekil 22).

Güneş mitolojisinde Atum çoğunlukla Khepri ile birliktedir. Bunlar birbirini tamamlayan karşıtlardır: günbatımı ve gündoğumu. Bazı Yeraltı Dünyası Kitaplarında Atum bir bastona dayanan yaşlı bir adam olarak betimleniyor: Bu, Mısır sanatında ender rastlanan bir olay ama güneş tanrısının yaşlanmasını ve tanrılarla insanların isyanları karşısında savunmasız kaldığını ele alan edebiyat geleneğini yansıtıyor. Bu isyanlar dünyanın yapısında büyük değişliklere yol açıyor; örneğin güneş tanrısı dünyadan ayrılıp cennette yaşamaya gidiyor ya da tüm evren yok oluyor. Ölüler Kitabı'ndaki 175 numaralı büyüde Atum Osiris'e milyonlarca yıl sonra yarattığı her şeyi yok edeceğini söyleyerek onu uyarıyor.

Ayrıca bkz. Ra'nın Gözü; Khepri; Ra; Shu ve Tefnut

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

K. Mysliwiec. "Atum". *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt I*, ed. D. Redford. Oxford ve New York: 2001, 158-160.

J. Zandee. "The Birth-giving Creator-god in Ancient Egypt." *Studies in Pharaonic Religion and Society*. Ed. A. B. Lloyd. Londra: 1992, 162-185.

Birincil kaynaklar:
PT 527, 600, 606; CT 76, 80, BD 17, 175; Ad; BOG Hours 2, 3, 7; HMP; Sihirli Heykel metinleri; MT; BRP

ATUM'UN ELİ

Çoğunlukla tanrıça İusaas ya da Hathor Nebet-hetepet olarak tanımlanan yaratıcı tanrının dişi öğesi ya da ortağına Atum'un Eli adı veriliyor.

Ayrıca bkz. Atum; Hathor

AY

Çok sayıda tanrı ve tanrıça ayın çeşitli veçhelerini temsil ediyor. Ayın kendisini kişileştiren tanrının adı İah (Yah) ama o kültlerde ya da efsanede önemli bir yer tutmuyor. Khonsu ve Thoth, başlarında bir hilal (yeni ay) ve bir disk (dolunay) ile ayın önde gelen tanrıları. Mısır dilinde "aydaki adamın" eşdeğeri beyaz bir babundur. Ay aynı zamanda tanrısal şahin Horus'un sol gözü olarak kabul edilir. Ayın karmaşık mitolojisi onun her ay batıp yeniden doğmasından kaynaklanıyor.

Yeni ay tanrısı olarak Khonsu bir çocuk şeklinde sergileniyor. Öte yandan dolunay tanrısı olarak şahin başlı, tepesinde bir ay kursu; "gece parlayan güneş" taşıyan bir adam şeklinde resmediliyor. Kötüleri cezalandıran bir tanrı sıfatıyla Khonsu acımasız Ra'nın Gözü'nün aydaki eşdeğeri olarak davranıyor. Khonsu ve Thoth bir insanın yaşam sürecini belirleyen tanrılardır. Thoth'un tapınak festivallerinin tarihlerini saptayan ay takvimini icat ettiği söylenir. Bir söylencede Toth'un insanların karanlıktan korkmaması için güneş tanrısının temsilcisi olarak babun kılığında gece gökyüzünü yönettiği anlatılıyor. İki Yol Kitabı'nda ölenlerin ruhları Ayın Malikânesi'nde Thoth'a katılmaya çalışıyorlar.

Ayın geçici olarak yok edilmesi mitlerde çok sık dile getirilen ama Mısır metinlerinde hiçbir zaman tamamen açımlanmayan bir konu. Bazı mitlerde Horus'un ay gözü siyah bir domuz kılığına girmiş Seth'in saldırısına uğruyor, hatta onun tarafından yutuluyor. Thoth onu ayı kusmaya zorluyor. Bu, gökyüzü tanrıçasının her gece güneşi yutmasını ve ertesi sabah yeniden dünyaya getirmesini çağrıştırıyor; dolayısıyla Seth ayın "annesi" sayılabilir.

Başka metinler Horus'un tek ya da her iki gözünün Seth tarafından oyulduğunu dile getiriyor. Genellikle yaralı gözü bulan, iyileştiren ve yeniden yerine takan Thoth'tur. Klasik dönemden itibaren bu söylenceler ay tutulmasının ya da ayın büyüyüp küçülmesinin simgeleri oluyorlar. Tapınak sanatında ayın büyümesi vahşi bir genç boğa, küçülmesi ise ehlileştirilmiş (ya da hadım edilmiş) bir boğa olarak temsil ediliyor.

Ay evreleri aynı zamanda Osiris'in ölümü ve yeniden canlanması ile bağlantılı. Yunan yazar Plutarkos ayın ön dört gün boyunca küçülmesinin Osiris'in kesilen ve bir araya getirilmesi gereken on dört beden parçasıyla eşleştiğine inanıldığını söylüyor.

Plutarkos aynı zamanda ayın kimi zaman bir dişi olarak kabul edildiğini ileri sürüyor. İlk dönemlerden itibaren tanrısal şahinin sağ ya da güneş gözü bir tanrıça olarak kişileştiriliyor. Birbirini tamamlayan eşlemelere olan ilgi sonucu bir ay gözü tanrıçası oluşturuluyor. İki Hanım, Wadjyt ve Nekhbet, kimi zaman güneşin ateşli ışığını ve ayın parlak ışığını temsil ediyorlar. Hathor ve Baster gibi tanrıçalar hem güneş hem de ay gözlerinin rollerini üstlenebiliyorlar. Onların ürkünç aslan görüntüleri güneşi temsil ediyor; uysal kedi görüntüleri de ayı. Kedilerin davranışlarının ay evrelerinden etkilendiğine inanılıyor. İsis baş tanrıça olduğunda kendisine aynı zamanda ay tanrıçası olarak tapınılıyordu.

Ayrıca bkz. Atum; Ra'nın Gözü; Horus'un Gözleri; Khonsu; Osiris; Seth; Thoth; İki Hanım.

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

P. Derchain. "Mythes et dieux lunaires en Egypte." *La Lune, mythes et rites.* Sources Orientales 5, Paris: 1962.

A. Roberts. "Moon and Sun." *Hathor Rising.* Trowbridge, İngiltere: 1995, 70-115.

Birincil kaynaklar:

PT 359; CT 50, 155; BC 112; I&O 12, 42-44, 63.

BAAL

Baal Suriye'de çoğunlukla Seth ile özdeşleştirilen bir fırtına ve gök tanrısıdır.

Ayrıca bkz. Anat; Seth

BABİ (BABA)

Babi vahşi ve güçlü bir şebek tanrıdır.

Ayrıca bkz. Şebekler

BABUNLAR

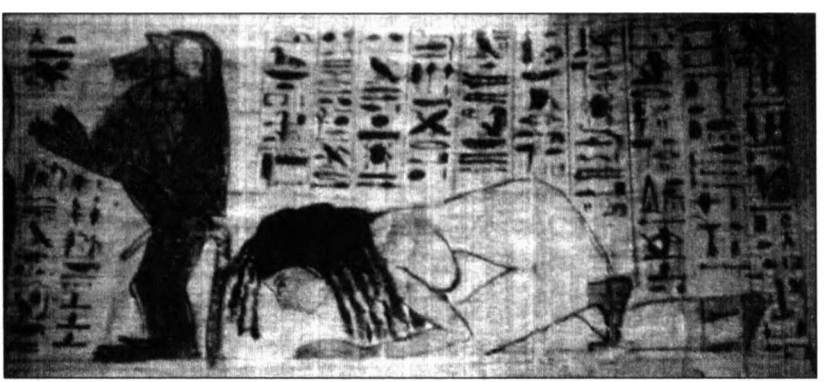
"Köpek yüzlü" babun (*Papio cynocephalus)* önemli bir kutsal hayvan. Erkek babunlar zalim tanrılar ve ay ilahları ile bağlantılı. Grup halindeki babunlar çoğu kez güneşin doğmasına yardımcı olan şafak tanrılarıdır.

Ön Hanedanlık Dönemi'nden itibaren babunların heykelleri ve heykelcikleri tapınaklara ve mezarlara yerleştiriliyor. Görünüşe göre Babi adındaki bir tanrı başat bir erkek babunun saldırganlık gücüne sahip. Bu tanrı ölülerin iç organlarıyla besleniyor ama ölen erkeklerin öbür dünyada cinsel hazlar yaşamasına yardımcı oluyor. Daha önceki dönemden bir babun tanrı Büyük Beyaz olarak tanımlanıyor. Asıl atala-

rın temsilcisi olabilir ama ismi ona ayla ilgili bir özellik veriyor.

Ay tanrıları Khonsu ve Thoth da babun kılığına girebiliyorlar. Thoth'un Hermopolis'teki en büyük tapınağının girişinin iki yanında devasa babun heykelleri var. Başlangıçta bu babun görünümü Thoth'un ayla ilgili yanıyla bağlantılı olabilir. Daha sonraki dönemde, muhtemelen bir babunun becerikli elleri insanlarınkini andırdığı için Thoth yazının ve yazarların tanrısı olarak tanınıyor. Yunan-Roma Dönemi'ne ait bir öyküde bir sihirbaz balmumundan yapılmış iki babun heykelini canlandırıyor ve bunların otuz beş iyi, otuz beş de kötü öykü yazmalarını sağlıyor.

Bir babun çoğu kez ölülerin kalplerinin gerçeği simgeleyen tüyle tartıldığı terazinin tepesinde otururken temsil ediliyor. Bu babun genellikle tanrıların yargılarını kaydeden Thoth ile ve kimi zaman da "ölülerin yüreklerini yiyen" Khonsu ile özdeşleştiriliyor. Burunlarından alev saçan dört babun yeraltı dünyasında hem zengin hem de fakirin yargılandığı Ateş Gölü başında nöbet tutuyor. Thoth Nübye çölle-

Şekil 24. Ölü bir kadın ve bir şebek güneşe tapınıyorlar. Ölüler Kitabı'nın bir nüshasındaki kenar süsü. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

rinde güneş tanrısının çabuk öfkelenen kızını ararken babun kılığına giriyor.

Ufuktaki sekiz babun güneşe tapınma ile bağlantılı. Bu babunlar (sayıları kimi zaman dörde, hatta ikiye iner) arka ayaklarının üzerinde durarak ön ayaklarıyla ile doğan güneşi selamlamaktadırlar. "Doğunun ruhları olan biz babunlar, senin güneş kursun yükselirken sana sesleniyor ve tapınıyoruz." Babunlar kimi zaman gökyüzünü tutan Heh tanrılarıyla özdeşleştiriliyor. Mısır'ın yaratılış öyküsünde ilk gündoğumunun gerçekleşmesi için yerin gökten ayrılması en önemli olaylardan biridir. Bu kozmik olay her şafakta yinelenir.

Yabani babunlar günün ilk ışınlarıyla uyanıp harekete geçince gerinir ve çene çalmaya başlarlar. Bu, güneş tanrısı Ra için şarkı söyleyip dans ettikleri şeklinde yorumlanmış, dolayısıyla babunların gerekli dinsel eylemleri yapan ilk yaratıklar olduğuna inanılıyor. Babunlar birçok Mısır tapınağında kutsal hayvanlar olarak besleniyor. Bazı Hıristiyan yazarlar eğitimli Mısırlı rahiplerin babunların gizli dilini anladıklarını ileri sürüyorlar. Bunun gerçek dinin doğal dili olduğu düşünülüyor.

Ayrıca bkz. Ra'nın Gözü; Khepri; Khonsu; Ay, Hermopolisli Ogdoad; Ra; Thoth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

H. te Velde. "Some Remakrs on the Lysterious Language of the Babopons." *Funerary Symbols and Religion*, ed. J. H. Kamistra vd. Kampen, Hollanda: 1988, 129-137.

Birincil kaynaklar:

BD 15, 100, 126; Ad. saat; KASP; Günel ilahileri, Petese, EofS

BANEBDJEDET (BANEBDJED)

Mendes (Djedet) kentiyle bağlantılı koç şeklinde bir tanrı olan Banebdjedet, tanrı Khnum'un kuzeydeki dengidir. Onun kut-

sal hayvanı bir koç ya da keçidir. Eşi balık ya da yunus şeklindeki Hatmehyt (Balıkların En Önemlisi) adında Mendes'in ilk yerel tanrısı olan tanrıçadır.

Koç (*ba*) ve ruh sözcükleri ya da sembolleri Mısır dilinde aynı şekilde seslendirildiğinden, koç tanrılar çoğu kez diğer tanrıların görüntüleri olarak kabul edilirler. Banebdjedet, yaratıcı güneş tanrısının dört *ba*'sını temsilen dört koç başlı olarak görüntülenebilir. Bu, Banebdjedet ile çoğu kez güneş tanrısının *ba*'sı olarak anılan Osiris arasında bir bağlantı oluşturuyor. Cennetlik İnek Kitabı'nda "Osiris'in *ba*'sı Mendes'in koçudur," deniliyor. Sanduka Metinlerindeki bazı bölümlerde Seth tarafından öldürülen Osiris'in ruhunun Mendes'e sığındığı belirtiliyor. Banebdjedet aynı zamanda Mısır'ı ilk yöneten dört tanrı, Ra-Atum, Shu, Geb ve Osiris olarak da tanımlanabilir. Bu dört tanrının kocaman granit türbeleri Mendes'teki tapınakta yer alıyor.

Banebdjedet her zaman Osiris olarak görüntülenmiyor. Yeni Krallık dönemine ait bir öyküde Tanrısal Mahkeme onun görüşünü alıyor. Koç tanrının Horus ve Seth'le ilgili bir yargıda bulunması istenince o diplomatik bir dille bu konuyu tanrıça Neith'e sormalarını öneriyor. Bundan da bir sonuç alınamayınca Banebdjedet tahta Seth'in oturmasını çünkü onun Horus'tan yaşça büyük olduğunu söylüyor.

Koç tanrılar özellikle erkeklik güçleriyle ün yapmışlar ve Banebdjedet'in lakaplarından biri Cinsel Hazzın Efendisi. Ramesseum külliyesindeki bir kilisede bulunan dikilitaşta, tanrı Ptah'ın ölümlü bir kadınla yatmak için Banebdjedet kılığına girdiği anlatılıyor. Bu beraberlikten ileride firavun olacak II. Ramses dünyaya geliyor. Yunan yazarlar Mendes'te bir erkek koçun bereket tanrısı olduğunu ve bunun Yunan tanrısı Pan ile özdeşleştiğini belirtiyorlar. MÖ dördüncü yüzyılda bir Pers kralı söylentiye göre bir tapınağı yerle bir edip oradaki

kutsal keçiyi yediği için aklını yitiriyor. Mendes'teki kültün cinsel yönü ilk Hıristiyanların buradan hiç hoşlanmamalarına yol açıyor. Banebdjedet'in koç ya da keçi başlı erkek figürü Batı geleneklerinde boynuzlu Cadılar Kralı olarak yeniden yorumlanıyor.

Ayrıca bkz. Heryshef; Imhotep; Khnum; Osiris

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

H. de Meulenaere. "Cults and Priesthoods of the Mendesian Nome." H. De Meulenaere ve P. MacKay. *Mendes II.* Warminster, İngiltere; 1976, 174-177.

G. Hart "Banebdjedet." *A Dictionary of Egytian Gods and Goddesses.* Londra ve Boston: 2986, 52-53.

İlkel Kaynaklar:

CT 60; H&S; RBM; Mendes dikilitaşı, Hibis metinleri, Herodotus H II.46; Diodorus 1.84

BASTET (BAST, BOUBASTIS, PASHT)

Bastet krala annelik yapan ve onun düşmanlarını yok eden kedi kılığında bir tanrıça. Adının anlamı Merhem Kavanozundaki Dişi olabilir. Esas kült merkezi Delta'nın doğusundaki Bubastis'tedir. "Babası Ra'yı koruyan Ra'nın Gözü" güneş gözünü temsil ediyor. Bastet, Atum-Ra'nın hem kızı hem de eşidir. Oğulları Mahes (Mihos) aslan görünümünde bir tanrıdır. Bastet'in kendisi MÖ ikinci binyılın sonuna kadar aslan başlı bir kadın olarak resmedilmiş, daha sonra onun kedi ve kedi başlı görünümleri ağır basmıştır.

Piramit Metinlerinden başlayarak Bastet hem besleyen bir anne hem de korku salan bir intikamcı olarak tanımlanır. Sanduka Metinlerinde, Ölüler Kitabı'nda ve tıbbi büyülerde öne çıkan onun öç alma özelliğidir. "Bastet'in katillerinin" insanlığa veba ve diğer hastalıkları aşıladığı söyleniyor. Büyülerden birinde vebadan kaçınmak için "Bastet'in oğlu" gibi davranıl-

Şekil 25. Bubastis'teki tapınakta Bastet'in resmedildiği taş blok. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

masını öneriliyor. Bastet bir başka sağaltım büyüsünde zehirlenen ve sonra Ra tarafından iyileştirilen kedi olabilir.

On İkinci Hanedan dönemine ait bir metinde bir Mısır kralı suç işleyenleri cezalandırırken Sekmet'le, kendisine sadık kalanları koruduğunda ise Bastet'le kıyaslanıyor. Bu iki tanrıça arasındaki karşıtlık onların dişi aslan-kedi görüntüleri ile de sergileniyor. Bastet babasıyla kavga edip çölde yaşamaya başlayan Ra'nın kızı hakkındaki Uzaklardaki Tanrıça öyküsünde yer alan tanrıçalardan biri. Bu tanrıça rolünde özellikle bir Nübyeli kadının başı ve benekli bir kedi şeklinde temsil edilen "Nübye kedisi" görüntüsü ün salmış. Bir tanrı, genellikle Thoth ya da Shu, gezgin kediyi Mısır'a dönmeye razı ediyor ve tanrıça orada uysal ve doğurgan bir eşe dönüşüyor.

Bazı uzmanlar bu söylenceyi kadınların cinselliğinin dizginlenmesi olarak yorumluyorlar. Öte yandan Yunan yazar

Herodot'a göre kadınlar Bubastis'teki bir yıllık festival sırasında tamamen özgürce davranıyorlar. Tanrıçanın onuruna düzenlenen şenlikte kadınlar içki içiyor, dans ediyor, şarkılar söylüyor ve cinsel organlarını teşhir ediyorlar.

Bastet'in yandaşlarının erotik ünleri MÖ birinci binyılın sonlarına tarihlenen Prens Setna hakkındaki bir öyküde de yansıtılmış. Setna Bastet rahiplerinden birinin çok güzel kızı olan Taboubu ile karşılaşıyor ve derhal ona âşık oluyor. Taboubu Setna ile Bastet'in Memfis'teki evinde buluşmayı kabul ediyor. Onunla yatmadan önce Taboubu Setna'ya sahip olduğu her şeyi kendisine devreden bir anlaşma imzalatıyor. Hatta Setna öz çocuklarının kadın tarafından öldürülüp cesetlerinin köpeklerin önüne atılmasına dahi göz yumuyor. Setna tam Taboubu'ya sarılacakken kendisini bir ana yolda tek başına ve çırılçıplak buluyor. Tüm bu yanılsamalar Setna'nın bir lahitten sihirli bir kitap çaldığı için cezalandırılmasıdır. Bu öyküde Taboubu tanrılara karşı suç işleyen insanları cezalandıran Bastet'in bizzat kendisi olabilir.

Ayrıca bkz. Ra'nın Gözü; Kedi Tanrıçalar; Sihirbazlar; Ay; Mut; Sekmet

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. Malek. *The Cat in Ancient Egypt.* Londra: 1993, 94-111, 126-127.

G. Pinch. "The Nicholson Museum Hathor Capital." *Egyptian Art in the Nicholson Museum,* ED. B. Ockingo ve K. Swado. Sidney.

Birincil kaynaklar:

PT 508; Sadakat Eğitimi; Sekmet duası; BRP; Setna dönemi

BAT

Bat Sistrum Malikânesinde tapınılan inek şeklindeki kadim tanrıça.

Ayrıca bkz. Sığırlar; Hathor

BATA

Bata tanrı Seth'in boğa kılığındaki görünümü.

Ayrıca bkz. Sığırlar

BENU KUŞU (ANKA)

Bazı Mısır yaratılış söylencelerinde *benu* kuşu ilk canlı yaratıktır. Kaosun karanlık sularından ilk kara parçası yükseldiğinde parlak renkli *benu* kuşu bu Kadim Höyüğe konar. Onun çığlığı ilk duyulan ses olur. İlk kaynaklarda *benu* kuşu sarı renkli bir kuyruksallayan olarak tanımlanıyor ama daha sonra balıkçıl olarak tasvir edilmiş (*bkz.* Şekil 11).

Benu sözcüğü Arapça yükselme ve parlama anlamına gelen bir fiilden kaynaklanıyor olabilir. İlk zamanlarda *benu* kuşu her şafakta yeniden yaradılışın öncüsü olan sabah yıldızı Venüs ile özdeşleştirilmiş. *Benu* kuşunun sesi zamanın başlangıç anı. Aynı zamanda *benu* kuşu zamanın sonunu ve kaosun dünyaya geri gelmesini de ilan edecektir.

Piramit Metinlerinden başlayarak *benu* kuşu yaratıcı güneş tanrısı ile yakın bağlantı içinde. Güneşe tapmanın merkezi olan Heliopolis'te *benu* kuşu bir tür ilkel dikilitaş olan *benben* taşına ya da kutsal bir söğüt ağacının dallarına tünemiş olarak betimleniyor. Mısır kralları otuz yıl boyunca ülkeyi yönettikten sonra *benu* kuşundan güçlerini ve zindeliklerini yenilemesini istiyorlar.

Hem Ra hem de Osiris *benu* kuşu ile özdeşleştirilebilir; bu, iki tanrının aslında bir olduğu hakkındaki "gizli bilgi"dir. Osiris'i temsil ederken *benu* kuşu yeraltı dünyasının tehlikeleri arasındaki yolculuklarında ruhlara rehberlik yapar. Ölüler Kitabı'ndaki bazı büyüler ölülerin *benu* kuşuna dönüşerek iki dünya arasında kolayca geçiş yapmalarına yardımcı olmaktadır.

Benu kuşu, klasik söylencelerde hiçbir zaman birden fazla var olmayan anka kuşunun ilk örneği olabilir. MÖ beşinci yüzyılda Yunan yazar Herodot Heliopolis'i ziyaret ettiğinde anka adıyla bilinen görkemli bir altın sarısı kuştan söz edildiğini ileri sürüyor. Bu kuşun her 500 yılda bir Heliopolis'teki güneş tanrısının tapınağını ziyaret ettiği ve ebeveyninin küllerini bir mür yumurtası içinde taşıdığı anlatılıyor. Muhtemelen bir sonraki anka bu yumurtadan çıkacaktır.

Ayrıca bkz. Atum; Kuşlar; Kadim Höyük; Ra

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

R. T. Rundle Clark. "The Phoenix." *Myth and Symbol in Ancient Egypt.* Londra: 1959, 245-149.

S. Quirke. "*Benu* Bird of Ra, the 'Phoenix' of Egypt.." *The Cult of Ra Sun-worship in Ancient Egypt.* Londra: 2001, 27-30.

Birincil kaynaklar:

PT 600; CT 76, 335; BD 13, 17, 29b, 83; Herodotus H II.73.

BES VE BESET

Bes ve Beset çocuk doğumu ve yeniden doğuş ile yakından bağlantılı iki koruyucu cüce tanrıdır. Mısır sanatında Aha, Hity (Haty) ya da Bes adıyla bilinen birçok cüce tanrı yer alıyor. Genellikle gruplar halindedirler; yılanları boğazlar, hançerlerini sallar ya da müzik aletleri çalarlar. Adı "savaşçı" anlamına gelen Aha şeytanlar, sürüngenler ve yabancı sihirbazlar gibi kötücül güçlere saldırır ve onları alt eder. Hity kötücül ruhları tepinerek, dans ederek ya da bir davul veya tef çalarak uzaklaştıran bir tür ilahi ruh kovucudur. Bes ve Mısır uzmanlarının Beset adını verdiği onun dişil karşıtı benzer işlevleri yerine getirir.

MÖ ikinci binyılın sonunda Bes ve Beset kimi zaman kutsal çocuk tanrılar Shu ve Tefnut ile özdeşleştiriliyorlar. Bes çelişkili bir biçimde devasa bir cüceye dönüşerek yeraltın-

dan cennete ulaşıyor. Aynı zamanda yaratıcı güneş tanrısının oğulcuk halini de simgeleyebiliyor. Bu rolü üstlenen Bes bebeklerini, maymunları ya da kedi yavrularını emziren ya da kucaklayan iki cinsiyetli varlık olarak sergileniyor. MÖ birinci binyılda Horus ile Bes'in bileşiminden oluşan tanrı kutsal bir sağaltıcı ve koruyucu görünümünde.

Mısırlı "kocakarılar" Bes'in marifetleri hakkında öyküler anlatmış olabilirler ama bunlar yazılı kaynaklarda yer almıyor. Cüce tanrıların varlığı en fazla resimlerde izleniyor. Bunlar sihirli eşyalar, yatak odası mobilyası, boya işlerinde kullanılan malzemeler olarak ortaya çıkıyorlar. Bes rozetleri ve heykelcikleri 2000 yıldan daha uzun bir süre çok popüler oluyor. Bazı kadınlar cinsel yaşamlarını ya da doğurganlıklarını geliştirmek için bedenlerine Bes dövmeleri yaptırmış.

Bes'in maskeye benzer yüzünde kocaman gözler, basık bir burun ve sarkık bir dil leopar derisine bürünmüş olarak görünüyor. MÖ ikinci binyılın sonlarında tüylerle kaplı bedeni, uzun kuyruğu ve "yaşlı bir maymun" kadar çirkin suratı ile yarı insan yarı hayvan görünümde. Bazı Bes ve Beset figürlerinin benekli derisi Anti ya da Seth'in yüzülmüş derisinin düzen savunucularının koruyucu giysisi olduğu hakkındaki efsane ile bağlantılı olabilir. Bes'in çirkinliği ve olağanüstü büyüklükteki cinsel organını sergilemesi onun kötülükleri kovan tanrı kimliğini daha da etkin kılıyor.

Beset de Bes'inkine benzer bir aslan maskesine sahip. Kimi zaman bir cüce, kimi zaman da normal boyuttaki bir kadın olarak sergileniyor. Beset alışılmadık bir şekilde çıplak olarak betimleniyor. Mısır mitolojisinde tanrıçalar iki nedenle giysilerini çıkarırlar: ya bir düşmanı cinsel güçleriyle alt etmek ya da doğum yapmak için. Beset'in bazı heykelciklerinde hamile olduğu görülüyor. "Kutsal bir anne" olarak Beset İsis ya da Hathor'un temsilcisi olabilir.

Üçüncü Ara Dönem'deki karmaşık Bes ve Beset heykelciklerinde uzaktaki tanrıça Hathor-Tefnut mitine görsel atıflar var. Tanrıça Nübye ya da Libya çöllerinde kedi kılığında dolaşmış, goril ya da maymun kılığındaki Shu ya da Thoth tarafından geri dönmeye ikna edilmiş. Bes ve Hity gibi cüce tanrılar Yunan-Roma Dönemi'ndeki tapınaklarda maymunlar gibi hoplayıp zıplayarak geri dönen tanrıçayı yatıştırmaya çalışırken görüntüleniyorlar (*bkz.* Şekil 14).

Yeni Krallık döneminde Bes genellikle Beset yerine korkunç hipopotam görünümündeki tanrıça Taveret ile birlikte. İki tanrı kralların ve sıradan insanların doğumlarının kutlayan sahnelerde yer alıyorlar. Bes ve Taveret aynı zamanda MÖ birinci binyılda tapınakların doğum evlerinde tapınılan kutsal bebeklerin koruyucuları. Tapınak metinlerinde ve sihirli metinlerde Bes ve Bes-Shu çocuğun doğması için rahmi açmakla görevli.

Doğum simgeleri ölülerin yeni yaşama geçmelerine yardımcı olmak için mezarlarda yer alıyor. Bazı kral mezarlarında ve lahitlerde Bes'in hipopotam suratlı şeytanlarla birlikte ölünün yeniden doğma umuduyla uzandığı aslan şeklindeki yatağı koruduğu görülüyor. Kısa süre önce keşfedilen Altın Mumyalar Vadisi'ndeki bir mezar odasında Bes'in boyalı bir heykeli yer alıyor.

Ayrıca bkz. Ra'nın Gözü; Kedi Tanrıçalar; Hathor; Hipopotam Tanrıçalar, Çocuk Horus; Shu ve Tefnut

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

M. Malaise. "Bes". *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt I*, ed. D. Redford, Oxford ve New York: 2001, 179-181.

J. F. Romano. "The Origin of thje Bes Image." *Bulletin of the Egyptology Seminar* 2 (1980); 39-56.

Birincil kaynaklar:

RBM; HMP; Medamud ilahisi; Edfu takvimi

ÇOCUK HORUS (HARPOKRATES, HARPOCRATES)

Osiris'in ölümünden sonra kız kardeşi-eşi İsis'in dünyaya getirdiği oğlu Çocuk Horus olarak biliniyor. Mısır dilindeki *Hor pa khered* ("Çocuk Horus") deyimi Yunanlar tarafından Harpokrates şekline dönüştürülmüş. Mısır sanatında küçük erkek çocukları genellikle çıplak olarak, tıraş edilmiş kafalarında örgülü bir zülüf ile resimlendiğinden Çocuk Horus'un da görünümü böyle. Birçok tapınaktaki kutsal üçlünün üçüncü üyesini oluşturan Çocuk Horus çocuk tanrıların en önemlisi. Mısır mitolojisi ve ikonografisinde çocuk tanrıların iki önemli işlevi var. İlk olarak evrenin yenilenmesini simgeliyorlar. İkinci olarak da kozmik düzeni tahdit eden yabanıl yaratıkları etkisiz hale getiriyorlar. Her iki rolde de çocuk tanrıların yerini cüce tanrılar alabiliyor.

Söylendiğine göre İsis'in hamileliği çok uzun sürüyor ve çok zor bir doğum yapıyor. İsis çocuğunu Osiris'in katili Seth'den korumak için Delta'daki papirüs fundalığına saklamak zorunda kalıyor. Bu, daha önceki bir söylenceyi anımsatıyor: nilüferin içinden çıkan bebek güneş tanrısı kadim tanrıçalardan biri tarafından sulardaki korkunç yaratıklara karşı korunuyor. Güneş çocuk ilk şafakta yaratılış faaliyetini başlatacaktır; Çocuk Horus da büyüyüp Mısır'ın yasal kralı olduğunda yeryüzünde ilahi düzeni sağlamakla yükümlüdür. Her iki çocuk da gelecekle ilgili umutların güçlü simgeleridir ve sık sık birbirlerine benzetilirler.

Piramit Metinlerinde yılanları uzaklaştırmaya yarayan bir büyüde Horus "parmağını emen bir bebek" olarak tanımlanıyor. Mısır kralları Horus'un yaşamındaki bebeklik ve çocukluk dönemleriyle çok sıkı bağlantı içindeler. II. Pepi (y. MÖ 2278-2184) çıplak olarak çömelmiş, parmaklarını ağzına bastırmış ya da annesinin kucağında oturmuş. Çocuk Horus olarak betimlenen ilk kral olabilir. Orta ve Yeni Krallık dö-

nemlerinin güçlü kralları tanrılara olan bağımlılıklarını kendilerini papirüs fundalıklarındaki kutsal ineği emen bebek Horus şeklinde sergileyerek ortaya koymaktalar. MÖ birinci binyılda çocuk tanrılar genellikle çeşitli tanrıçalar olarak tanımlanan kutsal bir annenin kucağında otururken betimleniyorlar. Dendara'da İhy ve Harsomatus ("İki Ülkeyi Birleştiren Horus") Hathor'un çocuklarıdır. Medamud'da Çocuk Horus güneş tanrıçası Raet-tawy'nin oğludur. Bu çocuk tanrılar iktidarı ele geçirmeden önce korkunç annelerini yatıştırmak ya da alt etmek zorundalar.

Bu çocuk tanrıların en güçlü yanları Horus'un Shed (Kurtarıcı) olarak bilinen şekli ile temsil ediliyor. Shed Yeni Krallık dönemi sonlarındaki bir dikilitaşta mızrağı ve palası ile tehlikeli hayvanları yok etmiş bir prens kılığında görülüyor. Bu, *cippus* adı verilen bir tür büyülü dikilitaşın ilk örneği. Bunlarda Horus çıplak bir çocuk görünümünde yılan, aslan, antilop gibi tehlikeli yaratıkların canını alırken sergileniyor (*bkz.* Şekil 16).

Yunanlar bunlarla karşılaştıklarında Çocuk Horus/Harpokrates'i beşiğine saldıran iki yılanı boğan bebek Herakles (Herkül) ile özdeşleştiriyorlar. Roma Dönemi'nde Harpokrates çoğu kez değerli taşlar üzerine kazınan çok popüler bir nazarlık simgesine dönüşüyor. Ona, büyü yapmak için en etkili dönem olan şafak tanrısı olarak tapınılıyor.

Plutarkos (y. MS 46-126) Harpokrates'in İsis'in çarpık bacakla doğan ikinci oğlu olduğunu düşünüyor. Cippuslar üzerindeki Horus figürleri çoğunlukla Bes adındaki çarpık bacaklı cüce tanrıyı çağrıştırıyor. Bes'in yüzü cippusların çoğunun üstünde yer alıyor ve Çocuk Horus iblisleri kovan ve kadınlarla çocukları koruyan Bes'in rolünü üstlenmiş görünüyor. Her ne kadar Genç Horus kaos dünyasının hayvanlarına karşı zafer kazanmış olarak sergilense de cippuslar ve bü-

yülü heykellerdeki metinlerin çoğunda onun bir yılan ya da akrep tarafından zehirlendiği belirtiliyor. Annesi İsis oğlunu iyileştirmek için kendi sihrini kullanmak ya da yaratıcı güneş tanrısının yardımını istemek zorunda kalıyor. Genç Horus'un iyileşmesi, tanrıların insanlığın acılarına son vereceği olarak yorumlanıyor.

Ayrıca bkz. Bes ve Beset; Sığır; Hathor; Horus; Nilüfer; Mehet-Weret; Ra; Shai; Seket

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

D. Meeks. "Harpokrates." *Lexicon des Ägyptologie II*, Wiesbaden: 1977, 1004-1011 (Fransızca).

K. C. Seele. "Oriental Institute Museum Notes: Horus on the Crocodiles." *Journal of Near Eastern Studies* 5 (1947): 43-53.

Birincil kaynaklar:

PT 378; RBM; PPB 10059; Metternich Dikilitaşı; Sihirli dikilitaş metinleri; I&O 19.

DJED SÜTUNU

Djed sütunu Mısır simgeleri arasında en sık rastlananlardan biri. Resimyazıda "istikrar" ya da "değişmezlik" anlamına gelen sözcük için kullanılıyor. İlk *djed* sazlardan ya da mısır destelerinden yapılmış bir dikme olabilir ama zamanla onun öldürülen tanrı Osiris'in belkemiği olduğuna inanılıyor. *Djed* kimi zaman "muhteşem *djed*" adı verilen ayrı bir tanrı şeklinde kişileştiriliyor.

Djed simgesi ilk zamanlarda gökyüzünü dünyanın üzerinde tutan bir sütün olarak düşünülmüş olabilir. İktidardaki kral yılda bir kez Memfis'teki bir törene katılıp uzun *djed* sütununu havaya kaldırmak için iplere asılıyor. Memfis'in baş tanrısı Ptah *djed* ile yaşamın simgesi olan *ankh*'ın yer aldığı bir asa taşıyor. Tanrılar geleneksel olarak krallara üç nitelik bahşediyorlar: yaşam, istikrar ve güç. *Djet* sütunun kaldırılması

aynı zamanda yaşlanmakta olan kralın gücünün yenilenmesi için düzenlenen *Heb Sed* (saltanatın yirmi beşinci ya da ellinci yılını kutlamak için yapılan festival) içinde de yer alıyor. Bazen *djed*'in kaldırılmasından önce insanlar düzen ile kaosun karşıt güçleri arasındaki çatışmayı temsil eden bir savaş oyunu oynuyorlar.

Yeni Krallık döneminde *djed* ile Osiris söylencesi arasında sıkı bir bağlantı oluşuyor. Osiris'in ölümü konusundaki yasak Seth'in "*djed*'i yan yatırdığı" söylenerek delinebiliyor. Tapınaklardaki ya da kral mezarlarındaki sahnelerde tanrı Horus'un (ya da Horus rolündeki kralın) babası Osiris'in canlanmasına yardımcı olmak için *djed* sütununu kaldırdığı görülüyor. Ölüler Kitabı'nda bir mumyanın boynundaki altın *djed* biçimli bir muska ile uygulanan bir büyü yer alıyor. Bu büyü ölen kişinin omurgasını yeniden kullanabilmesini ve Osiris gibi kalkıp oturmasını sağlıyor. Kimi zaman bir *djed* sütunu aynı amaçla bir sandukanın dibine resmediliyor. Zamanla *djed* sütunlarının modelleri mumyaların üstüne yerleştirilen nazarlıklardan birine dönüşüyor.

Ayrıca bkz. Horus; Osiris; Ptah; Sokar

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

R. T. Rundle Clarke. *Myth and Symbol in Ancient Egypt*. Londra: 1959, 235-238.

R. H. Wilkinson. *Reading Egyptian Art*. Londra: 1992, 164-165.

Birincil kaynaklar:

RDP; BD 142, 155

GEB

Geb yeryüzündeki baş tanrı ve gökyüzü tanrıçası Nut'un eşidir. Onlar ilk tanrısal çift olan Shu ve Tefnut'un çocuklarıdır. Geb ve Nut Heliopolis Dokuzlarını oluşturan dokuz tanrının üçüncü kuşağıdır. Yaratılışın ilk dönemlerinde yeryüzü tanrı-

sı ile gökyüzü tanrıçası tutku ile birbirlerine sarılmış durumdadır. Geb ile Nut'un, babaları Shu tarafından ayrılmaya zorlanmaları Mısır mitolojisinin en önemli kozmik olaylarından biridir.

Geb hemen her zaman insan kılığında resmedilir. Derisi yeşil renkli olabilir; bu, bitkilerin "Geb'in bedeninden oluştuğunu" simgelemektedir. Canlı yaratıkların "Geb'in sırtına tırmandıkları" anlatılıyor. Shu Geb ve Nut'u birbirinden ayırarak aralarına hava ve ışığın girmesini sağlayıncaya kadar hiçbir canlı ortaya çıkamıyor. Geb ve Nut ayrıldıktan sonra beş tanrısal çocuğun ebeveyni oluyorlar: Osiris, Yaşlı Horus, Seth, İsis ve Nephthys. Gökyüzü tanrıçası olarak Nut aynı zamanda tüm göksel yaratıkların annesi olarak kabul edildiğinden Geb kimi zaman güneş tanrısı Ra'nın babası olarak anılıyor. Nut Kitabında Geb'in Nut'un kendi çocuklarını yeme alışkanlığı karşısında dehşete kapıldığından söz ediliyor. Güneş tanrısı ona çıkışıyor ve Nut'un böyle davranmasının ölüm ve yeniden doğuş çevriminin gerekli bir bölümü olduğunu anlatıyor.

Geb'in kendisinin ölüleri yuttuğu söyleniyor ve o yerin altında yaşayan tehlikeli yılanlardan sorumlu. Diğer yeraltı tanrıları gibi Geb de korkunç bir tanrı olabilir ve yıkıcı depremlere yol açabilir. "Toprağı altüst etme" töreninin Geb onuruna düzenlendiği söyleniyor ama aslında tehlikeli yeryüzü tanrısını sakinleştirmek için yapılan bir ayin olabilir. MÖ dördüncü yüzyıla tarihlenen bir yazıtta yer alan bir söylencede Geb'in ebeveynine şiddetle karşı çıktığı anlatılıyor. Shu'nun tacını ele geçiriyor ve Tefnut'u kendi kraliçesi olmaya zorluyor. Geb Ra'nın giysi ve takılarının büyük bir kısmına sahip çıkıyor ama güneş tanrısı ile tüm yasal kralları koruyan öfkeli bir sürüngen tarafından ısırılıyor.

Geb genellikle "tanrıların varisi" ve Ulu Dokuzların lideri olarak görülüyor. Yeryüzünde yaşayanların başkanı kabul ediliyor. Mısır krallarının "Geb'in tahtına" oturduğu söyleniyor. Geb çoğu kez birbirine hasım iki tanrının, Horus ile Seth'in arasındaki büyük uzlaşmazlıkta önde gelen arabulucu. Geb öbür dünyada da hâkimlik görevini sürdürüyor. "Ra'nın düşmanları" olarak suçlananlar idam edilmek üzere "Geb'in kazıklarına" bağlanıyorlar. Osiris'in babası sıfatıyla Geb geleneksel olarak Osiris'le özdeşleştirilen ölülere bir baba gibi yardımcı oluyor.

Ayrıca bkz. Horus; Nut; Osiris; Shu ve Tefnut

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

F. T. Miosi. "Some Aspects of Geb in the Pyramid Texts." *Bulletin of the Egyptology Seminar 10* (1989/90): 101-107.

H. te Velde. "Geb." *Lexicon der Ägyptologie II*, Wiesbaden: 1977, 427-429 (İngilizce)

Birincil kaynaklar:

CT 356, 592; CT 80, 515; BC 181, 1845; BHC; BOE; BofNut; Ismailia Naos

HELİOPOLİS DOKUZLARI

Heliopolis yaratılış mitinde yer alan ilk dört kuşaktaki tanrılara Heliopolis Dokuzları deniyor.

Ayrıca bkz. Atum; Geb; İsis, Nephthys; Nut; Osiris; Seth; Shu ve Tefnut

HORUS'UN GÖZLERİ

Horus'un gözü bir insan gözü ve kaşı ile bir şahinin bazı yüz özelliklerinden oluşuyor (*bkz.* Şekil 12). Bu tip gözler gökyüzüyle bağlantılı olan birçok tanrının hayvan kılığındaki görünümünde yer alıyor. Horus semavi bir şahin şeklinde can-

landırıldığında sağ gözü güneş, sol gözü ay olarak düşünülüyor. Eski Mısır'da göz sözcüğü dişildir, dolayısıyla tanrıların gözleri tanrıça olarak kişileştirilir. Horus'un tek ya da her iki gözünün çıkması ya da sakatlanması Mısır efsanesinde sık sık dile getirilir. Buna yol açan genellikle Seth olarak belirtilir ve böyle bir saldırı tüm kozmosu tehdit eder. Kimi zaman Horus'un kendi gözünü iyileştirdiği ileri sürülür ama çoğu kez bu başka bir tanrı tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu "bütün" ya da "bütünlenmiş" göz *vedjat* (*udjat*) diye anılmakta. *Vedjat*, kraliyet ve tanrılarla ölülere sunulan adaklar dahil ilahi düzenin her yönünü temsil etmektedir. Bu da tüm Mısır nazarlıkları arasında en popüler olanlardan biridir.

Horus'la ilgili iki ayrı öykü var. Gözlü (Khenty-irty) ve gözsüz (Khenty-en-irty). Bunlar gözlerinin keskin oluşu ile ünlü bir hayvan olan firavun faresi ve gözü olmayan bir cadı şeklinde temsil ediliyor. Kinci Khenty-en-irty Horus, kötü huylu ölülere durmadan işkence eden tanrılardan biri. Yaşlı Horus'un bir gözünün yeşil, "az gören" gözünün beyaz olduğu söyleniyor. Kimi zaman yeşil Mısır sembolizminde kırmızı ile eşdeğer, dolayısıyla bu güneş gözü. Beyaz (ya da gümüş) olanı ise ay gözü. Eski Krallık'tan itibaren bir çift *vedjat* gözü ölülerin görebilmesi için sandukaların üzerine resmediliyor. Bu semavi gözlerin dik bakışı ölüleri kötülüklerden koruyan bir güce sahip.

Osiris cinayeti gibi ay gözünün yaralanması da asla yeterince açıklanmamış. Piramit Metinlerindeki bazı bölümlerde Seth'in az gören gözü yalayıp yuttuğu ya da ayakları altına aldığı söyleniyor. Diğer kaynaklarda Seth parmağı ile Horus'un göz bebeğini çıkarıyor ya da gözün kanamasına ya da sulanmasına yol açıyor. Daha sonraki bir mitte Seth siyah bir yaban domuzu kılığında gözü yutuyor ya da ona öfkeyle saldırıp kör olmasına yol açıyor. Horus ve Seth Uyuşmazlığında

Seth Horus'u, bir öfke anında annesinin kafasını uçurduğu için her iki gözünü oyarak cezalandırıyor. Seth'in bir dağ yamacına gömdüğü gözler nilüfer çiçeğine dönüşerek burada yetişiyorlar. Bu arada tanrıça Hathor, Horus'un gözlerini ceylan sütü ile iyileştiriyor. Jumilhac Papirüsü'ndeki benzer bir öyküde Anubis, Horus'un gözlerinin bulunduğu bir kutuyu bir dağ yamacına gömüyor. İsis bunları canlandırmak için suluyor ve böylece ilk üzüm bağlarını yaratmış oluyor. Bu söylence Horus'un Gözleri ile tapınaklarda tanrılara şarap, yiyecek ve parfümler sunulan ayinler arasında bağlantı kuruyor. Horus'un gömülen gözlerinin faydalı bitkilere dönüşmesi, babası Osiris'in cesedi üzerinde arpa ve buğday yetişmesi ile aynı espride.

Horus'un ay olan tek gözü hakkındaki söylencelerde onu yeraltından ya da suyun dibinden çıkarıp kurtaran Toth'tur. Göz Osiris'in cesedi gibi parçalanmış olabilir, zira Thoth'un onun parçalarını birleştiği anlatılıyor. *Vedjat* gözün altı bölümü (gözbebeği, kaşı vs.) resimyazıda standart tahıl ölçüm birimlerini belirtmek için kullanılıyor. Her ay tapınaklarda düzenlenen, Horus'un gözlerinin sayıldığı ve bütünlendiği ayinler ayın evreleri ile bağlantılı.

Horus gözüne kavuşunca onu öldürülen babası Osiris'i canlandırmak için kullanıyor. Bu olayı kutlamak ve bedenin bütünleşmesini sağlamak için bir *vedjat* göz bir mumyanın bağırsaklarının üzerine yerleştiriliyor. Doktor Horus ve Horus'un Göz Doktoru Thoth'tan tüm hastalıkları iyileştirmeleri isteniyor. Mısır'daki ilaçlar için yazılan reçetelerde *vedjat*'a dayanan ölçümler kullanılıyor. Günümüzde bile Horus'un Gözü'nün kısaltılmış şekli eczacılık mesleğinin sembollerinden biri olarak kullanılıyor.

Ayrıca bakınız.: Ra'nın Gözü; Kedi Tanrılar; Horus; Ay; Osiris; Seth; Thoth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. G. Grittiths. "Remarks on the Mythology of the Eyes of Horus." *Chronique d'Egypte* 33 (1958): 182-193.

G. Rudnitsky. *Die Aussage über das Auge des Horus.* Kopenhag: 1956.

Birincil kaynaklar:

PT 11, 145, 160, 587; CT 249, 157, 934-936; RDP; Ad 10. Saat; BD 17, 112; PBM 10059; H&S; PJ

HAPİ (HAPY)

Su baskınlarının hayat verici gücünü temsil eden bir ya da bir grup tanrıdan oluşan Hapi genellikle sarkık memeli, mavi ya da yeşil derili, son derece şişman bir adam olarak betimleniyor. Mısır'ın tümüyle Nil'in yıllık taşkınlarına bağımlı olmasına karşın, su baskını tanrısı çok yüksek düzeyde bir tanrı değildi.

Nil nehrinin yeryüzünü çevrelemeyi sürdüren kadim sulardan doğduğu düşünülüyor. İlahi ve büyülerde yaratana her yıl Nil'in kabarmasını sağlayarak Mısır'daki tarlaların sulanmasına yardımcı olduğu için şükrediliyor. Sel sularının yaratanın sandallarının ayak izlerinden oluşan iki mağaradan çıktığı söyleniyor. "Hapi'nin gizli mağaraları" Tanrı Khnum'un denetimi altında.

Sellerin yıkıcı etkileri Uzaktaki Tanrıça olarak bilinen güneşin dişi aslanından kaynaklanıyor. Selin Nil vadisini sulaması ve bereketlendirmesi ise Hapi ile temsil ediliyor. Bu nedenle Hapi'den Nil tanrısı yerine "doğurgan" olarak söz ediliyor. Bazı Mısır uzmanlarına göre Hapi iki eşeyli ama diğerleri onun garip beden yapısını bereket simgesi olarak yorumluyorlar. Hapi tek bir tanrı olarak görülebilir ama çoğu kez ona çift olarak ya da bir grup halinde rastlıyoruz. Tapınaklardaki süslemelerde çoğunlukla Mısır'ın her bölgesinden ürün taşıyan doğurgan figürler yer alıyor.

Hapi için söylenen ilahiler Mısır'da yaşamın onun getirdiği besinlere bağlı olduğunu belirtiyorlar. Onun gelişi tüm yaratıkları sevince boğuyor: kurbağalar vıraklıyor, boğalar böğürüyor ve timsahlar gürlüyor. Hapy "Balıkların Efendisi," "her iki yakayı da yeşerten" ve "arpa ve buğday üreten" isimleri ile anılıyor. Hapi'nin hayat veren suları aynı zamanda öldürülen tanrı Osiris'in arpa zamanı yeniden canlanmasını sağlıyor.

Ayrıca bkz. Heket; Khnum; Nut; Osiris; Horus'un Oğulları

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. Baines. *Fecundity Figures.* Warminster, İngiltere: 1985.

J. Linsay. *Men and Gods on the Roman Nile.* Londra: 1968, böl. 3, 6, 17.

Birincil kaynaklar:

CT 317-321; Hapi ilahileri, Kıtlık dikilitaşı

HATHOR (HWT-HR)

Hathor kadınların doğurmasına, ölülerin yeniden canlanmasına ve evrenin yenilenmesine yardımcı olan altın tanrıça. Bu çok yönlü tanrıça, yaratıcı güneş tanrısının annesi, eşi ve kızı. Daha önemsiz birçok tanrıçaya Hathor'un isimleri verilerek bu tanrıçanın yapıcı ve yıkıcı yanları sergileniyor. Çoğunlukla bir çift inek boynuzunun ortasında kırmızı bir güneş kursu taşıyan çok güzel bir kadın olarak betimleniyor.

Hathor'un adı "Horus'un meskeni" anlamına geliyor, bu da onun gökyüzü şahininin annesi olduğunu gösteriyor. Piramit Metinlerinde Horus'un meskeni, ölen bir kralın diriltildiği, gökyüzünün özel bir bölümü. Yıldızların Hanımı olarak Hathor gökyüzünün gece görünümüyle bağlantılı. Ra'nın Gözü olarak güneş kursu ya da sabah veya akşam yıldızı (Venüs) şeklinde tanımlanabilir. Yunan-Roma Dönemi'nde Hathor ay tanrıçası olarak kabul ediliyor. Semavi varlıkların pa-

rıltılarını taşıyan altın, gümüş, bakır, firuze, lapis-lazuli gibi değerli metal ve taşlarla porselen gibi tüm değerli malzemelerin tanrıçası.

Piramit Metinleri 406 numaralı büyüde Ra'nın Gözü (burada güneş kursu) "Hathor'un boynuzları üstünde"dir. Bu, daha önceki dönemlerde güneş tanrısının ilahi bir ineğin üstünde gökyüzüne taşınmasıyla ilgili söylenceden kaynaklanıyor olabilir. Çoğunlukla Hathor'un ilk görünümü olarak yorumlanan Mehet-Weret adındaki bir başka kutsal inek güneş tanrısını doğurmuş ve onu ilkel sulardan yukarıya taşımıştır. Hathor aynı zamanda güneş bebeğin şafakla beraber içinden çıktığı kadim nilüfer olarak da tanımlanabiliyor. Hathor'a Neferthem, İhy ve doğumu ile evreni kendini yenileme yeteneğine ulaştıran Harsomatus gibi çocuk tanrıların "anası" olarak tapınılıyor. Horus da kraliyet için benzer bir görev üstlenmiş ve Hathor çoğu kez bir papirüs fundalığında genç kral Horus'u anaç bir şekilde koruyan bir inek olarak resmediliyor. Yönetme gücünü Horus'a Hathor'un sütü sağlıyor.

Hathor güneş bebeği doğurmakla kendi kendisinin annesi (ya da büyükannesi) oluyor, zira geleneksel olarak güneş tanrısı Ra'nın yetişkin döneminde Ra'nın Gözü'ne dönüşüyor. Ra'nın Gözü çoğu kez "babasını koruyan Ra'nın Kızı" şeklinde tanımlanıyor. Hathor'a Milyonların Barkasında Başı Çeken adı veriliyor, çünkü güneşin barkasının pruvasında durarak tekneyi kaos canavarı Apopis'e karşı savunuyor. Ra, Göz'ünü onun gözyaşlarından yaratılan insanların soyundan gelen isyancıları cezalandırmakla görevlendiriyor (*bkz.* "Mitsel Zaman Akışı," "Doğrusal Zaman," "İnsanlığın Yaratılışı" ve "İnsanlığın Yok Oluşu"). Vahşi aslan kılığındaki Göz'ün cennete güzel ve zarif Hathor şeklinde dönebilmesi için sarhoş edilmesi gerekiyor.

Ra'yı terk ederek kedi kılığında Mısır'ın ötesindeki çöllere giden Uzaktaki Tanrıça'ya da Hathor adı verilebilir. Bu tanımlama çok daha sonra yapılıyor ama Hathor uzun süreden beri yabancı ülkelerin ve onların ürünlerinin tanrıçası olarak biliniyor. Uzaktaki Tanrıça geri döndüğünde su baskınını da beraberinde getiriyor; müzik, dans, ziyafet ve sarhoşlukla yatıştırılması gerekiyor. Bu söylence Hathor kültünün yabansı, coşkulu öğelerine gerekçe oluşturuyor. Hathor tüm güzelliği ile yeniden ortaya çıkıp babasıyla güç birliğine girince tüm yaratıkların bunu kutlaması gerekiyor.

Hathor ile yaratanın birleşmesi cinsel açıdan ya da çok daha soyut olarak yaratanın kendi aktif gücüyle bütünleşmesi şeklinde yorumlanabilir. Hathor hem Atum'un boşalmasını sağlayan el, hem de kutsal "tohum"un kendisiyle özdeşleşen tanrıçadır. Dişi bir yaratıcı olarak tanrıların arasındaki en baştan çıkarıcı ve albenili olanıdır. Hathor'un erotik yapısı onun Mısır şiirindeki âşıkların koruyucusu olmasına yol açıyor ve Yunanların onu Afrodit ile özdeşleştirmesini haklı kılıyor.

Horus ile Seth'in Uyuşmazlığı'nda güneş tanrısı Pre (Ra), Babun Tanrı Babi tarafından hakarete uğrayınca öfkeleniyor ve sırtüstü uzanıyor. Bu yaratıcı güneş tanrısının dünyanın sonu anlamına gelen hareketsiz duruma geçmesi anlamına geliyor. Güney Firavuninciri Hanımı olarak Hathor babası Pre'yi ziyarete geliyor ve ona cinsel organlarını sergiliyor. Bunun üzerine tanrı gülmeye başlıyor, kalkıp *maat'ı* (adaleti) uygulamaya gidiyor. Hathor güneş tanrısını tahrik etmiş ve onun öfkesini yatıştırmıştır.

Yeraltı Kitapları Ra ve kızını daha az insani boyutta ele alıyor. Batı'nın tanrıçası olarak Hathor günbatımını kollarını açarak karşılıyor. Hem tanrılar hem de insanlar için Hathor ölümden yeni bir hayata geçişi sağlıyor. Bir kişinin ölüm za-

manı ve şekli Hathor'un yedi şekliyle belirleniyor. Nekropol'ün Hanımı olarak yeraltı dünyasının kapılarını açıyor. Ağaç tanrıçası olarak yeni gelen ölüye gölge, hava, su ve yiyecek sağlıyor. Ölülerin ruhları yedi Hathor ineğinin sütünü içerek ölümsüzlüğe kavuşabiliyorlar.

Sanduka Metinlerinde ve Ölüler Kitabı'nda ölülerin Hathor'un yandaşları olarak sonsuza dek yaşamaları için büyüler yer alıyor. Geç Dönem öykülerinin birinde Hathor yeraltı dünyasının hâkimi ve yaşarken haksızlık yapanları cezalandırmak için yeryüzüne çıkıyor. Yunan-Roma Dönemi'nde öbür dünyadaki ölü kadınlar kendilerini Osiris yerine Hathor ile özdeşleştiriyorlar. İsis Hathor'un birçok özelliğini sahiplendikten sonra Hathor Mısır'daki tanrıçaların en önemlisi olma konumunu yitiriyor.

Ayrıca bkz. Sığır; Ra'nın Gözü; Horus'un Gözleri; Kedi Tanrıçalar; Hipopotam; Tanrıçalar; Horus; Çocuk Horus; Nilüfer; Mehet-Weret; Sekhmet; Su ve Tefnut; Yılanlar

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

P. Derchain. *Hathor Quadrifons*. İstanbul, 1972.

B. Lesko. "Hawthor, Goddess of Love." *The Great Goddesses of Egypt*. Norman, OK: 1999, 81-129:

G. Pinch. *Votive Offerings to Hathor*. Oxford: 1994.

Birincil kaynaklar:

PT 303, 534, 705; CT 334, 482-484, 497-500, 588; BD 39, 103, 170; Ad; BHC; H&S; PV; Edfu takvimi; Dendara takvimi; P. Carlsberg 180

HATMEHYT

Hatmehyt bir Delta tanrıçası olup bir yunusla birlikte ya da başının üstünde bir *schilbe* balığı olan bir kadın şeklinde betimleniyor.

Ayrıca bkz. Banebdjedet

HEH TANRILARI

Heh tanrıları Shu'ya gökyüzünü desteklemekte yardımcı olan günbatımı tanrılardır. Tek bir Heh tanrısı "milyonlarca yıl" ya da sonsuzluğu betimleyen bir resimyazı sembolü ile gösteriliyor.

Ayrıca bkz. Babunlar; Hermopolis Sekizleri; Shu ve Tefnut

HEKA (HİKA)

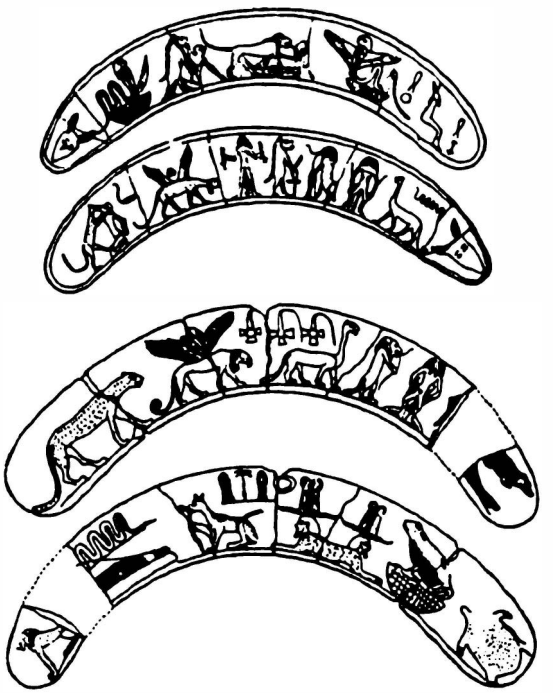
Heka yaratıcı bir güç olarak sihirbazlık tanrısıdır.

Ayrıca bkz. Sia ve Hu

HEKET (HEQAT, HEKAT)

Heket kadınların doğurmasına ve ölülerin yeniden doğmasına yardımcı olan kurbağa şeklinde bir tanrıça. Fildişi asaların başlıklarındaki eli bıçaklı kurbağalar muhtemelen Heket'in kadınların ve çocukların savunucusu olduğunu gösteriyor. Mutluluğun Kadın Efendisi Heket, tanrı Hapi her yıl Mısır'a yeni bir hayat veren su baskınlarını getirirken onun yanında yer alıyor olmalı. Romalı yazar Yaşlı Plinius kurbağaların Nil suları çekilirken geride bıraktığı çamurdan yaratıldığına dair eski bir Mısır inancından söz ediyor. Heket zamanla güneş tanrısını doğuran kadim balçığın tanrıçalarından biri olarak kabul ediliyor.

Heket yaratıcı tanrı Khnum'un dişil karşıtı olarak görülüyor ve bu ikisi Orta Krallık döneminde kralın doğumuyla ilgili bir mitte bir araya geliyorlar. Güneş tanrısı Ra bir grup tanrıyı ileride kral olacak üç çocuğu doğurmakta olan Ruddedet adındaki bir kadına yarımcı olmaları için gönderir. İsis, Nephtys, Meskhenet ve Heket isimli dört tanrıça rakkase kılığına girer, Khnum da onların hizmetkârı rolünü üstlenir. Ruddedet'in evinde endişeli koca çok zor ve sancılı bir do-

Şekil 30. Bu fildişi asaların birinde görülen kurbağalar Heket'i temsil ediyor olabilir. Asaların üzerindeki yaratıklar kadınlar ve küçük çocuklar için sihirli koruyuculardı. (The Metropolitan Museum of Art.)

ğum yapmakta olan karısı için onlardan yardım ister. Tanrılar Ruddedet ile bir odaya kapanırlar ve Heket gelecekte kral olacak üçüzlerin "doğumunu çabuklaştırır". İsis onların isimlerini belirler, Meskhenet kaderlerini çizer ve Khnum onları güçlü ve sağlıklı yapar. Tanrılar üçüzler için üç taç yaratır ve bunları bir arpa çuvalına gizleyerek tanrılar ülkesine geri dönerler. Öyküde çocukların babasının Ra olduğu ve büyüdüklerinde Beşinci Hanedan'ın güneşe tapan kralları olacakları ileri sürülüyor.

Yeni Krallık'ta kralların doğumu ile ilgili mitlerde Heket Khnum'un çömlekçi çarkında şekillendirdiği, ileride kral olacak çocuğun bedenine ve *ka*'sına can verir. MÖ beşinci binyıldaki tapınaklarda Heket'in tanrıları doğurmakta olan tanrıçalara yardım ettiği görülüyor. Abydos'ta Horus'u doğururken İsis'e yardım ettiği ve öldürülen tanrı Osiris'in dirilmesini sağladığı için Heket'e tapınılıyor. Bütün Mısırlılar öldükten sonra yeniden doğarlarken Heket'in ilahi bir ebe olarak kendilerine yardım edeceğini umuyorlar.

Ayrıca bkz. Khnum; Hermopolis Sekizleri

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. D. Cooney ve W. K. Simpson. "An Early Dynastic Statue of the Hoddess Heqet." *Bulletin of the Cleveland Museum of Art 63* (1976).

Birincil kaynaklar:

PT 539; CT 175, 258; P. Westcar; RBM; Hapi ilahileri

HERMOPOLİS SEKİZLERİ

Hermopolis Sekizleri, ana kült merkezleri daha sonra Hermopolis Magna diye anılan Khenmw (Sekiz Kent) olan sekiz kadim tanrıdır. Sekizler kadim çağın karanlık, rutubet, sınırların ve gözle görülür güçlerin yokluğu gibi özelliklerini yansıtır. Genellikle dört dişil karşıtla bütünleşen sekiz tanrıdan oluşurlar. İlkel bir içgüdü ile sekizi bir araya gelip yaratıcı güneş tanrısının ortaya çıkacağı bir yer (İlkel Höyük ya da Alev Adası) veya bir nesne (Kadim Nilüfer ya da Kozmik Yumurta) yaratırlar. Bu, Sekizleri, yaratanın "anneleri ve babaları" yapar. Buna karşın, Amun, Ptah ya da Toth gibi yaratıcı tanrıların bu sekizliyi var olmaya çağırdığı düşünülür. O zaman yaratan "kendi" atası, "babaların ve annelerin babası"dır.

Sekizleri oluşturan tanrılar bir kaynaktan ötekine değişiyor. Kadim suların tanrısı Nun ve onun dişil karşıtı Naunet,

her zaman bu grupta yer alıyor. Naunet gök tanrıçası Nut'un kadim görünümü olabilir. Görünmez gücün ya da yaşam soluğunun tanrıları Amun ve Amunet en eski listelerde yer alıyor. Amun sekizden ayrı bir yaratan olarak düşünüldüğünde onun ve Amunet'in yerini boşluğun tanrıları Nia ve Niat alıyor. Kadim karanlık Kek ve Keket, arada bir de Gereh ve Gerehet tarafından temsil ediliyor. Bazı listelerde Tenemet, "kaos" ya da Heh ve onun dişil karşıtı Hehet var. Heh ve Hehet'i yorumlamak zor. Başlangıçta kadim suların güçlü akıntıları olabilirler. Hermopolis Sekizleri kimi zaman Shu'ya gökyüzünü tutmakta destek olarak gönderilen dört ya da sekiz Heh tanrısı ile özdeşleştiriliyor. Onlar da güneşin yükselmesine yardımcı olan "Doğulu Ruhlar" olarak bilinen sekiz babun ile özdeşleştiriliyorlar.

Sekizler insan görüntüsünde sergilenebiliyor ama bazen erkekler kurbağa ya da çakal kafalarına, kadınlar da yılan başlarına sahip olabiliyorlar. Sekizlerin yüzer gezer ve yılan biçimlerinin kadim sularda çiftleştiği ve döllendiği düşünülüyor. Yapışkan kurbağa yumurtaları ile dolup taşan sular Mısırlıların bu yorumuna yol açmış olabilir. Bazı kaynaklarda Sekizler yaratanın yaratmaya başlamadan önce bastırması gereken güçler olarak tanımlanıyor. Diğerlerinde hayat verdikten sonra ölüyorlar. Kadim Höyük Sekizlerin hem beşiği (yaratıldığı yer) hem mezarı. Bu çerçevede Heh tanrılarının Sekizlerin gölgeleri ya da kutsal ruhları olduğu düşünülebilir.

Heh tanrıları günbatımından sonraki ve şafaktan önceki alacakaranlıkla bağlantılı. Bu, güneşin günlük çevriminde efsane tarihçesinde yaratılıştan önceki büyük devir ile eşdeğerde. Sekizler kadim sulardan yaratanın var olmasını sağlamak için çıkıyor ve Heh tanrıları hep beraber dünyanın yer alacağı boşluğu oluşturmaya çalışıyorlar. Sekizlerin Nun ve Naunet ile Kek ve Keket gibi üyeleri güneşin her sabah Khepri olarak doğmasına yardımcı oluyorlar.

Ayrıca bkz. Amun; Babunlar; Nilüfer; Nun; Nut; Shu ve Tefnut; Thoth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

S. Tower Hollis. "Otiose Deities and the Ancient Egyptian Pantheon." *Journal of the Amerian Research Center in Egypt 35* (1998): 61-72.

L. H. Lesko. "Ancient Egyptian Cosmogonies and Cosmology." *Religon in Ancient Egypt*, ed. Byron E. Shafer. Ithaca, NY, ve Londra; (1991); 88-122.

Birincil kaynaklar:

PT 301; CT 76, 78-80; Leiden ilahileri; MY; Khonsu Kozmogonisi; BOF

HERYSHEF (ARSAPHES, HARSAPHES)

Heryshef koç görünümünde, önde gelen kentlerden Herakleopolis Magna'nın (Hnes) yerel tanrısı. Adı "göldeki kişi" anlamına geliyor. İlk dönemlerden itibaren Heryshef'e *nun*'un içinden çıkan yaratıcı tanrı olarak tapınılıyor. Diğer koç görünümündeki tanrılar gibi o da Osiris'i temsil ediyor olabilir:

Sanduka Metinleri Heryshef'ten Kan ve Katliam Efendisi olarak söz ediyor. Fildişi asalarda sihirli koruyucular olan korkunç tanrıların arasında yer alıyor. MÖ birinci bin yılda Heryshef gözleri güneş ve ay olan kozmik bir tanrı olarak değerlendiriliyor.

Bir metinde Osiris-Heryshef Herakleopolis'te taç giyen tanrıdır. Ra'nın tahtına oturarak diğer tanrıların onu tanımalarını bekler. Rakibi Seth bile onun önünde eğilir ama bu arada öfkeden burnu kanamaktadır Osiris-Heryshef Ra'nın başlığının gücünü kontrol edemediği için başı fena halde şişip sancımaya başlar. Ra, başında toplanan cerahat ve kanı akıtarak onu iyileştirir ve Herakleopolis'teki kutsal gölün bu şekilde oluştuğu söylenir.

Yeni Krallık dönemine ait yarım kalmış bir öyküde Heryshef kahraman Meryra'ya görünerek ondan kendisine kutsal

bir şahinle tutuştuğu kavgada yardımcı olmasını ister. Daha sonraki bir metinde Persler arasında yaşayan Mısırlı bir rahip, rüyasına giren Herishef tarafından Mısır'a geri çağrılır. Rahip Heryshef'in Büyük İskender'in Persleri yenmesine yardımcı olduğunu iddia eder. Yunanlar Mısır'a yerleştiklerinde Heryshef'i kendi kahraman tanrıları Herakles (Herkül) ile özdeşleştirdiler.

Ayrıca bkz. Banebdjedet; Osiris

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

H. Kees "Herakleopolis and the Fayum." *Ancient Egypt: A Cultural Topography.* Londra: 1961, 212-230.

Birincil kaynaklar:

CT 420; BD 175; Somtutefnakht Dikilitaşı

HİPOPOTAM TANRIÇALAR

Mısırlılar yıkıcı bir güç olarak gördükleri erkek hipopotamdan korkuyorlar ama yavrularını sonuna kadar koruyan ve suyun hayat veren gücüne sahip olduğuna inandıkları dişi hipopotama saygı gösteriyorlar. İpet (Opet), Reret ve Taveret (Taurt, Thoeris) adıyla bilinen birçok hipopotam tanrıça var ama aslında bunlar aynı tanrıçanın çeşitli yönlerini temsil ediyor olabilirler. Bu tanrıça aynı zamanda ikili ya da gruplar halinde görünebilir. Taveret (Ulu Kişi) olarak genellikle hipopotam, aslan, timsah ve insan şekillerinin birleşimi olarak resmediliyor. Bu korkunç görüntü 2000 yıl boyunca nazarlıklarda yer almış ve diğer kültürlere de koruyucu bir varlık olarak geçmiş.

Mısırlılar hipopotamlara su atları değil su domuzları gözüyle bakıyorlar, dolayısıyla Reret "dişi domuz" anlamına geliyor. Bu, domuz kılığında olan gökyüzü tanrıçası Nut ile bir bağlantı oluşturmakta. Hipopotam tanrıçasının tüm eylemleri gökyüzünde, yeryüzünde ve yer altında bulunan

sulak bölgelerde gerçekleşiyor. Kimi zaman ilkçağ sularının (*nun*) bereketini temsil eden inek tanrıça Hathor Mehet-Weret ile özdeşleştiriliyor. Mehet-Weret, Nut ve hipopotam tanrıçasının üçünün birden yaratıcı güneş tanrısını doğurduğu düşünülebilir. Karnak'taki İpet Tapınağı'ndaki gizli odalarda hipopotam tanrıçanın Osiris'in güneşe benzer bir şeklini doğurduğu ve bunun Amun-Ra olarak yeniden oluştuğu anlatılıyor. Piramit Metinlerinde yeniden doğan kral İpet'in tatlı sütüyle besleniyor. Orta Krallık ve İkinci Ara Dönem'de hipopotamların sazlıktaki çiçeklerle donatılmış maketleri mezarlara ve tapınaklara yerleştiriliyor. Bunlar tüm yaşamın başladığı ve ölülerin yeniden doğmayı ümit ettiği kadim sazlıkların tanrıçası İpet ya da Taveret'i temsil ediyor olabilir. Taveret'in karmaşık figürlerindeki dolgun memeler ve karın, hamile bir kadından ziyade tanrı Hapi'nin sellerini simgeliyor olabilir. Yeni Krallık döneminde "Saf Su Kadın Efendisi" Taveret ölüleri temizliyor, canlandırıyor ve besliyor. Her yıl Nil'in taşması da Mısır topraklarına benzer bir hizmette bulunuyor. Uzaktaki Tanrıça beraberinde su baskınını da getirerek geri dönüşünde bu olayı kutlayan egzotik varlıklar arasında bir grup Reret tanrıçası da yer alıyor. Güneş dişi aslanın dönüşü hakkındaki bu söylence Mısır'ın sazlık sınırlarına ulaşan bir hipopotam tanrıçaya da uygulanabilir.

MÖ ikinci binyıldaki fildişi asalarda yer alan hipopotamlar bu söylenceyi ve tanrıçanın ileride kral olacak kutsal bir bebeği doğdurmasından sonraki olacakları simgeliyor olabilir. Burada Taveret diğer "savaşçıların" yanında yer alarak yabancı esirlere bıçaklarla ya da meşalelerle saldırırken veya korunma simgesi olan *sa*'yı elinde tutarken görülüyor (*bkz.* Şekil 30). Onun kutsal çocuğun koruyucusu olarak görüntüsü daha sonraki tapınaklarda kralların ve tanrıların

doğumunu ve yetişmesini aktaran kabartmalarda da yer alıyor. Genellikle doğum odasında aslan kılığındaki cüce Bes ile birlikte hazır bulunuyor. Bir sihirli dikilitaşta İsis oğlu Horus'a doğumunda "bir domuz ve bir cüce"nin onun bebek bedeni koruduğunu anlatıyor. Ptolemaios döneminde Taveret'e Doğum Odasının Hanımı unvanı veriliyor. Hathor, Mut ve İsis gibi ünlü tanrıçalar bile masumların koruyucusu olduklarında Ulu Kişi'nin olağandışı görünümüne bürünebiliyorlar.

Öte yandan suçlular hipopotam tanrıdan hiçbir şefaat bekleyemezler. Osiris'in yargılamasında başarılı olamayan ruhları yalayıp yutan dişi canavar Ammut bir hipopotam, aslan ve timsah karışımından oluşuyor. Mısır'daki gökyüzü haritalarında yer alan Hipopotam takımyıldızında Taveret ve diğer korkunç tanrılar Seth'in kötü ruhlu boğa figürünün başında sonsuza dek nöbet tutuyor. Plutarkos'un Seth'in cariyesi olan Thoeris'in (Taveret) onu terk edip rakibi Horus'un saflarında savaştığı iddiasının gerisinde yıldızlarla ilgili bu rol yatıyor olabilir.

Ayrıca bkz. Bes ve Baset; Ra'nın Gözü; Hapi; Mehet-Weret; Seth; Yıldızlar ve Gezegenler

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

I. Nagy. "La statue de Thouéris au Caire (CC 39145) et la légende de la dese Iointaine." *The Intellectual Heritage of Ancient Egypt.* ed. U. Luft. Strudia Aegyptica 14, Budapeşte: 1992, 449-456.

M. Verner. "A Statue of Tweret (Cairo Museum No. 39145). Dedicated by Pabesi and Several Remarks on the Role of the Hippototamus Goddess." *Zeischrift für Ägyptische Sprache und Alterumskunde 96* (1969): 52-63.

Birincil kaynaklar:

PT 269; BD 137, 186; Medamud ilahisi, Astronomik tavanlar; Metternich Dikilitaşı; I&O 19

HOREMAKHET (HARMACHIS)

Horemakhet Ufuk'taki Horus, gökyüzündeki şahinin güneş görünümündeki hali.

Bkz. Horus; Sfenks

HORUS (HOR)

Horus gökyüzündeki şahin ve krallığın temsilcisi. İki Efendi Horus ve Seth Uyuşmazlığı, Mısır mitolojisinde sürekli işlenen bir konu. Horus ismi muhtemelen "uzaktaki" anlamına geliyor. Kaynaklarda Horus başlıca iki şekilde sergileniyor. Kimi zaman bunlar farklı dönemlerde yer alan ayrı tanrılar, kimi zaman da aynı tanrının farklı yönleri. Ulu Horus ya da Yaşlı Horus (Harver / Haroeris) ilkçağda yaratılışı başlatan bir varlık. Gökyüzünün efendisi olarak kanatları cenneti kaplıyor ve gözleri güneş ve ay. Bu Horus bir gökyüzü tanrısının, Nut ya da Hathor'un oğlu. Genç Horus ise büyüdüğünde öldürülen babası Osiris'in intikamını alan ve Mısır'da onun yerine kral olan İsis'in oğlu. Genellikle şahin başlı bir erkek olarak resmediliyor. Mısır'ın her kralı "yaşayan bir Horus" olarak tanınıyor.

Mısır'ın ilk kralları düşmanlarını avlayan şahin görünümünde. Birçok Mısır tanrısı şahin ailesine mensup kuşlar olarak temsil ediliyor. Bu tanrıların Hierakonpolis'teki Nekheny ve Athribis'teki Khenty-Kheti gibi bazı kültleri daha sonra Horus'unki ile birleştiriliyor. Mısır'da bilinen ilk tanrı görüntülerinden biri barka içindeki bir şahin. Bu muhtemelen gökyüzündeki Kıvrılan Suyolunu geçmekte olan bir yıldız ya da gezegen olarak düşünülen Horus'u temsil ediyor. Daha sonraki metinlerde karanlığı ve kaosu yok etmek için gözlerini açan, Tüyleri Benekli Varlık'ın göz kamaştıran resimleri yer alıyor.

Şekil 31. Horus ve İsis tanrıların huzurunda hipopotam Seth'e karşı zafer kazanıyor. Edfu'daki Horus tapınağında Zafer Şenliği'ni anlatan Ptolemaios dönemine ait kabartma. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

Tüm kadim tanrılar gibi gökyüzü şahini de yaratıcı güneş tanrısı ile bütünleşiyor. Böylece Ra-Horakhty (Çifte Ufuktaki Ra-Horus) sıfatıyla düşmanlarını yenip doğuda göğe yükseliyor. Bu iki gücün birleşmesi başında güneş kursu gibi bir taç bulunan bir şahin veya şahin kanatlarına sahip bir gündeş kursu çeklinde simgeleniyor. Bir kral tebaası önüne çıktığında bu Horemakhet'in (Ufuktaki Horus) muhteşem yükselişi ile kıyaslanıyor. İki Efendi Horus ve Seth ya kardeş ya da amca-yeğen olarak tanımlanıyorlar. Aralarındaki uzlaşmazlığın kaynağı konusunda eski bir içsavaştan fırtına veya astronomik olaylara ilişkin gözlemlere kadar birçok varsayım ileri sürülüyor. Savaşanlar gökyüzü şahini Yaşlı Horus ile korkunç fırtınaların tanrısı Seth olduğunda, uzlaşma kadim çağda kar-

şıt unsurların bir araya gelerek ilahi düzeni oluşturduğu döneme tarihleniyor.

Birçok kaynakta Horus ile Seth'in uzlaşması gerektiğinin altı çiziliyor. Saray sanatındaki öne çıkan görüntülerden biri Birleştirici Horus ile Seth'in iki ülkenin tek bir ideal krallık altında bütünleştirilmesinin simgesi olarak Yukarı ve Aşağı Mısır'daki saray bitkilerini bir araya toplamaları. Kimi zaman Seth'in yerini Thoth alıyor; bu da Seth'in Osiris'in katili olduğu gerçeğinin her zaman göz ardı edilemeyeceğinin göstergesi. Büyük çatışma genç Horus ile onun gaspçı amcası arasında bir taht kavgası şeklinde aktarıldığında adalet ve krallığın insanlık adına varlığını sürdürebilmesi için Horus'un kazanması ve Seth'in cezalandırılması gerekiyor.

Harsiese'nin (İsis'in oğlu Horus) rahme düştüğü andan itibaren kaderi kral olmak. "Papirüs üstündeki Horus" lakabı İsis'in bebek Horus'u bataklıktaki Akh-bit (Chemmis) adasında papirüs fundaları arasına gizlemesiyle ilgili mitten kaynaklanıyor. Buradaki "Horus'un yuvası" inek ve akrep kılığındaki tanrıçalar gibi ilahi varlıklar tarafından korunuyor. Genç Horus büyüyüp "Annesinin Direği" ve "Babasının İntikamcısı" oluyor. İsis tarafından yönlendirilen Horus Seth'le birçok farklı şekilde savaşıyor. Seth'in cinsel saldırganlığından yararlanıyor ve gözündeki gücü bir süre yitirdikten sonra onu geri kazanmayı başarıyor (*bkz.* "Mitsel Zaman Akışı," "Doğrusal Zaman," "Horus ve Seth'in Savaşımları"). Horus babasının davasını Geb ya da güneş tanrısı Ra'nın başkanlığındaki Tanrısal Mahkeme önünde savunuyor. Osiris'e ölülerin, Horus'a da yaşayanların egemenliği veriliyor. Horus Osiris'i canlandırmak için bir dizi ayin düzenleyince bu sadık evlat cenaze rahipleri için bir model oluşturuyor. Aynı zamanda yaşayanların ve ölülerin dünyaları arasında aracılık yapıyor. Ölüler Kitabı'nda Horus Osiris'in tahtı önünde ölenlerin ruhunu sergilerken görülüyor.

Horus'un Mısır kralı olarak saltanatı tüm diğer krallar için bir örnek oluşturuyor. Ondan sonra tahta geçen yarı tanrı kral-lar mitsel tarihte Horus'un Takipçileri olarak anılıyor. Birkaç büyü metninde Ta-Bijet adında akrep kılığında bir tanrıça Horus'un eşi olarak tanıtılıyor. Sanduka Metinlerindeki bir bölümde Yaşlı Horus ve kız kardeşi İsis Horus'un Oğulları olarak bilinen dört koruyucu tanrının ebeveyni olarak görünüyorlar. Gedgu tapınağındaki bir festivalde Horus ve Demndara Leydisi Hathor arasındaki "Güzel Beraberlik" kutlanıyor. Burada Horus güneş tanrısının kendi annesi, eşi ve kızı olan tanrıça ile bir araya gelerek evreni yenileyen yanını temsil ediyor.

Edfu'daki metinler ve sahneler Horus hakkındaki mitlerin çok farklı olduğunu ortaya koyuyor: Tapınakla ilgili mitsel bir tarihçede iki gizemli varlığın sazları keserek kadim bataklığı kuruttuğu anlatılıyor. Yere indirdikleri bir kamış gökyüzü şahini için bir tünek oluşturuyor. Şahin'in evi olarak yapılan kamıştan kulübenin dünyanın merkezi ve ilk tapınak olduğu söyleniyor. Kanatlı Disk Efsanesinde Horus (Uzaktaki) genellikle Uzaktaki Tanrıça'nın oynadığı rolü üstlenerek güneş tanrısının düşmanlarını kör edip ortadan kaldırmak için göz kamaştırıcı bir diske dönüşüyor.

Horus'un Zaferi olarak bilinen dinsel ayinde İsis'in oğlu Horus hipopotam kılığına girmiş olan Seth'i zıpkınlıyor. Karada ve suda yürütülen bir dizi savaştan sonra Mısır kralla-rının yabancı istilacılara uygulamayı umdukları şekilde, Seth ve yandaşlarını Mısır'dan kovuyor.

Ayrıca bkz. Kuşlar; Sığır; *Djed* Sütunu; Horus'un Gözleri; Hathor; Çocuk Horus; İsis; Krallar ve Prensler; Min; Osiris; Serket; Seth; Horus'un Oğulları, Sopdu; Yıldızlar ve Gezegenler

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

H. Frankfort. *Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as The Integration of Society and Nature.* Chicago: 1948, 36-50.

J. G. Griffiths. *The Conflict of Horus and Seth from Egyptian and Classical Sources.* Liverpool: 1960.

B. Watterson. *The House of Horus at Edfu.* Stroud, İngiltere: 1998.

Birincil Kaynaklar:

PT 364, 540, 670; CT 148; RDP; BD 19, 78, 185a; H&S; Güneş İlahileri; HMP; PJ; Horus'un Zaferi; LWD; Edfu kozmolojisi.

HORUS'UN OĞULLARI

İmsety, Hapi (su baskınları tanrısı değil), Duamutef ve Kebehsenuef isimli dört tanrı Horus'un Oğullarıdır. Bunlar, mumyalanmış iç organların muhafaza edildiği dört kavanozun geleneksel bekçileridir. İmsety genellikle karaciğerin, Hapi akciğerlerin, Duamutef midenin ve Kebehsenuef de bağırsakların bekçisidir. Bu dört oğul aynı zamanda dört yön (güney, kuzey, doğu ve batı) ve ölümden sonra yaşamak için gerekli dört öğe: kalp, *ba*, *ka* ve mumya ile bağlantılıdır. İmsety genellikle insan şeklinde resimlenir ama Hapi kimi zaman babun, Duamutel çakal ve Kebehsenuef şahin başlıdır.

Piramit Metinlerinde Horus'un Oğulları "Kral Osiris'i" korumak, onun bedenine destek olmak ve onun "baş düşmanını" yenmekle görevlidirler. Bu görevler Orta Krallık'ta düzenlenen bir ayinde canlandırılıyor. Horus'un Oğulları Seth'in Yandaşlarıyla çatışıyor ve sonra Osiris'in cesedini cennete taşıyorlar. İmsety, Hapi, Duamutef ve Kebehsenuef kimi zaman gökyüzüne destek olan dört sütunla da özdeşleştiriliyor.

Sanduka Metinlerindeki çözülmesi zor bölümlerde bu dört kralın ebeveynleri Yaşlı Horus ve İsis olarak belirtiliyor. Eski Mısır'da akrabalık terimleri son derece gelişigüzel kullanıldığından oğul sözcüğü torun anlamına da gelebiliyor. Horus'un Oğulları kimi zaman Pe ve Nekhen Ruhları olarak bilinen yarı tanrı krallarla da özdeşleştiriliyor. Horus'un

hükümranlığından sonra Yukarı ve Aşağı Mısır krallıklarını Ruhlar yönetiyor. Bir büyüye göre, Nekhen Ruhları (Hierakonpolis) bir hayli kavgacı ve her zaman Horus'a itaat etmek arzusunda değiller.

Yeni Krallık'tan itibaren Horus'un Oğulları Osiris'in cesedini korumakta Anubis'e yardımcı olan yedi yıldız tanrının içinde yer alıyorlar. Ölüler Kitabı'nda oğullar ölülerin Oasiris önündeki yargılanmalarında hazır bulunuyorlar. Çoğu kez mavi bir nilüfer üzerinde ayakta dururken betimlenmeleri bir kadim nilüferin içinden çıkan güneş tanrısını çağrıştırıyor (Şekil 7).

Dört oğul zamanla tüm ölülerin güçlü hamileri olarak tanımlanıyorlar. Cenazelerdeki tabut taşıyıcılar Osiris'in cesedini taşıyan Horus'un Oğullarını temsil ediyor. Oğullar çoğu kez tabutların ya da sandukaların üzerinde dört korucuyu tanrıça İsis, Nephthys, Neith ve Serket ile birlikte anılıyor ya da resimleniyorlar. Eğer iç organlar bir mumyaya iade edilmek istenirse Horus'un Oğullarının figürleri mumyanın sargıları içine dikiliyor ya da cesetteki boşluğa yerleştiriliyor. Onların görevi bedenin hiçbir bölümünün kaybolmamasını sağlamak. Osiris'in cesedinin korkunç kaderi bir daha yaşanmayacaktır.

Ayrıca bkz. Anubis; Horus; Osiris; Seth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

S. D'Aura vd. *Mummies and Magic.* Boston: 1988, 91-92, 117, 172

J. H. Taylor. *Death and the Afterlife in Ancient Egypt.* Londra; 2001, 65-76.

Birincil kaynaklar:

PT 541, 688; RDM; CT 157-158, 520-523; BD 112-113, 151; Horus'un Zaferi

HU

Bkz. Sia ve Hu

Şekil 32. Edfu'da "hipopotamı kesme" ayini. Elinde bir papirüs tutan figür İmhotep rolünü üstlenmiş bir rahip olabilir. (Kaynak: Richard Pinch.)

İHY

İhy annesi Hathor'u teskin etmek için *sistrum* çalan çocuk tanrı.

Ayrıca bkz. Hathor; Genç Horus; Nilüfer

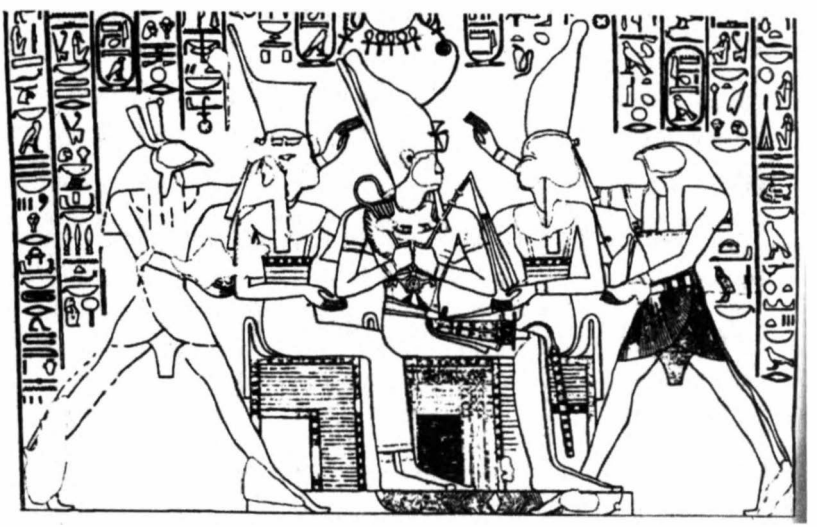
İKİ HANIM

İki Leydi Yukarı Mısır'daki (Güney) akbaba tanrıça Nekhbet (Nechbet) ile Aşağı Mısır'daki (Kuzey) kobra tanrıça Wadjet'tir (Wadjyt, Quadjet, Uto). Erken Hanedanlık Dönemi'nden itibaren İki Hanım kralın kutsal koruyucularıdır. Akbaba ve kobra ya da ikiz kobra olarak çoğu kez kralların tacında, takılarında ve eşyalarında yer alırlar. Nekhbet Yukarı Mısır'ın

Beyaz Tacı, Wadjet ise Aşağı Mısır'ın Kırmızı (bazen yeşil) tacı ile tanımlanır.

Nekhbet'in adı "Nekheb'in Dişisi" anlamına geliyor; bu, Mısır'ın güneyinde bugün El-Kab olarak bilinen, eski bir kentti. Wadjet "yeşil ya da taze otlar" ya da "papirüsteki dişi" anlamına gelebilir. İlk *papirüs* bitkisinin Wadjet'in bedeninden oluştuğu söyleniyor. Onun ana kült bölgesi Mısır'ın ilk dönemlerindeki efsanevi krallarının memleketi Pe ve Dep adındaki ikiz kenttir. Bu kentler daha sonra "Wadjet'in evi" olarak tanımlanmış; Yunanlar ise Buto adını veriyorlar.

Her kral tahta çıktığında İki Hanım'ın He unvanına sahip oluyor. Taç giyme törenlerinde tanrıçalar çoğu kez kralın iki yanında insan şeklinde betimleniyorlar. Wadjet çoğu kez kra-

Şekil 46. İki Hanım (Wadjet ile Nekhbet) ve İki Efendi (Seth ile Horus) tarafından korunan bir kral. Karnak'taki Khonsu Tapınağı'nda Yeni Krallık döneminin sonuna tarihlenen bir kabartmanın çizimi. (Art Resource.)

lın alnındaki uraeus kobrası şeklinde görünüyor. Nekhbet kralın başının üstünde kanatlarıyla krala gölge yapıyor ve onu serinletiyor. Bu hanımların erkek karşıtları olan Horus ve Seth de kuzey ve güneyi temsil ediyor olabilir. Bu iki tanrı mitlerde birbirlerinin düşmanıdır ama dönem dönem kralı ya da yaratıcı güneş tanrısını desteklemek için bir araya gelirler. Bu uzlaşma dönemleri iki başlı tek bir tanrı olarak simgeleniyor. Kraliyet mücevherlerinde İki Hanım aynı şekilde yer alıyorlar. Buna göre Nekhbet ile Wadjet'in de birbirleriyle savaştıkları düşünülebilir ama onların çatışmalarıyla ilgili söylencelere rastlanmıyor.

Her iki tanrıça da sakinleştirilmesi gereken tehlikeli yaratıklar olarak temsil ediliyorlar. Nekhbet Mısır'da bilinen en büyük kuş kılığına giriyor. Genel olarak çöle gömülen cesetleri çıkarıp yiyen ya da parçalayan akbabalardan korkuluyor. Nekhbet aynı zamanda sazlıklardaki uzun boynuzlu yabani inek gibi tehlikeli bir hayvan kılığına da girebiliyor. O Chemmis sazlıklarındaki kutsal çocuğu ve ahrette yeniden doğan kralı emziren ve besleyen inek tanrıçalardan biri. Bu kavram Yunanların Nehkbet'i daha sonra kendi çocuk doğumu tanrıçaları Eileithyia ile özdeşleştirmelerine yol açıyor. Grup halindeki heykellerde bir inek ya da bir kobranın papirüs bitkileri arasında kutsal bir çocuk olan kralı koruduğu görülüyor.

Wadjet de kobra görünümünün yanı sıra dişi aslan başlı bir kadın biçiminde betimlenebiliyor. Yıkıcı bir güce sahip Ra'nın Güneş Gözü ile özdeşleştiriliyor. Belki bu kavramı dengelemek adına Nekhbet ile ay ışığı arasında bir bağlantı kurulabilir.

Ayrıca bkz. Kuşlar; Ra'nın Gözü; Çocuk Horus; Ay; Seth; Yılanlar

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

S. Johnson. *The Cobra Goddess of Ancient Egypt.* Londra: 1990.

B. S. Lesko. "The Two Ladies: Vestiges of the Remote Past." *The Great Goddesses of Egypt.* Norman, OK 1999, 64-80.

Birincil kaynaklar:
PT 44, 662; CT 952; BC 15

İMHOTEP (İMOUTHES)

İmhotep MÖ yirmi yedinci yüzyılda önemli bir mevkide bulunan bir görevli iken daha sonra ona bilgi ve iyileştirme tanrısı olarak tapınılmaya başlanıyor. Orta Krallık dönemine ait bir metinde İmhotep'ten anıları yazılarında yer alan azizlerden biri olarak söz ediliyor. Zaman içinde yazıtlar için bir model oluşturuyor ve taş mimarisinin öncüsü oluyor. İmhotep genellikle dizlerinin üstünde bir parşömen bulunan rahip kıyafetinde bir erkek olarak sergileniyor.

Geç Dönem'e tarihlenen bir mit İmhotep'in olağanüstü yetenekleriyle ilgili. Bir metinde, son derece güzel bir şarkıcı olan Kheredankhw'ın (Kherduankh) İmhotep'e tanrı Ptah'tan hamile kaldığı anlatılıyor. İmhotep çoğunlukla Ptah'ın oğlu olarak anılıyor, oysa sadece krallara tanrıların "oğlu" deniliyor. Ptolemaioslar döneminde Kheredankhw'ın Mendes'in koç kılığındaki tanrısı Banebdjedet'in kızı olduğu öne sürülüyor. İmhotep'in doğumu ile ilgili bir öykü muhtemelen mevcut ama kaybolmuş. Sakara'daki yazıtta İmhotep'in yaşamındaki önemli olaylar şöyle anlatılıyor: doğumu; babası Ptah'a ve tanrısal üvey annesi Sekmet'e teslim edilmesi; Sekmet'in yardımı ile Asyalıları yenilgiye uğratması; ölümü ve mumyalanması ve bir tanrı olarak ortaya çıkması.

Yunanlar İmhotep'i kendi tıp tanrıları Asclepius ile özdeşleştiriyorlar. Memfis yakınlarındaki çölde bulunan ve İmhotep'in olduğu varsayılan mezar ile yakındaki Asklepion tapınağı hastalar ve çocuğu olmayan çiftler tarafından ziyaret ediliyor. Yunan tıbbının kurucusu Hipokrat'ın Memfis'teki İmhotep tapınağında muhafaza edilen kitaplardan esinlendiği söylenir. Rüyaların tabiri için İmhotep rahiplerine başvu-

ruluyor. İmhotep'in rüyalarda ışık saçan bir insan figürü ya da bir pislik böceği şeklinde göründüğü söyleniyor. Ptolemaioslar Dönemi'nden bir dikilitaşta yer alan bir öyküde Kral Djoser'in rüyasında gördüğü yedi semiz ve yedi zayıf sığırı yorumlayan ve Nil'in kaynağını keşfedenin İmhotep'in kendisi mi yoksa bir rahibi mi olduğu belli değil.

İmhotep Roma Dönemi'nde de popüler bir tanrı olmayı sürdürüyor. Bir öykünün elde bulunan bölümünde İmhotep'in Asyalı bir kraliçeyi büyü yaparak yendiği anlatılıyor. Mimari ile bağlantısı "tanrıların malikânelerinin planlarını yapan" becerikli parmaklara sahip olduğu anlatılarak kuruluyor. Asclepius adıyla bilinen felsefi metin İmhotep/Asclepius ile Thoth/Hermes arasında geçen bir konuşmadır. Ölümünden üç bin yıl sonra İmhotep hâlâ Mısır bilgeliğinin simgesi olarak anılmaktadır.

Ayrıca bkz. Khnum; Sihirbazlar; Ptah

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

D. J. Thompson. *Memphis under the Ptolemies.* Princeton: 1988, 24-25, 205, 209-211.

D. Wildung. *Egyptian Saints: Deification in Phareonic Egypt.* New York; 1977.

Birincil kaynaklar:

Kıtlık dikilitaşı; İmhotep ilahileri; Asclepius

İPET (OPET)

İpet kralın ve Osiris'in annesi olan bir tanrıçadır.

Ayrıca bkz. Hipopotam Tanrıçalar

İSİS

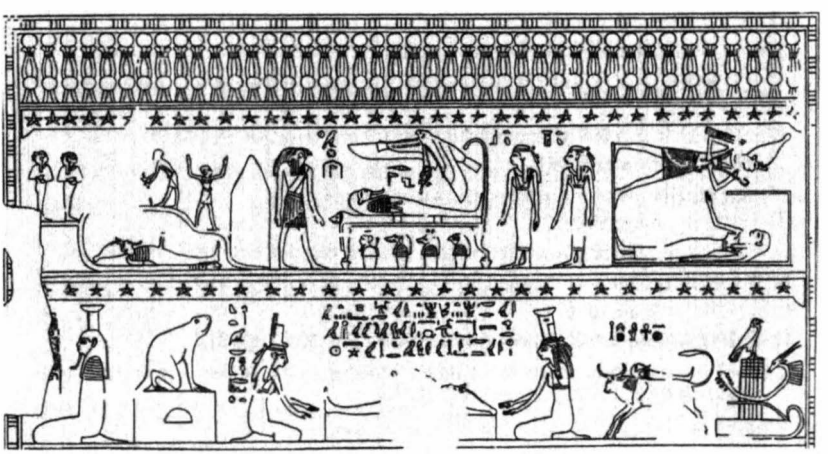
Horus'un koruyucu annesi ve Osiris'in sadık eşi olan İsis Heliopolis Dokuzları'nın dördüncü kuşağının bir üyesi, Geb ve

Nut'un çocuğudur. Çoğunlukla tacında isminin yazılmasına yardımcı olan bir simge bulunan bir kadın olarak resmedilir.

"Taç tanrıçası" olarak o her Mısır kralının annesidir. Ana şefkati zamanla tüm insanlığı kapsamış ve İsis tüm Mısır tanrılarından daha kutsal olarak kabul edilmiştir.

İsis'in Osiris ve Horus hakkındaki ilk söylencelerde yer alıp almadığı bilinmiyor. Osiris'in Abydos gibi önemli bir kült merkezindeki rolü Yeni Krallığa kadar oldukça önemsiz. O dönemde Osiris, İsis ve Horus işlevsiz de olsa gerçek bir tanrı ailesine dönüşüyor. İsis'in Osiris ve Horus'a karşı sergilediği özverili sevgi Mısır mitolojisinde ender rastlanan bir olay.

Piramit Metinleri Osiris'in kendi erkek kardeşi Seth tarafından öldürülmesinden sonra İsis'in tüm Mısır'da onun cesedini aradığından söz ediyor. Bazı büyülerin İsis'in ölen kralın mumyalanmasını önlemesine ya da Osiris'in cesedine yaptığı gibi onun dağılan kemiklerini birleştirmesine yardım-

Şekil 33. İnsan ve kuş şeklindeki İsis eşi Osiris'in yasını tutuyor ve cesedini yeniden canlandırıyor. Hibis Tapınağı'ndaki kabartmalarından yapılan çizimler. (Metropolitan Museum of Art.)

cı olacağı ileri sürülüyor. İsis ve kız kardeşi Nephthys birleştirilen cesedin başında uzun süre nöbet bekleyerek tüm matem tutanlara örnek oluyorlar. Yeni Krallık döneminden bir ilahi İsis'in büyülü sözcükler kullanarak "musallat olan" Seth'i uzaklaştırdığını ve eşinin cesedini koruduğunu dile getiriyor. Yaratıcı tanrı Atum gibi İsis de aktif bir eş olmadığı zaman bile hayat oluşturabiliyor. Osiris'in "atıl" bedenini harekete geçirerek bir erkek çocuk doğurmak amacıyla onun tohumunu içine alıyor.

Bu olayın 148 numaralı Sanduka Metninde yer alan daha önceki anlatımında ise Horus tanrısal bir ateşin parlamasıyla rahme düşüyor. İsis derhal içinde Seth'i yenecek bir oğlan taşıdığının ayırdına varıyor. Horus'u Chemmis'teki sazlıkların arasına gizliyor ve babasının öcünü alması için onu yetiştiriyor. İsis'in sevgi ve akrabalık bağları arasında yaşadığı karşıtlıklar Horus ile Seth'in Uyuşmazlığı adlı Yeni Krallık öyküsünde dile getiriliyor. Horus ve Seth hipopotam kılığında birbirleri ile dövüşürken İsis araya giriyor. Sihirli zıpkınıyla Seth'i yaralıyor ama Seth ona kardeş olduklarını anımsatınca hayatını bağışlıyor. Buna öfkelenen Horus annesinin başını uçuruyor. Bu, İsis'i öldürmeye yetmiyor. Tanrılar ona yeni bir baş bağışlıyorlar, kimi zaman bu bir inek başı olabiliyor.

Buna karşın, MÖ birinci binyıl kaynaklarının çoğunda İsis Seth'in amansız düşmanı. Seth ve yandaşlarını ayartmak, tuzağa düşürmek ve yok etmek için birçok kılığa giriyor. Tanrısal Mahkeme sonunda Horus'u kral ilan ettiğinde İsis'in mutluluğu dillere destan oluyor. Horus'un buna karşılık olarak annesinin ırzına geçmesiyle ilgili söylence garip kaçabilir ama her kral bir tanrıçayla evlenmek ve kendisinin bir benzerini yaratmak zorunda.

Sihirli ve edebi metinler İsis'in kurnazlığına ve kararlılığına vurgu yapıyorlar. İsis, Weret-Hekau (Büyük Sihirbaz)

kılığında kralları emziren ve koruyan bir kobra şeklinde sergileniyor. O "milyonlarca tanrıdan daha zeki"dir ve Mısır'ın sınırlarını "milyonlarca askerden daha iyi koruyabilir". Horus ile Seth'in Uyuşmazlığı'nda İsis tanrıların sandalcısını aldatmak için yaşlı bir kadın, Seth'in ciddi bir itirafta bulunmasını sağlamak için genç bir kız kılığına giriyor. Ra'nın Gerçek Adı isimli öyküde (*bkz.* "Mitsel Zaman Akışı," "Doğrusal Zaman," "Yaratıcı Güneş Tanrısının Egemenliği"). İsis amacına ulaşmak için yaratıcı güneş tanrısının gücünü ona karşı kullanıyor. Birçok çarpıcı büyüde İsis çocuğunu sazlıkta bırakarak onun için yiyecek dilenen sıradan bir kadın olarak betimleniyor. Horus zehirlendiğinde o iyileşinceye kadar güneş barkasının cennete ulaşmasını engelliyor.

Yeni Krallık dönemi sonlarında İsis çoğunlukla Ra ile birlikte güneş barkasında yer alıyor. Bu, onun tanrıça Hathor'dan devraldığı rollerden biri. İsis kültü MÖ birinci binyılda çok daha ön plana çıkıyor. Kendisine gemilerin limana sağ salim ulaşmasını sağlayan deniz tanrıçası olarak tapınılıyor. Yunanlar İsis'i sürekli kayıp bir çocuğu arayan hasat tanrıçası Demeter ile özdeşleştiriyorlar. Sopdet/Sothis yıldızı olarak İsis her zaman harmanı mümkün kılan su baskını ile bağlantılı. Artık onun tarımı ve her türlü yararlı zanaat ve kurumları icat ettiğine inanılıyor.

Yunan-Roma dönemindeki ilahilere göre İsis dünyayı oluşturur ve erkeklerin kadınları, çocukların da ebeveynlerini sevmesini emreder. Diğer tüm tanrıçalar sadece İsis'in "isimlerinden" ibaret. "İsis ve Osiris Hakkında" isimli kitabında Plutarkos güçlü İsis'in acı çeken insanlığı teselli etmek için kendisinin acıların kadını olarak betimlenmesine izin verdiğini öne sürüyor. Bu ve onun öbür dünyada mutlu bir yaşam vaadi İsis kültünün MS birinci binyılın ilk yüzyıllarında Hıristiyanlığın en önemli rakibi olmasına yol açıyor.

Ayrıca bkz. Anti; Kuşlar; Sığır; Horus'un Gözleri; Genç Horus; Min; Nepthhys; Osiris; Yıldızlar ve Gezegenler

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

C. J. Bleeker "Issis as a Saviour-Goddess". *The Saviour God,* ed. S.G. F. Brandon. Manchester: 1963, 1-16.

B. S. Lesko. "İsis, Great of Magic." *The Great Goddesses of Egypt.* Norman, OK: 1999, 155-202.

Birincil kaynaklar:

PT 482, 535; CT 74, 148; BD 15, 151; Amenmose dikilitaşı; H&S, Gerçek İsim; HMP; PBM 9997 + 1039; PJ; Sihirli dikilitaş metinleri; Metternich Dikilitaşı; İsis İlahileri; Horus'un Zaferi; Ağıtlar; I&O.

IUSAAS

Iusaas Atrum'un dişi karşıtı olup başında bir pislik böceği bulunan kadın şeklinde betimlenir.

Ayrıca bkz. Atum, Atum'un Eli

KADİM HÖYÜK

Kadim Höyük zamanın şafağında kadim okyanusun içinden yükselen ilk kara parçasıdır. Kadim Höyük yaratanın ruhunun şekillenip yaratmaya başladığı yerdir. Höyük kozmosun ve sürekli yaratılışın merkezidir. Yuvarlak ya da kademeli bir höyük olarak resmedilir. Heliopolis'te piramit şeklindeki *benben* taşı da Kadim Höyük olabilir. Höyüğün tanrısı Tatjenen ya da Tatenen'dir.

Höyükler birçok yaratılış efsanesinde yer alıyor. Memfis'te Tatjenen'e yaratıcı tanrı Ptah olarak tapınılıyor. Teb'de o Amun oluyor. Heliopolis kozmolojisinde yüksek bir kum tepesinden söz ediliyor. Bu tepenin Atum'u ya da onun kalkık erkeklik organını temsil ettiğine inanılıyor. Hermopolis'te Sekizler olarak bilinen kadim güçler bir araya gelerek kadim

yumurta için bir höyük ya da bir ada oluşturuyorlar. Bazı kaynaklarda bu "dünya yumurtasının" çatlayan kabuklarının yaratan için ilk kara parçasını oluşturduğu ileri sürülüyor.

Anka, kaz ya da turna kuşu olduğu varsayılan ilk varlık önce bu Höyüğün üstüne tünüyor. Kimi zaman bu höyüğün üstünde boy atan ağaçların Horus ve Sopdu gibi şahin tanrıların belirdiği kutsal ağaç topluluğu olduğu ileri sürülüyor. Ön planda bulunan her Mısır tapınağı Kadim Höyüğün üstünde yer aldığını iddia ediyor. Yaratanın ilk kez Höyükte ortaya çıkması gibi, tanrılar da kendilerine ait olan tapınaklarda yer alıyorlar.

Yeni Krallık döneminde tanrı Osiris Kadim Höyük ile güçlü bağlantılar oluşturmuş durumda. Sekizler gibi onun da bu Höyüğün içinde ya da altında gömülmüş olduğu düşünülüyor. Ruhu Höyüğün üstündeki bir ağaca tünemiş olarak resmediliyor. Bazı Yeraltı Dünyası Kitaplarında Ra ve Osiris'in ruhları kuş biçiminde höyüğün üstünde bir araya gelerek ölülere hayat veriyorlar. Yeniden canlanan Osiris yeraltı dünyasının merkezindeki Höyükte tahta çıkıyor.

Ayrıca bkz. Atum; *Benu* Kuşu; Kuşlar; Hermopolis Sekizleri; Ptah

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

R. T. Rundle Clark. *Myth and Symbol in Ancient Egypt.* Londra: 1959, 36-41; 170-178

A. S. Saleh. "The So-Called 'Primeval Hill'" AND Other Related Elevations in Ancient Egyptian Mythology." *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo 25* (1969): 110-120.

Birincil kaynaklar:

PT 587, 600; BD 79, 183; BC; Leiden ilahileri; Ptah ilahileri, MT

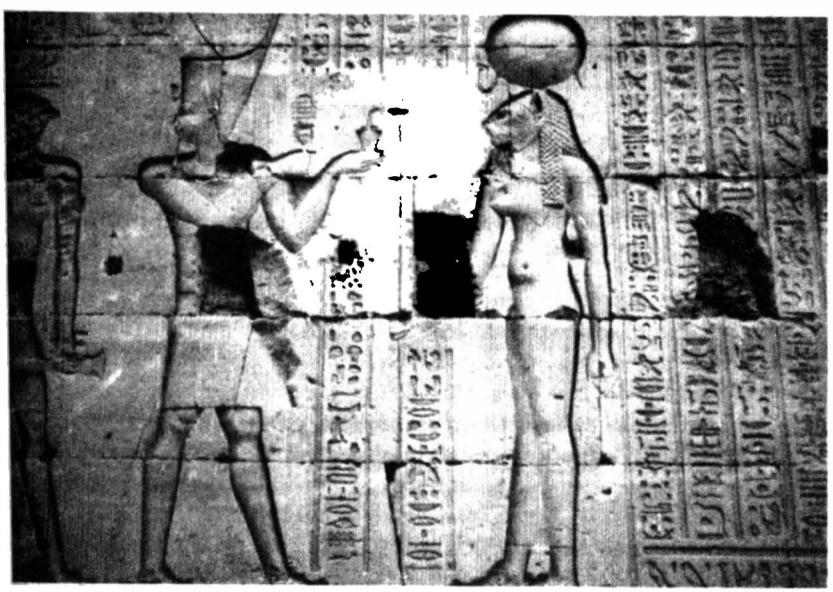
KADİM OKYANUS

Kadim Okyanus kaosun sularından oluşuyor.

Ayrıca bkz. Nun

KEDİ TANRILAR

Birçok Mısır tanrısı kedi familyasının yırtıcıları (*felidae*) ile temsil edilmektedir. Bunlar Kuzey Afrika ve Yakındoğu'da yaşayan aslan türleri ile Mısır'ın güneyinde yaşayan leopar ve çitalar. Daha küçük kedi türlerinden yabani kedi çöllerde ya da sazlıklarda yaşıyor. Bu türlerden biri, *felis silvestris libyca*, MÖ 2000 yıllarında Mısırlılar tarafından ehlileştirilmiş. Kediler özellikle sıçan, fare ve yılanları öldürme yetenekleri yüzünden değerli. Firavun faresi ve misk kedisi gibi yırtıcılar da Mısırlılar tarafından kedi ailesinin üyeleri sayılıyor. Birçok kedi türünün özellikleri kimi zaman tek bir imgede sergileniyor.

Şekil 29. Bir kral, doğrudan bakmanın çok tehlikeli olduğu bir aslan-tanrıçayı yatıştırıyor. Edfu'daki Horus Tapınağı'nda bulunan Ptolemaios dönemine ait bir kabartma. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

Aslan tanrılar bir aslan tanrıça kadar önemli değil ama aslan kraliyet gücünün çok eski bir simgesi. Erkek leopar ve panterler (siyah leoparlar) tanrı Seth'in zapt edilemez öfkesini temsil ederken dişi leoparlar koruyucu bir rol üstleniyor. Dişi aslan tanrıçalar genellikle bir vaşak ya da genç bir erkek aslanınki gibi kısa bir yeleye ya da sakala sahip. Bunlar güneş tanrısının öfkesini temsil ettiklerinden cinsiyetleri belirsiz. Aslan Bes ve Taveret, sfenks ve grifon gibi Mısır canavarlarının bir birleşimi. Bu efsanevi yaratıklar insanların ve yörelerin sihirli bekçileri olarak kabul ediliyorlar. Piramit Metinlerinde çok yerde tanrı Ruty'nin (Çifte Aslan) tanrıların ve kralların yeniden doğduğu ufku denetlediğinden söz ediliyor. Bu tanrı daha önceki dönemlerle gökyüzünü temsil eden bir çift leopar ya da panterden türetilmiş olabilir. Yeni Krallık döneminde ufuktaki benekli leopar-aslanlar ilk kutsal çift olarak tanımlanıyor. Güneşin doğum yeri olarak bir başka seçenek de bir nilüfer çiçeğinin yanında yer alan bir çift tekir kedidir.

Başka birçok kedi tanrı acımasız bekçiler olarak görev yapıyor. Bir tapınak töreninde Osiris'in cesedi dört aslan tanrıça tarafından korunmakta: Vadyt, Sekmet, Bastet ve Shesmetet (Smithis). Piramit Metinlerinde tanrıça Mafdet kötü ruhlu yılanların gözlerini oyarak ölü krala yardımcı oluyor. Onun kutsal hayvanı başlangıçta bir tür firavunfaresi olabilir ama daha sonra bir çita ya da vaşak şeklinde temsil ediliyor. Tanrısal bir cellat olarak Mafdet "Ra'nın düşmanlarını" yakalayıp katlederek adalete hizmet ediyor. Onun simgesi bir kayaya saplanmış bir zıpkın.

Sanduka Metinleri geceleri bir dişi aslan ya da bir panter olarak avlanan Ulu Pakhet'ten söz ediyor. Adı "tırmalayan" anlamına geliyor. Mısırlı kraliçe ve prenseslerin taşıdığı pençe şeklindeki nazarlıklar bu tanrıçanın koruyucu gücünün temsilcisi olabilir. Aslan başlı Pakhet Barkası güneşin barka-

sına refakat ediyor. Diğer dişi kedi tanrılar gibi o da güneş tanrısının varislerinin koruyucusu alev saçan kobra kılığına girebiliyor.

İlahi düzenin geleneksel düşmanlarıyla savaşan sihirli nesnelerin üzerinde isimsiz aslanlar, dişi aslanlar, panterler, kediler yer almakta (*bkz.* örneğin Şekil 30). Aslanların ve kedilerin yabancı esirlerin boğazlarını parçalama görüntüleri Ra'nın Gözü'nün aslan kılığında (Sekmet) güneş tanrısına karşı ayaklanan insanları yok etmek için gönderilmesini çağrıştırabilir. Yaratanın gözünün aslan kılığına girdiği diğer tanrıçalar arasında Bastet, Hathor, Mehit, Mut, Tefnut ve Vadyt sayılabilir.

Ra'nın ilk kızı olan göz, babasından ayrı düşünce çöllerde bir aslan ya da kedi kılığında dolaşıyor (*bkz.* "Mitsel Zaman Akışı," "Doğrusal Zaman," "Uzaktaki Tanrıça"). Nübye'deki el-Dakka Tapınağın'da bulunan bir kabartmada bu tanrıça aslan yeleli ve emziren bir dişi aslanın şişmiş memelerine sahip bir figür olarak temsil ediliyor. Bu durumda o diğer tanrılar için bile tehlikeli. Silip süpürdükleri sonsuza dek yok oluyor; yeniden doğma umutları hiç yok. Kedi kılığında o acımasız bir savaşçı ama gücünü iyilerden yana kullanıyor. Thoth ve Shu'nun Uzaktaki Tanrıça'yı yiyecek ve refah vaatleri ile Mısır'a dönmeye ikna etmeleriyle ilgili mit Mısırlıların yabani kedileri nasıl ehlileştirdiğinin bir yansıması.

Ra'nın kızı kedi kılığına girerek babasının kaos canavarı Apophis'le tutuştuğu destansı savaşta Ra'nın yanında yer alıyor. Berbat bir gecede Ra Büyük Tekir Kedi kılığına girerek Heliopolis'teki kutsal ağacın altında sürüngen Apophis ile savaşıyor. Apophis'i bıçağıyla doğruyor ve kutsal ağacı ikiye bölerek ufuktaki ikiz ağaçları oluşturuyor (*bkz.* Şekil 22).

Ra'nın kedi kızı yatışarak yaratıcı güneş tanrısıyla birlikte olup tanrısal bir çocuk doğuruyor. Bubastis'te aslan tanrı Ma-

hes (Mihos, Myusis) Bastet ve Atum-Ra'nın yavrusudur. MÖ birinci binyılda Bastet bir sürü kedi yavrusu ile çevrili ya da onları emziren doğurgan bir anne kedi olarak temsil ediliyor. Onun tehlikeli dişi aslan şekli ön plana çıkarılmamakla birlikte unutulmuş değil. Yunan-Roma Dönemi'ne ait bir Talimatname Mısırlı erkekleri kadınların istediklerini aldıklarında dost canlısı bir kedi, alamadıklarında ise son derece öfkeli bir dişi aslan olabileceği konusunda uyarıyor.

Ayrıca bkz. Bastet; Ra'nın Gözü; Hathor; Mut; Osiris; Ra; Sekhmet; Shu ve Tefnut; Sfenks

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

L. Delvaux ve E. Warmenbol (ed.). *Les Divine Chats D'Egypte.* Löven, Belçika: (1991).

J. Malek. *The Cat in Ancient Egypt.* Londra: 1993.

Birincil Kaynaklar:

PT 295, 297-8, 519; CT 335, 470; BD 17, 125; LofR; Mut ayini; EofS; Ankhsheshonk.

KHENTAMENTIU (KHENTAMENTI)

Khaentamentiu Batılıların başta gelen, zamanla Osiris'in bir veçhesi olarak kabul edilen bir cenaze tanrısıdır.

KHENTY-KHETY

Khenty-Khety Horus'un bir görünümü olarak kabul edilen yaratıcı bir tanrıdır.

KHEPRİ (KHEPRY, KHOPRİ)

Güneş tanrısının genellikle bir pislik böceği şeklinde görüntülenen gündoğumu hali. Khepri güneş tanrısı Ra'nın dört ana şeklinden biridir. Adı eski Mısır dilinde "oluşmak" ya da "dönüşmek" anlamına gelen *kheper* sözcüğünden kaynaklan-

maktadır. *Kheperu* "değişim ya da oluşumlar" ve Khepri de dönüşen ya da "kendini yaratan" varlıktır.

Khepri yanardöner bir böcek, böcek kafalı bir atmaca ya da tahta oturmuş böcek kafalı bir adam olarak betimlenir. Pislik böceğinin kocaman bir gübre topunu yuvarlayarak götürmesi, devasa bir böceğin gökyüzündeki güneşi ve diğer semavi varlıkları itelemesi görüntüsüne dönüştürülmüştür. Genç böcekler yere gömülen gübre toplarından çıkıp gökyüzüne uçarlar. Onların mucizevi bir şekilde yeraltından ortaya çıkmaları Khepri'nin kendiliğinden oluşan bir tanrı şeklinde düşünülmesine yol açmış olabilir.

Piramit Metinlerinde bile Khepri güneş tanrısının isimlerinden biri olarak geçiyor. "Işık saçan" ya da "*nun* içinde bulunan" olarak anılıyor. Khepri ile yüreğin yaratıcı gücü arasında bağlantı kuruluyor ve kadim suların ya da ilkçağ nilüferinin içinden çıkarak yaratılışı başlatan bebek güneş tanrısı olarak tanımlanıyor.

İlk gündoğumu mucizesi her gün tekrarlanıyor. Ra'nın Gerçek İsmi adındaki söylencede yaralanan güneş tanrısı İsis'e "sabahleyin Khepri, öğleyin Ra ve akşamüstü Atum" olduğunu söylüyor. Şafağın genç güneşi Khepri genellikle akşamın yaşlı güneşi Ra-Atum ile bir çift oluşturuyor. Güneşin Gece Teknesi Atum ile, Gündüz Teknesi ise Khepri ile bağlantılı. Heliopolis'te Atum-Khepri'ye her gün bir dizi değişime uğrayan tek bir tanrı olarak tapınılıyor. Yeraltı Dünyasında Ne Nedir Kitabı'nda Khepri'nin cesedi geceleyin parçalanıp gömülüyor ama şafak vakti yeniden muzaffer bir şekilde ortaya çıkıyor.

İnsan yaşamı da bir dizi *kheperu* olarak görülüyor: çocuktan yetişkine ya da yaşlı bir kişiden cesede dönüşüm gibi. Khepri mumyadan *akh*'a (yüce ruha) nihai dönüşüme yardımcı olabilir. Ölüler Kitabı'nda Khepri'den mumyalanmaya

karşı duyulan büyük korkuyu yok etmesi isteniyor. Ölen kişi cesedinin çürümeyeceğini ileri sürüyor: "Ben Khepri'yim. Bedenimin parçaları var olmayı sürdürecek." Ölümden sonra sürekli yenilenebilecek bir yaşam vaadi Khepri'nin pislik böceği şeklindeki görüntüsünün Mısır sembollerinin en tutulanı olmasına yol açıyor. 2500 yıl boyunca milyonlarca pislik böceği nazarlığı yapılıp kullanılıyor.

Khepri'nin kendine ait tapınakları yok ama bazı tapınaklarda taştan devasa pislik böcekleri yer alıyor. Bunların en ünlüsü Karnak'taki kutsal gölde, *Duat*'ı (Yeraltı Dünyası'nı) temsil eden bir yeraltı tapınağında bulunuyor. Son derece gizli düzenlenen bir ayinde Amun-Ra'nın kült görüntüsü bu tapınağa iniyor ve "yeraltından çıkan" Khepri'ye dönüşerek geri geliyor. Bu Khepri heykeli kendi söylencesini oluşturmuş. Yöre kadınları hamile kalmak için ona dokunuyorlar ve turistlere bunun çevresinde üç kez dolandıkları takdirde dileklerinin gerçekleşeceği anlatılıyor.

Ayrıca bkz. Atum; Tekneler; Nilüfer; Ra

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. Bergman. "Ancient Egyptian Thogony in a Greek Magical Papyrus." *Studies in Egyptian Religion Dedicated to Professor Jan Zandee*, ed. M. Heema Van Voss vd. Leiden: 1982, 28-37.

D. Meeks ve C. Favard-Meeks. *Daily Life of Egyptian Gods.* Çev. G. M. Goshgarian. Londra: 1997, 54-55, 159, 195.

Birincil kaynaklar:

PY 587; BD 83, 153b-154; Ad; Günel ilahileri, Gerçek İsim, PGM VII

KHNUM (CHNUM)

Tanrı Khnum genellikle uzun boynuzları olan koç başlı bir adam olarak betimleniyor. Nil'deki su baskınlarını denetlediğine ve bu yıllık taşmaların tehlikeli ama yaşamsal gücüne sahip olduğuna inanılıyor. Yaratıcı bir tanrı olarak Khnum

çömlekçi çarkında insanları ve hayvanları biçimlendiriyor ve onların bedenlerini canlı ve sağlıklı kılıyor. Kimi zaman kurbağa tanrıça Heket ile eşleştiriliyor ama Assuan'daki Elephantine adasında bulunan ana tapınağında Satet ve Anuket adındaki tanrıçalarla bir üçlü oluşturuyor.

Khnum Mısır'ın güney sınırındaki kayalıktan suların hızla aktığı, Birinci Katarakt olarak bilinen bölgede önde gelen tanrılardan biri. Nil'in bu bölgesindeki küçük adalardan birinde bulunan bir dikilitaş üzerindeki yazıtta Khnum'la bağlantılı ilginç bir gelenekten söz ediliyor. İddia edildiğine göre bu yazıt Kral Djoser'in (y. MÖ 2667-2648) bir fermanı ama aslında onun döneminden yaklaşık 2.500 yıl sonra yazılmış. Burada Mısır'ın yedi yıl boyunca korkunç açlık çektiği, çünkü Nil'in ekili araziyi sulayacak kadar yükselmediği anlatılıyor. Djoser rahipler arasından kutsal kitapları okuyabilen en akıllısını yanına çağırıyor ve ondan su baskınlarının kaynağını araştırmasını istiyor. Rahip tüm eski kitapları inceliyor; sonunda suların Elephantine adasının altındaki ikiz mağaralardan kaynaklandığını keşfediyor. Krala sadece tanrı Khnum'un bu mağaraların kapısını açacak ve suların akmasını sağlayacak güçte olduğunu anlatıyor. Djoser derhal Elephantine tanrılarına adaklar adıyor. Sonra "herkesi yaratan" Khnum kralın rüyasına giriyor ve yıllar boyu süren açlığa son vermek için suları salacağına söz veriyor.

Taşkınların sürükleyip getirdiği bereketli çamur Khum'un "çömlekçi tanrı" olarak düşünülmesine yol açmış olmalı. Piramit ve Sanduka Metinlerinde o esas itibarı ile tekne gibi eşyaları üretiyor. Eski Krallığa tarihlenen bir öyküde Khnum diğer tanrılarla birlikte kılık değiştirerek Mısır'a gidip ileride kral olacak üç çocuğun doğumuna yardımcı oluyor. Burada Khnum'un esas görevi çocukların bedenlerini sağlıklı kılmak. Kutsal kralların rahme düşmesi ve doğumu hakkında daha sonraki metinlerde ve sahnelerde Khnum kralın bedenini ve

ka ya da ikizini çömlekçi çarkında üretirken görülüyor. Bu, kralın fiziksel doğumundan önce göksel bir âlemde gerçekleşmesi gereken bir olay.

MÖ birinci binyılda tapınaklarda tanrıların doğumları da benzer sahnelerle kutlanıyor. Khnum önce rahimdeki yumurtayı biçimlendirerek bu bebek tanrıların fiziksel şekillerini yaratıp canlandırıyor. Roma Dönemi'nde Esna tapınağında Khnum'un bedenleri oluşturması Çömlekçinin Çarkı Festivali ile kutlanıyor. İlahilerde "çarkın efendisi"ne "tanrıları ve insanları biçimlendiren" olarak övgüler yağdırılıyor. Khnum'a evrensel bir yaratan gözüyle bakılırken adı Amun, Ptah ya da Ra gibi diğer yaratıcı tanrılarla birlikte anılıyor. Her sabah kozmosu yenilemek için çark dönmeye başlıyor. Mısır dilindeki koç sözcüğü ruh ya da görüntü anlamına gelen sözcükle (*ba*) benzer bir şekilde okunuyor. Khnum'un kimi zaman Geb, Osiris ve Ta gibi diğer tanrıların ruhlarıyla özdeşleştirilmesinin nedeni bu olabilir. Yeraltı Dünyası Kitaplarının çoğunda gece güneşi koç başlı bir erkek olarak betimleniyor, zira bu yeraltı dünyasından geçen Ra'nın ruhudur.

Ayrıca bkz. Heket; Imhotep; Ra; Satet ve Anuket

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

A. M. Badawi. *Der Gott Chnum.* Glückstadt: 1937.

P. F. Dorman. "Creation on the Potter's Wheel at the Eastern Horizon of Heaven." *Gold of Paradise: Studies on Ancient Egypt in Honor of Edward F. Wente,* Ed. E. Teeter ve J. A. Larson. Chicago 1999, 83-100.

Birincil kaynaklar:

PT 522; CT 214; Açlık dikilitaşı; P. Westcar; Esna ilahileri

KHONSU (KHONS, CHONS)

Khonsu adı "Gezgin" anlamına gelen bir ay tanrısıdır. Mısır'ın güneyinde onun Amun ve Mut'un oğlu olduğu söy-

lenir. Kuzeyde o Ptah ve Sekmet'in oğludur. Şahin başı bir erkek ya da zülüflü bir çocuk olarak betimlenir. Başlığında genellikle bir hilal üstündeki dolunay simgesi yer alır.

Khonsu'dan önceleri korkunç bir figür olarak söz ediliyor. O daha alt kademedeki tanrıları boğan ve ölülerin yüreklerini yiyen "öfkeli tanrılardan biri" olarak betimleniyor. Daha sonra kader, yargılama ve cezalandırma ile ilişkilendiriliyor. Khonsu'nun babun kılığındaki görünümü Yıl Sonu Kitaplarının Bekçisi olarak korku salıyor. Tanrılar bu kitaplara o yıl içinde öleceklerin isimlerini yazıyor. İnsanlar kaderlerini değiştirmesi için bu tanrının daha uysal yönüne "Merhametli Khonsu"ya dua ediyor.

Khonsu bu korkunç özellikleri yüzünden güçlü iblislere karşı uygulanan büyülerde yer alıyor. MÖ dördüncü yüzyıla tarihlenen bir yazıtta bir ruhun zapt ettiği yabancı bir prensese yardımcı olmak için Khonsu'nun bir heykelinin gönderildiği anlatılıyor. Bu olay 900 yıl önce II. Ramses'in hükümranlığı sırasında gerçekleşiyor. Ramses Bakhtan ülkesinin bir prensesi ile evleniyor. Kral ve kraliçe Teb'de bir festivale katıldıkları sırada kraliçenin kız kardeşi Bentresh'in çok hasta olduğunu öğreniyorlar.

Kral Ramses bilge bir yazıcıyı Bakhtan'a gönderiyor. Adam prensesin kendisinin baş edemeyeceği kadar güçlü bir ruh tarafından hasta edildiğini belirliyor. Bakhtan prensi Mısır kralından bu ruhla savaşacak bir tanrı göndermesini istiyor. Ramses Karnak'taki Khonsu kâhinine danışıyor ve "kaderi belirleyen, hastalık iblislerini yok eden güçlü tanrı Khonsu" ibaresini taşıyan bir heykel göndermesi gerektiğini öğreniyor.

Heykel on yedi ay süren bir yolculuktan sonra Bakhtan'a ulaşıyor. Tanrı, prenses için sihirli bir koruyucu yaratıyor ve "genç kız derhal iyileşiyor". Bakhtan prensi ve askerleri Khonsu'nun kadının içinden çıkardığı ruhla konuşmasını

dehşet içinde izliyorlar. Khonsu prense ruhu bir daha geri gelmesini önleyecek şekilde yatıştıracak adaklarda bulunmasını öneriyor. Prens kutsal heykelin gücüne öyle hayran oluyor ki onu Bakhtan'da tutmaya karar veriyor. Yıllar sonra tanrı prensin rüyasına girerek memleketine dönmek istediğini açıklıyor. Prens heykeli daha fazla tutmaya cesaret edemiyor ve Khonsu tapınağı için çok sayıda değerli armağanla birlikte onu Mısır'a geri gönderiyor.

Karnak'taki Khonsu Tapınağı çok sağlam durumda. Duvarlarının birinde Khonsu kozmogonisi olarak bilinen bir metin yer alıyor. Bu tür metinler dünyanın kökenine açıklık getirmeye çalışır. Bu metinde Khonsu kozmik yumurtayı döl-leyen ve "Khonsu (Gezgin) adıyla Teb'e seyahat eden" büyük yılan olarak tanımlanıyor.

Ayrıca bkz. Amun; Babunlar; Ay; Mut

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

G. Hart. "Khonsu." *A Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses.* Londra ve Boston: 1986, 112-115.

R. A. Parker ve L. H. Lesko. "The Khonsu Cosmogony." *Pyramid Studies and Other Essays Presented to I. E. S. Edwards,* E. D. J. Baines. Londra: 1958, 168-175.

Birincil kaynaklar:

PT 273-274; CT 311; Bentresh Dikilitaşı; Khonsu Kozmogonisi

KRALLAR VE PRENSESLER

İlk dönemde ilahi düzenin (*maat*) bir parçası şeklinde oluşturulan kraliyet kutsal bir kurumdur. Bu, kralın hiçbir zaman yanlış yapmayacağı anlamına gelmiyor. Mitsel tarihte tanrıların Mısır kralı ya da kraliçesi olarak uzun bir süre devleti yönettikleri görülüyor. Bir takım mitlerde tahta kimin geçeceği konusundaki anlaşmazlıklardan söz ediliyor. Bu anlaşmazlıkların en önemlisi Horus ile Seth'in altmış beş yıl süren

mücadelesi. Horus yasal hükümdar olarak ilan edilince tüm Mısır kralları için bir model oluşturuyor.

Bir Mısır kralının görevi tanrıları hoş tutmak, insanlığa adil davranmak ve ölülerin ruhlarına adaklarda bulunmaktı. Krallar ve prensler Mısır ordusunu savaşa soktuklarında kendilerinden *maat* savunucusu olarak söz edilmekteydi (*bkz.* "Mitsel Zaman Akışı," "Doğrusal Zaman," "Kralların Egemenliği"). Krallar gökyüzünü destekleyen Heh tanrılarından bu görevi devralarak ilahi düzeni sürdürdüklerini sergiliyorlardı. Eski Krallık dönemindeki Piramit Metinlerinde kral her gece diğer tanrıların hepsini yutan yaratan kimliğindedir. Ölü krallar aynı zamanda cinayete kurban gidip ölülerin kralı olarak yeniden canlanan tanrı Osiris ile özdeşleştirilir. Yeni Krallık'taki Yeraltı Dünyası Kitaplarında kral bazen güneş tanrısının barkasında onun yanında yer alarak her gece kaosa karşı savaş verir.

Yaşayan tanrılar da tanrısal özelliklere sahip olabilirlerdi. Çocuk yaşta kral olan Tutankamon'un Seth'in cesaretine, Horus'un gücüne, Ra'nın bilgeliğine, Ptah'ın becerilerine ve Thoth'un ferasetine sahip olduğu ileri sürülüyor. Kralların doğumları ile ilgili söylencelerde bazılarının babası bir tanrıdır. Luksor Tapınağı'ndaki yazıtlarda tanrı Amun'un Kral IV. Thutmose'nin (y. MÖ 1400-1390) kılığına girdiği anlatılıyor. Amun Thutmose'nin eşi kraliçe Mutemviya uyurken saraya girer. Kadın onun kokusu ile uyanır ve olağanüstü bir arzuya kapılır. Bunun üzerine Amun "onun isteklerini karşılamak için elinden geleni yapar." Kraliçeye oğullarının (III. Amenhotep) "Ra gibi sonsuza dek" Mısır kralı olacağına dair söz verir.

Bu tür mitler hanedanlıkta yaşanan bir değişikliği haklı kılmak amacını güdüyor. Kral Khufu'nun (y. MÖ 2589-2566) dönemine ait bir dizi öykünün dönüm noktası "Ra'nın üç

oğlunun Khufu hanedanının yerini alarak Mısır Kralı olmalarıdır. Orta Krallık dönemindeki bu öykü dizisi Khufu'yu acımasız bir kral olarak tanıtıyor ve akıllı bir köylünün ona doğru yolu gösterdiğini aktarıyor. Onun kötü ünü MÖ beşinci yüzyıla karar sürüyor; Herodot'a Keops'un (Khufu) yaptırdığı piramide maddi kaynak sağlamak için kendi kızını fahişe olarak çalıştırdığı anlatılıyor.

Zayıf ya da adaletsiz krallar birçok farklı dönemdeki öykülerde yer alıyor. Yeni Krallık dönemine ait İki Erkek Kardeş adlı öyküde bir Mısır kralı evlenmek istediği kadının kocasını katlettiriyor ve bu kötü ruhlu kadının her isteğini yerine getiriyor. Geç Dönem'e ait Meryra adlı öyküde bir kral kendi yerine başka biri yeraltı dünyasına girmediği takdirde öleceğini öğreniyor. Meryra kralın yerine ölmeyi kabul ediyor. Yeraltı dünyasında nankör kralın kendi dul eşine sahip olduğunu öğrenince korkunç bir intikam planı tasarlıyor.

Yunan-Roma dönemindeki öyküler Setna adlı bir prensin bir mezardan bir büyü kitabı çaldığını anlatıyor. Daha önce bu yasak kitaptan yararlanmaya kalkıştığı için Thoth tarafından öldürülen bir prensin akıbeti onun için bir ders olmamış. Bir başka öyküde Siamun isimli bir Mısır Kralı her gece Nübyeli bir sihirbaz tarafından canlandırılan balmumu figürler tarafından yatağından kaldırılıp dövülüyor. Kral bu aşağılayıcı muameleden ancak bir rahip-büyücünün bilgeliği sayesinde kurtuluyor. Aynı öyküde daha sonra Setna ve babası Kral II. Ramses Nübye büyüleri karşısında savunmasız kalıyorlar ve ancak rahip-büyücünün ruhu onlara yardım etmek için geri döndüğünde bu büyülerden kurtulabiliyorlar.

Herodot kısmen II. Ramses olduğu düşünülebilecek Rhampsinitus isimli bir Mısır kralıyla ilgili bir öykü anlatıyor. Rhampsinitus saray hazinesini akıllı bir hırsıza karşı koruyamıyor. Sonunda hırsızı damadı olarak kabul etmek zorunda

kalıyor. Daha önceki Mısır öykülerinde olduğu gibi, zekâ ve cesaret doğuştan güçlü olanı alt edebiliyor.

Ayrıca bkz. Bastet; Sığır; Heket; Horus; Sihirbazlar; Montu; Osiris; Ra

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

H. Frankfort. *Kingship and the Gods.* Chicago: 1948.

D. O'Connor ve S. Silverman (ed.). *Ancient Egyptian Kingship.* Leiden: 1995.

Birincil kaynaklar:

PT 273-254; RDP, Sakadat Yönergesi; Ad; RBM; II. Amenhotep'in Sfenks dikilitaşı, Karnak dikilitaşı; KASP; BON; TB; PV: Herodotus H II.120-121; Setna öyküsü

KUŞLAR

Mısır'da çok zengin bir kuş yaşamı var. Nil Nehri ve sazlıklar su kuşları ve leşçillerle dolup taşıyor, avcı kuşlar çöllerin üstünde uçuşuyor ve kocaman göçmen kuş sürüleri gökyüzünden geçiyor ya da ülkenin güneyinde kışlıyor. Mısır tanrılarının çoğu kuş şeklinde ama kuş sürüleri kaosun simgesi olarak kullanılıyor. Bazı Mısır yaratılış efsanelerinde kuş ilk canlı varlık. Cennet evrensel bir atmaca olarak algılanabiliyor. Birçok büyünün gökyüzündeki ülkeye uçma ya da yaşayanlarla ölüler dünyalarının arasında geçiş yapma gücü sağladığı ileri sürülüyor. Mısır'da Batıdaki ruh kavramına en yakın olan *ba* insan başlı bir kuş olarak sergileniyor.

Kuşları avlamak için geleneksel olarak sopa ve ağlar kullanılıyor. Kuş Avlayan Tanrı Bataklık Tanrıçasının oğlu. Göçmen kuşlara muhtemelen istilacı gözüyle bakılıyor; büyük sürüler tarlaları ve meyve bahçelerini talan edebiliyorlar. Belki de bu yüzden serçe kötülüklerin sembolü olarak kullanılıyor. Yunan-Roma Dönemi'ndeki tapınaklarda tanrılar kral kocaman bir kuş kitlesinin üzerine ağ atarken ona yardımcı

oluyorlar. Kom Ombo Tapınağı'nda eli kolu bağlı yabancı esirler kuşlar arasında çırpınıyor; bu, kuş avlama geleneğinin düzen ile kaos arasında süregelen savaşın bir parçası olduğunu vurguluyor.

Kaos bataklıklarından ilahi düzen yaratılırken kaz, balıkçıl ya da turna gibi su kuşları yaratılışın ilk dönemleri ile bağlantılı. Gengen ya da Negeg adındaki kadim bir kaz dünyayı yumurtlarken haykırıyor ya da gıdaklıyor. Erdemli ölülerin görevlerinden biri bu yumurtayı korumak. Bu kadim yumurtanın kalıntılarının turna şeklindeki Thoth Tapınağı'nda muhafaza edildiği söyleniyor. Edfu'daki Horus Tapınağı'nda ilk kuşun ilkel sulardaki bir bitki örtüsünden havalanan bir şahin olduğu ileri sürülüyor.

Birçok tanrı ve Anti, Montu, Sokar, Sopdu, Hathor, Nephthys ve İsis gibi birçok tanrıça şahin görünümünde. Horus gökyüzünde 1000 kübit boyunda bir şahin olarak beliriyor. Mısır kralları Horus'un yeryüzündeki görüntüleri olarak kabul ediliyor. Öldüklerinde güneş kursuna katılmak için şahin kılığında ufka doğru uçuyorlar. Güneş kursu da çoğu kez kanatlı olarak resmediliyor. Edfu'daki metinler böylece güneş tanrısının düşmanlarını kör ettiğine inanılan Horus'a tapınıldığını belirtiyorlar.

Horus aynı zamanda bir şahinin, bir aslanın ve bir yılanın gücüne sahip bir canavar olan grifon kılığında da görünebiliyor. Yunan-Roma Dönemi'ne gelindiğinde grifon tanrıların verdiği cezanın sembolü olarak kabul ediliyor. Tanrı Thoth'un Uzaktaki Tanrıçaya anlattığı kıssalardan birinde görmeyi ve duymayı temsil eden iki akbaba güçlü bir aslanın bile Ra'nın yasalarına karşı geldiğinde bir grifon tarafından öldürülebileceğini öğreniyorlar. Bir başka kıssada Ra'ya ettikleri bir yemini bozan bir akbaba ile bir kedinin cezalandırılması anlatılıyor. Bu öyküdeki akbabanın son derece anaç olması Mısır dilinde akbaba anlamına gelen sözcüklerden birinin (*mwt*)

anne sözcüğü ile aynı şekilde okunmasından kaynaklanıyor. Akbaba kılığındaki tanrıça Nekhbet bütün Mısır krallarının efsanevi annesidir. Kraliçeler geleneksel olarak akbaba şeklinde başlıklar takarlar.

İsis ve Nephthys isimli tanrıçalar Osiris'in cesedini korumak için çaylak adında, leş yiyen küçük avcı kuş kılığına girebiliyorlar. Yeni Krallık dönemine ait Horus ve Seth'in Çekişmeleri adlı bir öyküde İsis'in Seth'in Horus'un haklı olduğunu kabullenmesini nasıl sağladığı anlatılıyor. Bunu duyunca tanrıça çaylağa dönüşerek bir ağaca uçuyor ve onun güvenli dalları arasından Seth'le alay ediyor.

İsis ve Nephthys ile Maat gibi diğer tanrıçalar da kanatlı varlıklar olarak sergilenebiliyor. Tıpkı atmaca görünümündeki tanrıça Nekhbet gibi, açılan kanatları koruma ve gölge sağlıyor. Kuş kılığındaki İsis kanatlarını çırparak öldürülen kocasının canlanmasını sağlıyor. Tanrı Shu'nun büründüğü devekuşu tüyleri de canlanma ile bağlantılı.

Ölümden sonra kişilik *ba* olarak varlığını sürdürüyor. *Ba* mumyayı terk edip Mısır kozmosunda yolculuk etme gücüne sahip. Öte yandan yalnızca erdemli bir ruh konacak güvenli bir yer bulabilir. Yeni Krallık'tan itibaren ölülerin *ba*'ları yarı kuş yarı insan şeklinde betimleniyor. Kuş kısmı bir leylek, bir akbaba ya da bir şahin olabilir. Ölüler Kitabı'ndaki bir dizi büyü *ba*'nın bir şahine, bir balıkçıla, bir kırlangıca ya da efsanevi *benu* kuşuna (anka) dönüşmesine olanak sağlıyor.

Ölüler aynı zamanda kimi zaman kırlangıçlar şeklinde resimlenen, gökyüzünün kuzeyindeki "sonsuz yıldızlara" katılmak isterler. Bir mitte Ra diğer tüm tanrıları silip süpürür. Sonra onları balık şeklinde kusar ama onlar kuşlara dönüşüp yıldız olmak için gökyüzüne doğru uçarlar.

Ayrıca bkz. Amun; Anti; *Benu* Kuşu; Horus'un Gözü: Horus; İsis; İlkel Höyük; Sokar; Sopdyu; Thoth; İki Hanımefendi

Diğer kaynaklar:

E. Hornung. "Body and Soul." *Idea into Image: Essays on Ancient Egyptian Thought*. Çev. Elizabeth Bredeck. Princeton: 1992, 167-184.

P. E. Houlihan. *The Birds of Ancient Egypt*. Westminster, İngiltere: 1986.

Birincil kaynaklar:

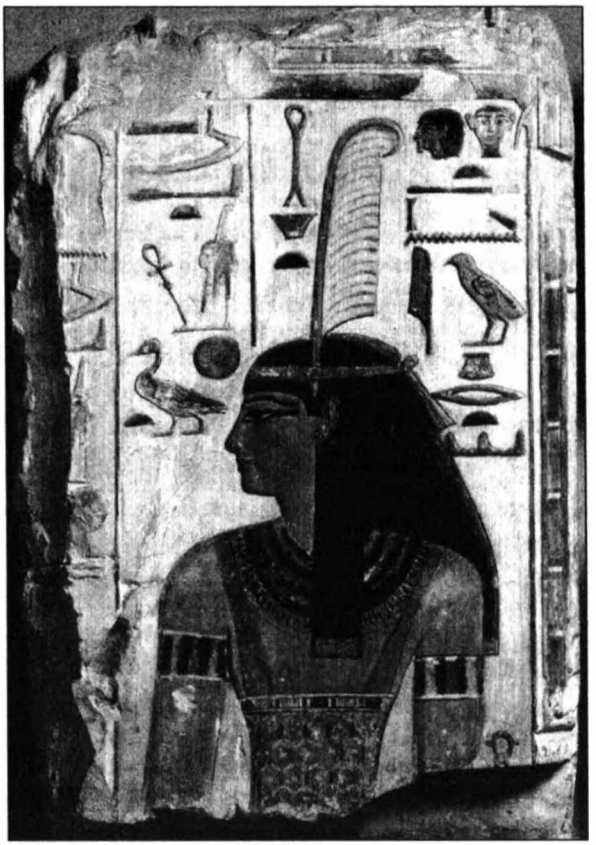
BD 77-78, 83-86, 110; BofNut; H&S; Kahire takvimi; LWD; Edfu kozmolojisi, EofS

MAAT (MA'ET)

Mısır evrenbilim ve törebilim kavramları başına bir devekuşu tüyü takmış olan tanrıça Maat ile simgeleniyor. *Maat* sözcüğü gerçek, adalet, doğruluk, düzen, denge ve kozmik yasa anlamına geliyor. Tanrıça Maat yaratıcı güneş tanrısı Ra'nın sevgili kızıdır. Onunla birlikte güneş barkasında seyahat ederek onu mutlandırır ve "burun deliklerinden içeriye canlılık" üfler. Bir mısır kralının ilk görevi *maat*'ı savunmaktır. Öbür dünyada ölüler *maat* için yaptıkları ve söyledikleri ile yargılanırlar.

Eski Krallık'tan itibaren Maat'ın varlığının güneş tanrısının her gün yeniden doğması için yaşamsal önem taşıdığına inanılıyor. Yeraltı Dünyası Kitaplarında Maat güneşin hem gündüz hem de gece teknesinde Ra'nın hemen yanında dururken görülüyor. Bu ve Mısır'ın iki krallığa bölünmüş olması Maat'ın neden iki benzer tanrıça olarak göründüğüne açıklık getiriyor.

Maat babasının simgesini hava tanrısı Shu ile paylaşıyor. Kimi zaman Shu'nun kız kardeşi Tefnut ile özdeşleştirilmekte. Tanrıların "*maat* ile hayat buldukları" söyleniyor ve tanrıçalar da yaşamın temel unsurları ile tanımlanıyorlar: solunan hava, yenecek ekmek ve içilecek bira. MÖ on dördüncü yüzyıldan itibaren Maat genellikle kanatlı bir tanrıça olarak

Şekil 34. On Dokuzuncu Hanedan döneminden bir kral mezarındaki renkli kabartmada yer alan tanrıça Maat. Museo Archeologico, Floransa, İtalya. (Scala/Art Resource, New York.)

betimleniyor. İsis gibi o da kanatlarını çırparak oluşturduğu hava ile ölüleri canlandırabiliyor. Maat'ın bir başka simgesi ismi yazılırken kullanılan bir sütun kaidesi imi. Bu imler ilahi yargıç olan tanrıların tahtları altında yer alıyor. Bu simge *maat*'ın Mısır toplumunun temelini oluşturduğu şeklinde yorumlanıyor.

Krallar çoğunlukla bir tapınağın baş tanrısına minyatür bir Maat figürü sunarken görülüyor. Kral ve halkı dürüst bir yaşam sürmediği takdirde tüm günlük ayinler ve kesilen kurbanlar hiçbir anlam taşımıyor. Yargıçlar ve yüksek mevkilerdeki görevliler tanrıçanın simgelerini taşıyarak onun kurallarını uyguladıklarını gösteriyorlar. Maat çoğu kez *maat* yasalarını yazıya döken tarafsız yargıç Thoth ile bağlantılı. Bu yazılar gerçek dünyada "*maat* içinde yaşamayı" öğreten ya da tartışan Mısır edebiyatının birçok eserine kaynak oluşturuyor.

Mısır altın çağ mitleri Maat'ın yeryüzünü yönettiği bir dönemi kapsıyor. Bazen insanlığın uygunsuz davranışlarından üzüntüye kapılarak göğe çekildiği söyleniyor. Gene de Maat'ın bir bireyin iyilik meleği gibi onunla birlikte yaşadığı ve öbür dünyaya onunla birlikte gittiği düşünülüyor. Zaman içinde "Maat'a katılmak" ölüm için kullanılan bir deyime dönüşüyor.

Ölüler Kitabı'nda İki Doğru (ya da Çifte *Maat*) Salonu ölülerin ruhlarının yargılanmak için geldikleri yer. Ölülerin yürekleri Maat'ın tüyü ile tartılıyor ve kimi zaman onun görüntüsü terazinin üstünde yansıyor. Eğer ölen kişi Ra gibi Maat'ı yüreğinde saklıyorsa terazi dengede kalıyor ve ölen kişi "gerçeğin sesi" ya da "haklı" olarak ilan ediliyor (*bkz.* Şekil 7).

Mısır'ın Persler tarafından işgal edildiği döneme ait bir ilahide Ra'nın yüreğinde parlayan "Maat'ın güzel yüzünden" söz ediliyor. Tanrıçadan Pers kralının diline ve başına otararak *maat* yapmasına yardımcı olması isteniyor. Yunan-Roma Dönemi'nde Maat Mısır dinindeki önemini yitirmişe benziyor; birtakım işlevleri İsis tarafından devralınmış gibi görünüyor.

Ayrıca bkz. Kuşlar; İsis, Krallar ve Prensler; Shu ve Tefnut; Thoth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

E. Hornung. "The Concept of Maat." *Idea into Image: Essays on Ancient Egyptian Thought.* çev. Elizabeth Bredeck. Princeton: 1992, 131-145.

E. Teeter. *The Presentation of Maat; The Iconography and Theology of an Ancient Offering Ritual.* Chicago: 1990.

Birincil kaynaklar:

CT 80; BD 125; Güzel Konuşan Köylü; Güneş ilahileri; Amenemope; Hibis ilahisi (Maat'a)

MAFDET

Mafdet, Ra'nın düşmanlarını boğazlayan bir tanrıça.

Ayrıca bkz. Kedi tanrıçalar

MAHES (MIHOS)

Mahes son derece vahşi bir aslan tanrıdır.

Ayrıca bkz. Bastet; Kedi Tanrıçalar

MEHET-WERET (MEHURİT, METHYER)

Mehet-Weret güneş tanrısını doğuran, inek şeklinde kadim bir tanrıçadır. Adının anlamı önce "Büyük Sel" olarak yorumlanmış ama daha sonra "Ünlü Yüzücü"ye dönüşmüştür. O kadim okyanus tanrısı Nun'un dişil karşıtı ve "varlıkların en yaşlısı" unvanda onun rakibidir. Bazı metinlerde Mehet-Weret Hathor, Neith ya da İsis gibi yaratıcı tanrıçaları için kullanılan bir sıfattır.

Mehet-Weret'in yaratılıştan önce kadim okyanusta bir tür bereketli akıntı şeklinde var olduğuna inanılıyor. Ölüler Kitabı'nda 17 numaralı büyüde güneş tanrısı Ra'nın Mehet-Weret'in "poposundan doğduğu" yazılı. Daha sonra güneş bebeğin içinden çıktığı kadim nilüfer de muhtemelen bu tanrıçanın başka bir görüntüsünü oluşturuyor. Yaratılıştan sonra

Mehet-Weret güneş barkasının üzerinde yol aldığı semavi sularla tanımlanıyor. Gece gökyüzünde bugün Samanyolu dediğimiz yıldız "nehri" olabilir.

Mehet-Weret inek başlı bir kadın, oturan bir inek ya da sırtında bir çocuk taşıyan bir inek olarak sergileniyor. Mehet-Weret'in unvanlarından biri "höyük" ya da "ada" olup yaratılışı başlatacak olan güneş tanrısının kadim sulardan Mehet'in başının üstünden ya da sırtından yükselerek doğduğuna işaret ediyor. Bu mitin başka bir sürümünde Neith/Mehet-Weret'in bebek güneşi kendi çocuklarından (ilk timsahlar) korumak için onu kaos suları içinden geçirdiği anlatılıyor. Bu, daha sonraki bir efsaneyi çağrıştırıyor. İnsanlığın ayaklanmasından sonra Ra inek kılığındaki Nut'un sırtında cennete taşınıp orada yeni bir düzen kuruyor. Benzer söylencelerde Nut ve Mehet-Weret bir çift kozmik inek, kimi zaman da aynı tanrı olarak yer alıyor. Nut'un başka bir görüntüsü yeryüzünün yukarısında uzanmış devasa bir dişi. Ayinlerde kullanılan çıplak bir dişi yüzücü biçimindeki kaşıklar Nut/Mehet-Weret'i simgeliyor olabilir.

Tutankamon'un mezarındaki altın yatağın kenarlarını oluşturan yıldız desenli inekler İsis-Mehet (Weret) olarak isimlendiriliyor. Bu cenaze yataklarının amacı ölen kralın semavi ineklerin desteğiyle cennete gitmesini kolaylaştırmaktır. Ölüler Kitabı'nda ölüler ülkesinin girişinde duran ineğe kimi zaman Mehet-Weret adı verilir. Yeni Krallığa gelindiğinde tüm seçkinler öldükten sonraki hassas yeniden doğuş döneminde inek tanrıçanın kendilerine yardımcı olacağı umudunu taşımaktalar.

Ayrıca bkz. Sığır; Hathor; Neith; Nut

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

B. S. Lesko. *The Great Goddesses of Egypt*. Norman, OK: 1999, 17, 21-26, 62.

G. Pinch. *Votive Offerings to Hathor*. Oxford: 1993, 175-183.
Birincil kaynaklar:
PY 317; BD 17, 124, 186; Esna takvimi

MEHİT (MEHYT, MEKHİT)

Mehit, Thinis'te tapınılan aslan şeklinde bir tanrıçadır.

Ayrıca bkz. Kedi Tanrıçalar; Osiris

MERETSEGER

Meretseger, Teb'de yılan şeklinde bir tanrıçadır.

Ayrıca bkz. Yılanlar

MESKHENET

Meskhenet, doğum ve kaderle bağlantılı bir tanrıçadır.

Ayrıca bkz. Heket; Shai

MİN

Min, insanların ve tarımın bereketini sağlayan eski bir tanrıdır. Tanrıların en babayiğidi olan Min pelerinli ve büyük bir erkeklik organına sahip bir figür olarak resmedilir. Başında iki uzun tüy vardır ve sağ kolu vuracakmış gibi havadadır. Sağ elinde bir tür kamçı tutmaktadır. Tüm bunlar Min'in saldırgan beden diliyle kötülükleri uzaklaştıran koruyucu bir tanrı olduğunu gösteriyor. Ekili arazileri korumak ve kutsamak için Min'in heykelleri buralara taşınıyor ve ilk hasat ürünleri ona sunuluyor. Orta Krallık'tan itibaren Min çoğunlukla İsis'in oğlu Horus ile özdeşleştiriliyor. Teb'de Min Amun'la birleşerek cinsel gücüyle tüm yaşamı yaratacak bir tanrıya dönüşüyor.

Eskiden beri Min daha sonra yıldırım, dikenli ok, bir çift fosilleşmiş deniz yumuşakçası ya da bir kapı sürgüsü şeklinde yorumlanan gizemli bir simge ile temsil ediliyor. Bu simge doğudaki çölün kenarında Coptos'ta bulunan tapınaktaki Min'in 5000 yıllık devasa heykelinin üstünde yer alıyor. Bu bölgede faaliyet gösteren madenciler, taş kırıcılar ve avcılar Min'e Doğudaki Çölün Efendisi olarak tapıyorlar.

Piramit Metinlerinin birçoğunda Min'in adı geçiyor. Uzun tüyleri ölen krala cennete uçma gücü sağlamış gibi görünüyor. Sanduka Metinlerindeki büyüler ölen erkeklerin öbür dünyada "kadın avcısı" olan Min'in cinsel gücüne ulaşmasını sağlıyor. Sanduka Metinlerindeki 335 numaralı büyü Min kim diye soruyor ve "o babasının koruyucusu Horus'tur" yanıtını veriyor.

Min'in kutsal bitkisi, suyu ersuyunu andıran ve boyu çok uzayan bir maruldur. Horus ile Set'in Çatışması adlı öyküde Seth'in "Horus'un ersuyu bulaştırılmış" marul yapraklarını yiyerek ondan hamile kalması, Min-Horus'un olağanüstü üretme gücünü ortaya koymakta. Min'in kutsal hayvanları ise bir şahin ile bir beyaz boğa. Min'in en önemli unvanlarından biri Ka-mut-ef (Annesinin Boğası). Min'in karanlıkta annesiyle gizlice birlikte olarak kendi babası olduğu söyleniyor. Min festivali sırasında Mısır kraliçesi "Min'in annesi" rolünü üstleniyor; böylece asil *ka* (yaşamsal güç) eksiksiz olarak kraldan krala geçiyor. Tanrıları insan gibi canlandıran öykülerde bu eski tören İsis'e oğlu Min-Horus-Nakht'ın (Güçlü Horus) tecavüz ettiği söylencesine dönüşüyor. Bu, Min'in İsis'in oğlunun babası Osiris ile tanımlanmasına yol açıyor.

Yunanlar Mısır'a yerleştiğinde Min'i, ıssız yollarda gezginlere yardımcı olan, üretken keçi-tanrıları Pan ile özdeşleştiriyorlar Bir Klasik dönem yazarı Min'in erkekler savaşta iken Mısır'daki tüm kadınlarla seviştiği için bereket tanrısı ilan edildiğini öne sürüyor.

Ayrıca bkz. Amun; Horus; İsis

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

B. Adams. "A Lettuce for Min." *Studien fur Aegyptischen Kultur 8* (1980): 9-16.

R. H. Wilkinson. "Ancient Near Eastern Raised-Arm Figyures and the Iconography of Min." *Bulletin of the Egyptology Seminar 11* (1991-1992): 109-118.

Birincil kaynaklar:

PT 667a; CT 335, 649, 967; Min festivali metinleri; Hibis metinleri

MONTU (MONT, MONTH)

Önce bir yıldız tanrı, sonra da Yukarı Mısır'da acımasız bir şahin tanrı olan Montu Teb bölgesinde baş tanrıdır ve Armant, Medamut ve Tod'da tapınakları vardır. Genellikle şahin başlı, tepesinde iki tüylü bir güneş kursu olan ve elinde bir pala ya da mızrak tutan bir adam olarak resmedilir. Savaş "Montu'nun işidir". *Maat* düzeninin düşmanlarına saldırır ve savaş alanında kralları ve savaşçıları yüreklendirir. Savaş gemileri Mısır'ın düşmanlarına mızrak atan ve onları ayakları altında ezen "dört Montu"nun (Teb, Armant, Medamut ve Tod kentlerinin) koruyucu görüntüleri ile bezelidir.

Armant (Hermonthis) güneş tanrısı Ra'nın kenti Heliopolis'in güneydeki eşdeğeri olarak kabul ediliyor. Daha MÖ on ikinci yüzyılda bile Montu'ya güneş tanrısının bir simgesi olarak tapınılıyor. Baş kadını Ra'nın dişil şekli olan ve Hathor'un güneş kursu ile inek boynuzlarını taşıyan Raetawy'dir. Montu-Ra ve Atum-Ra isimli tanrılar Yukarı ve Aşağı Mısır'ı temsil ediyor. Montu-Ta Birinci Ara Dönem sonunda Mısır'ı yeniden birleştiren Kral Nebhepetre Montuhotep'in (Montu-mutlu) baş tanrısıdır.

Mısır kralları kendilerini "güçlü Montu" ile kıyaslamaktan hoşlanıyorlar. II. Amenhotep'in (y. MÖ 1427-1401) bir

yazıtında on sekiz yaşında bir delikanlı iken bir taraftan bir savaş arabasını idare ederken bakır bir nişan tahtasına ok atabildiğini, çünkü Montu'nun beceri ve gücüne sahip olduğu anlatılıyor. II. Ramses (y. MÖ 1290-1224) Kadeş Savaşı'nda yenilmek üzere iken "Montu kılığına" bürünüp düşman hatlarına "bir şahin gibi dalarak" zafere ulaştığını anlatarak övünüyor.

Ramses aynı zamanda Montu'nun görüntülerinden biri olan "hevesli boğa"ya benzetiyor. Montu bazı dinsel festivallerde gerçekleştirilen boğa güreşleri ile bağlantılı olabilir. MÖ dördüncü yüzyıldan itibaren Armant'taki Montu tapınağında her zaman bir siyah bir de beyaz boğa bulunuyor. Bu "Buchis boğaları" Ra ile Osiris'in ikiz ruhları olarak ululanıyor. Her Buchis boğasının yirmi bakıcısı bulunuyor. Boğa taç ve kolyeler takıyor ve sineklerden korunmak için yüzünü tülle örtüyor.

Ayrıca bkz. Sığır; Ra; Satet ve Anuket

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

E. K. Werner. *The God Montu: From the Earliest Attestations to the End of the Old Kingdom.* Ann Arbor, MI: 1986.

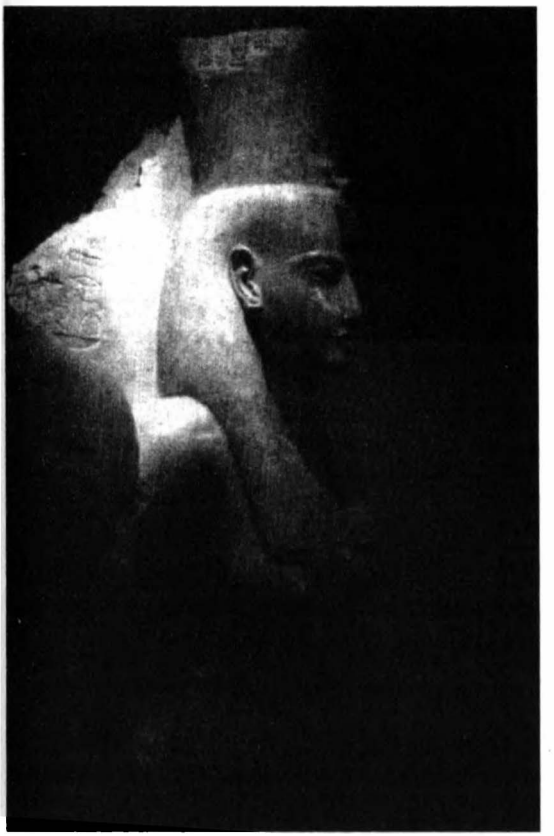
E. K. Werner. "Montu and the 'Falcon Ships' of the Eighteenth Dynasty." *Journal of The American Research Center in Egypt* 23 (1986): 107-123.

Birincil kaynaklar:

PT 503; II. Amenhotep'in Sfenks dikilitaşı; Kadeş yazıtları

MUT (MOUT)

Bu tanrıça hakkında çok az bilgi var ama Yeni Krallık'tan başlayarak Tanrıların Kraliçesi olarak tanınıyor. Teb'de Mut Amun-Ra'nın baş kadını ve ay tanrısı Khonos'un annesi oluyor. Adı Mısır dilindeki anne sözcüğünden kaynaklanıyor. Mut çoğunlukla bir Mısır kraliçesinin akbaba başlığını giymiş

Şekil 35. Tanrıların Kraliçesi ve Amun'un eşi olan Mut'un Luksor Tapınağı'nda bulunan heykeli. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

olgun bir kadın olarak resmediliyor ama aynı zamanda dişi aslan ve kedi şeklindeki görüntüleri de var.

Kralların doğumuyla ilgili mitlerde, yönetimdeki kraliçe, ileride Mısır'ı yönetecek tanrısal çocuğa sahip olmak için eşi Amun ile bir araya gelen Mut ile özdeşleştiriliyor. Her yeni kral yönetim gücünü annesi Mut'un sütünden alıyor. Hükümranlık simgesi olarak Mut Yukarı Mısır'ın Beyaz tacını, ya da Yukarı ve Aşağı Mısır'ın İkili Tacını giymiş, elinde asası ile sergileniyor. Yeni Krallık döneminden birkaç ilahide tanrıların kraliçesi, yaratıcı güneş tanrısının dişil karşıtı olarak adı

geçiyor. Bedeninin teriyle su baskınlarını oluşturduğu ve tüm insanları koruduğu için kendisine tapınılıyor.

Mut aynı zamanda güneş tanrısının ilk doğan kızı, Ra'nın Gözü rolünü de üstlenebiliyor. Kimi zaman Ra ile kızının yılan Apophis'i kutsal ağacın altında öldürmek üzere kedi kılığına girmelerini konu alan mitte yer alıyor. Mut babasıyla kavga edince Libya çöllerinde kedi kılığında dolanıyor ve yeniden Mısır'a dönmesi için ikna edilmesi gerekiyor. Dönüşünde tanrılar, insanlar ve hayvanlar tarafından büyük bir sevinçle karşılanıyor.

Uzaklara giden tanrıçanın geri gelişiyle ilgili söylence Mut tapınaklarında yeniden canlandırılıyor. Öfkeli tanrıçanın yatışması için düzenlenen ayin efsanevi İsheru'yu temsil eden yarım ay şeklindeki bir gölde gerçekleştiriliyor. Ayinin amacı güneş tanrıçasının yıkıcı yanını (Sekmet) onun daha uysal görüntülerinden birine (Mut, İsheru Hanımı, Hathor ya da Bastet) dönüştürmek. Öfkesi geçen tanrıça artık bir erkeğin eşi olabilir ve kutsal çocuğu dünyaya getirebilir.

Mut-Sekmet vebayı ve diğer salgın hastalıkları başlatma ya da sonlandırma gücüne sahip. Karnak'taki Mut tapınağında bulunan tanrıçanın yüzlerce aslan-başlı heykeli eskiden Yakındoğu'yu zaman zaman perişan eden salgınlardan Mısır'ı korumak amacını taşıyor olabilir.

"Mut alevi" tanrıların en korkulan silahlarından biridir ve onun cezalandırıcı rolü sadece söylencelere özgü değildir. "Ra'nın düşmanları" olarak görülen hainler ve suçlular onun tapınaklarındaki ocaklarda diri diri yakılıyor. Mut-Sekmet-Bastet'in en ürkütücü görünümü kanatlı, erkeklik organı bulunan, insan, aslan ve akbaba şeklinde üç başlı olanı. Ölenlerin ruhları öbür dünyada yargılanırken Ölüm Evi'ndeki korkunç ölümden kurtulmak için bu tanrıya sığınıyor.

Ayrıca bkz. Amun; Bastet; Ra'nın Gözü; Kedi Tanrıçalar; Khonsu; Sekmet

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

B. S. Lesko. "Mut and the Sacred Cats." *The Great Goddeses of Egypt*. Norman, OK: 1999, 130-154.

L. Troy. "Mut Enthroned." *Essays on Ancient Egypt in Honour of Herman te Velde*, Ed. J. Van Dijk. Groningen, Hollanda: 1997, 301-315.

Birincil kasynaklar:

BD 164; RBM; Mut ayini; Bulmaca dikilitaşı; EofS

NEFERTEM (NEFERTUM)

Nefertem, ilkçağ nilüferinin tanrısıdır.

Ayrıca bkz. Nilüfer; Ptah

NEHEBKAU

Nehebkau, yılan biçimli kadim bir tanrıdır; aynı zamanda insan kollarına ve bacaklarına sahip bir yılan olarak da gösterilebilir.

Ayrıca bkz. Yılanlar

NEİTH (NEİT)

Neith, Ulu Anne olarak da anılan görkemli bir yaratıcı tanrıçadır. Adı "korkutucu" anlamına geliyor. Genel olarak kuzeyin Kırmızı Tacını giymiş olarak resmedilir. Delta'daki Sais'te bulunan tapınağı Eski Mısır'ın en ünlü yapılarından biridir.

Neith Erken Hanedanlık Dönemi'nde çok önemli bir tanrıçadır. Bu dönemde Neith'i temsil eden garip simge aslında bir takla böceği olabilir. Daha sonra bu simge bir kalkanın üstündeki iki çapraz ok olarak yorumlanıyor. Takla böcekleri çoğunlukla su kenarında bulunur ve Neith çoğu kez adı Büyük Su Baskını anlamına gelen kadim tanrıça Mehet-Weret ile

eşleştirilir. O, yaratıcı güneş tanrısının annesidir ve bu yüzden de varlıkların en yaşlısı sayılmaktadır. Sais'te Neith'den "Ra'yı doğuran ulu anne; daha önce doğum nedir bilinmez iken doğurmayı kurumsallaştırdı" diye söz edilir. Daha geniş kapsamda Neith aynı zamanda bir başka kutsal çocuk olan Horus'un da annesi sayılabilir.

Yeni Krallık döneminde Neith "tüm varlıkların Anne ve Babası" olarak düşünülüyor. Roma Dönemi'nde Esna tapınağındaki bir metinde Neith'in yeni sihirli sözcük söyleyerek dünyayı yarattığı anlatılıyor. Bereketli kadim sularla özdeşleşen Neith "sonsuzluktaki" yılanların ve timsahların annesidir. "Timsahların bakıcısı" Neith iki küçük timsahı emziren timsah başlı bir kadın olarak resmedilmektedir. Çoğu kez en önemli timsah tanrı Sobek'in annesi olduğu söylenir. Neith kadim sulara tükürdüğünde, tükürüğü her gece güneş tanrısının yönetimine karşı çıkan korkunç kaos canavarı Apophis'e dönüşür. Esna'daki bir festivalde Neith yeni doğan Ra'yı kendi çocuklarından (timsah ya da kaos yılanı) korumak için suların üstünden geçirir.

"Yay Kadın Efendi" Neith elinde bir yay ve oklarla görüntüleniyor. Neith oklarını kendi oğlu Apophis dahil güneş tanrısının düşmanlarını vurmak için kullanıyor. Neith kral lahitlerini ve kutsal sandığı koruyan dört tanrıçadan biri olarak anılıyor. Bu koruyuculuk görevi daha sonra tüm ölüler için de geçerli oluyor.

Ayrıca bkz. Apophis; Sığır; Genç Horus; Mehet-Weret; Nun; Sobek

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

R. El-Sayed. *Le Désse Neith de Sais.* BiEtud 86. Kahire: 1982.B.

S. Lesko. "Neith, Lady of Sais and Creator of All." *Tjhe Great Goddesses of Egypt.* Norman, OK: 1999, 45-63.

Birincil kaynaklar:

PT 362, 555; CT 669, 820; Ad, 10-11 saatleri; H&S; Udjahorresne; Esna takvimi, Esna metinleri

NEKHBET

Nekhbet, Yukarı Mısır'ın akbaba şeklindeki tanrıçasıdır.

Ayrıca bkz. İki Hanım

NEMTY

Nemty, tanrısal bir kayıkçıdır.

Ayrıca bkz. Anti

NEPER (NEPRİ)

Neper, tahıl hasadını simgeleyen tanrıdır.

Ayrıca bkz. Osiris; Renenutet

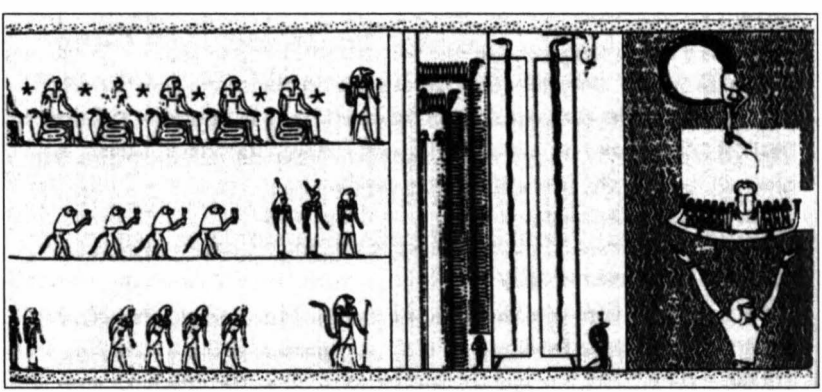
NEPHTHYS

Öldürülen tanrı Osiris'in yasını tutan İki Kız Kardeş'ten biri olan Nephthys güneş tanrısının beş çocuğunun en küçüğüdür ve erkek kardeşi Seth'in ona gönülsüzce varmış olan eşidir. Efsanelerde genellikle kız kardeşi İsis'in sadık refakatçisi olarak görünür ama cenaze törenlerinde çok popüler bir koruyucu tanrıçadır. Nephthys çoğu kez başında adını (Evin Hanımefendisi) yazmak için kullanılan simgeler taşıyan bir kadın olarak resmediliyor.

Nephthys hiçbir zaman kız kardeşi İsis kadar yüksek bir makama ulaşmıyor. Seth ile çok az birlikte oluyor ve çoğunlukla İsis ve onun eşi Osiris'le birlikte yaşıyor. Belki de onun bu sahte evliliği yüzünden bir Piramit Metninde ondan "rahmi olmayan bir kadın müsveddesi" şeklinde söz ediliyor.

Birkaç Mısır metninde İsis'in kocasının Nephthys ile birlikte olduğunu öğrenerek üzüntüye kapıldığı anlatılıyor. Yunan yazar Plutarkos, Nephthys'in Osiris'i kandırarak onunla birlikte olduğunu ve sonra Anubis adında ucube bir oğlan çocuğu doğurduğunu aktarıyor. Nephthys çocuğu ölüme terk ediyor ama İsis onu bulup hayatını kurtarıyor. Plutarkos Osiris'in bereketli Nil taşkınlarını, İsis'in Nil vadisindeki ekili arazileri ve Nephthys'in de genellikle çorak olan çölleri temsil ettiği kanısında.

Osiris'in ölümünden sonra Nephtys ve İsis onun cesedini ya da bedeninin parçalarını aramaya başlıyorlar. İki tanrıça Anubis'in cesedi mumyalamasında hazır bulunuyorlar. Piramit Metinlerinde İsis ve Nephthys'in kralın mumyalanmış cesedini ve iç organlarını koruyan dört tanrıça arasında yer aldıkları söyleniyor. Dokumacı tanrıçalardan biri olan Nephthys özellikle mumyaya sarılan keten beziyle ilgili. Bu bezlere kimi zaman "Nephthys'in Saçları" deniyor: Zamanla tüm ölü

Şekil 36. Kapılar Kitabı'ndaki son saati sergileyen bir sahnede Nun güneş tanrısını gün doğumunda sonsuzluktan çıkarırken görülüyor. (Art Resource.)

kişiler Osiris ile özdeşleştiğinde İsis ve Nephthys çoğu kez tabutun iki başında ayakta olarak resmediliyor.

İki kız kardeş zaman zaman iki çaylak (küçük avcı kuşlar) görüntüsünde Osiris'in mumyasının başında onu Seth'in saldırılarına karşı korumak için nöbet tutuyorlar. Osiris festivallerinde ve önemli kişilerin ve kutsal hayvanların cenazelerinde bu nöbet iki genç kadın tarafından yeniden canlandırılıyor. Bu tören sırasında yakılan ağıtlarda Nephthys kendinden "iyi kral" Osiris'in "sevgili kız kardeşi" olarak söz ediyor.

Nephthys yeğeni Horus'un yetişmesine sadece küçük bir katkıda bulunuyor. Genellikle Osiris'in yeniden canlanmasını simgeleyen, Horus'un *djed* sütununu kaldırışını izlerken görülüyor. Ölüler Kitabında Nephthys çoğunlukla kız kardeşi ile birlikte ölüleri yargılayan Osiris'in tahtının arkasında ayakta durmakta.

Ayrıca bkz. Anubis; *Djed* Sütunu; İsis; Osiris; Seshat; Seth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

C. J. Bleeker. "İsis amd Nephthys as Wailing Women." *Numen 5* (1958): 1-18.

L. Troy. *Patterns of Queenship in Ancient Egyptian Myth and History. Uppsala; 1986, 36-39.*

Birincil kaynaklar:

PT 534, 555; CT 74; BD 125; Ağıtlar; I&O 38

NİLÜFER

Mısır yaratılış öyküsünün bazı sürümlerinde güneş tanrısı kadim sulardaki mavi bir nilüfer çiçeğinin içinden çıkıyor. Çiçeğin bizzat kendisi güneşi doğuran ünlü tanrıça ile özdeşleşebilir. Mavi nilüfer yeniden doğuşun genel simgesi olarak algılanabilir. Aynı zamanda tanrı Nefertem'in de simgesidir.

Güzel kokulu mavi nilüfer (*nymphea caerulea*) durgun sularda yetişir. Sadece güneşli günlerde tomurcuklar su yüzeyi-

ne çıkıp çiçek açarlar. Bu nilüfer böcekler tarafından döllenir, bu yüzden de böcek şeklindeki şafak tanrısı Khepri ile bağlantılıdır. Eskiden beri güneşin doğuşu bir nilüferin karanlık suların üstüne çıkışı ve sarı erciklerini sergilemesi ile özdeşleştirilir.

MÖ on dördüncü yüzyıldan başlayarak, doğan güneş bir nilüferin içinde oturmuş, parmağını dudaklarına dayamış çıplak bir çocuk olarak resmediliyor. Şafakta söylenen ilahilerde güneş tanrısı Ra "nilüferin içinden çıkan altın çocuktur". Ra'nın gün boyu yaşlandığı düşünülür, dolayısıyla bebek tanrı günbatımında yaşlı bir adama dönüşür.

Bazı öykülerde nilüfer, Hermopolis Sekizleri olarak bilinen sekiz kadim varlığın kaos sularını gübrelemesinden sonra ortaya çıkıyor. Bu gübreli sular bir inek ya da bir nilüfer biçiminde yaratıcı güneş tanrısını doğuran güçlü bir kadim tanrıça olarak düşünülebilir. Bu tanrıçanın adı Mehet-Weret, Hathor ya da Neith olabilir. Genç Horus, İhy ve Nefertem gibi çocuk tanrıların hepsi nilüferin içindeki güneş çocuğu ile kişileştirilebilirler. Hathor'un oğlu İhy "nilüferin içinde parlayan çocuk" olarak tanımlanıyor.

Kimi zaman Nefertem bir nilüfer üzerinde oturan bir çocuk ama daha çok başlığında bir nilüfer bulunan bir erkek ya da aslan-başlı bir erkek olarak sergileniyor. "Büyük Nilüfer ve "Ra'nın burnundaki nilüfer çiçeği" gibi isimleri onu nilüfer ile özdeşleştiriyor. Mısır tanrılarının belirgin bir özelliği tatlı ve güçlü kokularıdır ve Nefertem bu kokuların yapımını denetleyen tanrıdır. Mısır'da cenazeleri konu alan sanat dallarında ölüler çoğu zaman bir mavi nilüferi burunlarına doğru yaklaştırırken betimlenir. Nilüferin kokusunu içlerine çekmek onları Ra'nın yandaşları olarak yeniden canlandırmaktadır.

Ayrıca bkz. Genç Horus; Khepri; Hermopolis Sekizleri; Ra; Horus'un Oğulları

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

M. Lurker. "Lotus." *The Gods and Symbols of Ancient Egypt.* Çev. Barbara Cumming ve rev. Peter Clayton. Londra: 1980, 77-78.

M. L. Ryhiner. *L'Offerande du lotus dans les temple Egyptiens de lépopque tardive.* Rites Egyptiens VI, Brüksel: *1986.*

Birincil kaynaklar:

PT 249, 512; CT 80; BD 15, 81.

NUN (NOUN, NU)

Nun, tüm yaşamın kaynağı olan kadim okyanusun simgesidir. Yaratılıştan sonra nun adı verilen karanlık sular dünyanın çevresini sarmayı sürdürüyor. Hem yıldızların üstünde, hem de yeraltı dünyasının sonsuz derinliklerinde var olmaya devam ediyor. Tanrı Nun varlıkların en yaşlısı ve Tanrıların Babası olarak kabul ediliyor. O ve dişi karşıtı Naunet, Hermopolis Sekizlerini oluşturan sekiz kadim varlık arasında yer alıyor.

Sekizler üyesi olarak Nun bir kurbağa biçiminde ya da kurbağa-başlı insan biçiminde. Yeni Krallık'tan itibaren aynı zamanda çöllerin en değerli varlığı olan suyu temsil eden kral olarak *üretken bir figür* şeklinde algılanıyor. Mısırlılar tüm deniz ve nehirlerin kaynağının nun olduğuna inanıyorlar. Nil'de her sene gerçekleşen su taşkınlarında Mısır kadim zamandaki görüntüsüne bürünüyor ve uygarlık yok olma tehlikesi yaşıyor. Yaratıcı araya girip Nun'a kutsal delegeler göndermek ve sellerin yıkıcı gücünü dizginlemesini istemek zorunda kalıyor.

Nun aynı zamanda yaşamı yaratma gücüne sahip olduğundan içgüdüsel olarak bilince yönelen bir *demiurgos* (egemen güç) şeklinde algılanıyor. Memfis'te yaratıcı tanrı Ptah'ın "Nun'u içselleştirerek" varlıkların canlanıp yetişmesini sağladığı söyleniyor. Öte yandan Mısır yaratılış söylencelerinde ya-

ratanın "nun içinde" var olduğu ileri sürülüyor. Nun'un üretken gücü Mehet-Weret (Büyük Su Baskını) adıyla bilinen ve yaratıcı güneş tanrısını doğuran bir tanrıça ile simgeleniyor.

Güneş tanrısı Ra her gece yeniden doğmak üzere sulak sonsuzluğa geri dönüyor. Düş görme, sarhoşluk ya da ölüm gibi yarı bilinçli ya da bilinçdışı durumlar bu sonsuzluğa giriş olarak düşünülüyor. Kapılar Kitabı olarak bilinen Yeraltı Dünyası Kitabı'nda Ra ölülerin nun içindeki ruhlarına katılıyor. Kitabın en etkileyici bölümünde tanrı Nun devasa bir boyutta ortaya çıkarak güneş teknesini derinliklerden alıp gökyüzüne taşıyor. Daha karamsar Mısır metinlerinde yaratanın "babası" Nun'a geri dönmeye karar vermesi ile dünyanın sonunun geldiğinden söz ediliyor.

Herhangi bir tapınağın baş tanrısı Nun olarak tanımlanıp diğer tanrılardan daha üstün tutulabiliyor. Mısırlıların yaşlıların bilgeliğine duydukları saygı yüzünden Nun bir danışman olarak kabul ediliyor. Bir mitte insanlar tanrılara karşı ayaklanınca Ra Nun'a danışıyor. Nun ona insanlığı cezalandırmak için dişi aslan şeklindeki tanrıça Hathor'u göndermesini öneriyor. Yakındoğu kültürlerindeki söylencelerde kötüleri cezalandırmak için kocaman bir su baskını gönderilir. Mısır söylencesi bundan pek farklı değil, zira Hathor hem güneşin dişi aslanı hem de Büyük Sel olarak bilinen tanrıçadır.

Ayrıca bkz. Hapi; Mehet-Weret;, Hermopolis Sekizleri

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. P. Allen. *Genesis in Egypt: The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Accounts.* 2. baskı. Yale Egyptological Studies 2, San Antonio, TX: 1995, 4-7.

A. Spalinger. "The Destruction of Mankind: A Transitional Literary Text." *Studien Zur Altägyptischen Kultur 18* (2000): 257-282.

Birincil kaynaklar:

PT 361; CT 80, 714; BHC; Güneş ilahileri; BOG; BOE; BON; MT

NUT (NOUT)

Nut, hava tanrısı Shu ile onun kız kardeşi Tefnut'un kızı hava tanrıçasıdır. Nut, erkek kardeşi yeryüzü tanrısı Geb'in eşi ve Osiris, İsis ve Seth dahil birçok önemli tanrının annesidir. Gökyüzünde Nut ya yeryüzünün üzerine uzanmış devasa bir çıplak kadın ya da yıldızlarla bezenmiş dev bir inek olarak resimlenir. Adı muhtemelen eski Mısır dilindeki su (*nw*) sözcüğünden kaynaklanmaktadır; simgesi ise bir su kabıdır.

Birçok mitin konusu gök ile yerin ayrılmasıyla ilgilidir. Piramit Metinleri kadar eski olduğu sanılan bir mitte Nut ve Geb birbirine o kadar sıkı sarılıyor ki aralarında herhangi bir varlığa yer kalmıyor. Ya yaratanın emri üzerine ya da kıskandığı için Shu çocuklarını birbirinden ayırıyor ve Nut ile Geb'i sonsuza dek birbirlerinden ayrı tutuyor (*bkz.* Şekil 42). Daha sonra Nut hamile kaldığı çocukları dünyaya getiriyor.

Sanduka Metinlerinde Nut "beş epagomen günü'nün annesi" olarak isimlendiriliyor. Bunun açıklaması daha sonra Plutarkos'un Mısır dini hakkındaki kitabında yer alıyor. Nut (Plutarkos ondan Rhea olarak söz ediyor) hamiledir ama güneş tanrısı onu lanetlediği için yılın hiçbir gününde doğum yapamaz. Tanrı Hermes (Thoth) ay ile bir masa oyunu oynar ve Nut'un doğum yapabilmesi için fazladan beş günlük ışık kazanır. Nut bu ekstra beş gün zarfında Osiris, Yaşlı Horus, Seth, İsis ve Nephthys'i dünyaya getirir.

Diğer mitlerde güneş tanrısı Ra'nın insanlığın ayaklanması üzerine yeryüzünü terk etmeye karar vermesinden önce hiçbir ayrım söz konusu değildir. Nut, Ra'yı cennete taşımak için inek kılığına girer. Bir ineğin boynuzları arasında bulunan bir güneş kursu çeşitli tanrıçaların simgesi olur. Öte yandan güneş tanrısını yeryüzünden yukarıda tutarken Nut'un "bacakları titremeye başlıyor" ve ona destek olmaları için sekiz Heh tanrısı yaratılıyor.

Nut özellikle gökyüzünün gece görüntüsüyle bağlantılı; bazı uzmanlar onu Samanyolu ile özdeşleştiriyorlar. Piramit Metinlerinde ölen kralı bir yıldız olarak tekrar canlanması için gökyüzüne taşıyan Nut'tur. Gökyüzü genellikle yıldızların ve gezegenlerin balık gibi yüzdükleri ya da yelkenli teknelerde gezindikleri sulak bir bölge olarak düşünülüyor.

Gündüzleri güneş tanrısı "Nut'un karnı altındaki denizde" seyahat ediyor. Her akşam güneş tanrısı Nut tarafından yutuluyor ve onun içindeki tehlikeli bir gökyüzünde ilerliyor. Şafak vakti Nut güneşi dünyaya getiriyor; kanı gökyüzünü kızıla boyuyor. Aynı zamanda ayı ve yıldızları yutmaktadır ve günbatımında onları yeniden doğuracaktır. Bu şiddet içeren benzetmeler Nut'un "kendi yavrularını yiyen domuz" olarak yorumlanmasına yol açıyor. Yeni Krallık'tan itibaren güneş kursu kral mezarlarında yer almaya başlıyor ve tapınaklarda Nut'un devasa figürleri tavanlarda asılı duruyor.

Cenaze törenlerinde Nut en yardımcı tanrılardan biri olarak görülüyor. Kimi zaman öleni sonsuza dek kucaklaması için sanduka kapaklarına oymaları ya da resimleri yapılıyor. Ölüler Kitabında ve tapınak süslerinde cennetin bahçesinde firavun inciri tanrıçası olarak resmediliyor. Nut yeni ölenlere öbür dünyaya yolculukları sırasında dinçleşmeleri ve güçlenmeleri için su ve yiyecek veriyor.

Ayrıca bkz. Sığır; Geb; Hipopotam Tanrıçalar; Mehet-Weret; Ra; Shu ve Tefnut

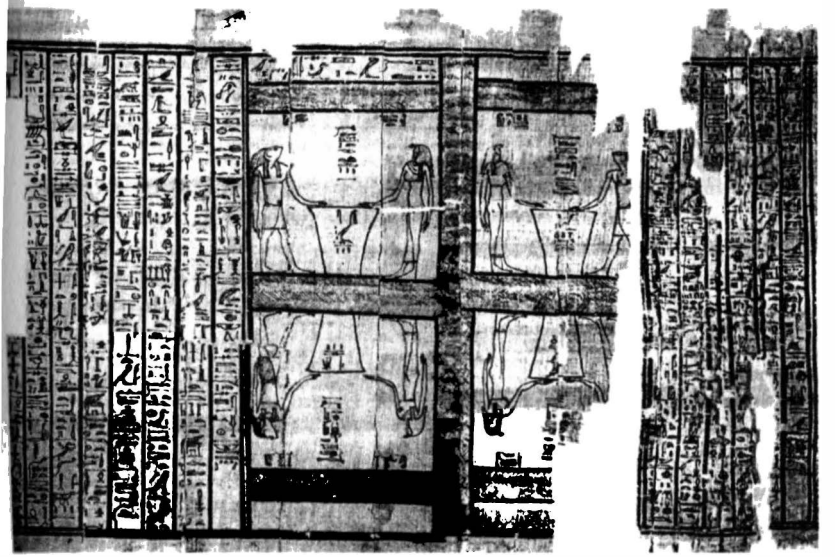
Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

A. S. Lesko. "The Sky Goddess Nut." *The Great Goddesses of Egypt*. Norman, OK: 1999, 22-44.

R. A. Wells. "The Mythology of Nut and the Birth of Ra." *Studien zur Altägyptische Kultur 19* (1992): 305-322.

Birincil kaynaklar:

PT 588, 606, 697; CT 76, 80; BD 59, 152; BOD; BON; BofNut; I&O 12

Şekil 37. Fayum Kitabı'nda, Hermopolis Sekizlerinin ender rastlanan temsillerinden biri. (Carsten Niebur Institute of Near Eastern Studies.)

ONURİS (ANHUR, İNHUR, İNHERT)

Tehlikeli bir tanrıçayı yakalamakla ünlenen avcı bir tanrı olan Onuris, Birinci Hanedan krallarının doğum yeri Thinis'in (This) yerel tanrısıdır. Genellikle tüylü bir başlık takan, elinde bir mızrak ve bir kangal ip taşıyan sakallı bir adam olarak resmedilir. Tehlikeli hayvanların avcısı olarak Shu ya da Zıpkınlı Horus ile ilişkilendirilebilir. Yunanlar Onuris'i kendi savaş tanrıları Ares ile eşdeğer tutar.

Onuris'in lakapları onun son derece güçlü ve hayat dolu olduğuna işaret ediyor. "Thinis'in boğası," "kolları güçlü," "tüy gibi yükselen" olarak anılıyor. Timsahlara karşı uygulanan büyülerde Onuris-Shu ile iblis timsah Maga arasında

büyük bir çatışmadan söz ediliyor. "İyi savaşçı" Onuris iblislere karşı koruyuculuk görevi üstleniyor. Yeni Krallığın son dönemindeki kral mezarlarında Sopdu ve Onuris yeraltı dünyasının yılanlar dolu çöllerinde ölü kralın muhafızı olarak sergileniyorlar. Onuris adı "uzaktakini geri getiren" anlamına geliyor. Bu, Onuris'in Mısır'ı terk edip uzaklardaki çöllerde avlanmaya gidişini anlatan bir mitle bağlantılı. Bu sefer dişi aslan kılığındaki bir tanrıçanın peşine düşüyor. Bu söylencenin ayrıntıları bilinmiyor ama anlaşıldığına göre Onuris tanrıçayı yakalayıp ehlileştiriyor, Mısır'a getiriyor ve burada tanrıça, Mehit (Mekhit) adını alıp onun eşi oluyor.

Aslında burada sözü edilen Uzaktaki Tanrıça Nübye çöllerinin simgesi olabilir. Daha sonra babası ile kavga edip Mısır'ı terk ederek uzaklara giden Ra'nın Gözü Hathor-Tefnut ile özdeşleşiyor. Bu söylencede tanrı Thoth ve kardeşi Onuris-Shu tarafından Mısır'a ve uygarlığa dönmesi için ikna ediliyor. Yunan-Roma Dönemi'ndeki tapınaklarda bulunan metinler Shu'dan "güzel kız kardeşini babasına geri getiren" olarak söz ediyor.

Daha da karmaşık olarak, Shu ve Tefnut bazen güneş ve ayla tanımlanıyor ve tanrıça Mehit ("bütünleşmiş olan"), dolunay ile özdeşleştiriliyor. Bu durumda Onuris Horus'un Gözü olan kayıp ayı bularak kozmik dengeyi sağlayan tanrı oluyor.

Ayrıca bkz. Ra'nın Gözü; Horus'un Gözleri; Kedi Tanrıçalar; Horus; Shu ve Tefnut

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

G. Hart. "Onuris." *A Dictionary of Gods and Goddesses.* Londra ve Boston: 1986, 148-150.

H. Junker. *Die Onurislegende.* Berlin: 1917.

Birincil kaynaklar:

HMP; Kahire takvimi; Mut ayini; Hibis metinleri

OSİRİS

Mısır'ın yeraltı dünyasını yöneten "Yüce tanrı" Osiris, yeryüzü tanrısı Geb ile gökyüzüi tanrıçası Nut'un en büyük oğlu. O ve kız kardeşi-eşi İsis, Osiris anarşik erkek kardeşi Seth tarafından öldürülünceye kadar Mısır'ı birlikte yönetiyorlar. Osiris ölüyor ve "atıl" duruma geliyor. Zamanla tanrılar Osiris'in yeniden canlanarak ölülerin kralı ve yargıcı olmasına ve ölümünden sonra doğan oğlu Horus'un da yaşayanları yönetmesine karar veriyorlar.

Osiris genellikle *atef* tacı giymiş ve bir elinde *sapı kıvrık asa* öteki elinde *kamçı* tutan mumyalanmış bir kral olarak resimleniyor. Derisi siyah ya da yeşil renkli olabilir. Bu renkler başlangıçta çürümeye işaret ediyor olabilirler ama zamanla bitkisel yaşamı çağrıştıran ölüm ve yeniden doğuş dönemleri ile Osiris arasındaki bağlantının simgesini oluşturuyor. Piramit Metinlerinde ölü kral çoğunlukla Osiris ve onun yıldız karşıtı olan Sah (Orion) ile özdeşleştiriliyor. MÖ ikinci binyılda bu özdeşleştirme tüm ölüler için yapılıyor. Mumyalama ve cenaze töreninin tüm evreleri ile Osiris miti arasında bağlantı kuruluyor.

Osiris'e tapınmanın ilk kez nerede, ne zaman ve nasıl başladığı çok tartışılıyor. Osiris'in Hanedanlık Öncesi Dönem'de tanrılaşmış bir kral, ilkel bitkisel bir ruh, ilk kral mezarlığının çakal şeklindeki tanrısı ya da bir ana tanrıça olduğu ileri sürülüyor. Adının kaynağı bile kesin değil ama "Kudretli" (Ölüm) anlamına geliyor olabilir.

Osiris kültü ancak Beşinci Hanedan döneminde (y. MÖ 2494-2345) ön plana çıkıyor. Zaman içinde Busirisli Andjety ve Abydoslu Khentamentiu gibi diğer tanrıların özelliklerini de devralıyor. Sonuncunun adı (Batılıların Öncüsü) Osiris'in bir lakabı olarak onun *Duat*'ın ruhlarının ve iblislerinin lideri olduğuna işaret ediyor. Her dönemde Osiris'i yaşayanlara ib-

lis ulaklar gönderip onları ölüler ülkesinin karanlıklarına çekmek isteyen korkunç bir figür olarak sergileyen birkaç metin var.

Çoğu kaynakta Osiris'in bir taçla doğduğu ve güneş tanrısı tarafından babasının yerine geçmek üzere seçildiği anlatılıyor. Birkaç kaynak Geb ile Osiris arasındaki şiddetli taht kavgasından söz ediyor. Daha sonra Kom Ombo'da bulunan bir metinde Osiris'in öldürüldüğü ve babası Geb ile büyükbabası Shu'nun bir araya gelmesi ile yeniden doğduğu ileri sürülüyor. Yunan-Roma Dönemi'nden önce Osiris'in saltanatı ya da ölümü hakkında detaylı bilgi mevcut değil (*bkz.* "Mitsel Zaman Akışı," "Doğrusal Zaman," "Shu, Geb ve Osiris'in Egemenlikleri").

Piramit Metinlerinde Osiris ya erkek kardeşi Seth'in saldırısına uğrayıp ayaklar altında kalarak ölüyor ya da Nil'de boğuluyor. Muhtemelen bir kralın sonsuza dek ölmesi için çifte ölüm gerektiği düşünülüyor. Osiris'in akrabaları onun cesedini arayıp bedeninin parçalarını "toplamak" zorunda kalıyorlar. Daha sonraki kaynaklar Seth'in cesedi kasten parçaladığını vurguluyor ama Piramit Metinlerinde İsis'in sihrini kullanarak doğal koşullarda çürüyen bedeni canlandırdığı anlatılıyor. Anubis ve Thoth adındaki tanrıların yardımıyla Osiris'in cesedi korumaya alınıyor ve mumyalanan ilk kral oluyor.

Osiris cinsel açıdan ölümünden sonra da yeterince güçlü olduğundan İsis'i hamile bırakabiliyor. Horus'un rahme düşmesiyle kozmosun devamlılığını garantileyen Osiris yeniden atıl konuma geçiyor. İsis, Thoth ve Horus gibi tanrılar onu Tanrısal Mahkeme önünde savunmak zorunda kalıyorlar. Osiris "*maat* (gerçek, adalet) sahibi" olarak aklanıyor. Ölümü hak etmediğinden, yaratan Osiris'in mumyasından çıkıp Wenefer (Onnophris) olarak ölüler krallığının başına geçmesine izin veriyor. Bu isim önceleri "bedeni çürümeyen" anlamına

gelirken daha sonra "hayırsever" şeklinde yorumlanıyor. Osiris'in yükselişi Horus'un Gözü'nün gücünü Osiris'e sunmasıyla eşzamanlı.

Orta Krallık döneminde saraydaki ayinlerde Osiris'in bedeni arpa ile, Seth ise buğdayı ezerek döven eşekle özdeşleştiriliyor. Bu, Osiris'in ölüp dirilmesinin tahılların biçilme ve ekilme dönemleriyle eşdeğer tutulmasının ilk örneği. Güçlü Min gibi Osiris'e de tarımsal bereket tanrısı olarak tapınılıyor. Osiris festivallerinde mısır koçanından şehvetli mumyalar yapılıp toprağa gömülüyor. Bunun amacı mısır tohumunun yeniden yeşermesi gibi ölülerin canlanmasını sağlamak. Osiris'in cesedi bir ağacın içinde yeniden canlanırken de betimlenebiliyor.

En azından Yeni Krallık döneminden itibaren Osiris'in bedeninden çıkan ersuyu, ter ve çürüyen bölümlerdeki sızıntılar gibi sıvılar ile Nil'in canlandırıcı taşkın suları arasında bir bağlantı kuruluyor. Bazı öykülerde Osiris'in bedeni on dört ila kırk iki parçaya bölünüyor. MÖ birinci binyılda bu beden parçalarının Mısır'daki tüm kutsal yerlere gömüldüğü söyleniyor. Bigah adasında bulunan Osiris'in sol bacağının "mezarının" su baskınlarının kaynağı olduğu ileri sürülüyor.

Osiris'in cesedi Yeni Krallık'taki bazı Yeraltı Dünyası Kitaplarında da önemli bir rol oynuyor. Gecenin en karanlık saatinde güneş tanrısı Ra cesedin yattığı mağaraya ulaşıyor ve Osiris'in ruhu ile bütünleşiyor. Bu, Osiris'in ve tüm ölülerin uyanıp yeniden canlanmasını sağlıyor. Ölüler Kitabı'nda Osiris İki Gerçek Salonu'nda tahta oturmuş, ölülerin yargılanmasını denetlerken görülüyor. Yeni Krallık dönemine ait bir duada tüm Mısırlılar sonunda onun huzuruna geldiği için Osiris'in tanrıların en yücesi olduğu belirtiliyor.

Osiris'in adil bir yargıç ve ölülerin kurtarıcısı konumu firavun kültürünün son dönemlerinde ön plana çıkıyor. Roma Dönemi'ndeki bir öyküde bir prense ölümden sonra zenginle

fakirin eşit muamele gördüğü ve yalnızca iyilerin Osiris tarafından aklanarak onun cennetine girebildikleri gösteriliyor.

Ayrıca bkz. Anubis; Banebdjedet; *Benu* Kuşu; *Djed* Sütunu; Horus'un Gözleri; Heryshef; Horus; İsis, Ay; Nephthys; Kadim Höyük; Ra; Seth; Sokar, Yıldızlar ve Gezegenler; Wepwawet

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

R. T. Rundle Clarke. *Myth and Symbol in Ancient Egypt.* Londra: 1959, böl. 3 ila 5.

J. G. Griffiths. *The Origins of Osiris and His Cult.* Leiden: 1980.

E. Otto. *Egyptian Art and the Cults of Osiris and Amon.* Çev. K. Bosse. Griffiths. Londra 1968.

Birincil kaynaklar:

PT 219, 532; 576; RDP; Ikhernofret dikilitaşı; Amenmose, dikilitaşı; BD 127, 175, 181, 185-6; Osiris ilahileri; H&S; Ad; BOVC; BOE; Khoiak metinleri; P Salt 825; Ağıtlar; Setna çevrimi; I&O

PAKHET

Pakhet, adı "parçalayan" anlamına gelen dişi aslan görünümünde bir tanrıçadır.

Ayrıca bkz. Kedi Tanrıçalar

PE VE NEKHEN'İN RUHLARI

Pe ve Nekhen'in Ruhları, Mısır krallarının kutsal ataları olduğuna inanılan iki grup yarı tanrıdır. Pe'nin Ruhları (Buto) şahin başlı, Nehken'in Ruhları (Hierakonpolis) ise çakal başlıdır.

Ayrıca bkz. Horus'un Oğulları

PTAH

Ptah, yüreği ve kalbi ile dünyayı oluşturan bir yaratıcı tanrı. "Duvarının Güneyindeki" Ptah olarak Mısır'ın başkenti

Memfis'in baş tanrısıdır. Genellikle bir sanatçı beresi giymiş ve bir pelerin ya da kefene sarınmış sakallı bir adam olarak resmediliyor. "Güzel yüzlü" Ptah'ın derisi gök mavisi renginde. Asasında istikrarı simgeleyen *djed* ile egemenlik simgesi *was* ve yaşam simgesi *ankh* yer alıyor. Bu üç özelliği çoğunlukla Memfis'teki tapınağında taç giyen Mısır krallarına bağışlıyor.

Ptah'ın eşi güneşin dişi aslanı Sekmet'tir. Oğulları Nefertem kadim nilüfer tanrısıdır. Ptah'ın aynı zamanda tıp tanrısı ve eğitici olarak kutsanan İmhotep'in de babası olduğu söylenir. Mısır'daki en önemli kutsal hayvan olan Apis boğası Ptah'ın dünyadaki elçisi ve gözle görünür *ba*'sıdır (ruhu ya da simgesi).

Piramit Metinlerinde iki kez Ptah'ın malikânesinden söz ediliyor. Bu, zaman içinde tüm ülkenin onun adıyla anıldığı Ptah'ın *ka* malikânesi olabilir (Mısır dilinde *Hwt ka Ptah;* Yunancada da *Aigyptos*). Orta Krallık döneminde Ptah bir ölüden yeni bir beden oluşturan kutsal bir zanaatkâr olarak ünleniyor. Madeni eşya yapımcılarının ve heykeltıraşların hamisi oluyor. Geleneksel olarak mücevherlerin cüceler tarafından işlenmesi Ptah'ın bir cüce olarak sergilenmesine yol açmış olabilir. Yunanlar daha sonra Ptah'ı kendi paytak bacaklı nalbant tanrıları Hephaistos ile özdeşleştiriyorlar.

Ptah'ın simgesel olarak kült ve *ka heykellerinin* hareketlendiği ve mumyaların canlandığı Ağız Açma ayinini başlattığı söyleniyor. Osiris tüm mumyaların efsanevi modeli; dolayısıyla Sanduka Metinlerindeki 62 numaralı büyüde Ptah, Horus'un Osiris'in ağzını "açtırarak" yeniden soluk almasına yardımcı oluyor. Yeni Krallık döneminde Ptah merhametli bir tanrı olarak ünleniyor. "İşiten Kulak" Ptah olarak sıradan insanların dualarına kulak veriyor.

Memfis Teolojisi olarak bilinen metin Yeni Krallık döneminin sonuna tarihleniyor. Burada Ptah düşünce ve konuşma gücünde yer alan her şeyi oluşturan kendi kendini yaratmış

bir tanrı. Bu kavram, Ptah'ı yaratılış efsanelerindeki diğer tanrılarla birlikte tanımlayan Heliopolis teolojisiyle uyumlu. Ptah ile kadim sularda "Atum'u doğuran" Nun ve Neunet tanrıları arasında bağlantı kuruluyor. Buna karşın, Ptah'ın yaratıcı Atum'u yüreği ve dili ile biçimlendirdiği söyleniyor. Ptah-Tatjenen yaratılışın başladığı Kadim Höyüğü temsil ediyor. Ptah Shu'nun rolünü üstlenerek gökyüzünü bir tüy gibi havalandırıp yeryüzünden ayırıyor. "Tatjenen'in ulu ismi" ile anılan Horus gibi İki Ülke'yi (Mısır) birleştiriyor. Leiden Papirüsü I 350'deki ilahilerden birinde Mısır panteonundaki tanrıların sayısı üçe iniyor. Cennette Amun gizli, Ra görünür güçtür ve Ptah da yeryüzünün içinde veya üstünde gücü temsil etmektedir.

Ptah aynı zamanda Ptah-Sokar-Osiris üçlüsünün bir bölümüdür. Bu kutsal grup tüm yeniden yaratılış sürecinin simgesi olarak yorumlanıyor; Ptah yaratılışı; Sokar bir metamorfoz olarak ölümü ve Osiris yeniden doğuşu temsil ediyor. Ptah-Sokar-Osiris kimi zaman İki Gerçek Salonu'nda ölülerin yargılanmasını yönetirken resmediliyor. Ptah Roma Dönemi'ne kadar cenaze törenlerinde ön planda yer alıyor.

Ayrıca bkz. Apis; *Djed* Sütunu; İmhotep; Nun; Osiris; Kadim Höyük; Sokar

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. P. Allen. "The Means of Creation: Ptah." *Genosis in Egypt: The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Accounts*. 2. basım. Yale Egyptological Studies 2. San Antonie, TX: 1995, 38-47.

M. Sansman Holmberg. *The God Ptah*. Lund, Danimarka, 1946.

Birincil kaynaklar:

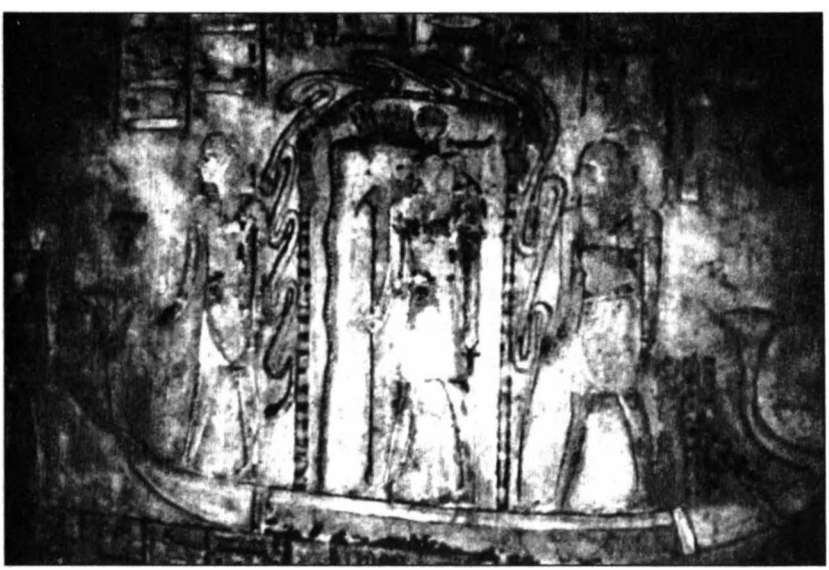
PT 345; CT 62, 187, 648; BD 82; Ptah ilahileri; Leiden ilahileri; MT

RA (RE, PRE)

Güneş tanrısı, ışık, enerji ve yaşamın ana kaynağıdır. Güneşin ilk kez kaosun karanlık sularından parlak bir kuş ya da

altın bir çocuk olarak yükseldiği ilk gündoğumu Mısır efsanesindeki en önemli olaydır. Ra kadim zamandaki yaratıcı ile birleşerek kozmosu ve onun yasalarını oluşturuyor. Önce yeryüzünde ve daha sonra gökyüzünde Tanrıların Kralı oluyor. Ra her sabah annesi gökyüzü tanrıçasından yeniden doğuyor. Her akşamüstü onun bedenine gömülmeden birçok değişimden geçiyor. Başka bir anlatımla, güneşin seyri dünyanın üstü ve altındaki göklerde bir yolculuk olarak betimleniyor. Her gece Ra'nın uyuyan ölüleri uyandırması ve dünyayı yenilemeyebilmesi için güneş barkasının kutsal mürettebatı kaosun güçlerini alt etmek zorunda.

Ra, Mısır dilinde, dünyayı yaratan ve sürdüren kutsal güçlerinin en gözle görünürü olan güneş için kullanılan sözcük-

Şekil 38. Koç başlı gece güneşi teknesinde mehen yılanı tarafından korunuyor. Bir kral mezarının duvarlarındaki bir Yeraltı Dünyası Kitabı'ndan. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

tür. Ra kültü ilk kez Mısırlıların İunu, Yunanların Heliopolis (güneş tanrısının kenti) diye adlandırdıkları kasabada oluşuyor. MÖ yirmi altıncı yüzyıldan Roma Dönemi'ne kadar Mısır'ın tüm yöneticileri kendilerini Ra'nın Oğulları olarak ilan ediyorlar. Ra'nın Düşmanları Mısır'ın ve *maat*'ın (ilahi düzen) düşmanlarıdır. Ra ile ilahi düzen arasındaki yakın bağlantı tanrıça Maat'ın Ra'nın en sevdiği kızı olmasıyla ifade ediliyor.

Eski Krallık dönemindeki bazı Piramit Metinlerinde ölen kralın batıdaki güneş gibi uykuya daldığı ve doğudaki güneş gibi parladığı ileri sürülüyor. Diğerlerinde kral Ra "yüzen salı" ya da "papirüs teknesi" ile gökyüzünün dolambaçlı suyollarında ilerlerken ona refakat eden ruhlardan kendisine de bir yer vermelerini rica ediyor. Orta Krallık'taki Sanduka Metinlerinde bu yolculuğun tehlikeleri daha fazla vurgulanmakta. Gece Teknesi yeraltındaki ya da gökyüzü tanrıçasının bedenindeki mağaralara girdiğinde her şeyi yiyip yutan kaos canavarı Apophis gibi düşman güçlerin saldırısına uğruyor. Günümüze ulaşan tapınak ayinlerinde her Mısır kralının güneş tanrısının karanlık ve kaos güçlerine karşı verdiği savaşta ona büyüleriyle fiilen yardımcı olması gerektiği belirtiliyor.

Yeni Krallık dönemindeki Kral mezarlarını süsleyen gizli Yeraltı Dünyası Kitapları ölen kralların ve tüm ölülerin kaderini güneşin yolculuğuna bağlıyor (*bkz.* "Mitsel Zaman Akışı," "Döngüsel Zaman," "Güneş Kursu"). Sabah ışıklarının uyuyanları harekete geçirmesi gibi geçip gitmekte olan güneş tanrısı da erdemli ölülerin mumyalarını ve kendi esrarengiz gece şekillerini canlandırıyor. Yeraltı dünyasında Ra güneş barkasının kamarasında koç başlı bir adam ya da güneş kurslu bir pislik böceği olarak sergileniyor (*bkz.* Şekil 38). Burada ortadaki şekle kimi zaman Ra'nın "eti" deniyor. Yolculuğun büyük bir bölümünde güneş tanrısı onu koruyan ve savunan çok sayıdaki tanrı arasında Osiris'in cesedi kadar hareketsiz kalıyor. Güneşin asıl gücü Ra'nın Gözü olarak

bilinen, çoğu kez güneş barkasının pruvasında nöbet tutan tanrıçada yoğunlaşıyor. Güneş mitolojisinin çoğu anlatılardan ziyade imgelerle ifade ediliyor. Güneş çevrimi, bir barkadaki Khepri (pislik böceği), Ra-Horakhty (şahin başlı adam) ve Ra-Atum'un (çifte taç giyen olgun bir adam) imgeleriyle özetlenebiliyor. Khepri şafak vakti kendi kendini yaratan güneş, Ra-Horakhty (Çifte Ufkun Ra-Horus'u) doğuda yükselen muzaffer güneş ve Ra-Atum da yenilenme sürecinin vazgeçilmez bölümünü oluşturan, batmakta olan yorgun Ra-Atum güneşinin ölümüdür. Güneş tanrısı aynı zamanda dört *bas*'ını (ruhunu ya da görünümünü) temsil eden dört koç başı ile de betimlenebiliyor (*bkz.* Şekil 19). Bu dört ruh çoğunlukla Ra, Khepri, Atum ve Osiris diye isimlendirilir. Bazı Yeraltı Dünyası Kitaplarında Ra gizemli bir şekilde yeraltı dünyasının efendisi Osiris'in cesediyle birleşiyor. Onlar "bir" olunca ölüler yeniden uyanabiliyor ve dünya yeniden oluşturulabiliyor.

Güneş tanrısının kraliyet dininde vazgeçilmez oluşu Mısır edebiyatında Ra'nın pek de hoş olmayan bir portresinin çizilmesine yol açıyor. Bazı söylencelerde Ra tebaasındaki ihanet ve ayaklanmaların önünü alamayan yaşlı bir kral olarak resmediliyor (*bkz.* "Mitsel Zaman Akışı," "Doğrusal Zaman," "Ra'nın Gerçek Adı" ve "İnsanlığın Yok Oluşu"). Cennetlik İnek Kitabı'nda dünyada yönetimine karşı çıkanları acımasızca cezalandırdıktan sonra yaşlı Ra'nın cennete çekildiği anlatılıyor. Mısır *Yönerge Metinleri* kimi zaman işgalleri ya da içsavaşları öfkeli güneşi tanrısının verdiği cezalar olarak yorumluyor.

İsis'in oğlu Horus hakkındaki söylencelerde Ra her zaman güçlüye karşı zayıfı savunmayan mesafeli bir tanrıdır. Bebek Horus zehirlendiğinde annesinin acı dolu çığlıkları güneş barkasını durduruyor. Bu hem Ra'nın gücünü hem de geleneksel olarak güneşe "güvenli bir yolculuk" sağlamak göre-

vini üstlenmiş olan kralı zor duruma sokuyor. Ra İsis'in haklı öfkesinden etkileniyor ve Horus'u iyileştirmesi için Thoth'u gönderiyor. Güneş tanrısı hakkında bir başka öykü de Yunan-Roma Dönemi'nde yer alıyor. Akıllı tanrı Thoth, Göz tanrıçasına güneş tanrısının her şeyi gördüğünü ve sık sık araya girerek dünyada adaleti sağladığını gösteren öyküler anlatarak onu babası Ra'nın yanına dönmeye ikna ediyor.

Ayrıca bkz. Amun; Apophis; Atumi; Tekneler; Ra'nın Gözü; Kedi Tanrıçalar; Hathor, Horus; Çocuk Horus; Khepri; Nilüfer; Maat; Nut; Osirids; *Benu* Kuşu, Sia ve Hu; Yılanlar; Thoth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. Assmann. *Egyptian Solar Religion in the New Kingdom: Re, Amun, and the Crisis of Polytheism.* Çev. A. Alcock. Londra ve New York: 1995.

A. Hornung. The Valley of the Kings: Horizon of Eternity. Çev. D. Warburton, Warburton, New York: 1990, 71-114.

S. Quirke. *The Culture of Ra Sun Worship in Ancient Egypt.* Londra: 2001

Birincil kaynaklar:

PT 257, 311, 334; İpuur; KASP; Ad; BC; BOG; BOD; BOE; BHC; LofR; Güneş ilahileri; Gerçek İsim; H&S; Sihirli heykel metinleri; Ankhsheshonk; LWD; EofS.

RAET-TAWY (RAIYET)

Raet-Tawy, İki Ülke'nin dişi güneşi ve Ra'nın dişil karşıtlarından biridir.

Ayrıca bkz. Çocuk Horus; Montu

RA-HORAKHTY

Ra-Horakhty, güneş tanrısını gücünün doruğunda temsil eden şahindir.

Ayrıca bkz. Horus; Ra

RA'NIN GÖZÜ

Eski Mısır dilinde göz (*irt*) "yapma" ya da "etme" fiiline benzer bir sesle okunuyor. Belki de bu nedenle bir tanrının gözleri onun kutsal gücünün en yüksek düzeyi ile bağlantılı. *İrt* sözcüğü dişi olduğundan kutsal gözler de tanrıçalarla özdeşleşiyor. Farklı bağlamlarda yaratanın gözleri güneş kursu, dolunay, sabah yıldızı ve Sopdet (Sirius) gibi çeşitli semavi varlıklarla tanımlanıyor. Bu semavi gözler *vejdat* gözü diye bilinen, yarı atmaca, yarı insan gözü şeklinde sergilenebiliyor (*bkz.* Şekil 12). Ra'nın Gözü, Ra'nın kızı ve koruyucusu olarak kabul ediliyor. Bu Göz tanrıçasının hem ateş hem de su ile bağlantısı var. Onun alev saçan bakışları ilahi düzenin düşmanlarını yok ederken gözyaşları hayat veriyor.

Tanrı Atum'un yarattığı Shu ve Tefnut *nun*'un karanlığında kayboluyorlar. Amun "karanlığı aydınlatıp" onları bulması için Göz'ünü gönderiyor. Kimi zaman bu olay ilk gündoğumu ve Atum'un Ra ile birleştiği an olarak yorumlanıyor. Mitin en erken sürümlerinde, gönderilen Göz, güneş doğmadan önceki sabahyıldızı olarak düşünülüyor.

Göz Shu ve Tefnut ile birlikte geri dönüyor ama Ra-Atum'un "Şahane" olarak anılan yeni bir göz oluşturduğunu görünce öfkelenip ağlıyor. İnsanlar öfkeli Göz'ün gözyaşlarından ya da Ra-Atum'un yeni gözünün döktüğü sevinç gözyaşlarından yaratılıyor (*bkz.* "Mitsel Zaman Akışı," "Doğrusal Zaman," "İnsanlığın Yaratılışı"). Ra-Atum öfkeli Göz'ü yatıştırmak için onu *uraeus* (kutsal engerek) biçiminde alnına yerleştiriyor. Güneş kursunun çevresinde çöreklenmiş bir kobra olarak Göz tüm diğer tanrılardan güçlüdür.

Hathor, Bastet ve Mut gibi önde gelen tanrıçalar hem Atum'un Gözü hem de Ra'nın Gözü olarak tanımlanabiliyor. Başka Mısır metinleri bu iki gözü farklı olarak ele alıyor. Bu, Göz tanrıçanın yaratıcı ve yıkıcı yönlerini birbirinden ayır-

mak için olabilir. Gözbebeği, tanrıların ve diğer varlıkların oluştuğu bir rahim olarak algılanıyor. Gözün içinde sergilenen bir çocuk ya da bir cüce, şafak kızıllığında doğan güneşi temsil ediyor.

Ra'nın Gözü'nün dik bakışı güneş ısısının tehlikelerini içermekte. Güneş ışınları ilahi bir okçunun kötü niyetlilere

Şekil 28. Ra'nın Gözü olarak tanımlanan tanrıçalardan biri olan Sekmet bir krala yabancı ülkelere egemen olacağı gücü veriyor. Abydos'taki I. Seti Tapınağı'ndan bir kabartma. (Kaynak: Richard Pinch.)

attığı oklarla kıyaslanıyor. Bu ışınlar hayat veren suyu kurutabilir ve bereketli toprakları çöle dönüştürebilir. Çeşitli biçimlerde dile getirilen bir söylence Ra ile kızı Göz tanrıçası arasındaki kavgayı ele alıyor. Tanrıça Mısır'ın güneyinde ya da batısındaki çöllere gidiyor ve vahşi bir dişi aslan ya da kedi olarak yaşamını sürdürüyor (*bkz.* "Mitsel Zaman Akışı," "Doğrusal Zaman," "Uzaktaki Tanrıça"). Ra'nın Gözü'nün aniden yok oluşu bazı Mısır uzmanlarınca güneş tutulması olarak yorumlanıyor.

Ra kızını özlüyor; kaos güçlerine ve insanlar arasındaki isyancılara karşı kendini savunmak için ona ihtiyacı var. Bir ya da daha fazla tanrıya gezinip duran tanrıçayı geri getirmek gibi tehlikeli bir görev veriyor. Vahşi tanrıça, Thoth, Shu ya da Osiris tarafından sakinleştirilip Mısır'a dönmesi için ikna ediliyor. Yunan-Roma Dönemi'nde Göz tanrıçasının geri dönüşü Sirius'un, Nil'in tehlikeli ama hayat veren su baskınlarının yaklaşmakta olduğuna işaret eden, güneşle birlikte yükselmesiyle bağlantılı görülüyor.

Tanrıça tüm yaratıklar tarafından coşkulu bir şekilde karşılanıyor ve babası ile barışıyor. Sonra onun eşi ve güneş tanrısının yeni bir şekli olacak kutsal bir bebeğin annesi oluyor. Bazı yörelerde bir çift tanrıçaya Ra'nın Gözü'nün saldırgan ve uysal yanları olarak tapınılıyor; Assuan'da Satet ile Anukat ve Herakleopolis'te Ayeet ve Nehemetavy uygulamaları gibi.

Çoğu kez Göz tanrıçası babası Ra adına savaşıyor. İnsanlığın bir kısmı yaşlanmakta olan güneş tanrısına karşı ayaklanınca Göz azgın dişi aslan Sekmet kılığında asileri yok etmek için gönderiliyor (*bkz.* "Mitsel Zaman Akışı," "Doğrusal Zaman," "İnsanlığın Yok Edilişi"). Tanrıça öylesine saldırgandır ki tüm insanlığı silip süpürmeden babasının yanına geri dönmesini sağlamak için oyuna getirmek gerekiyor. Ra'nın Gözü, Canavar Apophis'e karşı savaşırken Bastet (terör [yaratan]

hanım), Vadiyt (Yokedici Alev), Sekmet (Şahane Göz) ve Vosret (Ulu Olan) gibi çeşitli isimler kullanıyor.

Kedi kılığındaki Göz tanrıçası aynı zamanda kraliyet gücünün en acımasız yanını sergiliyor. Kralların düşmanlarını Sekmet'in Ra'ya karşı olanlara yaptığı gibi yok ettiği anlatılıyor. Kahraman farelerin kedilere karşı bir savaşta muzaffer olmasını gösteren mizahi çizimler, sıradan Mısırlıların kralın egemenliğini alt edeceğine dair beslenen umudu üstü kapalı bir şekilde dile getiriyor olabilir.

Ayrıca bkz. Apophis; Atum; Bastet; Hathor; Mut; Osiris; Ra; Satet ve Anuket; Sekhmet; Yılanlar; Yıldızlar ve Gezegenler; Thoth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. C Darnell. "THE Potropaic Goddes in the Eye." *Studien zur Altagyptischen Kultur* 24 (1997): 345-48.

H. te Velde. "Mut, the Eye of Ra." *Studien zur Altagyptschen Kultur* Beihelft 3 (1988): 395-403.

Birincil Kaynaklar:

CT 75,80, 1000; BD 17, Çapraz ilahi; BHC; Mut ayını;BRP; Sekhmet duası; Kom Omro metinleri; EofS

RENENUTET
(ERNUTET, HERMOUTHIS, THERMOUTHIS)

Renenutet, adı "besleyen yılan" anlamına gelen, kobra şeklinde bereket ve şans tanrıçasıdır. Çeşitli biçimlerde yılan ve kadın karışımı şekillerde, örneğin bir çocuk emziren kobra başlı bir kadın olarak temsil edilebilir. Renenutet anne sütünün ve türlü gıda maddelerinin besleyici ve iyileştirici gücüyle bağlantılıdır. Hasadı denetleyen tanrı sıfatıyla mısır tanrısı Neper'in annesidir. Fayum'un bereketli tarlalarında kendisine timsah tanrı Sobek'in eşi ve Horus'un annesi olarak tapınılır.

Piramit Metinlerinde Renenuter kralın alnındaki alev saçan *uraeus*'a (kobraya) verilen isimlerden biridir. Ölen kralın

tanrıları ve iblisleri korkutmak için kullandığı başlık ve giysilerle de temsil ediliyor. Renenuter aynı zamanda her kralın asil *ka*'sını (yaşam gücü) besleyen kutsal üvey analardan biri olarak kabul ediliyor.

Kobra görünümünde bile Renenutet çiftçiler ve ev kadınları tarafından zarif ve güzel bir tanrıça olarak kabul ediliyor. Eski Mısır evlerinde sık sık rastlanılan kobra şeklindeki kâseler ve heykelcikler muhtemelen Yiyecek Tanrıçası Renenutet'i temsil ediyor. Buğday Ambarlarının Kadın Efendisi olarak Renenutet Mısır'ın en önemli tahıl ürünlerini farelere ve diğer zararlılara karşı koruyor. Astarte ve Deniz söylencesinde Renenutet tanrılar tarafından öfkeli denize verilecek armağanı sunmakla görevlendiriliyor. Muhtemelen bunun nedeni onun dünyadaki iyiliklerden sorumlu olması.

Renenutet, kader tanrısı Shai ile bir çift oluşturan Renenet ile eşdeğer tutulabilir. Renenet'in hak eden kişilerin doğumundan itibaren "omuzlarında yer alarak" onlara şans getirdiği söyleniyor. Yunan-Roma döneminde onun kader tanrıçası rolünü İsis-Thermouthis üstleniyor.

Ayrıca bkz. Astarte; Shai; Yılanlar

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

G. Hart. "Renenutet." *A Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses.* Londra; 1986, 182-185.

L. Leibovitch. "Gods of Agriculture and Welfare in Ancient Egypt." *Journal of Near Eastern Studies 12* (1953): 73-113.

Birincil kaynaklar:

PT 256, 622; CT 575; Astarte ve Deniz

SATET (SATIS) VE ANUKET (ANUKIS)

Satet ve Anuket, Nil'in Birinci Çavlan yöresinde tapınılan iki tanrıça. Elephantine (bugünkü Assuan) Hanımı Satet Yukarı Mısır'da antilop boynuzlarıyla süslü olana benzer bir taç

giymiş olgun bir kadın olarak resmediliyor. Nübyeli Hanım Anuket ise tüyden yapılmış bir başlık takan genç bir kadın olarak sergileniyor. Onun kutsal hayvanı Mısırlıların narin güzelliğine hayran oldukları ceylan. Her iki tanrıça da Ra'nın kızları olarak tanımlanıyorlar ama Orta Krallığın sonlarından itibaren Elephantine'nin koç tanrısı Khnum ile bir üçlü oluşturuyorlar. Satet ve Anuket'in ana kız mı yoksa birinci ve ikinci eş mi oldukları açık değil. Khnum, Satet ve Anuket Nil'in her yıl taşmasıyla bağlantılı bulunduklarından muhtemelen bir üçlü olarak kabul edilmekteler.

Elephantine adasındaki kayadan yapılmış türbe Mısır'ın en eski kutsal yerlerinden biri. Çoğunlukla su baskınlarının "kaynağı" olarak görülüyor. Türbede bulunan, üstlerinde hamile ya da emziren kadın figürlerinin yer aldığı, sularla aşınmış çakıllar bunların bir bereket tanrıçasına adandığına işaret ediyor. Daha sonra Mısır'daki en önemli *nilometre* Elephantine'deki Satet Tapınağı'na yerleştiriliyor. Bu alet sel Mısır sınırına ulaştığında suyun yüksekliğini ölçmeye yarıyor. Satet Nil sularının ve çöldeki pınarların arıtma gücünü temsil ediyor. Onun kutsal hayvanı olan antilop çölde su kaynağı bulma yeteneği ile ünlü. Piramit Metinleri ölen kralın tanrılar arasındaki yerini alması için arıtılmasında dört kavanoz Satet suyunun kullanıldığını belirtiyor. Yunan-Roma Dönemi'nde Satet (Taşma Suyunun Kadın Efendisi) yıldız tanrıçası Sopdet (Sirius) ile özdeşleştiriliyor. Sopdet'in sarmal yükselişi su baskını ile eşzamanlı.

Bu hayranlık uyandırıcı doğa olayı zamanla Ra'nın Gözü, Uzaktaki Tanrıça'nın dönüşü hakkındaki söylence ile birleştiriliyor. Görünüşe göre Satet bu tanrıçanın vahşi yönünü temsil ediyor. 439 numaralı Piramit Metninde Ateşli Satet, Ra'dan daha güçlü bir tanrı olduğunu ileri sürüyor. Sanduka Metinlerinde Satet ölüleri güneyden gelen tehlikelere karşı acı ve-

ren oklarıyla koruyor. Yukarı Mısır'ın koruyucusu olan Satet bazen savaş tanrısı Montu ile eşleştiriliyor. Ra'nın sevgili kızı Anuket genellikle Göz tanrıçasının uysal yanını temsil ediyor. Memesinin sütü yaraları iyileştiriyor ve besliyor. O, her Mısır kralının kutsal analığıdır.

Ayrıca bkz. Ra'nın Gözü; Khnum; Yıldızlar ve Gezegenler

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

H. te Velde. "Some Remarks on the Structure of Egytian Divine Triads." *Journal of Egyptian Archaeology* 57 (1971); 80-86.

A. Valbelle. *Satis et Anoukis.* Mainz: 1981.

Birincil Kaynaklar:

PT 439, 508; CT 313; Kıtlık dikilitaşı

SEKMET (SAKHMET)

Sekmet tanrıların cezalarını uygulayan saldırgan bir güneş tanrıçası. Dişi aslan kafası olan, çoğunlukla bir güneş kursu taşıyan bir kadın olarak resmediliyor. Ölüm ilk kez yeryüzünde Ra'nın Gözü'nün Sekmet olarak, ayaklanan insanlığı cezalandırmak üzere gönderildiğinde gerçekleşiyor. "Kanlar üzerinde raks eden" bir hile ile durduruluncaya kadar neredeyse tüm insanlığı ortadan kaldırıyor. İnsanların Ra'nın gözyaşlarından oluştuğu söylendiğine göre Sekmet kendi evlatlarını katlediyor olmalı. Mısır krallarına karşı daha koruyucu bir anne ve Memfis'te kendisine Ptah'ın eşi ve Nefertem'in annesi olarak tapınılıyor.

Piramit Metinlerinde Sekmet'ten öbür dünyada yeniden doğan kralın ebeveyni olarak söz ediliyor. Sanduka Metinlerinde Aşağı Mısır'ın Kırmızı Tacı ve alev saçan uraeus ile özdeşleştiriliyor: "babasının üstündeki yılan". Onun düzen ve kaos güçleri arasında büyük bir çatışma yaşandığı gece hançerini kullandığı söyleniyor. Sekmet genellikle güneş barkasının üstünde Ra'yı Apophis yılanına karşı koruyor. Ölüler

Şekil 39. Teb'deki bir tapınakta bulundan bir Sekmet-Mut heykelinin detayı. Aslan başlı tanrıça üzerinde bir *uraeus* bulunan güneş kurslu bir peruk takıyor. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

Kitabı'nı kullananlar doğaüstü düşmanlarını "Ulu Sekmet gibi" yok etmeyi umuyorlar.

Kral II. Ramses, Ulu Sekmet'in kendisiyle birlikte savaş arabasına bindiğini ve düşmanları alev püskürterek yok etmeye hazır olduğunu ileri sürüyor. Görünüşe bakılırsa o, güneş çarpması, kuraklık, kıtlık ve salgın gibi sorunlara yol açan güneş ışınlarının olumsuz özelliklerini sahiplenmiş. Mısır panteonundaki tüm okçu tanrıçalar arasında en korkulanı Sekmet'tir. Oklarının veba salgını başlatan ve insanlığı yok eden yedi ulak olduğuna inanılır. Hastalık iblislerini denetim altına alan Sekmet zamanla tıp tanrıçası oluyor. Eski Krallık'tan itibaren Sekmet rahipleri iyileştirici büyülerin uzmanı oluyorlar.

Hastalıkların özellikle tehdit oluşturduğu eski yıldan yeni yıla geçerken Sekhmet'i hoş tutmak gerekiyor. Öfkeli dişi aslan tanrıçayı iyiliksever duruma getirmek için büyüler ve

ayinler yapılıyor. Yeni Krallık'tan başlayarak Sekmet önemli tanrıçaların saldırgan yönlerinin temsilcisi olarak algılanıyor: önce Hathor'un, sonra Mut'un ve en sonunda da İsis'in.

Ayrıca bkz. Bastet; Ra'nın Gözü; Kedi Tanrıçalar; Hathor; Mut; Ptah

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

P. Germond. *Sekhmet et la protection du monde.* Cenevre: 1961.

G. Pinch. *Magic in Ancient Egypt.* Austin, TX; 1995, 37-38, 138-143.

Birincil kaynaklar:

PT 248; CT 311; BD 57, 145, 179b; BHC; Kadeş yazıtları; Yılın Son Gününün Kitabı; Sekmet duası; Sihirli heykel metinleri

SERKET (SERQET, SELKİS)

Tanrıça Serket genellikle başında bir akrep ile (*bkz.* Şekil 20) ya da bir kadın başı ve gövdesi bulunan bir akrep şeklinde sergilenir. Hayat nefesini denetler ve geleneksel olarak ölen kişinin bedeninin ve yaşamsal organlarının koruyucusudur. Serket aynı zamanda kutsal ana ile güneş tanrısının teknesini koruyan güçlü tanrıçalardan biridir. Akrebe şerbetli olanlar akrepleri ve yılanları uzak tutmak için Serket'in gücünden yararlanırlar.

Eski Mısır'da en çok karşılaşılan tehlike akrep sokmasıdır. Dişi akrep erkekten daha büyük ve daha zehirlidir. Serket simgelerinde akrep her zaman kuyruğu havada, sokmaya hazır şekilde resmedilir. Akrep sokmaları son derece acı verici ve nefes kesicidir ve çocuklarla yaşlılarda ölümcül olabilir. Bu nedenle Serket'in yeniden doğuşta bir rol oynayacağına, ölülerin tekrar nefes almasına yardımcı olacağına inanılıyor. Serket, hayırhah bir tanrıça olduğunun gösterilmesi için kimi zaman zehirli türden ziyade zararsız olan su akrebi şeklinde temsil ediliyor. Sandukaların ve lahitlerin kapaklarının sağ tarafında koruyucu bir tanrıça olarak sergileniyor. İki Yol Ki-

tabı'nda Serket cennete giden nehir boyundaki bir kavşakta nöbet tutarken görülüyor.

Akrepler ve yılanlar insanlığın ve ilahi düzenin düşmanı olarak görülmekte, onları uzak tutmak için birçok büyü yapılıyor. Mısırlılar akrep tanrıçaya saygı göstererek kendilerini tüm zehirli yaratıklardan koruyacaklarına inanıyorlar. Serket güneş tanrısını büyük yılan Apophis'e karşı savunuyor ve bazı büyülerde "kız kardeşi" İsis'e yardımcı oluyor.

Zehre karşı uygulanan büyülerden birinde hamile İsis'in erkek kardeşi Seth'den saklanmak için sazlıklara kaçtığı anlatılıyor. Bu yolculuğu sırasında muhtemelen Serket'in yedi görünümü olan yedi akrep tarafından korunuyor. Zengin bir kadın İsis'i evine almayı reddediyor ama sazlıkta yaşayan fakir bir kız tanrıçayı kulübesine kabul ediyor. Akrepler bu duruma çok kızıyor ve zengin kadını cezalandırmaya karar veriyorlar. Tüm zehirlerini elebaşları olan Tfn adındaki akrebe aktarıyorlar. Tfn gizlice zengin kadının evine giriyor ve onun minik oğlunu sokuyor. İsis zengin kadının çığlıkları ile uyanıyor ve çocuğa acıyor. Yedi akrebin gerçek isimlerini bildiği için yakıcı zehri dışarı akıtıp çocuğun yeniden nefes almasını sağlıyor. Zengin kadın ona o kadar büyük bir minnet duyuyor ki tanrıçayı memnun etmek için malını mülkünü fakir kıza bağışlıyor. Roma dönemindeki festivallerden birinde İsis'e tapınanlar canlı akreplerle bu tür söylenceleri canlandırıyorlar.

Ayrıca bkz. Genç Horus; İsis; Horus'un oğulları

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

F. Kanel. *"La népe et le scorpion": un monographi sur la désse Serket.* Paris: 1984.

F. Vernus. *The Gods of Ancient Egypt.* Çev. Jane Marie Todd. Londra ve New York: 1998, 35.

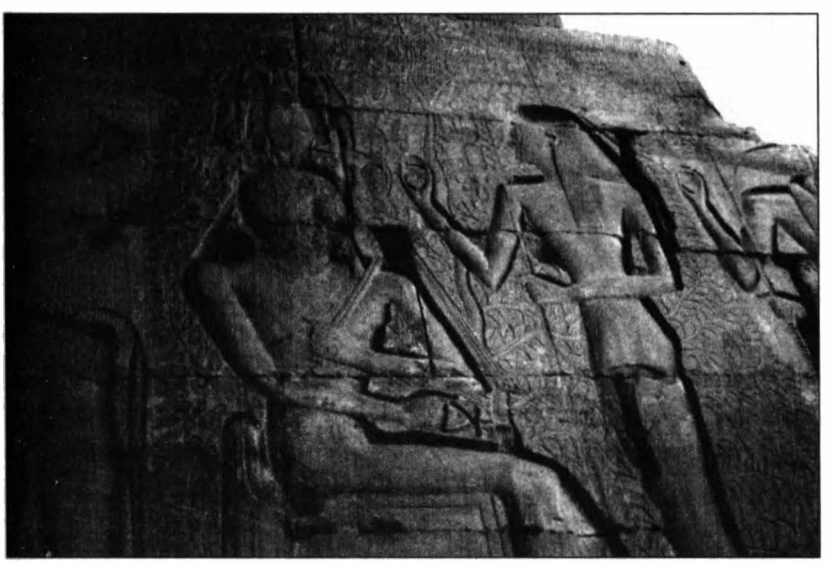
Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

PT 308, 362, 555; BTW; Gerçek İsim; PBM 9997 + 10309; Sihirli heykel metinleri; Metternich Dikilitaşı.

SESHAT (SECHAT)

Seshat dünyayı ölçümleyen ve kayda geçiren tanrıçadır. İnşaatçıların Hanımı olarak mimarlığın, astronominin ve matematiğin hamisidir. Seshat aynı zamanda bilgelik ve bilgi tanrısı Thoth'un yardımcısı ya da dişil karşıtıdır. O ve Thoth bir kralın adını Heliopolis'teki kutsal ağacın yapraklarına yazarak hükümranlık süresini belirliyorlar.

Seshat genellikle ruhban sınıfının simgesi olan panter postu giyiyor. Bazen elinde üzerinde yılları belirleyen çentikler bulunan bir palmiye yaprağı taşıyor. Gizemli başlığının tepe-

Şekil 40. Seshat ve Thoth kutsal ağacın yapraklarına bir kralın adını yazıyorlar. Teb'deki Ramesseum'da bulunan bir kabartma. (Kaynak: Richard Pinch.)

sinde bir fiyonk ya da baş aşağı bir çift boynuz bulunan yedi köşeli bir yıldız (ya da yedi yapraklı bir çiçek) yer alıyor. Sefhkat-abvy (Yedi Köşeli) diye bilinen tanrıça muhtemelen farklı bir isimle anılan Seshat'tır.

Yazı tanrıçası olan Seshat kraliyet kayıtlarından ve soy kütüğünden sorumlu. Kralların savaşta edindikleri ganimetleri kayda geçirirken sergilenmesi belki de bu ganimetlerde tanrıların payı bulunduğuna işaret ediyor. Seshat'ın yeraltı dünyasına geçerek ölüler ülkesinin kayıtlarını tuttuğu dahi söylenmekte.

İkinci Hanedan'dan itibaren Seshat krallara tapınakların temellerini atarken yardımcı oluyor ve bu temelleri yıldızlar ve gezegenlerle hizalarken sergileniyor. Tanrılar âleminde Seshat tanrıların evlerinin yapımından sorumludur. Bu görevinde kimi zaman görme ve duyma tanrıları ona yardımcı olurlar. Seshat aynı zamanda şanslı ölüler için "Batıdaki evleri" inşa etmiştir.

Seshat kimi zaman da ölülere yardımcı olan Nephthys adındaki bir başka tanrıça ile özdeşleştiriliyor. Sanduka Metinlerindeki bir büyüde Seshat'ın doğurduğu bir çocuğa öfkelendiği anlatılıyor; tıpkı daha sonra Nephthys'in oğlu Anubis'i reddetmesi gibi. Başka Sanduka Metinlerinde Thoth ve Seshat "ölüler ülkesindeki bir adama birtakım yazılar getiriyor: Bu yazılar ölen kişinin yeraltı dünyasındaki korkuları alt etmesine ve güçlü bir ruh olmasına yardım edecek büyülerdir.

Ayrıca bkz. Nephthys; Thoth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

G. A. Wainwright. "Seshat and the Pharaoh." *Journal of Egyptian Archaeology 26* (1940): 30-40.

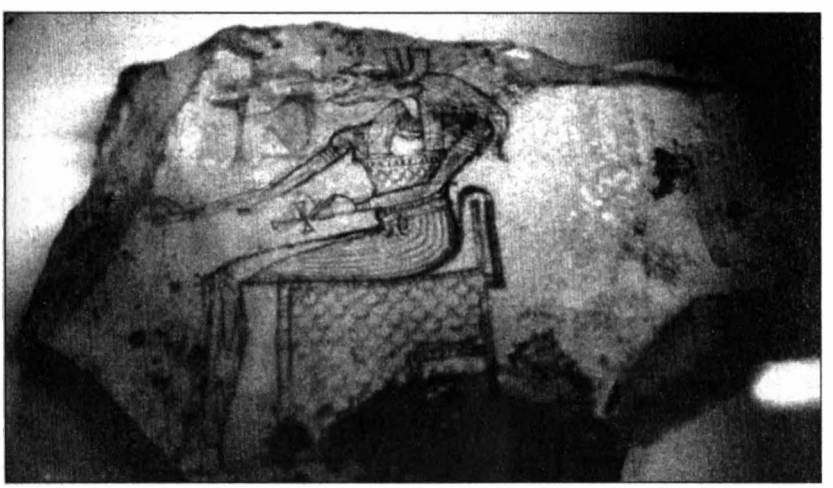
Birincil kaynaklar:

PT 364; CT 84, 709, 849

SETH (SET, SUTEKH)

Erkek kardeşi Osiris'in düşmanı, Horus'un rakibi olan fırtınalı tanrı Seth Nut ve Geb'in beş çocuğundan biridir. Seth'in kız kardeşi Nephthys ve yabancı tanrıçalar Anat ve Astarte onun eşleri arasında yer alır. Seth Mısır mitolojisinde bir katalizör işlevi görür. Düşüncesiz davranışları aslında zararlıdır ama iyi sonuçlara yol açabilir; Osiris'in yeraltı dünyasının kralı olması bu sonuçlardan biridir. Tanrıların güneş barkasını kaos canavarına karşı savunmak için Seth'in acımasız gücüne gereksinimleri vardır.

Seth kültünün Yukarı Mısır'da ortaya çıktığı görülüyor ama daha sonra Delta'nın doğusunda tapınılan yabancı tanrılarla özdeşleştiriliyor. Erken Hanedanlık Dönemi'nde Ombos Efendisi olan Seth doğudaki çölün ve oradaki zengin altın madeninin baş tanrısıdır. Yunan-Roma Dönemi'nde dahi Oa-

Şekil 41. Kahire Müzesi'nde sergilenen kırık bir çömlek parçası üzerindeki Seth resmi. Burada bilinmeyen bir hayvanın başına sahip olarak sergileniyor. (Kaynak: Geraldine Pinch.)

ses'in ve oradaki bağların efendisi olmayı sürdürüyor. Tüm bu dönemlerde Seth ile çölün ani sel baskınları ve kum fırtınaları gibi tehlikeli yanları arasında bir bağlantı kuruluyor. Afrika antilobu, yabani eşek ve efsanevi grifon gibi birçok çöl hayvanı Seth'in yaratıkları olarak biliniyor. Seth'in kendisi uğursuz, hayali bir hayvan ile temsil ediliyor. Efsanede Seth boğa, domuz, hipopotam, yabani eşek, timsah ve panter gibi birçok hayvan kılığına girerek yıkıcı eylemlerle bulunuyor.

Piramit Metinlerinden itibaren Seth Osiris'i öldürmekle suçlanıyor. Seth'in Osiris'i ayakları altına alması ya da parçalaması gibi soyut anlatılar zaman içinde karmaşık cinayet planlarına dönüşüyor. Bu iki tanrı çoğu kez birbirine karşıt durumda. Osiris düzeni ve Mısır olarak bilinen her şeyi temsil etmekte. Seth ise kargaşanın ve yabancı olan her şeyin temsilcisi. Osiris Nil Vadisi'ndeki bereketli siyah toprakların kralı; Set ise çöllerdeki kıraç kırmızı toprakların efendisi. "Fırtınaları ve bulutları" oluşturan Seth şahin şeklindeki güneş tanrısı Yaşlı Horus'un doğal hasmı. Öte yandan bu karşıtlık bir hanedanlık kavgası ve Gaspçı Seth ile Osiris'in ölümünden sonra doğan oğlu Genç Horus arasında adalet mücadelesi olarak yorumlanabilir.

Bu uzun çatışmada Seth'in hayaları, Horus'un da gözleri sakatlanıyor. Yeni Krallık'ta Horus ile Seth'in Mücadelesi isimli öyküde iki tanrı ya davalarını Tanrısal Mahkeme önünde savunuyor ya da dövüşüyorlar. Seth'in en önemli silahı sadece kendisinin kaldırabildiği devasa bir gürz ya da *was* denen asa. Bir peri masalındaki dev gibi olağanüstü güçlü ve olağanüstü aptal olarak sergileniyor.

Horus tapınaklarında öykü Horus'un savaşta muzaffer olması ve Seth ile yandaşlarının tümüyle yok edilmesiyle sonlanıyor. Başka kaynaklarda imzalanan bir barış antlaşması ile İki Efendi (Horus ve Seth) beraberce Mısır'ı birleştirip evreni

savunuyorlar. Kraliyet Yeraltı Dünyası Kitaplarında açıklanan sırlardan birinde İki Efendi'nin çift başlı bir varlığa dönüşerek en tehlikeli dönemde kaos güçleriyle savaşması anlatılıyor. "Milyonların teknesindeki en büyük güç" olan Seth her gece Apophis'i mızrakla yaralayıp bağlıyor (*bkz.* Şekil 43).

Seth ile Apophis arasındaki sürekli çatışma efsanevi bir geçmişteki tek bir savaşla özdeşleştiriliyor. Dünya henüz doğrudan doğruya tanrılar tarafından yönetilirken Seth dünyayı yutmaya kalkışan doymak bilmez deniz canavarı Yam ile savaşıyor. Bu konudaki söylencenin sonuna ulaşılamadı ama Yeni Krallık'taki birçok büyüde sihirbazın bir zamanlar Seth'in deniz canavarını alt etmesi gibi iblisleri yenilgiye uğratacağından söz ediliyor.

Diğer Yeni Krallık metinlerinde Seth'in kutsal ağaçları kesmek, kutsal balıkları, kuşları ve hayvanları avlamak gibi birçok saygısız davranışta bulunduğu anlatılıyor. O aynı zamanda cinsel yasakları delmekle de ünlü. İhtiraslı yapısı onun uygunsuz cinsel ilişkilere girmesine yol açıyor. Bir söylencede yaratanın tohumlarını temsil eden "tohum tanrıçası" ile birlikte olduğu için cezalandırılıyor. Bir başkasında Seth'in rakibi Horus'la cinsel ilişki kurması sonucu ay tanrısı Thoth anormal bir şekilde dünyaya geliyor.

Yeni Krallık sonlarından itibaren dinsel metinler ve söylenceler Seth'in Osiris'in bedenine saldırılarını ele alıyorlar. Bedeninin salgıları Nil'in taşmasında, ekinlerin yetişmesinde, kadınların hamile kalmalarında yaşamsal bir rol oynuyor; dolayısıyla bu saldırılar doğrudan doğruya hayata yapılmakta. Seth Osiris'in bedenini koruyan nazarlıkları çalmak için kılık değiştiriyor ama her zaman fark edilip Anubis ve Thoth tarafından acımasızca cezalandırılıyor. Edfu'da Horus ruhban sınıfı Seth'in hadım edildiği ve Osiris'in bedenini parçalamasına, Horus'un Gözlerini oymasına karşılık olarak "onun par-

çalara ayrıldığı" günü kutluyorlar. Düzenlenen törende Osiris'in kültü önünde vahşi bir eşek kurban edilip parçalanıyor.

Yunan-Roma Dönemi'nde çoğu tapınakta Seth lanetleniyor. Yunanlar Seth'i tanrılara karşı ayaklanan ve Zeus tarafından yok edilen canavar Typon ile özdeşleştiriyorlar. Seth-Typhon büyüleri sihirbaz tarafından Seth'in kardeşi Osiris'i öldürdüğü gibi kendi düşmanlarını öldürmek ya da Osiris ile İsis'i ayırdığı gibi âşıkların arasını bozmak için kullanılıyor.

Ayrıca bkz. Anat; Anubis; Anti; Apophis; Astarte; Sığır; Horus'un Gözleri; Hipopotam Tanrıçalar; Horus, İsis, Ay, Nephthys; Osiris; Thoth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. G. Griffiths. *The Conflict of Horus and Seth from Egyptian and Classical Sources.* Liverpool: 1960.

H. te Velde. *Seth, God of Confusion.* Leiden, 1977.

Birincil kaynaklar:

PT 215, 222, 356, 359, 477; BD 39; H&S; Astarte ve Deniz; Leiden Papiüsü I, 343 + 345; P. Salt 825; PJ; PDM XII; PGM XXXVI; I&O

SFENKS

Sfenks bir erkek ya da dişi aslanın bedenine ve farklı bir yaratığın başına sahip efsanevi bir hayvandır. En bilinen görüntüsü bir aslanın bedenine ve o sırada tahtta bulunan kral ya da kraliçenin başına sahiptir. Bu sfenksler yöneticinin gücünü ve Mısır'ı savunma görevini temsil ederler. Diğer sfenkslerde koç, şahin, hatta canavar Seth'in başı bulunur. Bunlar tapınakların ya da mezarların korkunç görüntülü muhafızlarıdır.

Ayakta duran sfenksler genellikle Mısır'ın ve tanrısal düzenin düşmanlarını ayakları altına almış olarak betimlenirler. Dişi sfenksler kimi zaman kanatlıdır ve muhtemelen bu Yunan mitolojisinde dişi sfenksin oluşmasına yol açmıştır. Aker

olarak bilinen çifte sfenks iki ufku, Mısır'ın yeraltı dünyası *Duat*'ın giriş ve çıkışını kontrol altında tutarlar. MÖ birinci binyılda Tutu adındaki bir sfenks tanrı popüler oldu. Genellikle kanatlı, yılana benzer bir kuyruğu olan, ayakta duran bir sfenks şeklinde resmediliyordu. Tutu, tanrıça Neith'in dünyaya getirdiği canavar yavrularından biridir. Düşmanları belli bir uzaklıkta tutmakla yükümlüdür.

Sfenkslerin en ünlüsü Gize'deki Büyük Sfenks'tir. Bu sfenks MÖ yirmi altıncı yüzyılda Memfis'teki kral mezarlarını korumak üzere son derece şekilsiz bir kaya yığınına oyulmuş. Gerek eski dönemlerde gerekse çağımızda Büyük Sfenks kendi efsanesini oluşturuyor. Yeni Krallık'tan itibaren Büyük Sfenks Kenan çöllerinde tapınılan Hauron ya da Hwl adındaki bir güneş tanrısı ile özdeşleştiriliyor. Khufu ve Kefren'de yapılan büyük piramit sfenksin güneş olarak aralarından yükseldiği iki dağ olarak algılanıyor.

Büyük Sfenks'in ön pençeleri arasında bulunan granit bir dikilitaşta bir zamanlar Thutmose adındaki bir prensin çöl hayvanlarını avlamak için Gize'ye geldiği anlatılıyor. O dönemde (MÖ on dördüncü yüzyıl başı) heykel boğazına kadar kuma gömülü. Sıcaktan korunacak bir yer arayan Thutmose heykelin önüne uzanıp uykuya dalıyor. Rüyasında Büyük Sfenks "bir baba şefkatiyle" onunla konuşuyor ve kendisini Horemakhet (Ufkun Horus'u) Khepri-Ra-Atum olarak tanıtıyor. Tanrı kuma gömülen bacaklarının "çok ağrıdığından" yakınıyor. Onu kumdan kurtardığı takdirde prensin çok uzun yaşayacağını ve bir gün kral olacağını söylüyor. Thutmose uyanınca hemen çok sayıda işçi çağırıyor.

Yazıtın geri kalan kısmı çok hasarlı ama yardımcı olan prensin Kral IV. Thutmose olduğunu biliyoruz. Kumu engellemek için yapılan kerpiç duvarlarda onun kabartmaları var. Thutmose'nin yazıtında yaratıcı güneş tanrısının (sfenks) kaos güçleri (çöl kumları) tarafından saldırıya uğradığını ve

yeniden doğmak için yardıma gereksinim duyduğunu dile getiren geleneksel motifler yer alıyor.

Ortaçağda Mısır'da yaşayan Araplar için Büyük Sfenks "Terörün Babası" olarak tanımlanıyor. Heykelin gizli bir hazinenin bekçiliğini yaptığına ve bunun zaman zaman hak edenlere açıklandığına inanılıyor. Bir söylenceye göre gayretkeş bir din adamı heykelin yüzüne zarar vererek onun gücünü yok edinceye kadar Büyük Sfenks kumların Gize'yi kaplamasına engel olmuş. Günümüzde Büyük Sfenks kayıp Atlantis krallığının gizli bilgilerinin koruyucusu ya da Mars'ta kinci bir sfenks inşa eden antik bir uzaylı türünün simgesi olarak görülüyor.

Ayrıca bkz. Kedi tanrıçalar; Horus; Montu; Ra; Seth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

P. Jordan, *Riddles of the Sphinx.* Stroud, İngiltere: 1998.

C. Posener (ed.). "Sphynx." *A Dictionary of Egyptian Civilization.* Çev. A. MacFarlane, Paris: 1962, 267-268.

Birincil kaynaklar:

II. Amenhotep'in Sfenks dikilitaşı; IV. Thutmose'nin Sfenks dikilitaşı

SHAİ (SHAY)

Shai kaderin kişileştirilmiş görünümü. Her bireyin kendi *shai*'si, o kişiyi benzersiz kılan bir kaderi vardır. Bir tanrı olarak Shai bir insan ya da yılan şeklinde resmedilir. Tüm evrenin kaderini belirleyen herhangi bir yaratıcı tanrı ile özdeşleştirilebilir.

Shai bir insanın yaşam sürecini ve ölüm şeklini belirleyen tanrılardan biridir. Aynı zamanda yaşamdaki iyi ve kötü şanslarla da bağlantılıdır. İskenderiye kentinde Agathos Daimon adıyla bilinen yılan şeklindeki kader ve şans tanrısına dönüştürülmüştür.

Genellikle bir insanın doğumundaki ve bebekliğindeki kırılgan dönemlerden sorumlu olan tanrıça Meskhenet ya da Renenutet ile eşleştirilir. Ölüler Kitabı'nda Shai ölen kişinin kalbinin tartıldığı terazinin yanında yer alır. Meskhenet ve Reneutet gibi kimi zaman insan başlı bir "doğum tuğlası" şekline giriyor. Bu tuğlalar Mısırlı kadınlar doğum yaparken çömeldiklerinde onlara destek oluyor. Doğum tuğlaları tanrıları olarak Shai ve dişil karşıtları ölenlerin ruhlarının yeniden doğmasına yardım ediyorlar.

Mısırlı düşünürler bir insanın kaderinin ne kadar önceden belirlenebileceği konusunu tartışmışlar. Bazı Yönerge Metinleri kötümser bir yaklaşımla kaderden kaçınılamayacağını öne sürüyorlar ama ilahiler ve dualarda Amun gibi tanrıların bir insanın kaderini değiştirebileceği ve ömrünü uzatabileceği iddia ediliyor. Yeni Krallık dönemine tarihlenen bir öyküde Mısır kral ve kraliçesinin uzun zamandır özledikleri oğullarının doğumu anlatılıyor. Doğduğu gece Yedi Hathorlar prensin bir yılan, bir timsah ya da bir köpek tarafından öldürüleceğini bildiriyorlar. Kral oğlunu tüm hayvanlardan uzakta bir yere kapatarak korumak istiyor. Prens büyüyünce kaderinin "tanrının elinde olduğunu" ileri sürerek serbest kalmak istiyor. Naharin ülkesine gidiyor ve orada kendisi gibi babası tarafından hapsedilmiş olan bir prensesle evleniyor. Karısı prensi kaderin ilk cilvesi olan yılanın elinden kurtarıyor. Prens kaderin ikinci cilvesi olan köpekten kendi başına kurtulmayı başarıyor ama kaderin üçüncü cilvesi olarak timsah onu ele geçiriyor.

Öykünün gerisi bilinmiyor ama son sözler prensin timsahın düşmanlarıyla savaşarak hayatını kurtardığına işaret ediyor. Öyküdeki prensin Yeni Krallık döneminin sonunda çok popüler olan Shed adındaki tanrı ile çok ortak noktası var. Adı kurtarıcı ya da koruyucu anlamına gelen Shed yılan, tim-

sah ve aslan gibi tehlikeli hayvanları alt eden genç bir prens olarak resmediliyor. Lanetli Prens öyküsü Mısırlıların insanın cesareti ve tanrıların araya girmesi ile kötü *shai*'den kurtulabileceği beklentisini dile getiriyor.

Ayrıca bkz. Timsahlar; Hathor; Renenutet

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

S. Morenz. *Egyptian Religion*. Londra ve Ithaca, NY: 1973, 66-74.

J. Quaegebeur. *Le dieu égyptien Shai dans le religion et l'onomastique*. Orientalia Lobvaniensia Analecta 2. Louvain, Belçika: 1975.

Birincil kaynaklar:

BD 125; Amenemope; DP

SHED

Shed, boynunda antilop başlı bir takı bulunan bir prens olarak simgelenen kurtarıcı bir tanrıdır.

Ayrıca bkz. Çocuk Horus; Shai

SHENTAYET

Shentayet, çoğu kez İsis olarak yorumlanan, inek kılığında bir tanrıçadır.

Ayrıca bkz. Sığırlar; Sokar

SHEZMU

Shezmu, kralın ve güneş tanrısının düşmanlarını katleden şarap tanrısıdır.

SHU (SCHU, CHOU) VE TEFNUT (TEFENET)

Shu ve Tefnut, yaratıcı güneş tanrısının çocuklarıdır. Onlar ilk kutsal çifttirler ve Heliopolisli Ennead olarak bilinen tanrıların ikinci kuşağını oluştururlar. Shu kuru, hayat verici

hava ve güneş ışınlarının tanrısı ve yeryüzünü gökyüzünden ilk ayırandır. Tefnut sabah çiği gibi nemli nesnelerle bağlantılıdır.

Shu ve Tefnut genellikle Atum ya da Ra-Atum olarak tanımlanan çift cinsiyetli bir yaratıcı tanrı tarafından oluşturuluyor. Tanrı kendini tatmin ediyor ve ersuyunu yutarak ürüyor. Bunun sonucunda Shu burnundan hapşırık, Tefnut da ağzından tükürük olarak fırlıyor. Atum da "palazlarını" sevgiyle kucaklıyor.

Önceleri Shu ve Tefnut yaratandan çok farklı değiller. Sanduka Metinleri çoğunlukla onlardan üçlü olarak söz ediyor: "üçe dönüşen." Kral Akhenaten'in tektanrılı inanışında Shu

Şekil 42. Shu çocuklarını, yeryüzü tanrısı Geb ile gökyüzü tanrıçası Nut'u birbirinden ayırıyor. Üçüncü Ara Dönem'e tarihlenen bir sanduka üzerindeki resim. (Fitzwilliam University of Cambridge.)

ve Tefnut'a ışık tanrısının simgeleri olarak yer verilmesinin nedeni bu olabilir. Akhenaten ve kraliçesi Nefertiti'nin ilk heykelleri de muhtemelen Shu ve Tefnut'u temsil ediyor.

Daha gerçekçi Mısır inanışında yaratılışın sürebilmesi için bir ayrım yapmak gerekiyor. Orta Krallık'tan Yunan-Roma Dönemi'ne kadar olan metinlerde Shu ve Tefnut'un ya tesadüfen ya da araştırma yapmak amacıyla babalarından ayrıldıkları anlatılıyor. Yaratan kendini yalnız ve mutsuz hissediyor. "Alnındaki tek gözü" çıkararak kayıp çocuklarını aramaya gönderiyor. Bazı anlatılarda Shu ve Tefnut'un çok uzun bir süre bulunamadıklarından söz ediliyor. Ra'nın Gözü ile birlikte geri döndüklerinde artık yetişkin oluyorlar.

Erkek (Shu) ve dişli (Tefnut) arasındaki cinsel ilişkiden iki çocuk dünyaya geliyor: yeryüzü tanrısı Geb ve gökyüzü tanrıçası Nut. Büyük bir tutku ile birbirlerini kucaklayan bu ikili babaları Shu tarafından ayrılıyor. Bu ayırma olayı Mısır sanatında en fazla ele alınan efsanevi sahnelerden biridir. Başında bir tüy bulunan insan kılığındaki Shu Geb'i ayakları altına almış, Nut'un bedenini yukarıya kaldırmıştır. Shu "bir adımda tüm gökyüzünü aşan" kozmik bir deve dönüşür. "Shu'nun destekçileri" olarak bilinen çeşitli tanrılar ona yardımcı olurlar. Bunların en önemlileri Shu'nun kendi bedeninin salgılarından yarattığı sekiz Heh tanrısıdır.

Yeryüzü ile gökyüzünü ayırarak arada hava ve güneşin ulaşabileceği bir boşluk bırakan Shu yaratılış sürecini başlatır. Bu yüzden yaratıcı bir tanrı olarak kabul edilir. O aynı zamanda güneş tanrısı cennete çekildiğinde Mısır'ı yöneten tanrılardan biridir. Bir kral listesinde hükümranlığının 700 yıl sürdüğü belirtiliyor. Daha sonraki bir söylencede tahtını ve eşi Tefnut'u oğlu Geb'e kaptırdığı anlatılıyor.

"Çok sevilen kız evlat" Tefnut kimi zaman yaratıcı güneş tanrısının diğer iki kızı ile özdeşleştirilir: ilahi düzenin temsil-

cisi Maat ve Ra'nın Gözü. Göz tanrıçasıyla ilgili söylencelerin bazılarında öfkesi burnunda Hathor-Tefnut babası ile kavga eder ve çölde yabanıl bir dişi aslan gibi yaşamaya başlar. Bazı anlatılarda erkek kardeşi Shu onu dönmeye ikna eden tanrıdır.

Shu ve Tefnut aynı zamanda Ufkun İkiz Aslanı olarak tanımlanıyorlar. Ufukta güneşi aralarına almış, birbirine arkalarını dönmüş. İki aslan ya da benekli büyük kedi olarak sergileniyorlar. Bu aslanların çeşitli anlamları var. Dünü ve yarını ya da iki ayrı zamanı, nhh'yi (sonsuz yinelenme) ve dt'yi (sonsuz tekdüzelik) temsil ediyor olabilirler.

Ayrıca bkz. Aten; Atum; Ra'nın Gözü; Kedi Tanrıçalar; Geb; Maat; Osiris

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

H. te Velde. "Schu." *Lexicon des Ägyptologie V.* Wiesbaden: 1984, 735-737 (İngilizce)

S. West. "The Greek Version of the Legend of Tefnut." *Journal of Egyptian Archaeology 55* (1969): 161-183).

Birincil kaynaklar:

PT 600; CT 76, 60; BD 17; BHC; HMP; MT; ERP; İsmailia naos; EofS

SIĞIRLAR

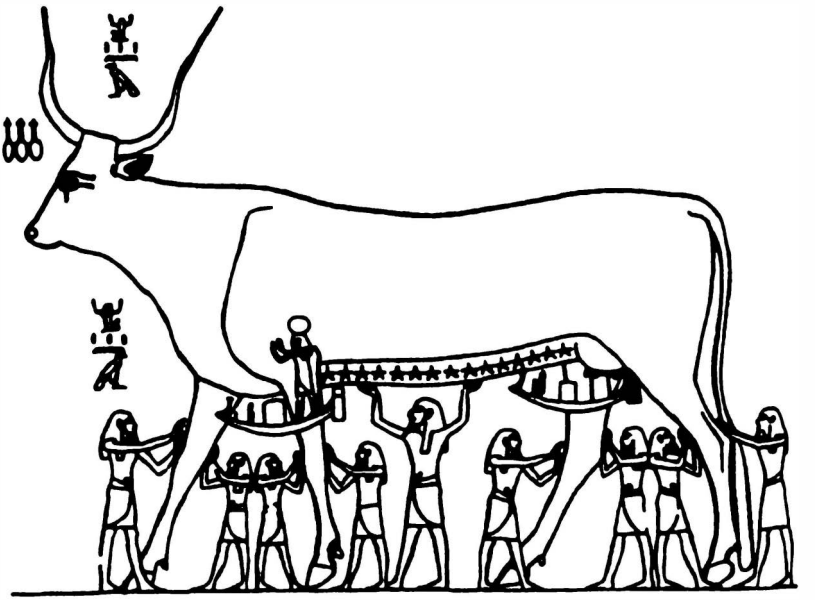
Eski Mısırlıların göçebe atalarının yaşamı sürülerine bağlıydı. Sığırların kutsal hayvan olarak kabul edilmesinin MÖ altıncı binyıla kadar uzandığına dair kanıtlar var. Sığır kültleri tüm firavunluk kültürü boyunca Mısır dininin ve mitolojisinin önemli bir bölümünü oluşturuyor. İnsanların "Tanrı'nın Sığırları" olduğu söyleniyor. Boğalar erkeklik gücünün ve zindeliğinin simgesi olarak kabul ediliyor. Birçok tanrı boğa şeklinde ve bazı tapınaklarda kutsal boğalar besleniyor. İlk Mısır tanrıları arasında inek kılığında bir gökyüzü tanrıçası var. Çe-

şitli isimlerle anılan inek şeklindeki tanrıça, tanrıların sevecen ve besleyip büyüten yanını temsil ediyor. Kral ve daha sonra insanlık kutsal ineğin buzağısı rolünü üstleniyor.

İlk zamanlardan itibaren Mısır kralı tüm tehlikeleri bertaraf eden, bir sürünün başındaki boğa ile kıyaslanıyor. Savaşçı boğalar özellikle yeryüzünde Bushis boğası olarak bilinen savaş tanrısı Montu ile bağlantılı. Min'in beyaz boğası erkek cinselliğinin simgesi. Kalıtımın gizemli süreci kralların ve tanrıların "annelerinin boğaları" olduğu kavramı ile açıklanıyor. Mnevis adındaki boğa tüm yaşamı yaratan güneş tanrısı Ra-Atum'un habercisi. Apis boğası yaratıcı tanrı Ptah'ın yeryüzündeki temsilcisi. Ay doğarken zinde ve genç bir boğa, batarken de yaşlı bir öküz olarak kabul ediliyor.

Boğa imgesi tümüyle olumlu değil. Vahşi boğalar kaos güçleri olarak avlanıp öldürülüyor. Bazı öykülerde Seth kardeşi Osiris'i tepeleyip öldürmek için boğa kılığına giriyor. Bu Seth-boğa, Anubis tarafından hadım ediliyor ve Osiris'in tabutunu mezarlığa taşımaya zorlanıyor. Yeni Krallıktaki İki Erkek Kardeş öyküsünde kardeşlerden birinin adı, boğa kılığındaki Seth'in kullandığı bir isim olan Bata. Bata, Mısır kralı ile evlenmek için kendisini terk eden karısına ziyarette bulunurken görkemli bir boğa kılığına giriyor. Kraliçe Bata'dan kurtulmak için kocasından bu boğayı kurban etmesini istiyor. Bunun üzerine Bata kraliçenin kestirdiği iki güzel ağaca dönüşüyor. Kraliçe yanlışlıkla bu ağacın bir kıymığını yutup hamile kalıyor. Doğan çocuk yeniden dünyaya gelen Bata'dır. Bata "annesinin boğası" ve kendi kendinin babası olmuştur.

Piramit Metinlerinde "sazlıkların büyük vahşi ineği" kralın öbür dünyadaki annesi ya da sütninesidir. 485a numaralı Piramit Metninde ölen kraldan süt tanrıçası Hesat'ın (Hezat) "altın buzağısı" olarak söz ediliyor. Birbirine paralel inek ve buzağı söylenceleri var. Bunlardan birinde inek tanrıça Me-

Şekil 26. Cennetlik İnek Kitabı'nda inek şeklindeki güneş tanrıçası. Shu ve sekiz Heh tanrısı tarafından destekleniyor. Onun yıldızlı sağrısında kutsal tekneler ilerliyor. (Art Resource.)

het-Weret (Büyük Su Baskını) şafak vakti ilkçağ sazlıklarında güneş bebeği dünyaya getiriyor. Büyük yaratıcı tanrıçalar Hathor ve Neith Mehet-Weret ineği olarak tanımlanabilirler. Neith'in yavru güneş tanrısını boynuzları arasında tüm Mısır boyunca taşıdığı söylenir. İkinci söylencede İhet ineği Chemmis'teki sazlıklarda tanrı Horus'u doğuruyor ve emziriyor. İhet çoğunlukla İsis ya da Hathor ile özdeşleştiriliyor. Seth'in çok sayıdaki suçlarından biri de Horus'u emziren inekten süt çalması.

Kraliyet doğum sahnelerinde yeni doğan kralı ve onun *ka*'sını emziren inek başlı tanrıçalar yer alıyor. Kralın kutsal ineğin sütü ile yaşam, istikrar ve güç sağladığı söyleniyor.

Orta Krallık'tan itibaren Chemmis'te Horus ile özdeşleşen krallar bir papirüs fundalığında gizlenen bir kutsal inek tarafından emzirildiklerini öne sürüyorlar. Zamanla saraya mensup olmayan kişiler de kutsal bir ineğin başı altına sığındıkları görüntülerle bu söylencenin bir parçasını oluşturuyorlar.

Yukarı Mısırda Bat ("dişi ruh") adındaki bir tanrı gökyüzü bağlantılı inek tanrıçaların ilk temsilcisi olabilir. Bunun kültü daha sonra Hathor'unki ile birleşiyor. Öte yandan Hathor ve gökyüzü tanrıçası Nut bedeni yıldızlarla süslü devasa bir inek olarak düşünülebilir. Cennetlik İnek Kitabı'nda Nut'un önce boynuzları arasına oturttuğu güneş tanrısını cennete taşıdığı anlatılıyor. İnek tanrıçalarının boynuzları arasında hemen her zaman kırmızı ya da sarı bir güneş kursu yer alıyor.

Söylencelerdeki çizimlerde güneş tanrısı her gün ineğin sağrısı boyunca yol alıyor. Geceleri kimi kez Mehet-Weret ile özdeşleştirilen bir yeraltı nehrinin üstündeki gökyüzünde ilerliyor.

İnek kılığındaki gökyüzü tanrısının boynuzlu başı güneşin gün içindeki doğumunun ve ölümünün simgesi. Gökyüzü ineği güneşi gündüz ve gece görüntüleyen kozmosun annesidir.

Bu inanç daha sonra yön değiştirerek Osiris'in Shentayet adındaki bir inek tanrıçanın bedeninde yeniden canlandığı mitine dönüşüyor. Sıradan ölüler yeraltı dünyasında kutsal ineğin başka biçimleriyle karşılanmayı umabilirler. "Sonsuza dek yaşamak" için yapılan büyüde İneklerin Efendisi Osiris ile birlikte Chemmisli Biri ve Aşk Kadar Yüce Biri gibi isimlerle anılan yedi inek yer alıyor.

Ayrıca bkz. Apis; Hathor; Horus; İsis; Mehet-Weret; Min; Montu; Ay; Neith; Nuit; Seth; İki Hanımefendi

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

F. A. Hassan. "Primeral Goddess to Divine King: The Mythogenesis of Power in the Early Egyptian State." *The Followers of Hoprus*, ed. R. Friedman ve B. Adams. Oxford: 1992, 307-321.

D. Kessler. "Bull Gods." *The Osford Encyclopedia of Ancient Egypt I*, ed. D. Redford. Oxford ve New York: 2001, 209-213.

G. Pinch. "Cows." *Votive Offerings to Hathor*. Oxford: 1993, 160-183.

Birincil kaynaklar:

PT 271, 485a; BD 141, 148: BHC; RBM; TB; PJ

SİA VE HU (HW)

Sia ve Hu önde gelen yaratıcı düşünce ve konuşma tanrılarıdır. Sia aynı zamanda algılama ya da sezgisel planlama; Hu ise yetki ya da otoriter ifade olarak yorumlanmakta. Sia ve Hu, Heka (Büyü) adındaki üçüncü bir tanrı ile birlikte, yaratanın dünyayı ve kutsal düzeni oluştururken yararlandığı güçlerdir.

Tanrılar olarak Sia ve Hu'nun Ra'nın erkeklik organından damlayan kandan oluştuğu söylenir. Bu iki tanrı sürekli olarak yaratıcı güneş tanrısının yanında yer alırlar. Piramit Metinlerinde "Ra'nın sağ kolu" olan Sia bilgelikten sorumludur ve tanrının kitabını taşır. Ayrıca Ra'nın Gözü'nün "içinde" yer alarak güneş tanrısının dünyada olup biten her şeyi görüp anlamasını sağlar. Sanduka Metinlerinde Hu "karanlıkla konuşan" olarak anılmakta ve muhtemelen ışığın yaratılmasından önceki kadim karanlığa atıfta bulunulmaktadır.

Orta Krallık döneminden bir metinde Sia, Hu ve Maat (ilahi düzen) sürekli yanında iken yaratanın neden Mısır'ın kaosa yuvarlanmasına göz yumduğu sorgulanıyor. Yeni Krallık dönemindeki Yeraltı Dünyası Kitaplarında Sia ve Hu çoğu kez Ra ile birlikte güneş barkasında yer alıyor. Sia güneşin gece yolculuğunda Ra'nın sözcüsü konumunda. Yeraltı dünyasının on iki kapısının her birinin açılmasını emreden o.

Ayrıca bkz. Ra'nın Gözü; Maat; Ra

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

S. Bickel. *La cosmogonie égyptienne avant le Nouvel Empire.* Orbis Biblicus et Orientalis 134. Fribourg, İsviçre ve Göttingen, Almanya: 194, 100-112.

A. Hornung. *Conceptions of God in Ancient Egypt: The One and the Many.* Çev. J. Baines. Ithaca NY; 1982, 76-77.

Birincil kaynaklar:

PT 250; CT 261, 335, 1128, 1136; BD 174; Ipuur; BOG; BODE

SİHİRBAZLAR

Eski Mısır kahramanları savaşçıdan çok büyücüdür. İsis ve Thoth gibi tanrılar güçlü sihirbazlar olarak tanımlanır ve ölüler öbür dünyada var olabilmek için büyüler ve nazarlıklar kullanmak zorundadır. Okumanın ender rastlanan bir beceri olduğu dönemde her türlü eğitim sihirle bağlantılıdır. Üçüncü Hanedan döneminde devlet görevlisi olan İmhotep gibi eğitim görmüş tarihi figürler mitlerde sihirbazlara dönüşür. Okur-yazar olan ve ayinleri düzenleyen rahiplere atfedilen şaşırtıcı güçler birçok öykünün konusunu oluşturur.

Orta Krallık'ta Kral Khufu (y. MÖ 2589-2566) dönemindeki bir dizi öykü geçmişteki ünlü sihirbazlardan söz ediyor. Bunlardan ilki muhtemelen İmhotep hakkında idi ama sadece son birkaç satırına ulaşılabildi. İkinci öykü okur-yazar başrahip Vebaoner (Ubainer) ve eşi hakkındadır. Rahip karısının göl kıyısındaki bir yazlıkta âşığı ile buluştuğunu öğrenir. Büyü belgelerini inceler ve balmumundan "yedi parmak uzunluğunda" bir timsah yapar. Bu timsahı karısının âşığı yıkanırken göle atar. Gölde timsahın boyu 3,5 metre olur, âşığı yakalar ve yedi gün boyunca gölün dibinde tutar. Vebaoner krala yaptıklarını anlatır ve timsahı yeniden balmumu modeline dönüştürür. Kral Vebaoner'in karısını ve âşığını ölüme

mahkûm eder. Kadın yakılır ve âşık teslim edildiği büyülü timsah tarafından yeraltına taşınır.

Üçüncü öykü de göl kenarında geçiyor ama çok daha mutlu bir havaya sahip. Kral Sneferu'nun canı sıkılmaktadır; akıllı, okur-yazar rahip Djadjaemankh ona saraydaki gölde on iki güzel kızın kürek çektiği bir şatla gezintiye çıkmasını önerir. Kızlardan biri en sevdiği firuze broşunu suya düşürünce Djadjaemankh büyü yaparak sularını geri çeker ve broşu gölün dibinden alır.

Bunun üzerine Khufu'nun oğullarından biri ona geçmişteki tüm rahip-sihirbazlardan daha becerikli olan 110 yaşındaki bir köylüyü getireceğine söz verir. Köylü Djedi büyüsü ile aslanları ehlileştirmektedir. Bu, Kral Khufu için çok tehlikeli bir girişimdir, zira aslanlar geleneksel olarak kralın gücünü temsil etmektedirler: Khufu bir suçlunun kafasının kesilmesini ve Djedi'nin onu yeniden canlandırmasını ister. Öbür dünyada kafanın kesilmesi hakkında duyulan endişe birçok büyüde yer aldığından Khufu da bundan yararlanmaktadır. Djedi insanlar üzerinde deney yapmaya kalkıştığı için krala çıkışır ve bunun yerine iki kaz ile bir boğanın kesilen kafalarını yeniden yerlerine yerleştirir. Sonunda Khufu Djedi'ye asıl isteğinin ne olduğunu açıklar: Thoth'un malikânesinin kaç odalı olduğunu öğrenmeyi arzu etmektedir. Bu gizli bilgi belki de Khufu'nun kendisi için en mükemmel mezarı hazırlamasına yardımcı olacaktır. Djedi bu bilginin sadece Khufu hanedanının yerine geçecek olan üç kralın en büyüğüne açıklanabileceğini söyleyerek kralı uyarır.

Gizli bilgiler, MÖ on üçüncü yüzyılda Memfis mezarlıklarında ve tapınaklarında büyük çapta onarım gerçekleştirmiş olan bir prensten esinlenerek yaratılmış bir karakter olan Setna ile ilgili öykülerin ana konusunu oluşturuyor. Bir mitte Setna Thoth Kitabı'nın bir nüshasını çalmak peşinde olan bir mezar hırsızıdır. Setna daha önceki dönemde yaşamış bir

prens ile eşinin hayaletleriyle karşılaşır. Ona, Tooth Kitabı'nı alır ve oradaki büyüleri uygulamaya kalkışırsa tanrıların onu cezalandıracağını söylerler. Setna onların uyarılarına kulak asmaz ama bir dizi tekinsiz olayla karşılaştıktan sonra kitabı yerine koymak zorunda kalır.

Bu öykülerden birinde Setna kendi çocuklarını öldürmeyi kabul eder. Oysa bu bir yanılsamadır ve Setna'nın oğlu Sa-Osiris yetişip ünlü bir sihirbaz olur. Babasını yeraltı dünyasında sihirli bir yolculuğa çıkarır ve ona kötü ile iyinin öldükten sonra yüzleştikleri çok farklı kaderleri gösterir. Setna ve babası (II. Ramses) Nübyeli bir sihirbaz tarafından mühürlü bir mektubu açmadan okumaya zorlandıklarında bunu sadece Sa-Osiris başarabilecektir. Mektupta yüzlerce yıl önce Sa-Paneshe adında bir büyücünün bir Mısır kralına büyü yapmakta olan Nübyeli bir büyücü ve oğlunu nasıl yenilgiye uğrattığı anlatılmaktadır. Sa-Osiris daha sonra kendisinin Sa-Paneshe'nin ruhu olduğunu ve Mısır'ı süregelen Nübye büyülerinin tehditlerinden korumak için yeniden doğduğunu açıklar.

Ayrıca bkz. Babunlar; Bastet; Heket; İmhotep; Krallar ve Prensler; Thoth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

S. Tower Hollis. "Tales of Magic and Wonder from Ancient Egypt." *Civilizations of the Ancient Near East*, cilt 4, ed. J. N. Sasson. New York: 1995, 2255-2264.

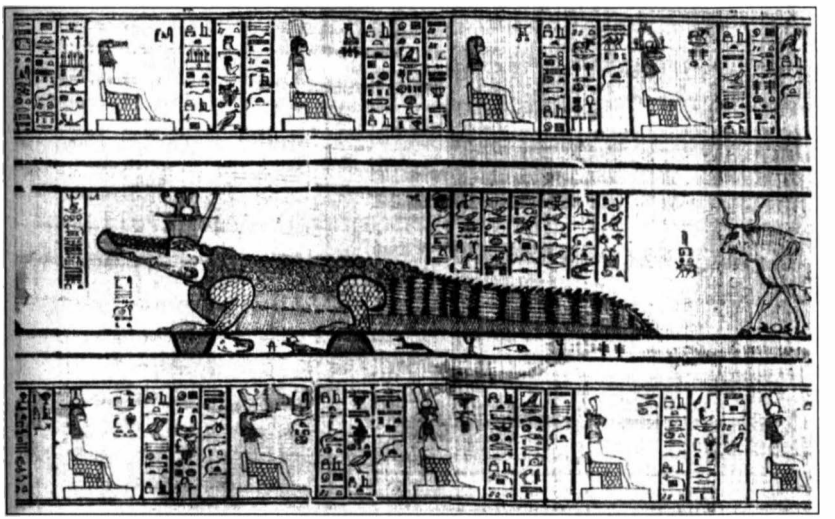
W. J. Tait. "Theban Magic." *Hundred-Gated Thebes.* Ed. S. P. Vleeming. Leiden ve New York: 1995, 169-182.

Birincil kaynaklar:

P. Westcar; Setna öyküleri; Petese

SOBEK (SUCHOS)

"Öfkeli" Sobek başında *atef* (iki yanında devekuşu tüyü bulunan bir çift koç boynuzu) tacı bulunan bir timsah ya da tim-

Şeklil 44. Fayum Kitabı'nda Fayum'un Efendisi olan, timsah şeklindeki Sobek. (Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies.)

sah başlı bir adam olarak sergilenir. Kendisine genellikle Nil timsahının tehlike saçtığı bölgelerde tapınılır. Sobek'in kadim suları temsil eden tanrıça Neith'in oğlu olduğu söylenir. Eşi kimi zaman Hathor, kimi zaman da hasat tanrıçası Reneutet'tir. Yeni Krallık döneminden itibaren "Sobek-Ra kişiliğinde" yaratıcı bir güneş tanrısı olarak kabul edilmiştir.

Fayum'daki Krokodilopolis'te Sobek "kadim sulardan yükselen kocaman adam, yüzen adaların efendisi" olarak anılıyor. Her yerde su tanrısı olarak kabul ediliyor. Sobek Dolambaçlı Su Yolunun Efendisi, Nil'in Efendisi ve su baskınları tanrısı Hapi gibi "İki yakayı yeşillendiren" olarak algılanıyor. Sazlıkların Efendisi olarak Sobek özellikle Nil vadisi ile çöl sınırı arasındaki sazlıklarla bağlantılı. Gökyüzünde Sobek ufkun eşiğindeki parıltılı bir konakta yaşıyor.

Nil üzerinde gidip gelenler timsahlardan korkmakta ve onlara saygı duymakta haklıydılar. Görünüşe göre Sobek balıkçıların hamisi. Sanduka Metinlerinde yer alan bir mitte İsis'in oğlu Horus'un ellerini keserek onları nehre attığı anlatılıyor. Ra Sobek'e Horus'un ellerini bulmasını emrediyor. Sobek ancak bir balık ağı oluşturduktan sonra ellere ulaşabiliyor. Balıkların çoğuna kaos yaratıkları gözüyle bakılıyor; dolayısıyla balık yiyici olarak Sobek düzenin devamını sağlamakta.

Bununla beraber, başka koşullarda Sobek ilahi düzenin düşmanları arasında sayılıyor. Sanduka Metinlerindeki bir büyüde "asi" Sobek iyi tanrı Osiris'in bedeninin parçalanmasından sorumlu tutuluyor. Sobek kimi zaman Osiris'i öldüren Seth'in timsah kılığına girmiş şekli olarak tanımlanıyor. Yunan-Roma Dönemi'nde Kom Ombo Tapınağı hem Yaşlı Horus'a hem de Sobek'e adanmış. Burada Sobek Seth'in temsilcisi olarak kabul edilerek İki Efendi'nin Mısır'ın çıkarları için uzlaşması kutlanıyor olabilir.

Ayrıca bkz. Timsahlar; Hapi; Neith; Reneutet; Seth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

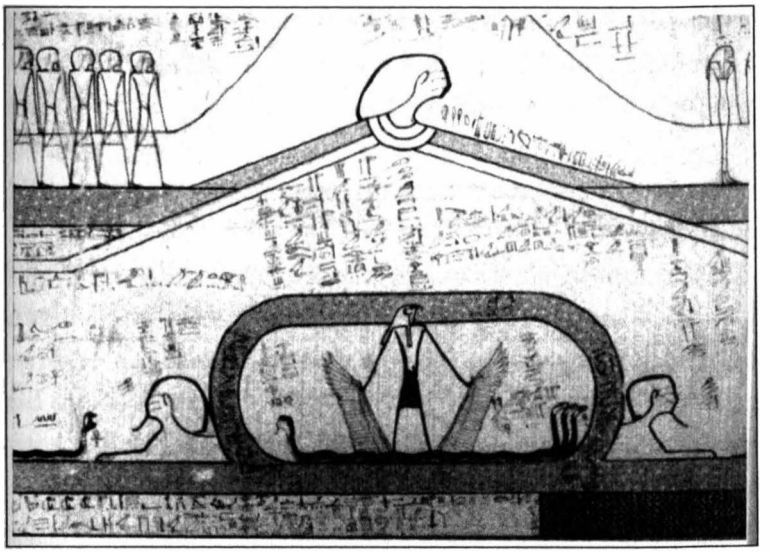
A. H. Gardiner. "Hymns to Sobek in a Ramesseum Papyrus." *Revue d'Egyptologie 11* (1957); 43-56.

Birincil kaynaklar:

PT 317; CT 158, 160, 268, 285, 991; BD 113; Kom Ombo metinleri, BOF

SOKAR (SOKER, SOKARİS)

Memfis'teki mezarlıkların tanrısı olan Sokar değişim sürecinde ölülerin tanrısı oluyor. Genellikle Memfis'in baş tanrısı ve ölülerin tanrısı olan Ptah-Sokar-Osiris üçlüsü içinde yer alıyor. Her yıl düzenlenen Sokar Festivali Mısır'ın tören takvimindeki önemli olaylardan biri.

Şekil 45. Şahin başlı Sokar, Aker sfenksinin bekçiliğini yaptığı bir mağarada bir kaos yılanını alt ediyor. Teb'de III. Thutmose'nin mezarındaki Amduat'tan (Yeraltı Dünyasında Ne Nedir Kitabı) bir detay. (Kaynak: Nigel Strudwick.)

Sokar bir höyük ya da sandukadan çıkan bir insan ya da şahin başı olarak temsil ediliyor. Aynı zamanda kefene sarılmış bir şahin ya da şahin başlı bir adamın mumyası olarak da resmedilebiliyor. I. Sheshonk'a (y. MÖ 945-924) ait şahin başlı *insansı sanduka* muhtemelen ölen kralın Sokar'a dönüşmesini betimliyor.

Cehennem tanrısı olan Sokar'ın kanallar açılırken, tarlalar ekilirken ya da yeraltı mezarları yapılırken sakinleştirilmesi gerekiyor. O aynı zamanda ölülerin ayaklarının yıkandığı gümüş kapları yapan usta bir zanaatkâr. Bu açıdan Sokar Ptah ile özdeşleştiriliyor. Ptah ve Sokar Ra ve Osiris gibi yaratıcı tanrı ve ölüler tanrısı olarak eşleştirilebilirler.

Eski Krallık döneminde Sokar'ın Osiris'in, kardeşi Seth tarafından öldürülmesinden sonraki adı olduğuna inanılıyor. Yeraltı Dünyasında Ne Nedir Kitabı'nda Sokar güneş tanrısı ile ölen kralların geçmek zorunda olduğu yılanlarla dolu bir çölü yönetiyor. Gizemli Bölgenin Efendisi Sokar iki başlı Aker-sfenksi tarafından korunan bir mağarada yaşıyor. Orada çok başlı bir kaos yılanını alt ediyor. Bu gizemli mağarada Sokar-Osiris'in bedeni güneşin canlandırıcı ışığını beklemekte. Yaşayanlar ve ölüler ülkeleri arasında seyahat gücünü kutsayan Sokar Festivali'nde ölülerin ruhlarının bir araya geldiğine inanılıyor. Tanrının sureti onun balık ve antiloplarla bezenmiş özel teknesinde mezarlığın içinden çekilerek geçiriliyor. Ra'nın beş kızı kaz kılığında Sokar'ın yanında yer alıyor.

Tabutlara yerleştirilen bazı Ptah-Sokar-Osiris heykelciklerinin üzerinde Ölüler Kitabı yer alıyor. Diğerlerinde gizlenen, Sokar-Osiris'in bedenlerini simgeleyen *başak mumyalar* mezar sahibinin yeniden doğumuna yardımcı olacaklar. Osiris'in gizemlerinin yeniden canlandırıldığı, her yıl düzenlenen ve bir ay süren Khoiak Festivali için Sokar figürleri hazırlanıyor. Bu figürleri yapmakla ilgili bilgilerin kutsal bir örnekten alındığı söyleniyor. Busiris'li tanrıça Shentayet kil, hurma, güzel kokan baharat ve değerli taş ve madenler kullanarak Sokar için yeni bir beden oluşturuyor. Bu karışıma yumurta biçimi veriliyor sonra on dört kaba taksim ediliyor. Bu, ayın yok olması ve yenilenmesi ile ilgili söylencelerle Sokar arasında bir bağlantı oluşturuyor.

Ayrıca bkz. Sığırlar; Ay; Osiris; Ptah

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

G. A. Gaballa ve K. A. Kitchen. "The Festival of Sokar." *Orientalia 38* (1969): 1-76.

C. Graindorge. "Sokar." *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt III*, ed. D. B. Redford. Oxford ve New York: 2001, 305-307.

Birincil kaynaklar:

PTY 532; CT 590; BD 185L; Ad 4.-5. Saatler; Khoiak metinleri

SOPDET (SOTHİS)

Sopdet, su baskınının habercisi olan Köpek Yıldızı'nın tanrıçasıdır.

Ayrıca bkz. Satet ve Anuket; Sopdu; Yıldızlar ve Gezegenler

SOPDU (SOPEDU, SOPED)

Savaşçı tanrı Sopdu, doğudaki çölün sert çevre koşullarını yönetir. Doğunun Efendisi Sopdu dört yönün bekçilerinden biridir. "Keskin dişleri" ile ölüleri doğu ya da güneydoğudan gelecek saldırılara karşı korur. Bir asa üzerine tünemiş bir şahin ya da tüylü bir başlık giyen ve elinde savaş baltası tutan sakallı bir adam olarak resmedilir.

Yabancı Ülkelerin Efendisi olarak temsil edilen Sopdu doğudaki çölde ve Sina yarımadasında yaşayan göçmen Bedevi kabileleri çağrıştırır. İlk zamanlardan beri Sopdu'ya Firuze Hanım Hathor ile birlikte Sina'daki firuze madenlerinin koruyucusu olarak tapınılır.

Sopdu kimi zaman "Doğunun Horus'u" olarak anılır. Piramit Metinlerinde Horus-Sopdu'nun İsis ve Osiris'in yıldız şeklindeki temsilcileri olan Sopdet ve Sah'ın oğlu olduğu söyleniyor. "Parlak tüylü" Sopdu varlıkların en eskisi olduğuna inanılan kozmik şahin biçimindedir. Bu şahin Sopdu muhtemelen Kadim Höyük üzerindeki tanrısal bir ağaçlıkta yaşıyordu.

Diğer savaşçı tanrılar gibi Sopdu'da "çok güçlü" olarak anılıyor. Genel olarak Güney'deki Korkunç Timsah gibi doğa-

üstü güçleri kovalamak için elini tehditkâr bir şekilde havaya kaldırmış olarak betimleniyor. Sopdu'nun iletileri yaşayanları dehşete düşürüyor. Kötü huylu ölüler Sopdu'nun Katliam Avlusunda parçalanmaktan korkuyorlar.

Ayrıca bkz. Horus; Kadim Höyük; Yıldızlar ve Gezegenler

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

R. Giveon. "Soped in Sinai." *Studien zur Sprache und Religion Ägyptens zu Ehren von Wolfhart Westendorf*, ed. F. Junge, Göttingen, Almanya: 1984, 777-784.

I. W. Schumacher. *Der Gott Spodu, der Herr der Fremdländer.* Freiburg, İsviçre: 1988

Birincil kaynaklar:

PT 306; CT 270, 783; BD 130; HMP

SOTHİS

Bkz. Sopdet

TATJENEN (TATENEN)

Tatjenen, Kadim Höyüğün ve dünyanın derinliklerinin tanrısıdır.

Ayrıca bkz. Kadim Höyük; Ptah

TAWERET (TWERET, TAURT, THOERİS)

Taweret, kötülüğe karşı koruyucu bir tanrıçadır. Bir hipopotamın bedeni ve başı, doğurgan bir kadının memeleri, bir aslanın pençeleri ve bir timsahın kuyruğu ile betimlenir.

Ayrıca bkz. Hipopotam Tanrıçalar

TAYET

Tayet, dokuma ve mumya sargılarının tanrıçasıdır.

TEFNUT (TEFENET)

Tefnut, Atum'un kızı ve Shu'nun ikiz kız kardeşidir.

Ayrıca bkz. Shu ve Tefnut

TEKNELER

Eski Mısır'da özellikle *su baskını* dönemlerinde tekneler en önemli ulaşım araçları, dolayısıyla Mısır efsanelerinde ön planda olmalarına şaşmamak gerek. İlk dönemlerden itibaren tanrıların ülkesinin yeryüzünden çok yukarılarda ırmaklar, adalar ve sazlıklarla dolu sulak bir yer olduğuna inanılıyor. Mısır'ın yeraltı dünyası *Duat*'ta da ırmaklar, göller ve sazlık araziler mevcuttur. Bu yüzden tanrılar ve ölülerin ruhları çoğu kez teknelerle yol alırken sergileniyor. Kült eylemlerinde tanrı heykelleri tapınaklarından tekne şeklindeki sandukalarla taşınıyor.

Piramit Metinlerinde ölen kral ufka yolculuğunu sazlardan yapılmış bir sal ya da kik ile yapıyor. MÖ üçüncü binyılın büyük bir bölümünde kral mezarlarının yanına gerçek boyutta ahşap tekneler gömülüyor. Bu döneme tarihlenen bazı mezar duvarlarında önemli kişilerin mumyalarının yeraltı dünyasının tanrısı olan Osiris'in kutsal kentleri Busiris ya da Abydos'a teknelerde taşındığı görülüyor.

Sanduka Metinlerinin ve Ölüler Kitabı'nın birçok bölümünde ölenin ruhu tanrısal bir kayıkçıyı yeraltı nehirlerini aşmak için kendisine yardımcı olmaya ikna etmek zorunda. Bunu başarmak için kayıkçının ve kayığının her parçasının ismini bilmek gerekiyor. Ölüler tatlı tatlı esen kuzey rüzgârı tanrıçasının yardımı ile kendi kayıklarını kullanırken de sergilenebiliyorlar. Ölülerin güneş barkasının mürettebatına katılmalarına yardımcı olan cenaze büyüleri var. Bu barka güneş tanrısının gökyüzündeki ve yeraltı dünyasındaki yolculuğunda bindiği tekne.

Güneş barkasına Milyonların Teknesi deniyor çünkü mürettebat tüm tanrılardan ve kutsanmış ölülerin ruhlarından oluşuyor. Kimi zaman mürettebatın güneşin barkasında kürek çektiği ileri sürülüyor ama bu hiçbir zaman sergilenmiyor. Bunun yerine çoğu kez çakal ya da kobra kılığındaki birtakım tanrılar tekneyi çekerken görülüyor (*bkz.* Şekil 43). Bazı Yeraltı Dünyası Kitaplarında iki güneş barkası var: Gündüz Teknesi (Mandjet) ve Gece Teknesi (Mesektet). Khufu'daki Büyük Piramidin (Keops) yanına gömülmüş olan sedir ağacından yapılmış iki kocaman tekne bu barkaları temsil ediyor olabilir.

Güneş tanrısı Gündüz Teknesinde tek başına olabilir ama Gece Teknesinde çoğunlukla başka tanrılar onu korumaya hazır durumda güvertedeki yerlerini alıyorlar. Söz konusu tehlikeler su altındaki kum yığınları ve timsah, kaplumbağa ve yılanlardan gelebilecek saldırılar. Bu düşmanların en tehlikelisi korkunç kaos yılanı Apophis. Kimi zaman koruyucu tanrıları ve amblemleri taşıyan küçük teknelerden oluşan bir filo güneş barkasının çevresinde yol alıyor ya da onu izliyor. Bu teknelerin ön ve arka direklerinin tepesinde taç, yılanlar ya da insan veya hayvan başları bulunuyor.

Ay tanrısı ile yıldız tanrıların çoğu da cennete teknelerle giderken görülüyor. Birinci Hanedan döneminde gökyüzü şahini Horus da bir tekne üzerinde resmedilmiş. İki Efendi Horus ile Seth arasındaki uzun çatışmanın birçok bölümü teknede yer alıyor. Bir metinde Horus, Seth'i taş teknelerle yarışmaya davet ediyor. Edfu'daki Yunan-Roma Dönemi'ne ait tapınaktaki metinler ve kabartmalar Horus'un Seth'e karşı kazandığı zaferi anlatıyor. Çeşitli tanrıların yardımıyla Horus teknesine saldıran hipopotam kılığındaki Seth'i tekrar tekrar zıpkınlıyor. Horus'un teknesi söz konusu güneş barkasının dünyada karşılığı gibi görünüyor. Tüm bu savaş her

yıl tapınaktaki gölde gerçek tekneler üzerinde canlandırılıyor olmalı.

Abydos'ta *neshmet* barkasını, "tanrıların savaş gemisini" temsil eden bir tekne Osiris'in öldürülmesi ve yeniden dirilmesi söylencesinin canlandırılmasında kullanılıyor. Tekne-sandukaları taşıyan rahipler kutsal barkadaki mürettebat rolünü üstleniyorlar. Kimi zaman küçük tekne-sandukalar tapınaklar arasında gerçek teknelerde taşınıyor. Bunların en ünlüsü Karnak'taki Amun-Ra kültünde kullanılan "büyük soylu tekne". MÖ birinci binyıla tarihlenen bir öyküde Wenamun isimli bir rahibin Amun-Ra'ya yapılacak bir tekne için gerekli sedir ağacını satın almak üzere Lübnan'a gönderildiği anlatılıyor. Rahip yol boyu bir sürü zorlukla karşılaşıyor ve kereste için ödeyeceği tüm altın ve gümüşü yitiriyor. Öykünün sonu ortada yok ama muhtemelen sonunda Wenamun değerli sedir ile muzaffer bir şekilde Teb'e dönüyor.

Ayrıca bkz. Horus; Osirus; Ra; Sokar

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

E. Hornung. *The Valley of Kings: Horizon of Eternity.* Londra: 1990, böl. 5 ila 6.

K. A. Kitchen. "Barke." *Lexikon der Agyptologie I.* Wiesbaden: 1975, 619-625 (İngilizce)

Birincil kaynaklar:

CT 398; BD 990-102, 136; Ad; BOG; H&S; Horus'un Zaferi, Wenamun.

THOTH

Thoth yazıyı ve insanlığın çeşitli dillerini icat eden bilgeliğin ve gizli bilgilerin tanrısıdır. Bir ay tanrısı olarak Thoth güneş tanrısı Ra'nın vekilidir. Savaşan Horus ile Seth arasında arabuluculuk yapmış ve uzaklardaki Ra'nın Gözü'nü babasının yanına dönmeye ikna etmiştir. Kutsal bir doktor olarak Thoth

sihirli güçlerinden yararlanıp yaralanan Horus'un Gozü'nü iyileştiriyor. Thoth "güzel" bir babun ya da bir turna veya turna başlı bir erkek olarak betimleniyor. Ra'nın Thoth'un gece gökyüzünde parlaması için babun biçimini, yeryüzü ile cennet arasında ulaklık etmesi için de turna şeklini yarattığı söyleniyor.

Kimi zaman Thoth "annesi olmayan" tanrı olarak tanımlanıyor. Bir metinde Thoth'un *maat*'ı, kutsal düzeni sürdürmek için "Ra'nın dudaklarından" geldiği yazılı. Aynı zamanda Seth rakibi Horus'un ersuyunu yuttuktan sonra Thoth'un Seth'in alnından dışarı fırladığı ileri sürülüyor. Hermopolis Magna'daki ana kült merkezinde Thoth Sekizlerin Efendisi olarak Ateş Adası'nda kozmik yumurtayı yaratan, kendi kendini oluşturan tanrı olarak tapılıyor. Ay tanrısı olarak gece gökyüzünde bir tekne ile seyrederken betimleniyor ama Thoth aynı zamanda güneş tanrısının teknesinin kaptanı da olabiliyor.

"Çok anlayışlı" Thoth tüm olup bitenleri gözlemleyip kayda alıyor ve her sabah Ra'ya rapor veriyor. Tanrıların kâtibi olarak kitaplık tanrıçası Seshat ile birlikte anılıyor. Thoth ve Seshat geçmiş kadar geleceği de biliyorlar. Bir insanın kaderini annesinin onu doğurduğu tuğlaların üzerine yazıyor ve bir kralın hükümranlık süresini kutsal ağacın yapraklarına kaydediyorlar (*bkz.* Şekil 40). Thoth adil bir yargıç ve rüşvet almayan bir görevli olarak kutsal bir örnek oluşturuyor. Adalet tanrıçası Maat'ı babası Ra'ya getiriyor. Thoth *maat* yasalarını oluşturmak ve yürürlüğe koymakla görevli. Bu çerçevede ya nazik bir barışsever ya da acımasız bir cellat olabiliyor. Seth ve Osiris Çatışması'nda Thoth Tanrısal Mahkeme önünde, öldürülen Osiris'i savunuyor. Yaptığı büyüler ve taşıdığı nazarlıklar Seth'in sonsuz istirahatgâhındaki Osiris'in mumyasına zarar vermesini engelliyor. Thoth Chemmis sazlıklarında İsis'i koruyor ve onun bebeği Horus'u iyileştiriyor.

Horus ile Seth'in Çatışması adlı Yeni Krallık öyküsünde Thoth Heliopolis Sekizlerinin yazmanıdır. Sekizler Horus ile Seth arasında bir karara ulaşmakta zorlanırken onlar adına birçok mektup yazar ve güneş tanrısına akla yakın önerilerde bulunur. İsis bu çatışma sırasında kellesinden olunca Thoth ona yeni bir baş verir. Daha eski kaynaklarda Thoth Horus'un zedelenen gözünü "yeniler." Thoth'un iyileşmiş gözü (*wejdat*) Horus'a ve Horus'un da onu Osiris'e vermesi tanrılara ve ruhlara yapılan adaklara örnek oluşturuyor.

Orta Krallık'tan itibaren Thoth elinde *wejdat* bulunan bir maymun ya da turna başlı bir adam olarak betimleniyor. Bazı durumlarda göz Horus yerine Ra'nın Gözü olarak yorumlanabiliyor. Ra'nın uzaklara gitmiş olan kızı Göz tanrıçası zorlanamayacak kadar güçlü. Ra Uzaklardaki Tanrıça'yı o ıssız çölden alıp geri getirmek üzere Thoth'u görevlendiriyor. Thoth bu görevi alçakgönüllü davranışları, kurnazlığı ve azmi ile başarıyor. Bir söylenceye göre 1077 kez tanrıçaya geri dönmesi için ricada bulunuyor. Thoth'a eş olarak, Uzaktaki Tanrıça'nın yetişmiş örneği olan Nehemtay veriliyor.

Thoth herkesin ahretteki yaşamında önemli bir rol oynuyor. Piramit Metinlerinde ölü krallar cennete Thoth'un kanatları üzerinde ulaşıyorlar. Orta Krallık dönemine ait İki Yol Kitabı'nda Thoth'un Malikânesi onun sihrinden yararlanarak yeraltındaki iblisleri aşan ruhların güvenli bir barınağı oluyor. Yeni Krallık dönemine ait Yeraltı Dünyası Kitaplarında ölülerin her gece uyanmasını sağlayan Ra ile Osiris arasındaki gizemli birlikteliği Thoth'un yönlendirdiği ileri sürülüyor. Ölüler Kitabı'nda ölen kişinin kalbi *maat*'ın tüyü ile tartılırken Thoth verilecek kararı yazmak için orada hazır bulunuyor (*bkz.* Şekil 7). Sınavı geçememekten endişe edenler Thoth'a bir zamanlar Osiris'e yaptığı gibi kendilerini savunması için ricada bulunuyorlar. Tüm cenaze büyülerini Thoth'un oluş-

turduğu söylenebilir. Bir inanca göre Thoth insanlığa gerekli olan tüm bilgileri içeren kırk iki kitap yazmıştır. Bunların bir kısmı ancak bu gücü kötü amaçlar için kullanmayacak olanlara açıklanacak olan büyülerdir. Yunanlar Thoth'u kendi haberci tanrıları Hermes ile özdeşleştiriyorlar. Hermetica adıyla bilinen külliyatta Hermes Trismegistus'un (Üç Kere Ulu Thoth) öğretileri yer alıyor. Hermes Trismegistus daha sonra geçmişte binlerce yıl yaşamış olan büyük bir düşünür olarak yeniden yorumlanıyor.

Ayrıca bkz. Anubis; Babunlar; Kuşlar; Ra'nın Gözü; Horus'un Gözleri Horus; İsis; Maat, Sihirbazlar; Ay; Hermopolis Sekizleri; Osiris; Ra; Seshat; Wepwawet

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. C. Bleeker. *Hathor and Thoth.* Leiden: 1973.

D. M. Doxey. "Thoth." *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt,* cilt 3, ed. D. B. Redford. Oxford ve New York: 2001, 398-400.

Birincil kaynaklar:

PT 358; BTW; CT 277; BDE 17-18, 20, 125, 182; Ad; BOE; H&S; Sihirli Heykel Metinleri; PJ; Metternich Dikilitaşı; Setna çevrimi; EofS; Asclepius

TİMSAHLAR

Nil timsahı dünyanın en büyük sürüngenlerinden biri. Eski Mısır'ın bazı bölgelerinde büyük saygı görüyor, diğer bölgelerinde ise nefret ediliyorlar. En iyi bilinen timsah tanrı Sobek ama belli sayıdaki tanrılar ve şeytanlar da korku uyandıran timsah kılıklarına giriyorlar. Bazı geleneklere göre timsal ilkel sulardan ilk çıkan yaratık. Timsahlar kadim suların hayat verici gücünün ya da kaosun yaşamı yutup yok eden güçlerinin simgesi olabiliyorlar.

Timsahlar tarafından öldürülmek özellikle dehşet verici, zira tüm beden yenilip yutuluyor. Timsahların "dehşetin

ağzı" ve "gasp eden" gibi lakapları var. Timsahların insanları yakalayınca tanrıların öcünü aldığına ya da yazgıyı gerçekleştirdiğine inanılıyor. Diodorus Siculus Mısır'da timsahlara saygı duyulduğunu çünkü Kral Menas (Menes) kendi köpekleri tarafından Moeris gölüne kovalandığında bir timsah tarafından kurtarıldığını ileri sürüyor. Bu, Yeni Krallık'ta güvendiği köpeklerinin saldırısına uğrayınca göle atlamak zorunda kalan prensle ilgili Talihsiz Prens isimli öyküye çok benziyor. Burada onun "kaderi olan timsah" bir su canavarına karşı kendisine yardımcı olursa prensi kurtarmaya söz veriyor.

Kral Menas'ın kurtarıcısına duyduğu minnet yüzünden Fayum'daki Krokodilopolis kentini kurduğu söyleniyor. Fayum'un Roma Dönemi'nde yazılan kitabında bu bölgedeki birçok timsah kültünün listesi ve resimleri yer alıyor (*bkz.* Şekil 44). Fayum'da timsah avı yasak çünkü "timsahlar Sobek'in

Şekil 27. Kom Ombo'daki Sobek ve Horus tapınağında muhafaza edilen mumyalanmış kutsal timsahlar. (Kaynak: Richard Pinch.)

ba'sıdır." Bazı tapınaklarda timsahlar kutsal hayvanlar olarak besleniyor ve öldüklerinde mumyalanıyor.

Athribis'te yerel timsah tanrı Khenty-Khety Horus'la özdeşleştiriliyor. Öte yandan büyülü bir dikilitaşta Kurtarıcı Horus'tan "nehirdeki tüm timsahları uzaklaştırması" isteniyor. Edfu'da timsahlar Seth'in yandaşları olarak lanetleniyor. Seth'in Maga adındaki krokodil oğlu Osiris'in oğlu Horus'un baş düşmanı. Edfu'daki tapınak metinlerinde kral tüm timsahları öldürmeye ve yumurtaların yok etmeye yemin ediyor.

Öbür dünyada ölülerin ruhları güneş tanrısının dört *ba*'sının düşmanı olan Dört Yöndeki Timsahlardan uzak durmak zorunda. Yeni Kraliyet kral mezarlarındaki gizemli sahnelerde gündüz güneşi yeniden doğabilmek için kadim suları temsil eden Penwenti isimli timsahın bedeninin içinden geçmek zorunda. Yunan ve Romalı yazarlar Mısırlıların firavunfarelerinin timsahları gırtlaklarından girip bağırsaklarına kadar içini kemirerek öldürdüğü hakkındaki garip inancından söz ediyorlar. Bu belki de firavunfaresi kılığındaki güneş tanrısı Ra ile bir timsah ya da bir yılan şeklindeki Apophis arasındaki çatışma hakkında yapılan yanlış bir yorum.

Ayrıca bkz. Apophis; Çocuk Horus; Sihirbazlar; Neith; Osiris; Seth; Sobek

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

C. Eyre. "Fate, Crocodiles, and the Judgement of the Dead. Some Mythological Allusions in Egyptian Literature." *Studien zur Altaegyptischem Kultur* 4 (1976): 103-114.

P. Wilson. "Slaughtering the Crocodiles at Edfu and Dendera." *The Temlpe in Ancient Egypt.* Ed. S. Quirke. Londra: 1997, 179-203.

Birincil kaynaklar:

BD 31-32; DP; BOE; HMP; Herodotus H II 68-69; Diodorus I.34, 89; Strabo G XVII 44,47; BOF

WADJET (WADJYT, QUADJET, UTO)

Wadjet, Aşağı Mısır'ın kobra tanrıçasıdır.

Ayrıca bkz. İki Hanım

WEPWAWET (UPWAUT)

Wepwawet, adı Yolları Açan anlamına gelen, çakal görünümünde bir tanrıdır. Genellikle bir sancak üzerinde ayakta duran bir çakal olarak simgelenir. Bu tür sancaklar törenlerde ya da savaşa giderken kralın önünde taşınıyordu. Wepwawet daha sonra bir kurt şeklinde betimleniyor ve bugünkü Assiut'ta bulunan kült merkezi Yunanlar tarafından Lykopolis (Kurt Kasabası) olarak anılıyor.

Wepwawet eski dönemdeki çakal tanrı Sed'in unvanı olabilir. Mısır kralının gücünü ve kuvvetini yenilediği Heb Sed festivaline bu tanrının adı verilmiş. Mısır kralları sınırlarını savunurken "hızlı hareket eden çakal" Wepwawet ile özdeşleştiriliyor, dolayısıyla Heb Sed'de kral sağlığının yerinde olduğunu kanıtlamak için bir yarışa katılmak zorunda. Bir koruyucu Wepwawet Yukarı Mısır'da, bir koruyucu Wepwawet de Aşağı Mısır'da var.

Kral ölünce Wepwawet'in çakal yüzünü takınarak tanrı olabiliyor. Piramit ve Sanduka Metinlerinde Wepwawet öbür dünyanın tehlikeli bölgelerinde "güvenli bir yol" açarak ölülerin cennete ulaşmalarına yardımcı oluyor. Abydos'da öldürülen tanrı Osiris'e de aynı hizmeti veriyor. Orada Osiris'in atıl durumundan çıkarak yeraltı dünyasının kralı olmasına yardım eden sadık oğulları Horus ya da Anubis ile özdeşleştiriliyor. Wepwawet aynı zamanda Osiris'in düşmanlarının kokusunu alarak onları cezalandırıyor.

Wepwawet'in cennetteki rehber köpek rolü yaşamda ve ölümde tehlikeli yolculuklar yapan sıradan insanlar indin-

de çok popüler bir tanrı olmasına yol açıyor. Anubis gibi Wepwawet de Kutsal Toprakların Efendisi'dir. Dolayısıyla çöldeki mezarlıkların doğaüstü koruyucusudur. Ölüler Kitabı'nda Wepwawet Osiris'in taht odasına giden yoldaki yirmi beşinci ve son kapıda bekçilik yapan yedi tanrıdan biridir. *Maat*'ın yasalarına uyanların cennetin güzelliklerine ulaşmalarını sağlayan Thoth da Yolları Açan diye anılır.

Ayrıca bkz. Anubis; Osiris; Thoth

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

H. Frankfort. *Kingship and the Gods*. Chicago; 1948, 92-97, 204-205.

T. A. H. Wilkinson. *Early Dynastic Egypt*. Londra ve New York: 1999, 198-199, 297-298.

Birincil kaynaklar:

PT 21, 482, 734; CT 345, 845, 953; İkhernofret dikilitaşı; BD 145, 182

WERET-HEKAU

Weret-Hekau (Büyük Sihirbaz), kralı koruyan ve besleyen, aslan ve yılan kılıklarında bir tanrıçadır.

Ayrıca bkz. İsis

WOSRET

Wosret, adı "Güçlü Dişi" anlamına gelen bir Teb tanrıçasıdır.

Ayrıca bkz. Ra'nın Gözü.

YEDİ HATHORLAR

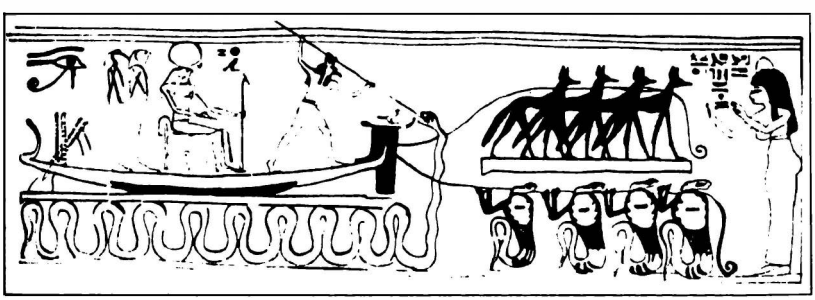
Hathor'un yedi simgesi doğumlardan ve ölümlerden sorumlu. Tüm insanların nihai kaderini belirliyorlar.

Ayrıca bkz. Sığırlar; Hathor; Shai

YILANLAR

Mısır metinlerindeki en eski büyüler yılanlara karşıdır ve birçok sihirli eşyada tanrılar insanlığa zehirli yılanlara başa çıkmada yardımcı olurken görünürler. Düzen ile kaos arasındaki savaşta efsanevi yılanlar her iki cenahta da yerlerini alırlar. Birçok yaratıcı tanrı ilkçağdaki bir yılan görünümündedir. Yılanların deri değiştirmesi sonsuz yenilenmenin bir simgesi olarak kabul ediliyor. Yavrusuna tehdit oluşturan her şeye karşı dikilip zehir tüküren kobra, tanrıçaların genel simgesi olarak benimsenmiştir. Kral taçlarındaki uraeus İlkçağda yaratıcı güneş tanrısını koruyan kobra kılığındaki efsanevi tanrıçadan esinlenilmiştir. Öte yandan güneş tanrısının en büyük düşmanı karşısındakini sıkarak öldüren ve bakışlarıyla ipnotize eden Apophis adlı dev bir yılandır.

Yunanca *uraeus* terimi muhtemelen Mısır dilinde "dikilen" anlamına gelen *iaret*'ten türemiş. Yaratıcı tanrı Ra-Atum çocuklarını kadim zamanın karanlık sularında yitirince Güneş Gözünü onları aramak için gönderir. Göz tanrıçası çocuklarla

Şekil 43. Seth güneş barkasına saldıran kaos yılanı Apophis'e mızrağını saplıyor. Barka yeraltında çakallar ve kobralar tarafından çekiliyor. Cenaze töreni ile ilgili Herweben Papirüsü'ndeki bir resimden. (Museum of Fine Arts, Boston.)

birlikte döndüğünde Ra-Atum'un yeni bir göz geliştirdiğini görür. Son derece öfkelenir ama Ra-Atum onu tüm tanrılardan çok daha güçlü bir yılana dönüştürür. Onun yakıcı zehri güneş tanrısına ve onun yasal varislerine meydan okuyan herkesi yok eder. Tüm yılan şeklindeki tanrıçalar, işlevleri ne olursa olsun, bu alev saçan kobra ile özdeşleştirilebilir. İsis bu yılanın gücünü Ra'ya karşı kullanarak Mısır tahtını gelecekteki oğlu için garantiye almak akıllığını gösteriyor. Güneş tanrısı göğe çekilirken Geb'e yeryüzünün altında yaşayan tehlikeli yılanları denetleme görevini veriyor.

Kobra görünümlü üç tanrıça yılanların en fazla bulunduğu çevrelerle bağlantılı: sazlıklar (Wadyt), mısır tarlaları (Renenutet) ve çöldeki tepeler (Meretseger). Kutsal inek gibi kobra tanrıça da bebek bir tanrıyı bir papirüs fundalığında korurken betimleniyor. Bu tanrıçaya kimi zaman Nefertem adı veriliyor ve bebek de bir nilüferin içindedir. Wadyt'in ismi Mısır dilindeki papirüs ve tazelik ya da yeşillik anlamına gelen sözcüklerden kaynaklanıyor. Sazlıkta bitkilerin sürekli canlanmasını temsil ediyor.

"İyi yılan" Reneutet tarlaların, tahıl ambarlarının ve mutfakların tanrıçası. Hayatta olanlar için bereketli harmanlar sağlıyor ve ölülerin *ka*'larını beslemeyi sürdürüyor. Yılan tanrı Nehebkau'nun ("çok halkalı") onun oğlu olduğu söyleniyor. Piramit Metinlerinde Nehebkau ölü kralı besliyor ve onun habercisi oluyor ama ancak Atum'un parmağı ile sakinleştirildikten sonra.

Meretseger her zaman yardımsever olmayan bir başka yılan tanrıça. Teb'deki Krallar Vadisine ve Kraliçeler Vadisi'ne bakan piramit şeklindeki tepenin tanrıçası (*bkz.* Şekil 5). Kral mezarlarında çalışan sanatçılar onun mıntıkasında güvenli olarak çalışabilmek için Meretseger'i yatıştırmaları gerekliğini söylüyorlar. Sanatçılardan biri Meretseger'in öfkelendiğin-

de bir aslan gibi saldırdığını ama yatıştığında tatlı bir esintiyi andırdığını anlatıyor.

Meretseger'in tepesi yeraltına girişlerden biri oluyor. Yılanların yeraltında her gece ölüler gibi uyudukları ve gündüzleri uyandıkları söyleniyor. Kral mezarlarının duvarlarına resmedilen yeraltı tabloları yılanlarla dolup taşıyor. Yılan başlı canavarlar ve alev saçan yılanlar kötü ruhları cezalandırıyor. Yeraltının on iki kapısından her birinde bir yılan muhafız var ve güneş barkası ve Osiris'in cesedi Apophis'in karşıtı sayılabilecek *mehen* yılanı tarafından korunuyor (*bkz.* örneğin Şekil 38). Zaman saatleri yutan sonsuz bir yılan olarak tanımlanıyor. Bu görüntülerden biri olan "Ouroboros" ya da "kuyruğu yiyen" yılan diğer kültürlere sonsuzluk sembolü olarak aktarılmış (*bkz.* Şekil 18).

Ayrıca bkz. Amun; Atum; Apophis; Ra'nın Gözü; Ra; Renenutet, Shai; İki Leydi

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

E. Hornung. *The Valley of the Kings: Horizon of Eternity.* Londra ve New York; 1990, 74-84, 155-163.

A. I. Sadek. *Popular Religion in Egypt during the New Kingdom.* Hildesheim, Almanya: 1987, 118-124.

Birincil kaynaklar:

Amenenope; Neferabu dikilitaşı, BD 87; Gerçek İsim; Ad; BOG; BOE; BHC

YILDIZLAR VE GEZEGENLER

Yıldızlar ve gezegenler Horus gibi önemli tanrıların gökyüzü temsilcileri olarak kabul edilirken *dünya çevresinde dönen yıldızların* aklanan ölülerin parlak, değişmez ruhları olduğu düşünülüyor. Piramit Metinlerinde ölü bir kralın yıldıza dönüşmesinden sık sık söz ediliyor. Bazı Mısır uzmanları bu "yıldızlardaki öbür dünya yaşamının" kralın ve insanlığın

kaderinin güneş tanrısına bağlı olduğu "güneşteki öbür dünya yaşamından" daha eski olduğuna inanıyorlar. Diğerleri ise güneşin, ayın ve yıldızların hep birlikte ölülerin çeşitli şekillerde katıldıkları büyük bir gökyüzü döngüsü oluşturduğunu ileri sürüyorlar.

Piramit Metinleri 245 numaralı büyüde gökyüzü tanrıçası Nut ölü krala cennette Tek Yıldız (Venüs) olarak bir yer tahsis ediyor. Son zamanlarda Nut'un yeryüzünün üstüne uzanmış çıplak kadın görüntüsünün tüm gökyüzü yerine Samanyolu'nu simgelediği yorumu yapılıyor. Bazı Mısır metinlerinde yıldızların Nut'un göbeği altındaki denizde yol aldığı anlatılıyor. İnek şeklindeki Nut'un göbeği ya da kalçaları yıldızlarla bezenmiş olabiliyor. Kutsal ineğin desenleri bazen bir leoparınkini andırıyor. Hanedanlık Öncesi dönemde gökyüzü her sabah, yıldızları yalayıp yutan devasa bir panter ya da dişi leopar olarak düşleniyor. Piramit Metinlerindeki inanca göre yaratıcı tanrı her sabah, yıldızların (tüm diğer tanrıların) gücünü kendinde toplayarak gökyüzünde tek bir gücü, güneşi oluşturuyor. Bu süreç her akşam günbatımı ile tek tanrı yeniden çoğalınca aksi yönde gelişiyor.

Mısırlılar yıldızların hepsinin gökyüzünde sabit kalmadıklarının farkındalar. Gün-tün eşitliği Mısır efsanesinin oluşmasında olağanüstü etkide bulunmuş olmalı. Hatta bazı uzmanlar tanrılar arasındaki çatışma ve ölümleri ekinokslara bağlıyorlar. *Decan yıldızları* yeraltında Osiris'le buluşuyor, sonra şafakta ölülerden yükselerek ufukta yeniden görünür hale geliyorlar. Orta Krallık'taki bazı sandukalara yıldız saatleri resmedilmiş. Buradaki amaç sanduka sahibinin ruhunun gökyüzündeki ölüm ve yeniden doğum çevrimine katılmasını sağlamak.

Decan yıldızlarının en önemlisi Sirius. Bu yıldız Mısırlıların Sopdet, Yunanların Soth adını verdiği bir tanrıça ile temsil

ediliyor. Başına, üstünde beş uçlu bir yıldız bulunan bir taç giyen bir kadın şeklinde betimleniyor. Her yıl Sirus'un şafak vakti ufukta görünmesi su baskınlarının başlamasına denk geliyor. Bu olay aynı zamanda Mısır yılının da başlangıcı. Piramit Metinlerinde Sopdet tanrıça İsis ile özdeşleştiriliyor: Daha sonraki dönemde Sopdet Ra'nın Gözü ile denk tutularak onun yıldızının güneşe doğru yükselişi Uzaktaki Tanrıça'nın dönüşü olarak yorumlanıyor.

Sopdet yıldız tanrılar Sah ve Dopdu-Hor ile birlikte bir üçlü oluşturuyor. Sah'ın Yunanlar tarafından Orion olarak tanımlanan güneydeki büyük takımyıldız olduğu kesin. Piramit Metinlerinde "uzun adımlı" Sah Osiris'in yıldız şekli olarak tanımlanıyor. Yalnız Yıldız Sopdu-Hor güneş tanrısının sabah ve akşamki habercisi olarak kabul ediliyor. Horus'un çeşitli görünümleri Mars, Jüpiter ve Satürn gibi diğer gezegenlerle özdeşleştirilmiş. Merkür gezegeni Seth ile bağlantılı olabilir.

Büyük Ayı olarak bildiğimiz takımyıldız Mısırlılar tarafından Seth'in boğa görünümünün ya da onun sakat ayağını koruyan tanrılar olarak yorumlanıyor. Bu, bazı kral mezarlarının duvarlarındaki resimlerde yer alan yıldız haritalarının anlaşılabilen az sayıdaki bölümlerinden. Babillilerin burçlar kavramı Mısırlılara Yunanlar tarafından taşınmış. Her burç simgesine üç decan yıldızı tahsis edilmiş. Nut sandukalarda ya da tapınak tavanlarında gündüz ve gecenin saatleri ve burçlar kuşağının on iki simgesi ile çevrelenmiş olarak görülebiliyor.

Ayrıca bkz. Tekneler, Ra'nın Gözü; Kedi Tanrıçalar; Hipopotam Tanrıçalar; Horus; İsis; Ay; Nut; Osiris; Satet ve Anuket; Seshat

Referanslar ve okunması önerilen kaynaklar:

J. P. Allen. "Cosmology of the Pyramid Texts." J. P. Allen vd. *Religion and Philosophy in Ancient Egypt.* Yale Egyptological Studies 3, New Haven: 1989, 1-28.

Jane B. Sellars. *The Death of the Gods in Ancient Egypt* (Ebook). Mighty Words Ebook; 2000.

Birincil kaynaklar:

PT 219, 245, 273-274, 422, 466, 670; BD 17; BofNut; Astronomik tavanlar

yayınlanmış ve yayınlanmamış kaynaklar

YAYINLANMIŞ KAYNAKLAR

Mısır Kültürüyle İlgili Genel Eserler

James P. Allen. *Middle Egyptian: An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs.*

Cambridge: Cambridge University Press, 2000. Eski Mısır metinlerini orijinal dilinde okumayı deneyenler için güzel bir girizgâh. Orta Mısır'ın dilbilgisi hakkındaki dersler Eski Mısır'ın coğrafyası tarihi ve kültürü hakkındaki makalelerle birlikte yer alıyor. Bu makalelerin çoğu yaratılış efsanesi üzerinde duruyor.

John Baines ve Jaromir Malek. *Atlas of Ancient Egypt.* Gözden geçirilmiş basım. New York; Checkmate Books, 2000.

Çok sayıda harita ile Eski Mısır'ın tarihi ve coğrafyasına mükemmel bir giriş. "Arkeolojik Yerlerin Gazetesi" bütün önemli tapınak ve kral mezarları hakkında özet bilgiler veriyor. Din hakkında bir makale ve önemli tanrıların listesini de içeriyor.

Erik Hornung. *Idea into Image: Essays on Ancient Egyptian Thought*. Çev. Elizabeth Bredeck. Princeton, NJ: Timken, 1992.

Bu kitap Eski Mısır hakkında çok az bilgi sahibi olan okurlar için karmaşık görüşlere açıklık getiriyor. Buradaki dokuz makale Mısırlıların zaman ve uzam, doğa ve dünyalarının oluşumu ve bir kişiyi oluşturan öğeler hakkında ne düşündüğünü araştırıyor.

Antonio Loprieno (ed.). *Ancient Egyptian Literature: History and Forms*. Leiden ve New York, E. J. Brill, 1996.

Eski Mısır edebiyatının tüm dönemleri ve türleri hakkında makaleler. Çoğu İngilizce ve Eski Mısır hakkında önceden bilgisi olmayan okurlar için yararlı bir kaynak. "Mit ve Edebiyat" bölümünde John Baines mitlerin Mısır'ın yüksek kültüründe" etkin olmamasına karşın edebiyatta 2000 yıldan uzun bir süredir önemli bir yer tuttuğunu belirtiyor.

Gay Robins. *The Art of Ancient Egypt*. Londra: British Museum Press, 1997.

Mısır sanatının kronolojik bir düzende ve çok iyi resimlenmiş bir tanıtımı. Sanatta yer alan efsanevi konular dönemsel olarak ele alınıyor. Kitap firavun kültürünün son bin yılını olağanüstü iyi yansıtmakta.

Jack M. Sasson (baş editör). *Civilizations of the Ancient Near East*. 4 cilt. New York: Scribners, 1995.

Bu ciltler Eski Yakın Doğu'daki tüm önde gelen uygarlıkların tarih ve kültürünü kapsıyor. Her kültür için bir "Mit

ve Mit Oluşturma" bölümü var. Jacobus van Dijk tarafından Mısır hakkında kaleme alınan bölüm son derece açık bir dille yazılmış. Erik Hornung'un "Ancient Egyptian Iconography," Susan Tower Hollis'in "Tales of Magic and Wonder from Ancient Egypt," ve Leonard H. Lesko'nun "Death and the Afterlife in Ancient Egyptian Thought" isimli makaleleri ayrıca ilgi çekici.

Ian Shaw ve Paul Nicholson. *British Museum Dictionary of Ancient Egypt.* Londra: British Museum Press,1995.

Eski Mısır'ın tüm yönleri hakkında güvenilir bir kaynak. Mısır tanrıları hakkında çok sayıda bilgi aktarılıyor ve her biri için kaynaklar belirtiliyor.

David P. Silverman (ed.). *Ancient Egypt.* Londra: Piatkus, 1997.

Uluslararası bir Mısır bilimciler ekibi tarafından yazılmış, son derece güzel resimlenmiş bir kitap. Üç kısma ayrılmış: Mısır Dünyası; İnanç ve Törenler; Sanat, Mimari ve Edebiyat. "The Boundaries of Knowledge," "The Celestial Realm," ve "The Life of Ritual" bölümleri olağanüstü.

Mısır Dini ve Mitolojisi

"Giriş" ve "Mitsel Zaman Akışı" bölümlerinin sonundaki notlarda ve "Tanrılar, Konular ve Kavramlar" bölümündeki diğer kaynaklarla ilgili önerilerde çok daha ayrıntılı eserler listelenmiştir.

James P. Allen. *Genesis in Egypt: The Philosophy of Ancient Egyptian Creation Accounts.* 2. Basım. Yale Egyptological Studies 2. San Antonio, TX: Van Siclen Books, 1995.

Bu kısa kitap eski yaratılış mitleri ve kozmolojileriyle ilgilenenler için vazgeçilmez bir kaynak. Mısır evreninin unsurlarını, yaratılış sürecini ve yaratanın yapısını inceliyor. On altı önemli metinde çeviri alıntıları yer alıyor.

Rudolph Anthes. "Mythology in Ancient Egypt. *Mythologies of the Ancient World.* Ed. Samuel Noah Kramer. Garden City, NY: Doubleday, 1961, 15-92.

Mısır mitolojisinin ana kaynaklarının bir özeti. Horus'un Ay Gözü gibi bazı mitlerle ilgili ayrıntılı görüşler yer alıyor. Anthes "mitsel kavramların sürekli değiştiğini" vurguluyor.

Jan Assmann. *Egyptian Solar Region in the New Kingdom: Re, Amun and the Crisis of Polytheism.* Çev. Anthony Alcock. Londra ve New York: Kegan Paul International, 1995.

Assmann etkin ve hiç tartışmasız uzman bir Mısırbilimci. Bu kitapta güneş tanrısının günlük seferinin *ikonografisini* değerlendiriyor ve Eski Mısır'daki *çoktanrılı* dinde tek bir yaratıcı tanrı fikrinin gelişmesi üzerinde duruyor. Konuya yeni girenlere önerilmez.

John Baines. "Egyptian Myth and Discourse: Myth, Gods and the Early Written and Iconographic Record." *Journal of Near Eastern Studies 50,* no. 2 (1991): 81-105.

Bu önemli makale mitlerin Mısır metinlerindeki konumunu ele alıyor. Önde gelen Alman yazarların Mısır efsanesiyle ilgili görüşlerine yer veren çok değerli bir özet içeriyor.

R. T. Rundle Clarke. *Myth and Symbol in Ancient Egypt.* Londra: Thames ve Hudson, 1959.

Bu kitap öncelikle Osiris efsanesinin Eski Krallık'tan Yeni Krallığın sonuna kadar olan gelişimini ele alıyor. Diğer bazı önemli söylencelerin özetlerini ve dinsel sembolleri gösteren çok yararlı bir şema da içeriyor.

H. Frankfort. *Ancient Egyptian Religion.* New York: Columbia University Press, 1946.

Okunmaya değer küçük bir kitap. "Change and Permanence in Literature and Art" bölümünde Frankfort "yazılı olarak korunmuş mantıksal söylencelerin popüler öykü anlatıcılarının repertuarında bulunması" gerektiğini ileri sürüyor.

George Hart. *A Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses.* Londra ve Boston: Routledge ve Kegan Paul, 1986.

Eski Mısır tanrılarını A'dan Z'ye anlatan eldeki en iyi kaynak. 134 maddede tüm önde gelen tanrı ve tanrıçalar, yeraltı dünyasının birçok bilinmeyen sakini ve Mısır'da tapınılan bazı yabancı tanrılar ele alınıyor. Hart özellikle Horus gibi karmaşık tanrıları açıklamakta çok başarılı. Maddelerin çoğu çizimlerle resimlendirilmiş.

Erik Hornung. *Conceptions of God in Ancient Egypt: The One and the Many.* Çev. John Baines. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1982.

Mısır dini hakkında yazılmış en geniş kapsamlı eserlerden biri. Hornung söylenceler dahil zengin birincil kaynaklar-

dan yararlanarak Mısır tanrılarının yapısına ve insanlıkla olan ilişkilerine ışık tutuyor. Kitabın son bölümü Mısırlıların bir tür *tektanrıcılık* geliştirip geliştirmediği konusuna ayrılmış.

Erik Hornung. *The Ancient Egyptian Books of the Afterlife*. Çev. David Lorton. Ithaca, NY, ve Londra; Cornell University Press, 1999.

Eski Mısır'daki cenaze edebiyatını araştırmak isteyenler için ideal bir kaynak. Hornung cenazelerle ilgili on sekiz kitabı özetleyerek onları tarih içindeki yerlerine oturtuyor. Bu eserlerde yaşamsal değer taşıyan resimlemeler sergilenip değerlendiriliyor. Her bölümün sonunda geniş kapsamlı bir dizin yer alıyor.

Barbara S. Lesko. *The Great Goddesses of Egypt*. Norman: University of Oklahoma Press, 1999.

Yazar konuya "İlk Kadınlar ve İnancın İlk Kanıtı" ile giriş yapıyor. Sonra Nut, Neith, Nekhbet ve Wajdet, Hathor, Mut ve İsis kültlerini ele alıyor. Mısır tanrıçaları hakkında yapılan yayınların aksine bunlar birincil kaynaklara dayanan güvenilir açıklamalar.

Manfred Lurker. *The Gods and Symbols of Ancient Egypt*. Çev. Barbara Cumming ve Peter Clayton. Londra: Thames ve Hudson, 1980.

Bu kitap Mısır sanatında görülen hayvanların, bitkilerin ve nesnelerin simgesel anlamlarını açıklarken kutsal figürlerin özellikleri üzerinde de duruyor. Konular siyah-beyaz

fotoğraflar ya da çizimlerle renklendiriliyor. Kitap her dönemde öne çıkan kültürel ve dinsel gelişmelerin listesini içeren kronolojik bir tablo ile sona eriyor.

Dimitri Meeks ve Christine Favard Meeks. *Daily Life of the Egyptian Gods.* Çev. G. M. Goshgarian, Londra: John Murray, 1997.

Birçok bilim insanı, yazarları Mısır panteonunu "antropologların ilgisini çeken bir toplum" gibi ele aldıkları için eleştiriyor. Kitap gerçekten de olağanüstü bilgi içeriyor ve geniş çapta Yunan-Roma Dönemi'ndeki tapınaklarda korunan mitsel metinlerden yararlanıyor.

Stephen Quirke. *Ancient Egyptian Religion.* Londra: British Museum Press, 1992.

Quirke Eski Mısır dininin iki ana işlevi olduğunu ileri sürüyor: dünyanın doğası konusundaki kişisel ikilemleri yanıtlamak ve toplumu bir arada tutmak. "Cennetteki Güç" ve "Dünyadaki Güç" başlıklı uzun bölümlerde Ra, Osiris ve Horus efsaneleri ele alınıyor.

Byron E. Shafer (ed.). *Religion in Ancient Egypt.* Ithaca, NY: Cornell University Press; Londra: Routledge, 1991.

Bu yararlı kitap üç uzun makale içeriyor: David P. Silverman'dan "Divinity and Deities in Ancient Egypt," Leonard H. Lesko'dan "Ancient Egyptian Cosmogonies and Cosmology," ve John Baines'den "Society, Morality, and Religious Practice". Lesko makalesinde Teb'deki Khonsu Kozmogonisi gibi daha az bilinen yaratılış mitleri üzerinde duruyor.

Vincent Arieh Tobin. "Mytho-Theology in Ancient Egypt." *Journal of the American Research Center in Egypt (JARCE)* 25 (1968): 169-184; ve "Divine Conflict in the Pyramid Texts." *JARCE* 30 (1993): 93-110.

Mısır'da efsane üretme sürecini ve efsane, tören, ilahiyat ve siyaset arasındaki bağlantıları inceleyen iki makale.

Pascal Vernus. *The Gods of Ancient Egypt.* Çev. Jane Marie Todd. Londra ve New York: Tauris Park Books, 1998.

Bu kitapta Eric Lessing'in harika renkli fotoğrafları yer alıyor ama metin de aynı oranda değerli. Ele alınan konular Mısır panteonunun örgütlenmesi ve bireylerin tanrılarıyla olan ilişkileri. Vernus özellikle tanrıların hayvan görünümlerini çok iyi işliyor.

Diğer Dillerde Mısır Mitolojisi Hakkında Yazılmış Kitap ve Makaleler

Mısır Mitolojisi hakkında en fazla Alman dilinde eserler yazılmış. Önemli ve ilginç kitaplar arasında Siegfried Schott'un *Mythe und Mythenbildung in alten Ägypten* (Leipzis: J. C. Hinricks, 1945); Emma Brunner-Traut'un *Lezikon der Ägyptologie*'deki mitler hakkındaki makalesi, ed. W. Helck vd. Cilt 4 (Wiesbaden, Almanya: Harrasowitz, 1982), 277-286) ve aynı yazarın *Gelebte Mythen: Beiträge zum altägyptischen Mythos* (Darmstadt: Wissenschafliche Buchgesellschaft, 1981); Jan Assan'ın "Die Verborgenheit des Mythos in Ägyten" (*Göttingen Miszellan* 25 [1977]: 7-43); ve Heike Sternberg'in *Mythische Motive und Mythenbildung in den ägyptischen Tempeln und Papyri des griechisch-römischen Zeit* (Wiesbaden, Almanya Harrassowits, 1985) yer alıyor. Fransızca olarak Susanne Bickel'in

La cosmomogonier égyptienne avant le Nouvel Empire (Orbis Biblicus et Orientalis 134, Freiburg ve Göttingen, 1994) birçok yaratılış mitini özetliyor, değerlendiriyor ve yorumluyor ve Isabelle Franco'nun *Mythes et Dieux: La Souffle de Soleil* (Paris: Pigmalian, 1966) Mısır mitolojisinin çok güvenilir genel bir incelemesini içeriyor.

Eski Metinlerin İngilizce Çevirileri

Burada Mısır mitolojisinin önde gelen kaynaklarından bir seçki veriliyor. Çok daha fazlası "Ek: Birincil Kaynaklar" bölümünde bulunabilir.

Thomas George Allen. *The Book of the Dead or the Book of Going Forth by Day.* Studies in Ancient Oriental Civilizations 37, Chicago: University of Chicago Press, 1974.

Mısır'daki Ölüler Kitabı'nın içerdiği 174 büyünün İngilizceye belki de en iyi çevirisi. Allen büyülerin süslemelerinden söz etmiyor ve verdiği bilgiler bilim adamlarına yönelik. Süslemeler E. A. Wallis Budge'ın Ölüler Kitabı'nın yeni basımlarında bulunabilir ama onun çevirilerine güvenmemek gerekiyor.

J. F. Borghouts. *Ancient Egyptian Magical Texts.* NISABA Cilt 9 Leiden: E. J. Brill, 1978.

Çeşitli kaynaklardan, Orta Krallık'tan Geç Dönem'e uzanan zaman dilimindeki 146 büyünün çevirisi. Bu seçki günlük yaşamda uygulanan büyülere yoğunlaşıyor. Bunların çoğu kısa mitler içeriyor. Eserde son derece yararlı notlar ve dizinler var.

R. Q. Faulkner. *The Ancient Egyptian Coffin Texts.* 1-3. ciltler. Warminster, İngiltere: Aris ve Philips, 1973-1978.

İki Yol Kitabı dahil 185 Sanduka Metni'nin harfi harfine çevirisi. Notlar genellikle dilbilgisi ile ilgili ve okura bu anlaşılması zor metinlerde pek yardımcı olmuyor. Üçüncü ciltin sonunda son derece geniş kapsamlı bir dizin yer alıyor.

R. Q. Faulkner. *The Ancient Egyptian Pyramid Texts.* Warminster, İngiltere: Aris ve Philips; Oak Park, IL: Bolchazy Carducci, n. d.

Mısır mitolojisinin en eski kaynağı olan 759 Piramit Metni'nin harfi harfine çevirisi. Geniş kapsamlı notlar sıradan okurdan çok Mısır uzmanlarına yönelik. Piramit Metinlerinde adı geçen tanrılar Eski Mısır "alfabesine" göre sıralanıyor. Bu çeviri 1969'da yayımlandıktan sonra daha fazla Piramit Metnine ulaşıldı.

John L. Foster. *Hymns, Prayers and Songs: An Anthology of Ancient Egyptian Lyric Poetry.* Ed. Susan Tower Hollis. Atlanta, GA: Scholar's Press, 1995.

Bu seçkideki on üç bölümden dokuzu dinsel şiir üzerinde yoğunlaşıyor. Kitapta Piramit Metinlerinden ve Ölüler Kitabı'ndan seçmeler var ama asıl önemli kısmı Amun ve Ra'ya yönelik çok sayıda ilahinin çevirisi. Her bölümde kısa bir giriş yer alıyor ve çok yararlı bir sözlük veriliyor.

Miriam Lichtheim. *Ancient Egyptian Literature,* 3 cilt. Berkeley, Los Angeles, Londra: University of California Press, 1973-1980.

Bu çığır açan seçki dizisi Mısır edebiyatına binlerce okur kazandırdı. Seçkilerde MÖ yirmi dördüncü yüzyıldan MS birinci yüzyıla kadar uzanan eserlerin çevirileri yer alıyor. Çeviriler (yanlışlıkla Eski Krallığa tarihlenen) Memfis Teolojisi, Horus ile Seth'in Uyuşmazlığı ve Setna Çevrimi gibi efsanenin önemli kaynaklarını içeriyor.

R. B. Parkinson. *The Tale of Sinuhe and Other Ancient Egyptian Poems: MÖ 1940-1640.* Oxford: Oxford University Press, 1997.

Orta Krallık edebiyatının en iyi çevirisi. Seçkide iki büyü öyküsü ve mitlerle ilgili konuşma ve öğretiler yer alıyor. Her çevirideki canlı giriş ve ayrıntılı notlar kitabı sıradan bir okuyucu için çok çekici kılıyor.

A. Plankoff. *The Tomb of Ramesses VI.* 2 cilt. Ed. N. Rambova. Bollingen Series 40/1. New York: Pantheon Books for the Bolingen Foundation, 1954.

Bu fevkalade güzel basılmış kitapta söz konusu kral mezarının duvarlarını süsleyen çok sayıda Yeraltı Dünyası Kitabı'nın çevirileri ve yorumları yer alıyor. Bu kitapların ayrılmaz bir bölümünü oluşturan karmaşık resimler renkli klişeler halinde veriliyor.

Plutarkos. *De Iside et Osiride.* Önsöz ve yorumla birlikte çev. J. Gwyn Griffiths. Swansea; University of Wales Press, 1970.

2000 yıl sonra bile bu mit hakkında yazılmış en ilginç kitaplardan biri olmayı sürdürüyor. Plutarkos İsis, Osiris ve Typhon'un (Seth) gerçek kişiliğini incelerken birçok miti de kayda geçirmiş: O mitleri araştırmanın önemli oldu-

ğuna, çünkü "gerçeğin, özellikle tanrılarla ilgili gerçeğin peşine düşmenin ölümsüzlüğe duyulan özlemi" ortaya koyduğuna inanıyordu.

Mısır Mitolojisinden Etkilenmiş Edebi Eserlerden Seçmeler

Lucius Apuleius. *The Golden Ass.* Çev. Robert Graves, 1950.

Metamorfoz olarak da bilinen *Golden Ass* MS ikinci yüzyılda yazılmış olup günümüze eksiksiz ulaşabilmiş tek Latince romandır. Bu, bir büyücü çırağının bir cadı tarafından eşeğe dönüştürülmesi hakkında eğlenceli bir öyküdür. Birçok can sıkıcı maceradan sonra nedamet getiren kahraman bu büyüden tanrıça İsis tarafından kurtarılır ve Osiris'in rahiplerinden biri olur.

William Golding. *The Scorpion God.* 1971.

Bu kısa öyküde Bir Mısır kralının bir *Sed* festivalinde yönetme hakkını yeniden kazanmaya çalışması anlatılıyor. Golding burada mitin gücü ile belirli bir dünya görüşünü sorgulamanın gücü üzerinde duruyor.

Christian Jacq. *Ramses under the Western Acacia.* Çev. Dorothy S. Blair. 1998.

Bir Fransız Mısır uzmanının II. Ramses hakkındaki beş tarihi romanının sonuncusu. Tüm romanlar Mısır dininde mit ve tören arasındaki bağlantıları ele alıyor. Sözü edilen tanrıların bir listesi de veriliyor.

Norman Mailer. *Ancient Evening,* 1983.

Şiddet ve erotizm içeren, Mısır mitlerinden aktarımlar yapan bir roman. Anlatılan olayların büyük bir kısmi karizmatik II. Ramses döneminde yaşanıyor ama roman kahramanı öyküde üç kez yeniden canlanıyor; dolayısıyla Mısır'daki ahiret yaşamı ile ilgili çok renkli tanımlamalar yapılıyor.

Elizabeth Peters. *The Snake, the Crocodile, and the Dog.* 1992.

Öncü Mısır uzmanı Radcliffe Emerson ve onun heybetli karısı Amelia Peabody hakkında bir dizi mizahi, mistik romandan biri. Bu dizideki romanların çoğu konu için bir Mısır mitinden ya da söylencesinden yararlanır. Bu romanın kaynağı Lanetli Prens öyküsüdür. Mısır arkeolojisinin geçmişini öğrenmenin kolay yollarından biri.

Tim Powers. *The Anubis Gates.* 1983.

Bir bölümü Mısır'da geçen hayal ürünü bir roman. Zamanda yolculuk eden kahraman hem Romantik şairlerle hem de Mısırlı sihirbaz ve tanrılarla başa çıkmak zorunda.

Saxe Rohmer. *Tales of Secret Egypt.* 1918.

Her ne kadar Rohmer Fu Manchu öyküleriyle ünlenmişse de onun asıl tutkusu Mısır'dı. Mezar hırsızlarının ve Mısır uzmanlarının eski büyüler ve tehlikeli tanrılarla başa çıkmaya çalıştığı, derinlemesine araştırmaya dayanan birçok kısa öykü yazmıştır.

Charles Williams. *The Greater Trumps.* 1932.

Tarot kartlarının Eski Mısır'daki gizemli bilgilere dayandığı inancından kaynaklanan "dinsel" bir korku romanı.

Öykünün en can alıcı noktasında İsis olağanüstü bir kıyafetle ortaya çıkar.

YAYINLANMAMIŞ KAYNAKLAR

Videolar

Egypt Uncovered.

Son dönemlerdeki araştırmaların ışığında Mısır uygarlığının önemli yönlerini inceleyen beş bölümlük bir dizi (no. 639328). Mitoloji "Tanrılar ve İblişler" ve "Ahretteki Mumyalar" bölümlerinde ele alınıyor. shopping.discovery.com sitesinden sağlanabilir.

Karnak, Temple of the Gods.

Mısır'ın ayakta kalmış en büyük tapınağındaki tören ve söylenceler hakkında çekilmiş çok güzel bir film. Eski Mısır hakkında History Channel'daki birçok videodan biri. aetv.com. sitesinden sağlanabilir.

Ra: The Path of the Sun God.

Mısır mitleri hakkında Lesley Keen tarafından çekilen uzun metrajlı canlandırma filmi. "Şafak" isimli ilk bölümde yaratılış söylencelerinden görüntüler yer alıyor; "Öğle" isimli ikinci bölüm bir Mısır kralının yaşam sürecini sergiliyor ve "Gece" isimli son bölüm de güneş tanrısının yeraltı dünyasındaki yolculuğunu ele alıyor. Video Argos Films ve British Film Institute'dan sağlanabilir.

İnternet Siteleri ve Kompakt Diskler

Sosyal medyada Mısır mitolojisi ile ilgili çok miktarda güvenilmez ya da tamamen gerçek dışı "bilgiler" yer alıyor. Amatörler tarafından yönetilen web sitelerinde bir asır geride kalmış kitaplardan Mısır hakkında bilgiler aktarılıyor. Aşağıda bu alanda güvenilir sitelerden bazıları yer alıyor.

ABZU
www.oi.uchicago.edu/OI/DEPT/RA/ABZU/

Eski Yakın Doğu hakkında araştırma yapmak için internette mevcut kaynaklar rehberi. Charles E. Jones tarafından yönetilen bu sitenin ABD'deki kitaplıklar, müzeler ve kolejlerle çok sağlam bağlantıları var.

Annual Egyptological Bibliography
www.leidenuniv.nl/nino/aeb.html

Ciddi bir araştırmacı için çok önemli bir kaynak. Annual Egyptological Bibliography'de Mısır uzmanlarının kaleme aldıkları tüm bilimsel kitap ve makalelerin listesi ve özetleri veriliyor. Konu başlıklarına göre hazırlanmış listelere 1992'den itibaren internetten ulaşılabiliyor. 1822'den 1997'ye kadar olan listeler bir CD'de toplanmış ve w.hovestreydt@umail.leidenuniv.nl adresinden sipariş edilebiliyor.

Bibliography of Ancient Egypt
www.ptahhotep.com

Eski Mısır hakkında sık sık güncelleştirilen kitap, e-kitap ve videoların listeleri. Bu site son derece yararlı yorumlar yapan Francesca Jourdan tarafından yönetiliyor. Öte yandan, listeler bir miktar büyü ve "akıl dışı" malzemeler de içeriyor.

Centre for Computer-aided Egyptological Research
www.ccer.ggl.ruu.nl/

Bu kurum tüm bilinen resimyazıların (4700) listesi gibi faydalı veri tabanlarını derlemiş. Avrupa'daki Mısır hazineleri hakkında birçok dilde on iki bölümlük CD'ler yayınlamaktalar. Bunların her birinde 1.500 objenin resimleri ve tanımlarının yanı sıra tanrıların çok sayıda çizimleri yer alıyor. ccer@ccer.nl adresinden sipariş verilebilir.

Egyptian Mythology Today
Egyptmyth.com

Bu site genellikle çocukların okullardaki projelerine yardımcı olmak amacını güdüyor. Çok güzel çizimler içeriyor ve Mısır'la ilgili diğer sitelerle sağlam bağlantıları var.

Egyptology Resources
www.newton.cam.ac.uk/egypt/

Mısır uzmanı Niger Strudwick tarafından yönetilen bu site Mısır bilimi ile ilgilenen herkes için en iyi kaynak. Çeşitli üniversitelerle, müze ve derneklerle bağlantıların yanı sıra sık sık güncellenen bir "Haber" bölümü var.

Encyclopedia Mythica
www.pantheon.org/mythica/areas/egyptian

Halen Mısır mitolojisi hakkında 231 madde içeriyor. Maddeler özet halinde ama tanrıların isimlerinin farklı yazılışlarını içeren yararlı listeler var.

Griffith Institute
www.ashmol.ox.ac.uk/Griffith.html

Bu site Eski Mısır ile ilgili araştırma malzemelerinin dünyadaki en geniş arşivine sahip. Tutankamon hakkında bil-

gi edinmek için başvurulacak en iyi kaynak. Ayrıca çocuklar için mükemmel bir bölüm var.

Mithology Gallery
members.aol.com/egyptart/

Sanatçı Richard Deurer tarafından çok güzel resimlendirilmiş Mısır Mitolojisi tanıtımı. Çok yararlı bir lügatçe, tanrıların ve simgelerin listeleri var ama kaynakçası yetersiz.

SCA
guardians.net/sca/

Supreme Council of Antiquities'in web sitesi; Mısır'daki tüm arkeolojik yörelerin ve müzelerin yönetiminden sorumlu. Bu site yeterince sık güncelleştirilmiyor ama devam eden kazılar hakkında ilginç bilgiler içeriyor.

Tour Egypt
www.touregpyt.net/gods 1.htm

Mısır Turizm Bakanlığı'nın resmi sitesi. Mısır tanrıları hakkında ayrıntılı bilgi için "Eski Mısır Mitolojisi" bölümüne girin. Özgün kaynak malzemelerinin çevrilerini ve fotoğraflarını burada bulabilirsiniz.

sözlük

Eski Mısır dilindeki sözcükler italik yazılmıştır.

Ağız Açma Töreni: Bir mumyayı yeniden canlandırmak ya da bir heykel ya da imgeyi hareketlendirmek için düzenlenen tören.

Akh: Dönüşebilen güçlü bir ruh. Cenaze törenlerinin çoğunun amacı ölen kişiyi bir *akh*'a dönüştürmekti.

Ankh: *Hayat* sözcüğü için kullanılan resimyazı sembolü ve yaşamın bir armağan olduğunu simgeleyen bir nazarlık.

Asa: Mısır krallarının taşıdığı, muhtemelen çobanların koyunları gütmek için kullandıkları değnekten esinlenilmiş bir simge.

Aşağı Mısır: Mısır'ın kuzeyinde Memfis ile Akdeniz sahili arasındaki bölge.

Atef Tacı: İki boynuz, iki tüy ve küçük bir diskle bezenmiş yüksek bir taç. Çoğunlukla tanrı Osiris takıyor.

Atonism: Güneş ışığına tek tanrı olarak, Kral Akhenaten'e de onun yeryüzündeki görüntüsü olarak tapınmak.

Ba: Bir kişinin ya da tanrının ruhu ya da kimliği. *Ba* genellikle insan başlı bir kuş olarak resmediliyor. Buna yakın bir sözcük ise kutsal görüntü anlamına geliyor.

Barka: Tanrıyı taşıyan kutsal tekne (mitte) ya da bir tanrının görüntüsü (kültte).

Başak mumya: Tanrı Osiris ya da Sokar Osiris'in genellikle içinde tohum bulunan topraktan yapılmış minyatür mumyası.

Benben: Heliopolis'te güneş tapınağındaki kutsal taş. Muhtemelen ilk dikilitaşın ve piramitlerin kapak taşlarının ilk modelini oluşturuyor.

Cippus (çoğulu cippi)**:** Yılan ve akrep sokmalarını iyileştirmek için kullanılan yazıtların ve görüntülerin bulunduğu sihirli bir dikilitaş.

Çavlanlar: Nil'in şelalelere dönüştüğü kayalık bölgeler. İlk Çavlan eski zamanlarda Mısır'ın güney sınırını oluşturuyordu.

Çifte Taç: Yukarı Mısır'ın Kırmızı Tacı ile Aşağı Mısır'ın Beyaz Tacını birleştiren kral başlığı.

Dekan yıldızları: On günlük bir dönemi temsil eden yıldızlar. Her Mısır ayı üç on günlük "haftadan" oluşuyordu.

Delta: Mısır'ın kuzeyinde Nili'in Akdeniz'e dökülmeden önce birçok kola ayrıldığı bölge.

Demiurge: Yaratılış sürecini başlatan varlık.

Demotik: MÖ yedinci yüzyılda kullanılmaya başlanılan bir Mısır yazısı ve dilin bir evresi.

***Djed* sütunu:** Tanrı Osiris'in yeniden canlanmasıyla bağlantılı bir dayanıklılık simgesi (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar")

Doğurganlık figürleri: Su baskınlarının neden olduğu olumlu olayların kişileştirilmesi. Nil tanrıları da denir.

Dokuzlar: Genellikle sayıları dokuz olan, bir arada hareket eden bir tanrılar grubu. Heliopolis Dokuzları Ulu Dokuzlar idi (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar").

Duat (*Dat*) Mısır yeraltı dünyası. Yeryüzünün altında veya ötesinde tanrıların, iblislerin ve ölülerin yaşadığı bir ülke.

Epagomenal günler: Mısır yılının son ayının bitiminden sonraki ilave beş gün.

Eskatoloji: Dünyanın nasıl sona ereceği hakkındaki tanımlamalar.

Etiyolojik söylenceler: Bir şeyin nedenini ya da kökenini açıklayan söylenceler.

Firavun: Büyük Ev (Saray) anlamına gelen bir unvan, Mısır kralına saygılı bir hitap şekli.

Gnostisizm: Ruhu özgürleştireceğine inanılan, kendini tanımaya yönelik dinsel bir akım.

Güneş barkası: Güneş tanrısının gökyüzünde ya da yeraltı dünyasında yolculuk ettiği söylenen tekne.

Güneş'in gözü: Güneş kursu ya da güneşten önce görünen sabahyıldızı; genellikle tehlikeli bir tanrıça olarak kabul edilir.

***Heb Sed*:** Çakal tanrı Sed'in festivali (heb). Bu festivalde bir kralın otuz yıllık saltanatından sonra gücünün yenilenmesi kutlanırdı.

Henotheism: Bir insanın kişisel tanrısı olarak bir tanrı ya da tanrıçayı seçmesi.

Hermetika: Mısır'da Yunan-Roma Dönemi'nde kaleme alınan felsefi ve sihirli metinler. Bunların Hermes Trismegistus'un bilgeliğini içerdiği iddia ediliyordu (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar," "Thoth").

Hiyeratik: Edebi ve gündelik metinlerde kullanılan bir tür elyazısı.

Hiyeroglifler: Eski Mısır'da kral ve dinsel metinleri yazmak için kullanılan ayrıntılı simgeler.

İkonografi: Bir varlığın ya da kavramın gerçek yapısını açıklayan görsel simgeler.

İnsansı sanduka. İnsan biçimindeki bir sanduka. Genellikle ölen kişinin bir cenaze tanrısına ya da bir ruha dönüştüğüne işaret ediyor.

***Ka* heykeli:** Ölen kişinin *ka*'sının beden olarak kullanabileceği görüntüsü.

***Ka*:** Bir insanın öldükten sonra da beslenmek ihtiyacı duyan yaşamsal özü. Kişinin ikinci kişiliği olarak resmedilir.

Kamçı (Flagellum): Mısır kralının taşıdığı törensel bir kırbaç.

Kamış tarlaları: Ahrette kutsanmış ölülerin yaşayıp çalıştığı yer.

Kanopi kavanozları İç organların (çoğunlukla bir mumyanın akciğerlerinin, karaciğerinin, midesinin) muhafaza edildiği dört kavanoz. Genellikle bir sandığın içinde saklanırlar (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar," "Horus'un Oğulları").

Kartuş: İçine kral isimlerinin yazıldığı oval bir şekil. Bu, kralın "güneşin çevresinde dolaştığı her şeyi" yönettiğini simgeliyordu.

Kıptiler: Mısır'daki Hıristiyan nüfus.

Kozmogoni: Dünyanın yaratılışının anlatımı.

Kozmogram: Evrenin simgesel olarak temsili.

Kozmoloji: Evrenin yapısı ve kökeni hakkındaki varsayımlar.

Kübit: Dirsek ile el arasındaki mesafeye dayanan eski bir ölçü birimi. Bir "kral kübiti" yaklaşık 52,4 santimetre idi.

Kült imajı: Bir tapınakta bir tanrının bedeni olarak kabul edilen ve tapınılan bir heykel.

***Maat*:** Gerçek, adalet ve ilahi düzen (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar").

Mammisi (Doğumevi): Tapınak alanı içinde bir tanrının doğumunun kutlandığı bir yapı.

***Menat* kolyesi:** Kutsal güç ve denge içeren bir kolye.

Milyonların Barkası: Güneş tanrısının teknesi.

Monoteizm: Tek tanrılı inanç sistemi.

Mumya: Keten bezine sarılarak yapay bir biçimde korunan beden.

Naos: Tapınakta içinde bir tanrı imgesi bulunan bir iç oda.

Nazarlık: Takan kişiye sağlık ve şans veren ya da onu koruyan bir obje.

Nekromansi: Bilgi ya da güç edinmek için ölülere çağrıda bulunma.

Nekropolis: Ölüler için mezarların ve mezar taşlarının bulunduğu kent.

Nilmetre: Nil'in yıllık taşmasının yüksekliğini hesaplamak için kullanılan kademeler.

Nom: Mısır'ın bölündüğü kırk iki eyaletten biri. Her *nom* bir simge ile temsil ediliyor ve en az bir koruyucu tanrıya sahip.

Nomark: Bir *nom* yani eyaletin yöneticisi.

Obelisk: Sivri uçlu, yukarıya doğru incelen, taştan yapılmış bir sütun. Tapınakların avlularına ya da mezarlarına yerleştirilen dikilitaşlar, özellikle güneşe tapma ile bağlantılı idi.

Okuyucu rahip: Papirüs tomarlarına yazılmış eski törenleri okuyup aktarabilen eğitimli rahipler.

Orta Mısır: Mısır'da Asyut ile Memfis arasındaki bölge.

Ostrakon (çoğul ostraka): Yazmak ya da çizmek için yüzey olarak kullanılan bir çömlek veya taş parçası.

Ölüler Kitabı: MÖ on altıncı yüzyıldan itibaren kullanılan cenaze metinlerinin derlemesi.

Papirüs: Saplarından kâğıt yapılan bir tür kamış ya da papirüs yapraklarından oluşturulmuş tomar şeklinde bir kitap.

Pataikos (çoğul pataikoi): Koruyucu nazarlık olarak kullanılan bir tür cüce tanrı.

Piramit külliyesi: Bir piramidin içinde ya da altında bir mezar ve ölen yöneticinin kültü için iki tapınak bulunan asillerin gömüldüğü bölge.

Piramit Metinleri: Eski Krallığın sonlarında ve Birinci Ara Dönem'de piramitlerin içine yazılmış cenaze metinleri.

Politeizm: Çoktanrıcılık.

Pylon: Bir tapınağın girişini oluşturan bir çift yamuk kule. Kuleler ufuktaki dağlarla özdeşleştiriliyordu.

Sanduka Metinleri Çoğunlukla Orta Krallık sandukalarının üstüne resmedilen cenaze metinleri.

***Sed* Festivali:** *bkz. Heb Sed.*

Sekizler: Sekiz tanrıdan oluşan grup. En ünlü örneği Hermopolis Sekizleri'dir (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar").

***Serekh*:** Sarayı Horus'un ülkesi olarak simgeleyen dikdörtgen bir resimyazı. Bazı kral isimleri bir kartuş yerine bir *serekh*'in içine yazılıyordu.

Sfenks: Genellikle bir aslan bedeni ve bir insan başı ile betimlenen efsanevi bir muhafız (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar").

Simgeler: Bir tanrıyı betimleyen şekil, giysi ya da objeler.

Sinkretizm: İki ya da daha fazla tanrının özelliklerini birleştirmeye kalkışmak.

Sistrum: Tapınaklardaki ayinlerde kullanılan, sesinin öfkeli tanrıları yatıştırdığına ve ibisleri uzaklaştırdığına inanılan bir çıngırak.

Stela: Genellikle kralın emirlerinin, anma töreni ya da dinsel metinlerin yer aldığı yazılı bir levha.

Triad: Çoğunlukla anne, baba ve çocuktan oluşan üç tanrılı bir grup. Bu grup üçlü adı verilen tek bir varlık olarak da algılanabiliyordu.

***Udhat*:** *bkz. Wedjat* gözü.

Uraeus (çoğul uraei): Kralın muhafızı kobra tanrıçanın bir görüntüsü; genellikle kralın başlığında yer alır.

***Ushabti*:** Sahibi adına ahirette sihirli eylemlerde bulunan bir heykelcik.

Vinyet: Özellikle Ölüler Kitabı'nda bir büyünün bir bölümünü oluşturan bir resim.

***Was*:** Kutsal gücü simgeleyen kıvrık saplı bir asa.

***Wedjat*:** Kısmen atmaca, kısmen de iyileşmenin, birliğin ve gücün simgesi insan gözünden oluşan bir sembol (*bkz.* "Tanrılar, Konular ve Kavramlar," "Horus'un Gözleri").

Yeraltı Dünyası Kitapları: Güneş tanrısının yolculuklarını anlatan resimli cenaze metinleri.

Yönerge Metinleri: Yönerge ya da Bilgelik Metinleri yaşam hakkında işlevsel ve ahlaksal önerilerde bulunulan bir edebiyat türü idi.

Yukarı Mısır: Mısır'ın güneyinde Memfis'ten Nübye sınırına kadar olan bölge.

ek: birincil kaynaklar

"Tanrılar, Konular ve Kavramlar" başlıklı bölümdeki her maddeden sonra birincil kaynaklar kısaltılmış olarak veriliyor. Bu kısaltmaların alfabetik listesi bu ekte yer almaktadır. Numaralar bölümleri belirtiyor; örneğin, B15 Ölüler Kitabı bölüm 15 anlamına geliyor. Birçok birincil kaynağın tanımı için *bkz.* "Giriş"teki "Mısır Mitolojisi Tarihi ve Kaynağı" adlı bölüm. Her kaynak harfi harfine çevrilmiştir. Bu çeviriler ya metnin orijinalinden ya da onun yer aldığı diğer yayınlardan alınmıştır.

KISALTMALARIN LİSTESİ

Ad: Amduat (Yeraltı Dünyasında Ne Nedir Kitabı): *bkz.* A. Piankoff. *The Tomb of Ramesses VI.* ed. N. Rambova. Bolingen Series 40.1. New York: 1954, 227-318.

Ağıtlar: The Lamendations of Isis and Nephthys: *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature.* 3:116-121. ***Ayrıca bkz.*** BRP.

Alexander Romance: *Bkz.* R. Soneman. *The Great Alexander Romance.* Londra: 1991.

Amenemope Instruction of Amenenope: *bkz.* M. Lichtheim. *Ancient Egyptian Literature.* Cilt 2, *Yeni Krallık.* Berkeley, Los Angeles ve Londra: 1976: 146-163.

II. Amenhotep'in Sfenks dikilitaşı: *bkz.* Lichheim, *Ancient Egyptian Literature, 2:39-43.*

Amenmose dikilitaşı Louvre C 286: *bkz.* Liechtheim, *Ancient Egyptian Literature,* 2:81-86.

Amun duaları: *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature,* 2:111-112.

Ankhsheshonq: Instruction of Ankhscheshonq: *bkz.* M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature. Cilt 3, The Late Period.* Berkeley, Los Angeles ve Londra: 1980, 159-183.

Arrian: *Bkz. Arrian: The Life of Alexander.* Çev. A. de Sélincourt, Londra, 1971.

Asclepius: *bkz.* B. P. Copenhaver, *Hermetica.* Cambridge:1992, 67-92.

Astarte ve Deniz: *bkz.* "Astarte and the Insatiable Sea." R. O. Faulkner, F. Wente ve W. K. Simpson. *The Literature of Ancient Egypt: An Anthology of Stories, Instructions and Poetry.* New Haven ve Londra: 133-136.

Astronomik tavanlar: *bkz.* Piankoff. *The Tomb of Ramesses VI.* 429-432.

Aten ilahileri: *bkz.* William J. Murnane. *Texts from the Amarna Period in Egypt.* Atlanta, GA: 1995, no. 58-B.4, 70.7-8, 87.7.

BC: Mağaralar Kitabı: *bkz.* Piankoff. *The Tomb of Ramesses VI.* 45-136.

BD: Ölüler Kitabı: *bkz.* T. G. Allen. *The Book of the Dead or the Book of Going Forth by Day.* Studies in Ancient Oriental Civilization 37. Chicago: 1974; ve R. O. Faulkner: *The Ancient Egyptian Book of the Dead.* Rev. C. A.Andrews. Londra: 1975.

Bentresh Dikilitaşı: *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature* 3:90-94.

BHC: Cennetteki İnek Kitabı: *bkz.* A. Piankoff. *The Shrines of Tut-Ank-Amon.* Ed. N. Rambova. Bolingen Series 40.2. New York: 1955, 27-34; ve E. Hornung, *Der ägyptische Mythos von der Himmelskuh.* 2. basım. Orbis Biblicus et Orientalis. Freiburg ve Göttingen: 1997, 37-50.

BOD: The Book of the Day: *bkz.* Piankoff. *The Tomb of Ramesses VI,* 389-408.

BOE: The Book of the Earth / Book of Aker: *bkz.* Piankoff, *The Tomb of Ramesses VI.* 327-376.

BOF: The Book of the Fayum: *bkz.* H. Beinlich. *Das Buch vom Fayum.* Wiesbaden: 1991.

BofNut: The Book of Nut: *bkz.* J. P. Allen. *Genesis in Egypy.* 2. Basım. Yale Egyptological Studies 2. San Antonio, TX: 1995, 1-7.

BOG: The Book of Gates: *bkz.* Piankoff, *The Tomb of Ramesses VI,* 137-223.

BON: The Book of the Night: *bkz.* Piankoff, *The Tomb of Ramesses VI,* 409-428.

BRP: Bremner-Rhind Papirüsü (British Museum 10188): *bkz.* R.O. Faulkner, "The Bremner-Rhind Papyrus I-IV." *The Journal of Egyptian Archaeology* 22-24 (1936, 1937, 1938): 121-140, 10-16, 166,185, 41-53; ve J. P. Allen, *Genesis in Egypt*, 27-28.

BTE: The Book of Traversing Eternity: *bkz.* F. R. Herbin. *Le Livre de parcourir l'éternité.* Leuven, Belçika: 1994.

Crossword dikilitaşı: *bkz.* H. M. Stewart. "A Crossword Hym to Mut." *Journal of Egyptian Archaeology 57* (1971): 87-104.

CT: Sanduka Metinleri: *bkz.* R. O. Faulkner. *The Ancient Egypt Coffin Texts.* 3 cilt. Warminster, İngiltere: 1973-1978.

Dendara takvimi: *bkz.* Sherif El-Sabban. *Temple Festival Calendar of Ancient Egypt.* Liverpool: 2000, 180-184.

Diodorus Diodorus Siculus Book I: *bkz.* C. H. Oldfather. *Diodorus Siculus I Books I-II,* 34. Cambridge, MA ve Londra: 1933.

DP: Lanetli Prens: *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature,* 2:200-203.

Edfu takvimi: *bkz.* El-Sabban, *Temple Festival Calendars of Ancient Egypt,* 169-179.

Edfu kozmolojisi: *bkz.* R. B. Finnestad. *Image of the World and Symbol of the Creator.* Wiesbaden: 1985, 26-41.

EofS: Güneş Gözü miti: *bkz.* F. de Cenival. *Le mythe de l'Oeil du Soleil.* Demotische Studien 9, Sommerhausen: 1988.

Esna takvimi: *bkz.* El-Sabban, *Temple Festival Calendars of Ancient Egypt.* 159-168.

Esna ilahileri: *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature,* 3:109-115.

Esna metinleri: *bkz.* S. Sauneron. *Le Temple d'Esna,* cilt 3, Kahire: 1968.

Gerçek İsim (Ra): *bkz.* Borghouts, *Ancient Egyptian Magical Texts,* no. 84. Udjahorresne Udjahorresne Heykelindeki Yazıt: *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature,* 3:36-41.

Güneş ilahileri: *bkz.* Foster, *Hymns, Prayers, and Songs,* 41-47,80-98; ve S. Quirke. *The Cult of Ra Sun-worship in Ancient Egypt.* Londra: 2001, 66-60.

Güzel Konuşan Köylü: The Tale of the Eloquent Peasant; *bkz.* R. B. Parkinson. *The Tale of Sinuhe and Other Ancient Egyptian Poems, 1940-1640 BC.* Oxford: 1997, 54-88.

H&S: Horus ve Seth Uzlaşmazlığı (Papyrus Chester Beatty I Recto): *bkz.* Lichheim, *Ancient Egyptian Literature* 2:214-223.

Hapi ilahileri: *bkz.* J. L. Foster. *Hymns, Prayers, and Songs: An Anthology of Ancient Egyptian Lyric Poetry.* Ed. S. Tower Hollis, Atlanta, CA: 1995, 114-122.

Herodotus H: *bkz. The History Herodotus.* Çev. D. Grebe. Şikago ve Londra: 1987.

Hibis ilahisi (Maat'a): *bkz.* Foster, *Hymns, Prayers, and Songs,* 122-123.

Hibis metinleri: *bkz.* E. Cruz-Uribe. *Hibis Temple Project.* Cilt I, San Antonio, TX: 1988.

HMP: Harris Sihirli Papirüsü (BM 10042): *bkz.* C. Leitz, *Magical and Medical Papyri of the New Kingdom.* Hieratic Papyri in the British Museum, 7. Londra: 1999: 31-50.

Horus'un Zaferi: *bkz.* H. W. Fairman. *The Triumph of Horus: An Ancient Egyptian Sacred Drama.* Londra: 1964, 77-122.

I&Q: Plutarkos'un *İsis ve Osiris Hakkında* isimli eseri: *bkz.* Plutarchi *De Iside et Osiride.* Çev., önsöz ve yorum: J. G. Griffiths. Swansea, Wales: 1970.

İkhernofret dikilitaşı: *bkz.* M. Lichtheim. *Ancient Egyptian Literature.* Cilt 1: *The Old and Middle Kingdoms.* Berkeley, Los Angeles ve Londra: 1973, 123-125.

İki Yol Kitabı: *bkz.* CT (Sanduka Metinleri), cilt 3; ya da L. H. Lesko. *The Ancient Egyptian Book of Two Ways.* Berkeley: 1972.

İmhotep ilahisi: *bkz.* Lichtheim. *Ancient Egyptian Literature,* 3:104-107.

İpuur: The Dialogue of Ipuur and the Lord of All: *bkz.* Parkinson. *The Tale of Sinuhe,* 166-199.

İsis ilahileri: *bkz.* L. V. Zabkar. *Hymns to Isis in Her Temple at Philae.* Hanover, NH: 1988,

İsmailia naos: *bkz.* G. Goyon. "Les travaux de Chou et le tribulations de Geb D'apres Le Naos 2248 d'Ismailia." *Kemi 6* (1936): 1-42.

Kadeş yazıtları: *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature,* 2:57-72.

Kahire takvimi: *bkz.* Abdel-Moksen Bakir. *The Cairo Calendar No. 86637.* Kahire: 1966.

Karnak dikilitaşı: *bkz.* Murnane, *Texts from the Amarna Period in Egypt,* 212-214.

KASP: "King as Sun Priest" metinler: *bkz.* J. Assmann, *Egyptian Solar Religion in The New Kingdom.* Çev. A. Alcock. Londra ve New York: 1995, 17-37.

Khoiak metinleri: *bkz.* E. Chassinat. *Les Mysteres d'Osiris au mois de Khoiak.* Kahire; 1966-1968.

Khonsu Cosmogony: *bkz.* R. A. Parker ve L. H. Lesko. "The Khonsu Cosmogony." *Pyramid Studies and Other Essays Presented to I. E. S. Edwards,* ed. J. Baines. Londra: 1988: 168-175.

Kıtlık dikilitaşı: *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature* 3:94-103.

Kom Ombo metinleri: *bkz.* A. Gutbub. *Textes Fondamentaux de la Theologie de Kom Ombo.* Kahire: 1973; ve A. Gutbub ve D. Inconnu-Boquillon. *Kom Ombo I.* Kahire: 1995.

Leiden ilahileri: *bkz.* Foster, *Hymns, Prayers, and Songs,* 68-79.

LofR: Litany of Ra: *bkz.* A. Piankoff. *The Litany of Re.* Bollingen Series 40.4. New York: 1964.

Loyalist Instruction: *bkz.* "The Loyalist Teaching". Parkinson, *The Tale of Sinuhe,* 235-245.

LWD: Kanatlı Disk Efsanesi: *bkz.* H. W. Fairman. "The Myth of Horus at Edfu-I." *Journal of Egyptian Archaeology* 21 (1935): 26-36.

Medamud ilahisi: *bkz.* J. C. Darnell. "Hathor Returns to Medamud." *Studien zur altägyptischen Kultur* 22 (1995): 47-94.

Mendes dikilitaşı: *bkz.* M. De Meulenaere ve P. Mackay. *Mendes II.* Warmnster, İngiltere: 1976, 174-177.

Metternich dikilitaşı: *bkz.* Burghouts. *Ancient Egyptian Magical Texts,* no. 90, 91, 93-95, 104, 123.

Min festival metinleri: *bkz.* H. Gauthier. *Les fetes du dieu Min.* Kahire: 1931.

MT: Memfis Teolojisi (Shabako Taşı/Londra BM 498): *bkz.* M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature* 1:557.

Mut töreni: *bkz.* U. Verhoeven ve P. Derchain. *Le voyage de la déesse libyque. Ein text aus der "Mutritual" des Pap.* Berlin 3053. *Rites égyptiens 5,* Brüksel: 1985.

Neferabu dikilitaşı: *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egyptia Literature* 2:107-108.

Osiris ilahileri: *bkz.* R. B. Parkinson. *Voices from Ancient Egypt.* Londra: 1991, 118-120; ve M. Lichtheim. *Maat in Egyptian Autobiographies and Related Studies.* Orbis Biblicus et Orientalis 120. Freiburg ve *Göttingen:* 1992, 136-140.

PBM 9997 + 1039: *bkz.* Leitz, *Magical and Medical Papyri of the New Kingdom,* 3-30.

PBM 10059 London Medical Papyrus: *bkz.* Leitz, *Magical and Medical Papyri of the New Kingdom*, 51-84.

P. Boulaq XVII: *bkz.* Foster, *Hymns, Prayers, and Songs, 58-65.*

P. Carlsberg 180: *bkz. The Carlsberg Papyri* 2. Hierratischde Papyri aus Tebtunis I. Kopenhag: 1998, 166-170.

P. Chester Beatty VII Papyrus Chester Beatty VII: *bkz.* Borghouts, *Ancient Egyptian Magical Texts*, no. 85-86, 89, 109-110, 113, 116, 119.

PDM ve PDM eki. Demotic Magical papyri: *bkz.* H. D. Betz, ed. *The Greek Magical Papyri in Translation.* Chicago: 1992, 195-251, 286-292, 323-330.

Petese: *bkz.* K. S.B. Ryholt. *The Story of Petese, Son of Petetum and Seventy Other Good and Bad Stories.* Kopenhag: 1999.

PGM: Papyri Graecae Magicae (Greek magical papyri): *bkz. The Greek Magical* Papyri in Translation. Cit 1: *Texts.* Ed. Hans Dieter Betz. Chicago ve Londra: 1992, 3-169, 251-323.

PJ: Papyrus Jumilhac: *bkz.* J. Vandier. *Le Papyrus Jumilhac.* Paris: 1961

P. Leiden I 343-346: *bkz.* Borghouts, *Ancient Egytian Magical Texts, no. 13*, 23-24.

P. Leiden I 348: *bkz.* J. F. Borghouts. "The Magical Texts of Papyrus Leiden I 348." *Oudheidkundige Mededelingen het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 51 (1970): 1-248.

P. Salt 825: *bkz.* P. Derchain. *Le Papyrus Salt 825(BM 10051).* Brüksel: 1965.

PT: Piramit Metinleri: *bkz.* R. O Faulkner. *The Ancient Egyptian Pyramid Texts.* Oxford: *1969.*

Ptah ilahileri: *bkz.* Allen, *Genesis in Egypt*, metinler 13-14.

P. Turin 1993: *bkz.* Bourghouts, *Ancient Egyptian Magical* Texts, no. 92, 102, 106, 111, 115, 138.

PV: Papyrus Vandier: *bkz.* G. Posener. *Le Papyrus Vandier.* Kahire: 1985.

P. Vindob: *bkz.* R. L. Vos. *The Apis Ambalming Ritual: P. Vindob 3873.* Orientalia Lovaniensia Analecta 50. Louvain, Belçika: 1993.

P. Westcar: *bkz.* "King Cheops and the Magicians." Simpson, *The Literature of Ancient Egypt.* 1973, 15-30; ya da "The Tales of King Cheops' Court," Parkinson, *The Tale of Sinuhe*, 102-127.

RBM: Kral doğumları söylenceleri: *bkz.* H. Brunner. *Die Geburt des Gottkönigs: Studien zur Überlieferung eines altägyptischen Mythos.* Wiesbaden: 1964.

RDP: Ramesseum Dramatic Papyrus: *bkz.* K. Sethe. *Dramatische Texte zu Altägyptischen Mysterienspielen.* Leipzig: 1928.

Sekhmet duası: *bkz.* P. Germond. *Sekhmet et la protection du monde.* Cenevre: 1998, 19-87.

Setna döngüsü: *bkz.* F. L. Griffith. *Stories of the High Priests of Memphis.* Cilt 1-2. Oxford: 1900; ve Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature* 3:125-151.

Sihirli heykel metinleri: *bkz.* A. Kalsens. *A Magical Statue Base in the Museum of Antiquities at Leiden.* Leiden: 1952; J. F. Borghouts. *Ancient Egyptian Magical Texts.* Leiden: 1978, no. 87-88;90-81, 101, 114, 118, 139-142, 144-145; ve L. Kakosy, *Egyptian Healing Statues in Three Museums in Italy.* Torino: 1999.

Sinuhe: *bkz.* "The Tale of Sinuhe." Parkinson, *The Tale of Sinuhe,* 21-53.

Somtutefnakht dikilitaşı: *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egytian Literature,* 3:41-43.

Strabo G: *bkz. The Geography of Strabo,* cilt 8. Çev. H. L. Jones, Londra: 1949.

TB: İki Erkek Kardeş: *bkz.* Lichtheim. *Ancient Egyptian Literature,* 3:203-210; ya da S. Tower Hollis. *The Ancient Egyptian "Tale of Two Brothers". The Oldest Fairy Tale in the World.* Norman, OK, ve Londra: 1990.

IV. Thutmose'nin Sfensk dikilitaşı: *bkz.* H. Breasted. *Ancient Records of Egypt.* cilt 2. Chicago: 1906, 810-815.

Wenamun: Wenamun Raporu: *bkz.* Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature,* 2:224-230 .

Yılın Son Günü Kitabı: *bkz.* J. F. Borghouts. *Ancient Egyptian Magical Texts.* Leiden: 1978, no. 13.

dizin

Akhenaten (IV. Amenhotep) 44, 89, 90, 91, 143, 176, 177, 178, 299, 300, 349
Akhetaten (Tell el-Amarna) 14, 44, 176
Anubis 31, 53, 55, 132, 168, 169, 170, 201, 220, 260, 261, 270, 272, 290, 293, 294, 302, 320, 323, 324, 343
Araplar 81, 296
Ares 267
Asclepius (Hermetik metin) 79, 146, 224, 225, 320, 358
Astarte 41, 56, 127, 128, 166, 174, 175, 176, 283, 291, 294, 358
Asurlular 63
Aşil 76

Baal 41, 165, 166, 175, 176, 183
Bakire Meryem 81
Bes 168, 191, 192, 193, 195, 196, 214, 232
Beset 168, 191, 192, 193, 196
Biblos 131
Büyük İskender 65, 164, 212

Cennetlik İnek Kitabı 51, 91, 95, 123, 125, 128, 186, 277, 303, 304

Çöller 19, 20, 21, 33, 42, 43, 55, 61, 64, 80, 84, 120, 121, 124, 125, 135, 139, 152, 159, 164, 169, 174, 184, 188, 193, 205, 223, 224, 231, 233, 243, 252, 256, 260, 263, 268, 281, 284, 291, 292, 295, 301, 309, 312, 313, 319, 324, 326

Demotik 63, 70, 76, 77, 78, 79, 83, 93, 96, 350
deniz insanları 45, 166
Diodorus Siculus 72, 89, 130, 171, 321, 359
Djoser (Mısır kralı) 26, 27, 142, 225, 237
Duat (yeraltı dünyası) 105, 142, 151, 236, 269, 295, 315, 351

Edfu 14, 68, 69, 94, 104, 125, 139, 193, 206, 216, 218, 219, 221,

231, 244, 246, 293, 316, 322, 359, 361
Elephantine adası 237, 284
Ezop 77, 96
Fayum 76, 212, 282, 309, 321, 358
Fayum Kitabı 95, 267, 309
Frazer, James 82, 97
Freud, Sigmund 82, 97

Gize 14, 28, 141, 295, 296
Güneş kursu 44, 109, 150, 154, 155, 158, 162, 177, 185, 203, 204, 216, 244, 253, 265, 266, 276, 279, 285, 304, 351

Hadrianus (Roma imp.) 73
Hatshepsut (Mısır kraliçesi) 42, 43, 47, 89
Heliopolis Dokuzları 31, 111, 115, 178, 197, 199, 225, 351
Hermetika 79, 81, 351
Hermopolis Sekizleri 100, 162, 165, 207, 209, 210, 230, 262, 263, 264, 320, 355
Herodot 28, 64, 65, 93, 171, 172, 189, 191, 242
Hierakonpolis 14, 23, 25, 27, 140, 215, 219, 220, 272
Hititler 45, 144
Hiyeratik 352
Hiyeroglif 23, 352
Homeros 96
Hyksos 41, 88

İki Yol Kitabı 35, 36, 87, 181, 287, 319, 360
İmhotep 27, 77, 79, 96, 221, 224, 225, 273, 274, 306, 308, 360
İpet 212, 213, 225
İsa 81, 88
İskenderiye 14, 65, 66, 80, 296
İştar 174

Jumilhac Papirüsü 69, 70, 94, 125, 132, 167, 168, 201
Jung, Carl 82, 97
Jül Sezar 72

Kadeş Savaşı 144, 254
Kadim Höyük 46, 109, 149, 153, 191, 210, 229, 230, 272, 274, 313, 314
Kadim sular 21, 46, 100, 108, 110, 111, 125, 145, 146, 173, 175, 178, 202, 209, 210, 235, 250, 258, 261, 274, 309, 320, 322
Kadim yumurta 229, 244
Kambises (Pers imp.) 63, 171
Kaos 21, 24, 26, 32, 35, 37, 38, 44, 45, 46, 51, 63, 71, 76, 80, 89, 100, 101, 102, 110, 111, 122, 123, 125, 127, 141, 144, 145, 151, 153, 154, 165, 172, 173, 174, 177, 178, 180, 190, 195, 197, 204, 210, 215, 230, 233, 241, 243, 244, 250, 258, 262, 274, 275, 276, 281, 285, 291, 293, 295, 302, 305, 310, 311, 312, 316, 320, 325
Kefren (Mısır kralı) 295
Keops, *bkz.* Khufu
Khufu (Mısır kralı) 28, 241, 242, 295, 306, 307, 316
Kıptiler 81, 352

Kleopatra, VII. 72, 73
Krallar Vadisi 14, 42, 43, 57, 326
Kurbağalar 122, 203, 207, 208, 210, 237, 263

Lanetli Prens 298, 343, 359
Leiden Papirüsü I 274
Lévi-Strauss, C. 67, 94
Libya 18, 58, 120, 164, 193, 256
Luksor Tapınağı 89, 143, 163, 241, 255

Maat 53, 54, 110, 116, 122, 125, 140, 141, 146, 155, 159, 245, 246, 247, 248, 249, 253, 276, 278, 301, 305, 306, 318, 320, 324, 353, 360, 361
Marcus Antonius 72, 73
Memfis 14, 15, 32, 61, 64, 65, 66, 78, 83, 93, 94, 123, 170, 189, 196, 224, 229, 263, 273, 285, 295, 307, 310, 349, 354, 356
Memfis Teolojisi 61, 62, 93, 106, 108, 112, 139, 273, 341, 361
Menes (Mısır kralı) 23, 24, 85, 321

Narmer (Mısır kralı) 23
Nefertiti (Mısır kraliçesi) 44, 89, 145, 156, 177, 178, 300
Nekhen, *bkz.* Hierakonpolis
Neron (Roma imparatoru) 73
Nilometre 284
Nübye 14, 42, 44, 60, 61, 63, 73, 78, 80, 121, 125, 148, 164, 184, 188, 193, 233, 242, 268, 308, 356

Osorkon, II. 58

Ölüler Kitabı 42, 52, 53, 54, 58, 61, 76, 82, 94, 130, 136, 146, 153, 169, 180, 184, 187, 190, 197, 206, 217, 220, 235, 245, 248, 249, 250, 271, 285, 297, 312, 315, 319, 324, 339, 340, 354, 355, 357, 358

Palermo taşı (kraliyet kayıtları) 24
Pan 186, 252
Persler 60, 63, 64, 65, 81, 212, 248
Piramit Metinleri 29, 30, 31, 32, 34, 37, 39, 51, 61, 86, 107, 111, 112, 129, 131, 135, 136, 156, 162, 187, 190, 194, 200, 203, 204, 213, 219, 226, 232, 235, 241, 252, 260, 265, 266, 269, 270, 273, 276, 282, 284, 285, 292, 302, 305, 313, 315, 319, 326, 327, 328, 329, 340, 354, 362
Pislik böcekleri 225, 229, 234, 235, 236, 276, 277
Plutarkos 73, 74, 75, 97, 129, 131, 158, 159, 171, 182, 195, 214, 228, 260, 265, 341, 360

Ramses, II. 44, 45, 47, 77, 89, 142, 144, 186, 239, 242, 254, 286, 308, 342, 343
Ramses, III. 45, 95, 166
Ra'nın Gözü 44, 59, 60, 104, 116, 119, 154, 166, 176, 180, 181, 183, 185, 187, 189, 193, 201,

203, 204, 206, 214, 223, 233, 234, 256, 268, 276, 278, 279, 280, 281, 284, 285, 287, 300, 301, 305, 306, 317, 319, 320, 324, 327, 329
Rosetta Taşı 67, 82, 83, 94

Sakkara 14, 27
Sanduka Metinleri 33, 34, 35, 37, 40, 41, 54, 87, 102, 106, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 121, 130, 146, 167, 186, 187, 206, 211, 218, 219, 232, 237, 252, 265, 273, 276, 284, 285, 290, 299, 305, 310, 315, 323, 354, 359, 360
Seti, I. 44, 45, 47, 48, 90, 280
Sfenksler 97, 141, 162, 164, 215, 232, 234, 243, 254, 294, 295, 296, 311, 355, 357
Shakespeare, William 74
Sheshonk, I. 311
Strabon 73, 95

Tanrıların Doğuşu (Hesiodos) 22
Teb 32, 33, 41, 42, 43, 44, 45, 53, 55, 57, 58, 59, 61, 63, 69, 78, 96, 143, 148, 162, 163, 164, 176, 229, 239, 240, 251, 253, 254, 286, 289, 311, 317, 324, 326, 337
Thutmose, III. 42, 43, 49, 311
Timsahlar 39, 55, 57, 70, 95, 103, 130, 172, 173, 174, 203, 212, 214, 250, 258, 267, 282, 292, 297, 298, 306, 307, 308, 309, 310, 313, 314, 316, 320, 321, 322
Tutankamon (Mısır kralı) 44, 84, 98, 123, 143, 241, 250, 346

Ugarit 15, 165, 175, 176

Yaratılış mitleri 54, 61, 69, 93, 153, 173, 199, 334, 337, 339
Yaşlı Plinius 207
Yıldızlar 19, 29, 31, 57, 86, 90, 136, 149, 151, 152, 190, 203, 214, 215, 218, 220, 228, 229, 245, 250, 253, 263, 265, 266, 269, 272, 279, 282, 284, 285, 290, 304, 313, 314, 316, 327, 328, 329, 350
Yunanlar 60, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 78, 79, 129, 165, 194, 195, 205, 212, 222, 223, 224, 228, 252, 267, 273, 276, 294, 320, 323, 328, 329
Yunan mitolojisi 22, 47, 83, 294

Zeus 47, 66, 157, 165, 294

Eski Mısır modern insanın imgelemindeki yerini 19. yüzyılda yapılan ilk keşif ve kazılardan bu yana gitgide sağlamlaştırıyor. Eski Mısır'a duyulan hayranlığın sebebini mimarlık harikaları ve sanat eserlerinin yanı sıra mitolojik ve dinsel anlatılarda da buluyoruz. Sanduka Metinleri, Tapınak Metinleri ve Ölüler Kitabı gibi metinler aracılığıyla günümüze ulaşan bu anlatılar Eski Mısırlıların dünyayı algılayışına olduğu kadar kolektif bilinçaltına da ışık tutuyor. Geraldine Pinch Mısır mitleri, tanrıçaları ve tanrılarıyla ilgili ayrıntılı yorumlarını Mısır tarihi ve kültürüyle ilgili açıklamalarla destekleyerek sizlere ideal bir Mısır mitolojisine giriş kitabı sunuyor.

Mısır Mitolojisi mumyalar, binlerce yıllık lanetler, güçlü firavunlar ve gizemli piramiter gibi popüler kültür ikonlarının gerisinde neler yattığını öğrenmek isteyenler için çok uygun bir kitap.

internet satış
saykitap.com
37,50 TL
ISBN 978-605-02-0749-1
9 786050 207491
SAY YAYINLARI

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik